

BRATERSTWO BRONI
JAKO FORMA WIĘZI SPOŁECZNEJ

Rafał Bartłomiej Panfil

BRATERSTWO BRONI

JAKO FORMA WIĘZI SPOŁECZNEJ

CIECHANÓW 2024

Monografia została sfinansowana ze środków Państwowej Akademii Nauk
Stosowanych im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie

Recenzenci:

dr hab. Krzysztof Krakowski

dr hab. Marzena Piotrowska-Trybull

Korekta:

Anna Marecka

Autor zdjęcia na pierwszej stronie okładki:

Piotr ApolinarSKI

Projekt okładki:

Rafał Bartłomiej Panfil

ISBN 978-83-969682-4-1

wersja drukowana

ISBN 978-83-969682-5-8

wersja elektroniczna

© Copyright by Państwowa Akademia Nauk Stosowanych
im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie

Nakład: 100 egz.

Wydawca:

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych

im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie

ul. Narutowicza 9

06-400 Ciechanów

tel. 23 672 20 50

Skład, łamanie i druk:

TYPO Usługi Wydawnicze Jadwiga Popowska

ul. Lewinowska 33, 03-684 Warszawa

Spis treści

Wstęp	9

Część I.

BRATERSTWO BRONI JAKO PRZEDMIOT BADAŃ

TEORETYCZNYCH	11

1. Od więzi społecznych do braterstwa broni	13

1.1. Więź społeczna – od różnorodności koncepcji do terminologicznej konwencji	14
1.2. Wojna jako kontekst więzi społecznych.....	30
1.2.1. Wojna – odpowiedź na pytanie o istotę zjawiska.....	32
1.2.2. Człowiek – wojna – społeczeństwo, czyli charakterystyka złożonej relacji.....	46
1.2.3. Wojna – natura zjawiska w świetle paradygmatu grupowego	63
1.3. Braterstwo broni	64
1.3.1. Żołnierze i więzi społeczne w warunkach wojny	65
1.3.2. Naukowe i nienaukowe źródła wiedzy o braterstwie broni	86
1.3.3. Braterstwo broni – odzwierciedlenie przedmiotu rozważań	104

Część II.

BRATERSTWO BRONI JAKO PRZEDMIOT BADAŃ

EMPIRYCZNYCH	105

2. Metodologiczne podstawy badań empirycznych nad zjawiskiem	

braterstwa broni	107
2.1. Braterstwo broni – charakterystyka sytuacji problemowej	107
2.2. Zjawisko braterstwa broni jako cel badań	111
2.3. Braterstwo broni jako przedmiot badań.....	114
2.4. Problemy, hipotezy, zmienne i wskaźniki badawcze	115
2.4.1. Problemy badawcze.....	115
2.4.2. Hipotezy badawcze	116
2.4.3. Zmienne i wskaźniki badawcze	118
2.5. Organizacja i przebieg badań zjawiska braterstwa broni.....	120
2.5.1. Charakterystyka badanej populacji.....	120
2.5.2. Dobór próby badawczej	122
2.5.3. Miejsce i czas badań	125
2.5.4. Dobór metod, technik i narzędzi badawczych	125

3. Braterstwo broni jako forma więzi społecznej – wyniki badań empirycznych	129
3.1. Autentyczność zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	130
3.2. Analogie zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	133
3.2.1. Silne analogie zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	133
3.2.2. Słabe analogie zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	137
3.3. Źródła wiedzy na temat braterstwa broni w opinii respondentów	142
3.4. Istotne właściwości braterstwa broni w opinii respondentów	145
3.5. Właściwości braterstwa broni jako relacji społecznej w opinii respondentów	148
3.5.1. Ogólne właściwości braterstwa broni jako relacji społecznych w opinii respondentów	149
3.5.2. Poziom sformalizowania braterstwa broni jako relacji społecznej w opinii respondentów	151
3.6. Cechy podmiotów braterstwa broni w opinii respondentów	157
3.7. Zbiorowości społeczne, w których istnieje zjawisko braterstwa broni w opinii respondentów	173
3.7.1. Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie broni w opinii respondentów	175
3.7.2. Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie broni w opinii respondentów	179
3.8. Czynniki więziotwórcze zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	184
3.8.1. Dążenie do wspólnego celu jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	184
3.8.2. Odpowiedni światopogląd (m.in.: patriotyzm, miłość bliźniego, itp.) jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	187
3.8.3. Realizacja powierzonego zadania jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	189
3.8.4. Przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość, itp. jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	192
3.8.5. Uznawanie wspólnych wartości i norm jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	195
3.8.6. Wola przetrwania w sytuacji zagrożenia jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	198

3.8.7. Wola pokonania przeciwnika jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	201
3.8.8. Zaufanie, lojalność i solidarność jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	204
3.9. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w opinii respondentów	207
3.9.1. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w okresie przygotowań do działań militarnych w opinii respondentów	208
3.9.2. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w czasie działań militarnych w opinii respondentów po zakończeniu tych działań	211
3.9.3 Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej po zakończeniu działań militarnych w opinii respondentów	214
3.10. Przejawy braterstwa broni według treści i wymiaru w opinii respondentów	218
3.11. Proces kształtowania się zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	221
3.12. Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce w opinii respondentów	223
3.13. Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny w opinii respondentów	225
3.14. Inne określenia zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	227
3.15. Braterstwo broni jako forma więzi społecznej – wnioski i kontynuacje	231
Zakończenie	236
Bibliografia	239
Spis rysunków	252
Spis tabel	254

Wstęp

Braterstwo broni stanowi treść wielu składników świadomości społecznej, jednak w niewielkim stopniu jest przedmiotem refleksji naukowej. W jednym z powyższych składników – kulturze popularnej – jest ono ukazywane jako niezwykle silna relacja istniejąca pomiędzy żołnierzami, którzy uczestniczą w działaniach wojennych. Właściwość ta pozwala spojrzeć na przedmiotowe zagadnienie jak na zjawisko społeczne i poddać je naukowym rozważaniom.

Główną intencją niniejszej pracy jest ukazanie zjawiska braterstwa broni jako wyjątkowej formy więzi społecznej istniejącej pomiędzy żołnierzami. Realizacja tego przedsięwzięcia wymaga jednak podjęcia wielu czynności poznawczych: rekonstrukcji teoretycznego modelu pojęcia więzi społecznej, charakterystyki sposobów jego wykorzystania w eksploracji, opisie i wyjaśnianiu zjawisk zachodzących w różnorodnych zbiorowościach żołnierzy oraz stworzenia koncepcji zjawiska braterstwa broni i wykorzystania jej w toku badań empirycznych. Ze względu na złożony charakter powyższych czynności niniejsza publikacja składa się z dwóch części: teoretycznej i empirycznej.

Przede wszystkim pogłębionej refleksji wymaga szerokie spektrum teoretycznych ujęć pojęcia więzi społecznej. Dokonane na początku pracy rozstrzygnięcia pozwalają zrekonstruować teoretyczną podstawę dalszych poszukiwań. Wśród analizowanych zagadnień znajdują się: istota, złożoność i różnorodność koncepcji więzi społecznych, ale wiele uwagi poświęcono również procesowi wyłaniania się tej kategorii w granicach wiedzy naukowej. W wyniku przeprowadzonych interpretacji okazuje się, że badanie więzi społecznych jest tożsame z poznaniem społecznej natury człowieka, gdyż to one przyczyniają się do powstawania, istnienia i rozpadu różnych form życia społecznego. Ponadto analiza pojęcia więzi społecznej pozwala dokonać wyrazistego odzwierciedlenia bogactwa składników rzeczywistości społecznej, co uwydatnia jego rolę w teorii nauk społecznych.

W wyniku przeprowadzonych rozważań powstaje syntetyczna koncepcja więzi społecznej, która służy jako punkt wyjścia do odtworzenia obrazu braterstwa broni. Wymaga to jednak wyboru swoistego kontekstu i odniesienia dokonanych ustaleń do szeroko postrzeganego zjawiska wojny. Charakterystyka przywołanego zjawiska zakłada jego integralny charakter z rzeczywistością społeczną, a przedmiotem dociekań w tym zakresie są kolejne jego właściwości: różnorodność koncepcji; zakres przeobrażeń; uniwersalne atrybuty; proces poznania; relacje ze zjawiskiem pokoju, naturą człowieka i społeczeństwem oraz proces adaptacji. Ostatecznie, przyjęte za-

łożenia pozwalają przezwyciężyć psychologiczny i makrospołeczny punkt widzenia, a w konsekwencji spojrzeć na zjawisko wojny z perspektywy paradygmatu grupowego.

W ten sposób przygotowane podłoże teoretyczne tworzy warunki do adaptacji normatywnej i potocznej kategorii braterstwa broni na użytek nauk społecznych. Jest to możliwe dzięki wykorzystaniu ugruntowanych tam już pojęć: zaufania, lojalności, solidarności i przyjaźni, a pozwala to na poszukiwanie sposobów wykorzystania powyższej kategorii w eksploracji, opisie i wyjaśnianiu zjawisk zachodzących w zbiorowościach żołnierzy. Na podstawie przyjętych założeń metodologicznych sposobem przeprowadzenia powyżej określonych poszukiwań jest poznanie żołnierskich spostrzeżeń dotyczących tego zjawiska.

Wyniki przeprowadzonych badań pozwalają zidentyfikować poszczególne właściwości przedmiotowego zjawiska. W rezultacie prowadzonych analiz powstaje obraz braterstwa broni, który składa się nie tylko z powierzchownych spostrzeżeń, ale uwzględnia również jego strukturalny, procesualny i pragmatyczny wymiar. Ponadto na ich podstawie można stwierdzić, że braterstwo broni jest zjawiskiem głęboko zakorzenionym w kulturze, ale przede wszystkim że jest ono postrzegane przez żołnierzy jako zjawisko prawdziwe. Stwarza to wiele możliwości wykorzystania dokonanych rozstrzygnięć w celu kontynuacji badań nad naturą więzi społecznych łączących żołnierzy w różnorodne formy życia społecznego.

W trakcie powstawania pracy problematyka podlegała stopniowemu uszczegółowianiu. Ogólne pojęcie więzi społecznej zostało umiejscowione w zrekonstruowanym kontekście życia społecznego, co pozwoliło sformułować teoretyczne podstawy koncepcji braterstwa broni. Wymagało to jednak wykorzystania różnorodnych pojęć, dlatego wskazanie jednej dyscypliny nauk społecznych, do której niniejsza praca mogłaby zostać przyporządkowana, wydaje się niemożliwe. Przedstawione zagadnienia, a także powyższy kontekst rozważań pozwala umiejscowić ją na pograniczu nauk o bezpieczeństwie, socjologii i psychologii społecznej. Ze względu na charakter przedmiotu badań i interdyscyplinarne ujęcie problematykę niniejszej publikacji można przyporządkować również polemologii.

Bogactwo przedstawionych w tym miejscu koncepcji pozwala także uwydatnić rolę osób, bez których niniejsza publikacja nie mogłaby przyjąć ostatecznej formy. Przede wszystkim największe podziękowania za nieocenioną pomoc, skuteczne motywowanie i naukowe inspiracje jej autor kieruje do Pani prof. dr hab. Urszuli Jareckiej. Szczególne podziękowania należą się także najbliższym członkom rodziny autora, pełni wyrozumiałości i cierpliwości stanowiącym źródło wsparcia emocjonalnego, bez którego niniejsza monografia nie mogłaby powstać.

Niniejsza monografia została opracowana na podstawie rozprawy doktorskiej jej autora. Pomimo czasu, który upłynął od jej obrony, problematyka pozostała niezwykle aktualna. Trwające konflikty zbrojne i aktualne przemiany świata społecznego zmuszają do pogłębionej refleksji nie tylko nad pojęciem braterstwa broni, ale także szeroko rozumianej więzi społecznej traktowanej jako swoiste tworzywo konstytuujące współczesne społeczeństwo.

CZĘŚĆ I

Braterstwo broni
jako przedmiot badań
teoretycznych

1 | Od więzi społecznych do braterstwa broni

Poszukiwanie istoty społecznej natury człowieka określa kierunek działalności poznawczej przedstawicieli wielu dziedzin nauki. Wśród nich znajdują się filozofowie, antropolodzy, psychologowie i socjologowie. Od starożytności do współczesności formułują oni problemy dotyczące czynników, które scalają ludzi w swoiste całości. W toku tych dociekań wyłania się potrzeba rekonstrukcji pojęcia, które w odpowiedni sposób oddałoby charakter owych czynników. Wielość podejmowanych w tym zakresie prób owocuje szerokim spektrum przedmiotowych określeń. Jednym z nich jest pojęcie więzi społecznej. Pomimo że nie zawsze wykorzystywane jest *explicite*, to każda próba odzwierciedlenia dowolnego fragmentu życia społecznego zakłada jej istnienie *implicite*.

W celu odzwierciedlenia istoty zjawiska braterstwa broni założenia teorii więzi społecznej zostaną ukazane w kontekście działań wojennych. Oprócz syntezy powyższych założeń podjęte rozważania dotyczyć będą właściwości zjawiska wojny w powiązaniu z oddziałującymi na nie wybranymi procesami społecznymi. Odniesienie powyższych właściwości do różnorodności procesów życia społecznego implikuje z kolei konieczność ukazania wzajemnych relacji pomiędzy zjawiskiem wojny, naturą człowieka i owym życiem. To wszystko wymaga jednak przyjęcia swoistego punktu widzenia, które obejmie następujące zagadnienia: syntetyczną koncepcję więzi społecznej; integralność zainteresowania światem społecznym i zjawiskiem wojny; różnorodność koncepcji zjawiska wojny; zakres przeobrażeń zachodzących w sposobach postrzegania zjawiska wojny; uniwersalne atrybuty zjawiska wojny; proces poznania zjawiska wojny i wykorzystanie jego rezultatów; wzajemne relacje pomiędzy zjawiskiem wojny a zjawiskiem pokoju; natura człowieka a zjawiska wojny i pokoju; społeczeństwo a zjawiska wojny i pokoju oraz adaptacja społeczna w kontekście zjawiska wojny.

Charakterystyka powyższych zagadnień stanowi podstawę stworzenia relatywnie szerokiego kontekstu dla rekonstrukcji obrazu braterstwa broni. Jednak ze względu na ich zakres i znaczenie zostaną one zaprezentowane w sposób nie tylko selektywny, ale również przeglądowy, gdyż szczegółowa analiza każdego z nich dalece wykracza poza ramy niniejszej publikacji. Ponadto warto podkreślić, że głównym celem po-

niższych rozważań jest ukazanie złożoności przedstawianego fragmentu świata społecznego i wielości zjawisk, które zachodzą w jego granicach; by na tym tle zarysować cechy szczególnej formy więzi społecznej, jaką jest braterstwo broni.

1.1. Więź społeczna – od różnorodności koncepcji do terminologicznej konwencji

Głównym motywem rozważań dotyczących kategorii więzi społecznej jest odzwierciedlenie bogactwa i różnorodności istniejących koncepcji. Przeprowadzona na potrzeby niniejszej pracy analiza literatury przedmiotu uwydatnia fakt, że pojęcie więzi społecznej stanowi doniosły i ponadczasowy przedmiot zainteresowania badaczy świata społecznego. Pomimo że takie określenie umiejscawia prezentowane zagadnienie wśród najważniejszych składników teorii nauk społecznych, to jego właściwości implikują wiele trudności w sposobach jego interpretacji i konceptualizacji.

W teorii więzi społecznej zachodzą procesy, które można określić mianem *tendencji poznawczych*. Pierwsza z nich charakteryzuje się dążeniem do sformułowania pewnego rodzaju uogólnienia, całościowego ujęcia społecznej natury człowieka. Natomiast druga opiera się na uszczegółowieniu procesu poznania w omawianym zakresie, jednocześnie koncentrując się wokół wybranych kontekstów rzeczywistości społecznej. Trzecia, którą można określić mianem instrumentalnej, stanowi sposób wykorzystania kategorii więzi społecznej się w celu zobrazowania przemian zachodzących w tej rzeczywistości. Ze względu na ogólny charakter przedstawionych interpretacji pojęcia więzi społecznej znajdujących się w obrębie pierwszej tendencji trudności budzi ich bezpośrednie wykorzystanie w toku badań empirycznych. Ponadto złożoność struktury omawianego pojęcia jest tożsama z ogółem zjawisk społecznych, a wręcz całym społeczeństwem. W nurcie drugiej tendencji pozostają natomiast bardzo szczegółowe koncepcje przedmiotowego zagadnienia, ściśle powiązane z konkretnymi sytuacjami czy zjawiskami społecznymi. To z kolei ogranicza możliwość wykorzystania ich w odniesieniu do innych kontekstów życia społecznego. W wyniku akceptacji założeń trzeciej tendencji wyłania się przekonanie, że właściwości więzi społecznej mają procesualny charakter i pozostają pod wpływem wielu mechanizmów świata społecznego. Z tego powodu badanie więzi społecznej wymaga przyjęcia perspektywy czasowej i uwzględniania przeobrażeń zachodzących w jej granicach.

Władysław Jacher dostrzega dwie pierwsze tendencje i wyraźnie rozgranicza wynikające z nich sposoby postrzegania kategorii więzi społecznej. Pierwszy to aspekt teoretyczny obejmujący wiele czynności zmierzających do poznania i interpretacji istniejących koncepcji, natomiast drugi – empiryczny, polega na bezpośrednim badaniu więzi społecznych głęboko zakorzenionych w warunkach życia społecznego¹. Wspomniany autor formułuje również regułę narzucającą adeptom nauk społecz-

¹ W. Jacher, *Więź społeczna w teorii i praktyce*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1987, s. 10.

nych konieczność równoczesnego wykorzystania tych tendencji. Píše o tym w następujący sposób: *Teoria i związek z konkretem społecznym – oto podstawowa zasada obowiązująca w badaniu więzi społecznej*². Szczególne znaczenie ma jednak zawarte w granicach trzeciej tendencji zastosowanie omawianej kategorii w procesie poznania charakteru zmienności społecznej, która w silny sposób wpływa na treść zawartą w rezultatach zarówno pierwszej, jak i drugiej. W wyniku powyższych rozważań można stanowczo stwierdzić, że nadrzędnym celem czynności zmierzających do osiągnięcia tytułowej konwencji terminologicznej jest synteza powyższych tendencji.

Z przeprowadzonej analizy literatury wynika, że przedmiotowe zagadnienie jest interpretowane w niejednolity sposób. W owym bogactwie sposobów jego ujmowania nietrudno dostrzec różnorodność rzeczywistości społecznej, co w pewnym stopniu stanowi przyczynę trudności w procesie konceptualizacji analizowanego terminu. W toku przewycięzania następstw owej różnorodności rezygnacja z którejkolwiek koncepcji może pozbawić teorię więzi społecznej jej istotnego fragmentu. Wprawdzie, pomimo istnienia pewnego rodzaju dominacji wybranych koncepcji nad pozostałymi, korzystniejsze dla realizacji celu prowadzonych badań jest skupienie uwagi wokół wpływu różnych aspektów pojęcia więzi społecznej na ogół teoretycznych sposobów odzwierciedlania życia społecznego. Takie podejście pozwoli poddać refleksji różnorodne ponderabilia i imponderabilia przedmiotowego pojęcia w szerszym zakresie, niż czyni to pojedyncza koncepcja.

Terminologiczna konwencja pojęcia więzi społecznej powinna zostać poprzedzona charakterystyką źródeł powyższej różnorodności. Poszukiwanie tych źródeł wymaga z kolei odniesienia nie tylko do niczym nieograniczonego bogactwa form życia społecznego, ale także do właściwości podmiotu poznającego owe życie. Józef Niżnik, stwierdzając, że *aspektowość postrzegania i złożoność rzeczywistości powodują, że za każdym razem można widzieć co innego oglądając to samo*³, z dużą precyzją wskazuje owe źródła, jak również wyznacza kierunek dalszym rozważaniom.

W nawiązaniu do przytoczonego spostrzeżenia Józefa Niżnika istnieją dwa źródła owej różnorodności. Autor *Przedmiotu poznania w naukach społecznych* nazywa te źródła aspektami. W jego przekonaniu określenie *aspekt* nie jest również jednoznacznie postrzegane. Z jednej strony – może oznaczać przyjęty punkt widzenia, a z drugiej – wybrany fragment obserwowanego świata. Pierwsze określenie dotyczy *aspektu podmiotowego*, a drugie – *aspektu przedmiotowego*. Ograniczenie procesu poznania do aspektu podmiotowego prowadzi do zjawiska określanego przez wzmiankowanego autora mianem *nieuchronności relatywizmu epistemologicznego*⁴. W konsekwencji prowadzi to do powstawania wielu koncepcji rzeczywistości społecznej. Koncepcji, które trudno jest ze sobą porównać, a co więcej, które w wielu przypadkach są ze sobą

² Ibidem.

³ J. Niżnik, *Przedmiot poznania w naukach społecznych*, Państwowe Wydawnictwa Naukowe, Warszawa 1979, s. 21.

⁴ Ibidem, s. 22.

sprzeczne. Natomiast wykorzystanie jedynie aspektu przedmiotowego, prowadząc do rekonstrukcji niezwykle skomplikowanego obrazu świata społecznego, odzwierciedla jego wysoki poziom złożoności. Ponadto wzajemne oddziaływanie obydwu rodzajów aspektu i ich rezultatów, w znaczący sposób zwielokrotnia liczbę, a przez to również różnorodność koncepcji tego świata. Co więcej, kiedy w procesie poznania zostanie uwzględniony zmienny charakter rzeczywistości społecznej, do którego nawiązuje opisana powyżej trzecia tendencja posługiwania się kategorią więzi społecznej – to warto zauważyć, że w równym stopniu zmienności tej podlega zarówno podmiot, jak i przedmiot poznania. To stanowi kolejne źródło różnorodności koncepcji.

Odnosząc się do przytoczonej wypowiedzi Józefa Niżnika, należy przede wszystkim zastrzec, że różniące się od siebie koncepcje dotyczą jednej i tej samej rzeczywistości, a aspektowość postrzegania i złożoność rzeczywistości wymagają konsekwencji w podejmowaniu prób poznania, uporządkowania i integracji jego rezultatów.

Powyższe spostrzeżenia dotyczą w równej mierze problematyki więzi społecznej. Z jednej strony – wielość sposobów postrzegania i jego rezultatów stanowi przyczynę zróżnicowania obrazu analizowanego zagadnienia, z drugiej – przyjęcie jednego z nich zdecydowanie ten obraz ogranicza⁵. Ze względu na dokonane rozstrzygnięcia można również stwierdzić, że powyższe czynniki nie tylko w sposób znaczący kształtują strukturę teorii więzi społecznej, ale przede wszystkim stanowią przeszkodę na drodze do konceptualizacji przedmiotowego pojęcia.

Natura podmiotu poznającego, wielość sposobów poznania i jego rezultatów znajduje odzwierciedlenie nie tylko w wieloznaczności pojęcia więzi społecznej, ale też już w samym określeniu tej kategorii teoretycznej. Poszukiwanie czynnika łączącego ludzi w grupy i zbiorowości społeczne doprowadziło badaczy życia społecznego do sformułowania różnorodnych nazw określających to zjawisko. Dokonany przegląd literatury pozwala stwierdzić, że poza tytułową więzią społeczną zostało uwzględnionych siedemnaście z nich. W grupie tych określeń znalazły się: *czysta relacja*, *duch grupy* (*esprit de corps*), *identyfikacja*, *integracja*, *intencjonalne współdziałanie*, *kapitał społeczny*, *kapitał kulturowy*, *konsensus*, *powiązanie sieciowe*, *solidarność społeczna*, *spoistość*, *spójność*, *więź moralna*, *więź emocjonalna*, *więzi społeczne*, *wsparcie*, *współzależność* i *zwartość*. Ponadto warto zauważyć, że poszczególne składniki teorii więzi społecznej charakteryzują się podobną różnorodnością. Poniższa wypowiedź odwołuje się do wcześniejszych ustaleń; prowadzi do rekonstrukcji syntetycznej koncepcji więzi społecznej, ale przede wszystkim stanowi punkt wyjścia do umiejscowienia jej w kontekście zjawiska wojny.

Bogactwo i różnorodność koncepcji towarzyszy określeniu zarówno czynników więziotwórczych, jak i rezultatów istnienia więzi społecznych. Przeprowadzona analiza literatury przedmiotu pozwala określić genezę więzi społecznych. Podstawowym czynnikiem motywującym ludzi do życia wśród przedstawicieli swojego gatunku są uwarunkowane biologicznie instynkty (L. Krzywicki), czyli coś, co w pewnym stopniu

⁵ Ibidem, s. 22–24.

może być określone mianem natury człowieka (F. Tönnies) lub precyzyjniej – społecznej natury człowieka (N. Elias). Dwoisty charakter omawianego pojęcia determinuje również konieczność rozróżnienia dwóch rodzajów powyższych przyczyn. W granicach pierwszego rodzaju znajdują się subiektywne przejawy ludzkiej świadomości (P. Rybicki). W tym aspekcie jednym z najczęściej wskazanych czynników więziotwórczych są ogólnie postrzegane emocje (A. Comte, N. Elias, L. Krzywicki, M. Marody i A. Giza-Poleszczuk) oraz poszczególne potrzeby: bezpieczeństwa (Z. Bauman), przynależności (S. Ossowski), bliskości (Z. Bauman), odrębności (F. Znaniecki), a także poczucia winy (M. Marody i A. Giza-Poleszczuk).

W drugiej grupie przyczyn powstawania więzi społecznych znajdują się obiektywne wspólności i związki (P. Rybicki). Jednym z najczęściej wymienianych przez omawianych autorów czynników jest podział pracy (A. Comte, E. Durkheim, J. Turowski), a także różnego rodzaju współzależności (H. Spencer, J. Turowski), przymus (P. Rybicki), zobowiązania (M. Marody i A. Giza-Poleszczuk), powinności społeczne (M. Maffesoli) i uzależnienie wokół funkcji (J. Turowski). Innego rodzaju przyczynę powstawania więzi społecznych stanowią różnego rodzaju podobieństwa (E. Durkheim, F. Znaniecki, P. Rybicki).

Wśród należących do ludzkiej świadomości przyczyn powstawania więzi społecznych istnieją jeszcze czynniki, które w pewnym stopniu mogą być określone mianem intelektualnych. Należą do nich: wiedza (G. Simmel), racjonalność (F. Tönnies) i wolna wola (P. Rybicki).

Ważną grupą czynników sprawczych więzi społecznych jest działalność człowieka przedstawiona w literaturze przedmiotu jako: aktywność społeczna (F. Znaniecki), u podstaw której znajdują się bezpośrednie relacje społeczne (E. Shils); przedmiotem której są codzienne sprawy (M. Maffesoli); które mogą charakteryzować się także luźną naturą i brakiem ekonomicznego podłoża (A. Giddens). Równie istotnym czynnikiem jest gotowość do utraty wolności (Z. Bauman) i gotowość do zobowiązania (Z. Bauman), na rzecz zapewnienia poczucia bezpieczeństwa, a także zjednoczenie wokół wartości (J. Turowski). Ze względu na cel projektowanych w ramach tej publikacji badań znaczącym źródłem więzi społecznej będą również działania mające na celu obronę przed unicestwieniem (N. Elias), a także unicestwienie innych (N. Elias).

Wśród przyczyn powstawania więzi społecznych znajdują się również szeroko postrzegane rezultaty powyższej aktywności. W przekonaniu niektórych teoretyków główną przyczyną powstawania więzi społecznych jest przede wszystkim kultura (S. Czarnowski) wraz z bardziej szczegółowo ujętymi jej przejawami: tradycją (A. Comte, E. Shils), religią (A. Comte), wierzeniami (A. Comte) i zwyczajami (A. Comte).

Współcześnie szczególne miejsce wśród czynników więziotwórczych zajmuje także technologia komunikacyjna (M. Maffesoli), która w niezwykle znaczący sposób przeobraża charakter ludzkich zbiorowości. Głównym przejawem wskazanych przeobrażeń jest wzrost różnego rodzaju wspólnot istniejących głównie lub wyłącznie w świecie wirtualnym. Zjawisko to pozostaje w ścisłym związku z procesem globalizacji, a jego ocena

posiada ambiwalentny charakter. Wykorzystanie technologii komunikacyjnej niewątpliwie ułatwia nawiązywanie znajomości z innymi ludźmi, jednak poprzez brak fizycznej współobecności pozbawia proces komunikacji ważnej, jeśli nie najważniejszej dla niego – sfery niewerbalnej. W wyniku tego powstają zbiorowości oparte na pozbawionych bezpośredniej bliskości więziach społecznych, których charakter najlepiej oddaje określenie sformułowane przez Urszulę Jarecką – *wspólnoty cieni*⁶.

Poszukiwanie rezultatów istnienia więzi społecznych, w równym co czynniki więziotwórcze stopniu, dostarcza wielu wyników i zależy od przyjętego przez badacza paradygmatu poznawczego. Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami, w najogólniejszym znaczeniu, można stwierdzić, że w wyniku istnienia więzi powstają różnorodne zbiorowości społeczne i przede wszystkim to bogactwo form przybieranych przez nie może stanowić przedmiot rozważań. Poza tym rezultaty istnienia więzi społecznych mogą być postrzegane z perspektywy funkcji, jakie pełnią na rzecz tych zbiorowości społecznych.

Wśród zbiorowości wymienianych przez analizowanych autorów należy wymienić: grupy społeczne (R.K. Merton), wspólnoty (F. Tönnies, R. Nisbet, M. Maffesoli, M. Marody i A. Giza-Poleszczuk), w tym: wspólnoty emocjonalne (M. Maffesoli) i wspólnoty wirtualne (M. Castells). Ponadto w wyniku istnienia więzi społecznych oraz w wyniku przemian społeczno-technologiczno-kulturowych powstają wcześniej nieznane formy życia społecznego takie jak: wirtualne bliskości (Z. Bauman), nowe plemiona (M. Maffesoli), figuracje (N. Elias) oraz sieci społeczne (M. Castells). Więzy społeczne konstytuują także najbardziej złożone zbiorowości społeczne, a wśród nich: stowarzyszenia, czyli społeczeństwa nowoczesne (F. Tönnies), państwa (P. Rybicki), narody (P. Rybicki), a także społeczeństwa interaktywne (M. Castells).

W drugim ujęciu – jedną z najważniejszych funkcji więzi społecznych jako wielowymiarowego czynnika grupotwórczego (L. Krzywicki) jest istnienie (J. Szczepański), trwanie i działanie zbiorowości społecznych (W. Jacher). Powyższe stwierdzenie wymaga jednak akceptacji założenia, że pierwszoplanową rolę w tym aspekcie odgrywa trwałość grup (J. Szczepański), gdyż więzi społeczne jako podstawowy składnik rzeczywistości społecznej (P. Sztompka) stanowią konieczny komponent grupy społecznej (J. Turowski), który pozwala na rozróżnienie jej od przypadkowego zbioru jednostek (P. Rybicki). Ponadto istnienie więzi społecznych przejawia się jako spójność społeczna (P. Sztompka) czy swoiste zespolenie (M. Maffesoli), determinuje współpracę (F. Znaniecki) i aktywność społeczną (P. Sztompka). Współcześnie istnienie więzi społecznych stanowi także środek przewyżczający indywidualizm (M. Marody i A. Giza-Poleszczuk). Szczególnie z punktu widzenia osobowości jednostki i jej relacji ze społeczeństwem więzi społeczne odpowiadają również za zaspokojenie potrzeb emocjonalnych (A. Giddens).

⁶ U. Jarecka, *Wirtualne więzi w globalizującym się świecie*, (w:) M. Jacyno, M. Kempny, A. Jawłowska (red.), *Kultura w czasach globalizacji*, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2004, s. 256.

W największym stopniu rola analizowanego zagadnienia dla całokształtu życia społecznego znajduje odzwierciedlenie w bogactwie rodzajów zbiorowości, które powstają w wyniku jej istnienia. W wielu przypadkach rodzaj dominujących w danej zbiorowości więzi społecznych decyduje o funkcjonowaniu tych zbiorowości, a przez to również całego społeczeństwa. Każdy rodzaj więzi stanowi podstawę do wyodrębnienia poszczególnych rodzajów zbiorowości, co odgrywa ważną rolę w teorii nauk społecznych. Wśród przedstawionych powyżej rodzajów więzi społecznych znajdują się m.in.: więzi instrumentalne i autoteliczne, które również można określić mianem przynależności do celów grupy (S. Ossowski) i przynależności do członków grupy (S. Ossowski). W zbliżonym, choć nieco innym, aspekcie, można dostrzec różnice pomiędzy zbiorowościami funkcjonującymi na podstawie: więzi determinowanych kulturowo, więzi determinowanych organizacyjnie i więzi determinowanych strukturalnie (R.K. Merton). W wyniku rozróżnienia walencji nasyconych i nienasyconych (N. Elias) można określić poziom spójności poszczególnych zbiorowości, charakter i kierunek aktywności podejmowanych przez ich członków i wiele innych cech. W zależności od siły więzi można rozróżnić więzi słabe i więzi mocne (M. Castells), co również pozwala wyodrębnić zbiorowości w kontekście ich spoistości. Ze względu na źródło więzi można rozróżnić zbiorowości oparte na więzi naturalnej (P. Rybicki), stanowiącej (P. Rybicki) i zrzeszeniowej (P. Rybicki). W niektórych całościach społecznych można dostrzec dominujące związki celowe (E. Durkheim), wykalkulowaną specjalizację relacji (F. Tönnies), natomiast w innych relacje mogą zostać określone mianem bliskich (F. Tönnies), a w szczególności opartych na: znajomości, przyjaźni, miłości i małżeństwie (G. Simmel). Jednak w wyniku analizy wybranych koncepcji omawianego terminu można stwierdzić, że jednym z najszczegółowiej przedstawionych obrazów świata społecznego w kontekście dominujących więzi społecznych jest rozróżnienie zbiorowości opierających się na solidarności mechanicznej i solidarności organicznej (E. Durkheim).

W poddanej analizie treści literatury przedmiotu nie trudno również odnaleźć uzasadnienie twierdzenia, że przejawy więzi społecznej charakteryzują się bardzo obszernym zakresem spraw i zainteresowań (P. Rybicki), a także niczym nieograniczonym zasięgiem (P. Rybicki). Przejawem istnienia więzi społecznych, które ze względu na swoją złożoność są trudne do spostrzeżenia w toku bezpośredniej obserwacji, jest również spójność zbiorowości społecznej (R. Nisbet) i solidarność społeczna (P. Sztompka, E. Durkheim). Istnieje również przekonanie, że odzwierciedleniem istnienia omawianego zjawiska są uznawane i realizowane w społeczeństwie wartości (P. Rybicki). Jednym z najoczywistszych przejawów więzi społecznych jest natomiast istnienie różnorodnych grup społecznych, a także ich rozwój (J. Szczepański). W ogólniejszym znaczeniu więzi społeczne można zaobserwować jako ogół relacji międzyludzkich (M. Marody i A. Giza-Poleszczuk), a także jako czynnik stanowiący podstawę relacji społecznych (F. Tönnies), a ponadto gwarantujący ich równowagę (A. Giddens). Więzy społeczne uwidaczniają się także jako szeroki zakres wzajemnego wpływu jednostek społecznych (F. Tönnies), które wykorzystując bogate instrumentarium środków, formułują oczekiwania i uzyskują uprawnienia społeczne (F. Znaniecki).

W tym znaczeniu można również stwierdzić, że istnienie więzi społecznych można postrzegać jako ogół interakcji pomiędzy społeczeństwem a jednostką (J. Turowski). W wyniku istnienia poszczególnych rodzajów więzi społecznych relacje międzyludzkie regulowane są przez prawo karne lub prawo korporacyjne (E. Durkheim), a także wynikają z przejawianej przez jednostki woli arbitralnej lub woli naturalnej (F. Tönnies). Wpływ społeczeństwa na jednostkę, świadczący o istnieniu omawianego zagadnienia, przejawia się również jako skuteczna kontrola społeczna (A. Giddens), chociaż w równym stopniu może ona stanowić również źródło więzi społecznej (F. Tönnies). Społeczny charakter natury człowieka znajduje odzwierciedlenie w tradycji, historii, języku, obyczajach i zwyczajach (P. Rybicki), czyli wszystkim tym, co gwarantuje trwałość społeczną (R. Nisbet). Jednak w obliczu zachodzących przemian społecznych trwałość więzi traci znaczenie (Z. Bauman) i nabiera zmiennego charakteru (A. Giddens). Wraz z pogarszającą się jakością relacji społecznych zwiększa się ich ilość (M. Maffesoli). Charakterystycznym przejawem więzi jest również – niesymetryczność (S. Ossowski). Zmienia się również przestrzeń, w której więzi społeczne się przejawiają. W coraz większym stopniu relacje w świecie rzeczywistym (M. Castells) są zastępowane relacjami w świecie wirtualnym (M. Castells). Dzieje się tak dlatego, że współcześnie coraz ważniejsza staje się pragmatyczność i zmienność relacji społecznych (Z. Bauman), a technologia komunikacyjna nie tylko to ułatwia, ale także stwarza możliwość, aby przybrać wykreowaną tożsamość (M. Castells).

W dokonanym przeglądzie literatury przedmiotu zostało również przedstawione szerokie spektrum przejawów więzi społecznych przyporządkowanych jej dwóm aspektom. W granicach zewnętrznie obserwowalnych zachowań, określonych mianem obiektywnego aspektu więzi społecznych, znajduje się szeroko postrzegana aktywność ludzi (J. Turowski), z tym jednak zastrzeżeniem, że jest to wspólna aktywność (S. Ossowski). Jedną z najważniejszych przyczyn, ale przede wszystkim przejawów tej aktywności jest zaspakajanie potrzeb (W. Jacher, J. Szczepański). W zależności od kontekstu życia społecznego aktywność ta może przyjmować formę kooperacji pozytywnej (T. Kotarbiński), która wypełniona jest życzliwością i współpracą (P. Rybicki), która opiera się na odwzajemnieniu i wzajemności (A. Giddens), której płaszczyzną jest wzajemna pomoc (M. Maffesoli) oraz bezinteresowne oddanie (A. Giddens). Powyższa aktywność może przyjąć również formę kooperacji negatywnej (T. Kotarbiński), określanej mianem konfliktu, konkurencji i rywalizacji (P. Rybicki), a w metaforycznym znaczeniu może oznaczać konflikt z innymi plemionami (M. Maffesoli). Ponadto działania podejmowane przez członków grup społecznych przejawiają się jako szeroko postrzegana manifestacja poczucia łączności (W. Jacher), która może znajdować odzwierciedlenie w podobnej postawie członków wobec jakiegoś przedmiotu (J. Turowski), a także w postrzeganiu życia przez pryzmat wspólnego doświadczenia (A. Giddens). Wśród zachowań charakterystycznych dla istnienia więzi społecznych znajduje się również niechęć do ich manifestacji określana mianem intymności (R. Nisbet, A. Giddens), a także wszelkie działania wynikające z relacji władzy istniejących w zbiorowości, czyli z autorytetu (L. Krzywicki).

W granicach subiektywnego aspektu znajdują się wszelkie świadomościowe przejawy więzi społecznej (L. Krzywicki), wśród których można wyróżnić: odczucie przynależności do grupy (M. Marody i A. Giza-Poleszczuk), poczucie identyfikacji z daną grupą (J. Turowski) czy poczucie łączności z grupą (W. Jacher). Charakter wymienionych stanów świadomości może przyjmować wiele postaci, a wśród nich m.in.: poczucie przynależności przez wykluczenie i poczucie przynależności przez zamykanie (M. Maffesoli). Siła więzi społecznych znajduje natomiast odzwierciedlenie w poziomie identyfikacji z grupą (M. Marody i A. Giza-Poleszczuk) albo poziomie zaangażowania (F. Tönnies). Jednym z najczęściej analizowanych rodzajów zaangażowania określającego siłę więzi społecznych jest zaangażowanie emocjonalne (R. Nisbet). Obiera ono dwa kierunki: pierwszy z nich to stosunek emocjonalny – poczucie wspólnoty (W. Jacher), a drugi to stosunek emocjonalny – wspólnota celów (W. Jacher). Istotnym rodzajem zaangażowania wynikającego z powstania więzi społecznych jest również zaangażowanie moralne (R. Nisbet). W jego granicach wyróżnia się kilka przejawów więzi, ale jego głównymi składnikami są: zaufanie (A. Giddens, P. Sztompka) lub zaufanie społeczne (E. Durheim), lojalność (J. Szczepański, P. Sztompka), solidarność (P. Sztompka, E. Durheim) oraz to, co wynika z relacji określanej mianem przyjaźni (P. Rybicki). Wśród świadomościowych przejawów więzi znajduje się również poddawanie więzi refleksji (A. Giddens).

W wyniku przeprowadzonej eksploracji i analizy poszczególnych fragmentów teorii więzi społecznej powstaje obraz skomplikowany, wieloznaczny, a czasem nawet niespójny. Wielość wykorzystanych w procesie poznania analizowanego zjawiska aspektów powoduje, że żadne z przedstawionych ujęć w zupełności nie wyczerpuje ogółu tej problematyki. W takim przypadku zasadne jest pytanie o sposób przecięcia powyższej trudności. Jednym z takich sposobów jest wykorzystanie poszczególnych składników teorii więzi społecznej w celu rekonstrukcji jej syntetycznej koncepcji. Jej opracowanie stanowi nie tylko podsumowanie dotychczasowych rozważań, ale także pierwszy i niezbędny krok w procesie projektowania badań empirycznych. Ponadto wyjątkowo zróżnicowana i złożona teoria więzi społecznej to źródło ambiwalentnej refleksji. Z jednej strony stwarza ona możliwość wyboru jednej z istniejących koncepcji, z drugiej jednak – może ona taki wybór utrudniać. Syntetyczna koncepcja pojęcia więzi społecznej stanowi konsensus pomiędzy wyzwalającym a ograniczającym oddziaływaniem powyższych trudności na proces projektowania badań empirycznych.

Uzasadnienie konieczności rekonstrukcji syntetycznej koncepcji pojęcia więzi społecznej stanowi również postulat, który określa znaczenie takiego przedsięwzięcia. Jego autorem jest wielokrotnie już przywoływany Władysław Jacher, który twierdzi, że *więź społeczna jest tą kategorią socjologiczną, której pogłębione badanie opłaca się zarówno nauce, jak i praktyce, zarówno teorii, jak i empirii. Bez znajomości tego co składa się na więź społeczną, nie można zrozumieć mechanizmów integracji systemu społecznego*⁷. W wyniku akceptacji tego postulatu i powyższych rozważań można

⁷ W. Jacher, *Więź społeczna w teorii...*, s. 22.

stwierdzić, że brak spójności w teorii więzi społecznej utrudnia odkrycie praw rządzących życiem społecznym i konstruującymi je zjawiskami. Syntetyczna koncepcja pojęcia więzi społecznej pozwala nie tylko przezwyciężyć powyższe trudności, ale stanowi także punkt wyjścia do poznania bardziej złożonych zjawisk świata społecznego.

Powyższe przemyślenia niewątpliwie potwierdzają konieczność rekonstrukcji syntetycznej koncepcji pojęcia więzi społecznej. Zgodnie z nimi niezbędne jest również poczynienie wszelkich starań, aby w jak największym stopniu odpowiadała ona założeniom projektowanych badań, ale również, co było przedmiotem wcześniejszych rozważań, nawiązywała do przedstawionych tendencji poznawczych. W celu spełnienia powyżej sformułowanych warunków koncepcja ta powinna uwzględniać główne założenia przedstawionej teorii więzi społecznej, kontekst projektowanych badań, a także charakter przemian rzeczywistości społecznej. Sposobem spełnienia tych wymagań jest wskazanie uniwersalnych właściwości więzi społecznych, które w największym stopniu odzwierciedliłyby każdy lub niemalże każdy jej rodzaj w dowolnym kontekście życia społecznego. Grażyna Gajewska wskazuje takie właściwości, wymieniając osiem najważniejszych cech interpretowanego zagadnienia, które stanowią punkt wyjścia do rekonstrukcji syntetycznej koncepcji pojęcia więzi społecznej. Wśród nich znajdują się następujące cechy: *kierunek, siła, trwałość, emocjonalność, zwrotność, dynamika, treść, aspekt obiektywny i subiektywny*⁸.

W rezultacie rozważań nad charakterem powyższych właściwości wyłania się spostrzeżenie, że każda z nich stanowi oddzielny aspekt przedmiotowego terminu. Ponadto każdy z tych aspektów implikuje poszczególne problemy poznawcze, na które odpowiedzi mogą stanowić *definiens* rekonstruowanej koncepcji – syntetycznego *definiendum* pojęcia więzi społecznej. W celu dokonania syntetycznej konceptualizacji pojęcia więzi społecznej zostaną wykorzystane wszystkie powyższe aspekty. Jednak ze względu na ich wzajemne zależności zostaną one uporządkowane i wykorzystane, w innej od powyższej, kolejności.

W aspekcie kierunku (**K**) więzi społecznej główny problem stanowi pytanie: *Pomiędzy którymi podmiotami (jednostkami lub zbiorowościami) istnieją więzi społeczne i jakimi właściwościami charakteryzują się owe podmioty?* Ze względu na tak określony cel, poszukiwanie natury więzi społecznych powinno odbywać się poprzez identyfikację i rozróżnienie poszczególnych podmiotów więzi społecznych, zarówno na poziomie jednostkowym, jak i grupowym. Poznanie zjawiska więzi społecznych wymaga poznania zbiorowości, które tworzy i dzięki którym one istnieją. W toku tych czynności należy również postrzegać je w szerszym kontekście życia społecznego, czyli w odniesieniu do relacji i powiązań z innymi zbiorowościami.

W aspekcie treści (**T**) więzi społecznej najważniejsza dla przedmiotowych rozważań jest odpowiedź na pytanie: *Jakie przejawy odzwierciedlają istnienie więzi społecznych?* W wyniku przeprowadzonej powyżej analizy literatury przedmiotu,

⁸ G. Gajewska, *Więź społeczna*, (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2008, s. 125.

ze względu na niczym nieograniczony zakres aktywności społecznej człowieka, można stwierdzić, że rezultatem powstania więzi społecznych są interakcje społeczne i współdziałanie, także w negatywnym wymiarze. Poznanie więzi społecznych w tym aspekcie determinuje również konieczność określenia granic życia społecznego, którego dane więzi dotyczą, i na tej podstawie wyodrębnienia charakterystycznych przejawów.

W wyniku rozróżnienia aspektu obiektywnego i subiektywnego (A) więzi społecznych podstawowe znaczenie ma poszukiwanie odpowiedzi na następujące pytanie: *Jaki charakter ze względu na możliwość obserwacji posiadają przejawy więzi społecznej?* Ze względu na ich istotę należy podkreślić, że da się je zaklasyfikować do dwóch zupełnie różnych, choć ściśle ze sobą powiązanych sfer aktywności człowieka: zewnętrznie obserwowalnych faktów i zjawisk zachodzących w świadomości podmiotów więzi społecznych. Jest to najwyrazistsza cecha kategorii więzi społecznej, dlatego rozróżnienie tych dwóch rodzajów przejawów omawianego zagadnienia zostanie poddane szczegółowym rozważaniom w dalszej części pracy. Jednocześnie będzie to stanowić nadrzędną kategorię w procesie wyodrębniania przejawów więzi społecznych z danego kontekstu życia społecznego.

W aspekcie emocjonalności (E) więzi społecznych meritum rozważań stanowi rozwiązanie problemu określonego przez pytanie o to: *Jakie emocje towarzyszą istnieniu więzi społecznych i w jaki sposób na nie oddziałują?* W drodze do ustalenia rodzajów stanów emocjonalnych doświadczanych przez jej podmioty należy zwrócić szczególną uwagę na to, co wcześniej zostało określone mianem asymetryczności więzi społecznych (S. Ossowski), a także na rozróżnienie dwóch rodzajów walencji: nasyconej i nienasyconej (N. Elias). W konsekwencji zróżnicowanego wpływu powyżej wymienionych zjawisk na jakość więzi społecznych szczególnie istotny staje się poziom zaspokojenia potrzeb emocjonalnych członków zbiorowości konstytuowanych przez powyższe więzi.

Aspekt siły (S) więzi społecznej stanowi odpowiedź na następującą kwestię: *Jakie natężenie posiada więź społeczna, konstytuująca relacje pomiędzy jej podmiotami (jednostkami lub zbiorowościami)?* Pytanie to w dużym stopniu nawiązuje do emocjonalności więzi społecznej, a szczególnie do rodzaju emocji przeżywanych przez jej podmioty. Z tym jednak zastrzeżeniem, że określenie siły stanowi sposób na pogłębienie analizy jednego rodzaju emocji, a także innych jej przejawów. W sposób naturalny dochodzi do przeżywania tych samych stanów emocjonalnych przez jednostki, jednak charakteryzują się one różnym stopniem intensywności. Co więcej, pomiar siły więzi społecznej wykracza poza badanie stanów emocjonalnych istniejących pomiędzy jednostkami nimi scalonymi. Kryterium siły może być wykorzystane również w odniesieniu do innego rodzaju właściwości więzi społecznych.

W aspekcie trwałości (TRW) więzi społecznej pierwszoplanową rolę odgrywa problematyka określona poprzez pytanie o to: *Jak długo więź społeczna, istniejąca pomiędzy danymi podmiotami, utrzymuje swoje właściwości?* W warunkach immanentnej zmienności, nieustającego wpływu różnorodnych zjawisk na relacje międzyludzkie więzi społeczne poddawane są ciągłym przeobrażeniom. Poznanie właściwości

więzi społecznych z punktu widzenia trwałości wymaga obserwacji ich w dłuższych okresie. Takie podejście w dużym stopniu pozwoli odpowiedzieć na postawione, w odniesieniu do omawianego aspektu, pytanie.

W aspekcie **dynamiki (D)** problematykę określa konieczność wyjaśnienia następujących kwestii: *Jakim przemianom podlegają więzi społeczne? W jaki sposób zmienia się ich natężenie? W jaki sposób powstają, rozwijają się i zanikają?* Jest to problematyka ściśle powiązana z trwałością więzi społecznej. W celu uchwycenia natury omawianego pojęcia konieczne jest określenie warunków, w których powstaje, istnieje i zanika zjawisko więzi społecznej. Ważnym zagadnieniem w tym aspekcie jest także wskazanie charakteru i kierunku przemian, które zachodzą w zjawiskach je odzwierciedlających.

W aspekcie **zwrotności (Z)** więzi społecznej poszukiwania prowadzą do odpowiedzi na następujące pytanie: *W jakim stopniu istnienie więzi dotyczy wszystkich jej podmiotów?* Pomimo społecznego charakteru analizowanych zagadnień nie sposób pominąć jednostkowe różnice pomiędzy podmiotami więzi społecznych. Ze względu na wiele zarówno psychicznych, jak i społecznych czynników zaangażowanie jednostek w relacje istniejące na podstawie więzi społecznych charakteryzuje się zróżnicowanym poziomem. Dlatego niezwykle ważne w procesie poznania natury więzi społecznych jest określenie kierunku, siły i sposobu odwzajemnienia jej przez członków badanej zbiorowości.

Przedstawione powyżej właściwości więzi społecznych nie odgrywają w procesie rekonstrukcji syntetycznej koncepcji interpretowanego pojęcia równorzędnej roli. W celu uwzględnienia zmiennego charakteru rzeczywistości społecznej i należącego do niej przedmiotu bieżących rozważań zostaną wykorzystane aspekty siły (**S**), trwałości (**TRW**), dynamiki (**D**) i zwrotności (**Z**). Natomiast w celu odniesienia opracowywanej koncepcji do odpowiedniego kontekstu życia społecznego powinny zostać określone zbiorowości i warunki towarzyszące ich funkcjonowaniu, których więź społeczna dotyczy, czyli jej kierunek (**K**). Następnym etapem charakteryzowanej czynności jest określenie istoty więzi społecznej w nawiązaniu do dwoistego charakteru jej treści, czyli aspektu obiektywnego i subiektywnego (**A**). Ostatecznie, oprócz uwzględnienia wspomnianej dwoistości, zostaną wykorzystane także aspekty treści (**TRE**) i emocjonalności (**E**), co będzie określone wspólnym mianem przejawów więzi społecznej (**P**).

We wszystkich wymiarach przejawów więzi społecznej zachodzą różnorodne przemiany. Inne zjawiska zachodzą, kiedy zbiorowość powstaje, a inne kiedy rozwija się lub zanika. Ponadto każda istniejąca zbiorowość pozostaje pod wpływem różnorodnych czynników określających charakter, konstytuujących ją, więzi społecznych. Powyższe sformułowania nawiązują do trzeciej tendencji wykorzystywania pojęcia więzi społecznej. Na ich podstawie można uzasadnić stwierdzenie, że każdy etap formowania się więzi, ich przejawy lub właściwości przejawów charakteryzują się immanentną zmiennością. Stwierdzenie to wprowadza aspekt siły, trwałości, dynamiki i zwrotności w granice rekonstruowanej koncepcji.

Ważnym głosem w rozważaniach nad dynamicznym ujęciem przedmiotowego terminu jest dokonana przez Mariana Malikowskiego analiza relacji pomiędzy następującymi pojęciami: *więzi*, *integracji*, *spójności* i *solidarności*, która doprowadziła go do rozgraniczenia powyższych pojęć i wskazania wąskiego znaczenia więzi społecznej. Autor ten formułuje odpowiednie pytania, które pozwalają zaobserwować różnice pomiędzy każdym z tych pojęć. Pojęciu więzi zostało przyporządkowane pytanie: *Co łączy, spaja i trzyma ludzi razem?*; integracji – *Jak to się odbywa, w jaki sposób tworzy się pewna całość społeczna (grupa)?*; spójności – *Jaki jest rezultat tego procesu w odniesieniu do tej całości?*; solidarności – *Jakie spójność grupowa wywołuje następstwo?*⁹. Przyjmując, że powyższy autor: wyodrębnił poszczególne pojęcia; zawęził znaczenie terminu więzi społecznej do czynnika pozostawiania ludzi w relacjach społecznych; pozbawił je mechanizmów wyłaniania się zbiorowości społecznych i szeroko postrzeganych następstw takiego stanu rzeczy, to czy nie powinno się w tym miejscu odwołać do jednej z reguł *ekonomii myślenia*, jaką jest zasada brzytwy Ockhama. Wprawdzie rozróżnienie dokonane przez Mariana Malikowskiego wprowadza wysoki poziom teoretycznego uporządkowania w omawianej terminologii, ale wykorzystanie jego pomysłu na płaszczyźnie badań empirycznych może przysporzyć pewne trudności. Trudności te dostrzega Władysław Jacher, a swoje spostrzeżenia zawiera w stwierdzeniu, że *wchodząc głębiej, można zauważyć, że zakresy omawianych przez Malikowskiego pojęć nie są ostre, iż istniejące między nimi różnice robią wrażenie różnic pozornych. Chodzi o to, że wymienione pojęcia dotyczą zasadniczo tych samych treści ujmowanych w różnym stopniu*¹⁰. Powyższe argumenty implikują postulat, aby potraktować zakresy pojęciowe integracji, spójności i solidarności jak przejawy istnienia więzi społecznych.

Pomimo powyższych zastrzeżeń koncepcja ta odzwierciedla proces powstawania więzi społecznych, któremu towarzyszy wyłanianie się grup i zbiorowości społecznych. W dużej mierze stanowi ona także inspirację do wykorzystania dynamicznej perspektywy więzi społecznej w dokonywanej rekonstrukcji. Przedmiotowa koncepcja wymaga przyporządkowania odpowiednich przejawów i przedstawienia omawianego pojęcia jako procesu. Jednak ujęcie zaproponowane przez Mariana Malikowskiego ma zbyt złożony charakter, a co więcej, zjawiska towarzyszące poszczególnym etapom mogą zachodzić w tym samym czasie. Dynamiczne ujęcie wymaga precyzyjnie określonych ram czasowych.

W konsekwencji dokonania powyższych rozstrzygnięć powstaje kolejny element rekonstruowanej koncepcji. Wyodrębnienie poszczególnych stadiów rozwoju więzi społecznej pozostaje w ścisłej relacji z kryterium czasu i wybranym kontekstem życia społecznego, określonym przez, pewnego rodzaju, zaistniałe wydarzenie lub zjawisko. W wyniku akceptacji procesualnego charakteru więzi i uwzględnienia aspektów

⁹ W. Jacher, *Więź społeczna w teorii...*, s. 39, za: M. Malikowski, *Pojęciowo-teoretyczne aspekty kontrowersji wokół istoty więzi społecznej*, „Studia Socjologiczne” 1979, nr 4.

¹⁰ W. Jacher, op. cit., s. 40.

siły (**S**), trwałości (**Trw**), dynamiki (**D**) i zwrotności (**Z**) można wyodrębnić: stadium poprzedzające wydarzenie lub zjawiska oddziałującego na więzi społeczne (**S1**), stadium, kiedy wydarzenie lub zjawisko oddziałuje na więzi społeczne (**S2**), i stadium następujące po wydarzeniu lub zjawisku oddziałującym na więzi społeczne (**S3**).

Ponadto wśród powyżej wymienionych właściwości więzi społecznej najważniejszym teoretycznym ustaleniem, jak również przyczyną głównych trudności w jej badaniu jest dwoista natura, czyli *obiektywny i subiektywny aspekt*. Z tego stwierdzenia wynika, że kategoria więzi społecznej charakteryzuje się względnie złożoną strukturą. Pozostając w zgodzie z wcześniejszymi ustaleniami, można orzec, że z jednej strony składa się ona z obiektywnych stosunków społecznych, a z drugiej – świadomościowych przejawów więzi. Powyższe rozróżnienie znajduje odzwierciedlenie w sposobach jej konceptualizacji. W teorii więzi społecznej, na podstawie podmiotowo i przedmiotowo uwarunkowanej różnorodności, funkcjonują strukturalne, psychospołeczne, a także integrujące wymienione wcześniej koncepcje.

Kwestią budzącą szczególne wątpliwości jest możliwość dostrzeżenia i pogłębienia analizy treści wypełniających subiektywny fragment więzi społecznej. Problem ten można przezwyciężyć dzięki spostrzeżeniu, że subiektywny wymiar więzi znajduje odzwierciedlenie w obiektywnych stosunkach społecznych, które stanowią obserwowalny fragment badanej rzeczywistości. Wśród różnorodności spostrzeżeń dotyczących przedmiotowego zagadnienia, na szczególną uwagę zasługuje stwierdzenie, że *warunkiem niezbędnym dla w miarę precyzyjnego określenia więzi społecznej jest wskazanie właściwej sfery tych zjawisk, które to pojęcie obejmuje. W rzeczywistości społecznej, w której mieści się więź społeczna, można mówić o dwóch takich sferach: o zachowaniach i przeżyciach*¹¹. W sferze zachowań znajdują się bezpośrednio obserwowalne przejawy współpracy, takie jak: niesienie pomocy, sprawowanie opieki, dokonywanie wymiany, natomiast w sferze przeżyć, która jest niedostępna bezpośredniej obserwacji, można przyporządkować różnorodne przejawy świadomości grupowej, poczucie identyfikacji itp.¹²

W odniesieniu do powyższych rozstrzygnięć można odwołać się do poglądów Wacława Makarczyka, który zauważa, że niektóre pojęcia wykorzystywane w naukach społecznych przyjmują formę metaforyczną. Ten sposób odzwierciedlania natury zjawisk społecznych, a także ich właściwości, dotyczy również wielu ważnych pojęć nauk społecznych. Ich metaforyczne ujęcie może jednak implikować wiele trudności natury interpretacyjnej. Pojęcie więzi społecznej jest jednym z nich. Autor *Wspólnoty uczuć i działań* ujmując wszelkie procesy *jednoczenia, scalania, spajania, łączenia i wiązania* oraz pojęcia *więzi, integracji, spójności, spistości, zwartości* w ramy *przenośni oznaczającej łączenie lub metaforę łączenia*¹³. Ze względu na wielość pojęć

¹¹ W. Jacher, *Więź społeczna*, (w:) W. Szewczuk (red.), *Encyklopedia psychologii*, Warszawa 1998, s. 950.

¹² Ibidem.

¹³ W. Makarczyk, *Wspólnota uczuć i działań*, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1993, s. 74.

i sposobów ich interpretacji, oscylujących wokół przedstawianej problematyki, wyłania się szeroki zakres wieloznaczności. W owej wieloznaczności Waław Makarczyk dostrzega przeszkodę na drodze do całościowego poznania przestrzeni wypełnionej ludzkimi relacjami, popularyzacji jego rezultatów, jak również skutecznej komunikacji w dziedzinie nauk społecznych. Ostatecznie, z natury tej wieloznaczności, wprowadza on również postulat o konieczności jej przezwyciężenia.

W pewnej części rozważania Waława Makarczyka dotyczą, przedstawionej powyżej, koncepcji więzi społecznej autorstwa Stanisława Ossowskiego. Główne założenie omawianej koncepcji, zakładające dwoisty charakter analizowanego terminu i pozwalające wyodrębnić *poczucie identyfikacji* i *intencjonalne współdziałanie*, stanowi punkt wyjścia do uwzględnienia zróżnicowanych zjawisk odnoszących się do tego pojęcia. Nie tylko uznaje on dwoistą naturę więzi społecznej i rozróżnia w jej obrębie dwa zupełnie różne zjawiska, ale przede wszystkim podejmuje się rozważań na temat ich wzajemnych relacji. W ten sposób przyjęta przez autora rozprawy *O osobliwościach nauk społecznych*¹⁴ postawa wobec pojęcia więzi społecznej pozwala przezwyciężyć jej wieloznaczność i metaforyczność¹⁵.

Poznanie przyczyn, przejawów i konsekwencji społecznej natury człowieka to źródło niewyczerpalnych zasobów wiedzy, której wydobywanie należy do zadań stawianych wszystkim dyscyplinom nauk społecznych, bez względu na to, czy posługują się pojęciem więzi społecznej *explicite*, czy *implicite*. Badanie zjawiska więzi społecznych wymaga jednak precyzyjnego określenia, z uwzględnieniem dwóch wzajemnie wpływających na siebie wymiarów: uczuć i zachowań międzyludzkich¹⁶.

Powyższe rozróżnienia odwołują się do analizowanych trudności związanych z wykorzystaniem pojęcia więzi społecznej w toku projektowania badań empirycznych, ale przede wszystkim podkreślają jej dwuaspektowość. Przez to stanowią podstawę do

¹⁴ S. Ossowski, *O osobliwościach...*, op. cit.

¹⁵ W toku dalszych rozważań autor *Wspólnoty uczuć i działań* wskazuje sposoby posługiwania się omawianym pojęciem, które mogą również przyczyniać się do intensyfikacji jego wieloznaczności. Pierwszym z nich jest brak ścisłości w posługiwaniu się pojęciem więzi społecznej i przypisanie mu szerokiego spektrum desygnatów. Drugi polega na wykorzystaniu definicji sformułowanej przez innego badacza świata społecznego. Trzeci sposób obejmuje rekonstrukcję własnej definicji i narzucanie jej innym. Ostatnim sposobem posługiwania się pojęciem więzi społecznej jest nieustające poszukiwanie jego sensu. W wyniku dokonanych spostrzeżeń Waław Makarczyk wnioskuje, że w ogóle teoretycznych dociekań na temat więzi społecznej znajdują się dwa elementy: (...) *dążenie do wyjaśnienia warunków zapewniających istnienie grup i społeczeństw ludzkich oraz założenie, zgodnie z którym te społeczne warunki istnienia zbiorowości ludzkich można i należy zawrzeć w jednym pojęciu*. Powyższe elementy różnią się w sposób zasadniczy. Pierwszy z nich określa kierunek powyższych dociekań i wskazuje ich cel, a drugi precyzuje sposób jego osiągnięcia. Rezultatem takiego ujęcia zainteresowania poznawczego problematyką więzi społecznej są następujące problemy wymagające odpowiedzi: czy poszukiwanie prawdy na temat grupowych aspektów życia człowieka wraz z całym bogactwem jego form stanowi zbyt rozległy przedmiot poznania, aby zredukować je do postaci jednego pojęcia. Ponadto, rozważenia wymaga kwestia – czy określenie sformułowane przez Waława Makarczyka jako *społeczne warunki istnienia zbiorowości ludzkich* nie stanowi przedmiotu nauk społecznych. Odpowiedzi na obydwa pytania są twierdzące.

¹⁶ W. Makarczyk, *Wspólnota uczuć...*, s. 74–80.

wyodrębnienia jego dwóch poziomów, zgodnie z przedstawionymi powyżej poglądami Mariana Makarczyka¹⁷. W wyniku akceptacji powyższych warunków dotychczasowe określenie aspektu obiektywnego i subiektywnego zostanie określone jako: poziom poczucia identyfikacji (PI) i poziom intencjonalnego współdziałania (IW).

Rozróżnieniu powyższych poziomów nie towarzyszy próba nadania nadrzędnego znaczenia żadnemu z nich, chociaż stanowiło to przedmiot wielu koncepcji więzi społecznej. Jego głównym celem jest jednoczesne wykorzystanie ich, w toku rekonstrukcji przedmiotowego ujęcia. Ponadto bardzo wyraźnie na horyzoncie zainteresowania poznawczego wyłaniają się wzajemne relacje pomiędzy powyżej określonymi poziomami więzi społecznej.

Na podstawie przeprowadzonych rozważań, w nawiązaniu do wcześniej wskazanych tendencji, ale przede wszystkim ze względu na cel niniejszej pracy, została zrekonstruowana następująca definicja przedmiotowego zagadnienia. Wiąż społeczna jest to względnie złożony proces (S1, S2, S3) łączenia się jednostek w zbiorowości społeczne (K), zachodzący jednocześnie na poziomach poczucia identyfikacji (PI) i intencjonalnego współdziałania (IW). Poznanie tego procesu wymaga obserwacji właściwości przejawów i ich przemian (P) należących do powyższych wymiarów.

Uzasadnienie wyboru przedmiotowej koncepcji znajduje odzwierciedlenie w kilku argumentach. Z jednej strony – ma ona przede wszystkim wyjątkowo otwarty charakter, przez co jest spójna z przedstawionymi w tym rozdziale założeniami teoretycznymi. Z drugiej strony – jej wykorzystanie stwarza możliwości, a wręcz wymaga odniesienia do wybranego kontekstu życia społecznego oraz uzupełnienia o charakterystyczne przejawy. Ponadto procesualny charakter powyższej definicji pozwala ją umiejscowić w odpowiedniej sekwencji czasowej i uwzględnić przemiany zachodzące w jej granicach. Dodatkowo w celu określenia odpowiedniego kontekstu warto również zauważyć, że różnorodne przejawy mogą istnieć stale, natomiast zmienność może dotyczyć jedynie właściwości tych przejawów. Stąd wynika konieczność wielopoziomowej analizy i wykorzystania poszczególnych właściwości więzi społecznej (kierunku, siły, trwałości emocjonalności, zwrotności, dynamiki, treści, aspektu obiektywnego i subiektywnego) pomimo ich zredukowania w ramach powyższej definicji. W nawiązaniu do natury wskazanego procesu istotne jest jeszcze dopełnienie w postaci stwierdzenia, że złożony charakter dotyczy również procesu powstawania, trwania i zaniku więzi. Podsumowując, można stwierdzić, że zobrazowana definicja: pozostaje w zgodności z teorią więzi społecznej; stwarza możliwość do sprowadzenia jej do *konkretnego* życia społecznego; pozwala obserwować przemiany w omawianym zakresie; a także stanowi punkt wyjścia do realizacji głównego celu projektowanych badań empirycznych.

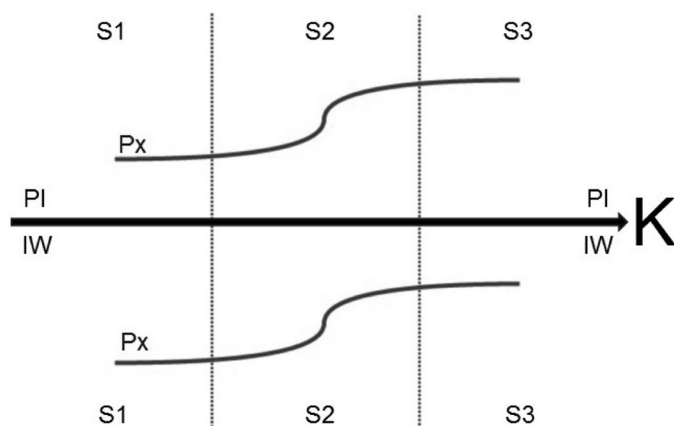
Procesualny charakter pojęcia więzi społecznej można przedstawić w sposób graficzny, co odzwierciedla poniższy schemat¹⁸. Ze względu na wielość niezbędnych

¹⁷ Ibidem, s. 74.

¹⁸ Schemat ma poglądowy charakter i nie odzwierciedla żadnych danych empirycznych.

oznaczeń schemat zawiera symbole odzwierciedlające poszczególne elementy opracowanej definicji. Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami przyjęto ich następujące określenia:

- K** – kierunek więzi społecznej, czyli zbiorowość, którą konstytuuje
- S1** – stadium poprzedzające wydarzenie lub zjawiska oddziałującego na więzi społeczne
- S2** – stadium, kiedy wydarzenie lub zjawisko oddziałuje na więzi społeczne
- S3** – stadium następujące po wydarzeniu lub zjawisku oddziałującym na więzi społeczne
- PI** – poziom poczucia identyfikacji
- IW** – poziom intencjonalnego współdziałania
- Px** – wartość wskaźnika danego przejawu więzi społecznej.

Rysunek 1. Procesualne ujęcie pojęcia więzi społecznej

Źródło: opracowanie własne.

W toku powyższych rozważań dokonano spostrzeżenia, że teoria więzi społecznej ma skomplikowany, wieloznaczny, a nawet niespójny charakter. Jednak w rezultacie dalszych dociekań wyłania się pytanie: *Czy rzeczywiście ona taką jest?* Z jednej perspektywy istotę pojęcia więzi społecznej można określić jako czynnik konstytuujący grupy i zbiorowości społeczne, ale z drugiej – można w niej dostrzec szeroko rozumiane wspólności łączące ich członków. Wszelkie grupy i zbiorowości społeczne potrzebują więzi, aby istnieć, dlatego stanowią one nie tylko podstawę ich trwałości, ale również funkcjonalności i skuteczności.

Powyższe spostrzeżenia w dużym stopniu potwierdzają skomplikowany i wieloznaczny charakter analizowanego fragmentu teorii nauk społecznych, jednak w pełni nie rozwiązują kwestii braku jej spójności. Wynika to z faktu, że następstwa istnienia więzi społecznych w dużym stopniu determinują całokształt życia społecznego, co powoduje, że refleksja nad więzią społeczną jest tożsama z refleksją nad ogółem zjawisk i procesów zachodzących w społeczeństwie. Innymi słowy, można stwierdzić, że

natura świata społecznego znajduje wyraz w różnorodności teoretycznych koncepcji więzi społecznej, a brak spójności pomiędzy nimi nie wynika z dysharmonii tego świata, lecz w dalszym ciągu niepoznanych jego fragmentów.

1.2. Wojna jako kontekst więzi społecznych

Od chwili kiedy człowiek zainteresował się otaczającym go światem, wojna jako jego fragment stanowi przedmiot intelektualnych rozmyślań¹⁹. W wyniku tych dociekań powstaje wiele koncepcji charakteryzujących jej naturę, co sprawia, że zjawisko wojny może być rozpatrywane na wiele sposobów. Z kolei synteza owych sposobów pozwala na przyporządkowanie ich trzem tradycjom poznawczym. Pierwsza podkreśla naturalną skłonność gatunku ludzkiego do zbiorowej agresji, która przybiera formę wojny. Drugi – ma charakter zdecydowanie pragmatyczny – wskazuje, że wojna stanowi narzędzie wykorzystywane w drodze do osiągnięcia określonego celu. Trzecia tradycja natomiast interpretuje przedmiotowe zjawisko z etycznego punktu widzenia i określa je mianem *bytu* złego oraz niepożądanego. Powyższe rozróżnienie znajduje odzwierciedlenie w szerokim spektrum definicji, które można uporządkować również w trzy grupy znaczeniowe. Pierwsza z nich traktuje przedmiotowe zagadnienie jako *zjawisko samoistne*, druga – *środek osiągania celów*, trzecia – nadaje wojnie właściwości należące do kategorii *przestępstwa*²⁰. Jednocześnie, złożoność natury omawianego zjawiska sprawia, że powyższe rozróżnienie staje się niewystarczające. Wynika to przede wszystkim z faktu, że poszczególne sposoby postrzegania zjawiska wojny podkreślają zupełnie inne jej atrybuty. W wyniku podjęcia szerszej analizy owych koncepcji należy stwierdzić, że w dużym stopniu możliwa jest także ich szczegółowa klasyfikacja, a w konsekwencji – wyodrębnienie rozmaitych sposobów jej postrzegania. Hieronim Kubiak dokonuje powyższego wyodrębnienia i wskazuje następujące paradygmaty poznawcze zjawiska wojny: *paradygmat natury*; *paradygmat rasy i walki ras*; *paradygmat walki o byt i przestrzeń życiową*; *paradygmat demograficzny*; *paradygmat historiozoficzny*; *paradygmat właściwości społeczeństw*; *paradygmat natury państwa*; *paradygmat interesu narodowego*; *paradygmat konfliktu i paradygmat wojny przeciw wojnie*²¹.

Literatura przedmiotu stanowi odzwierciedlenie tych poglądów. Wiele publikacji, które są poświęcone przedmiotowej problematyce, ukazuje nie tylko różnorodność form, ale także złożoność oraz przeobrażenia zachodzące w naturze zjawiska wojny. W wielu przypadkach powyższe publikacje przedstawiają tę naturę w ujęciu historycznym, co w znaczący sposób przyczynia się do zwielokrotnienia liczby przedmioto-

¹⁹ Zob. m.in. Platon, *Państwo*, tłum. W. Witwicki, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2003; Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1964.

²⁰ H. Kubiak, *Wojna*, (w:) W. Kwaśniewicz (red.), *Encyklopedia socjologii*, t. 4, Warszawa 2002, s. 340–349.

²¹ Ibidem.

wych koncepcji. Wśród wielu wnikliwych przykładów takiego podejścia można odnaleźć publikacje m.in. Michaela Howarda²², Herfrieda Münklera²³ i Andrzeja Polaka²⁴.

Różnorodność koncepcji zjawiska wojny to również rezultat rozważań dotyczących jej natury z punktu widzenia teraźniejszości. Znajduje to oddźwięk w szerokim spektrum publikacji, a wśród nich można napotkać prace m.in.: Bolesława Balcerowicza²⁵, Jaremiego Blacka²⁶, Mariusza Fryca²⁷, Raymonda Arona²⁸ i Piotra Chmielarza²⁹.

Poza historycznym i teraźniejszym ujęciem omawianego zjawiska wiele uwagi zostało poświęcone problematyce przyszłości wojen. Wśród publikacji stanowiących uzasadnienie powyższego stwierdzenia znajduje się chociażby praca Jana Gotliba Blocha, której futurystyczny obraz natury wojny znalazł urzeczywistnienie w późniejszych wydarzeniach mających miejsce w czasie *pierwszej wojny światowej*. Ponadto wnioski powyżej przywołanego autora dotyczące skutków przyszłych wojen są – w dalszym ciągu – aktualne³⁰.

Pomimo że przedstawienie bogactwa koncepcji zjawiska wojny nie stanowi przedmiotu analiz, to umiejscowienie podjętych rozważań w kontekście działań wojennych wymaga nawiązania do wielu założeń powyżej wskazanych koncepcji. Rozdział ten można określić mianem próby ukazania środowiska, w którym żyje człowiek postrzegany jako *istota walcząca*³¹ z innymi przedstawicielami swojego gatunku, stanowiąca próbę uszczegółowienia koncepcji *człowieka jako istoty społecznej*. Z tym jednak zastrzeżeniem, że rozważania w nim zawarte w sposób bezpośredni nie dotyczą starć pomiędzy przeciwnikami³², a koncentrują się wokół tego, co łączy osoby walczące *ramię w ramię*, po tej samej stronie działań wojennych. Innymi słowy – rekonstruowany w tym miejscu obraz przedstawia kontekst wzajemnych doświadczeń

²² M. Howard, *Wojna w dziejach Europy*, tłum. T. Rybowski, Wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2007.

²³ H. Münkler, *Wojny naszych czasów*, tłum. K. Matuszek, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.

²⁴ Zob. A. Polak, *Historyczne wyznaczniki polemologii*, (w:) M. Huzarski, B.M. Szulc (red.), *Metodologiczna tożsamość polemologii*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2010, s. 21–49.

²⁵ B. Balcerowicz, *Pokój i nie „pokój”. Na progu XXI wieku*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2002.

²⁶ J. Black, *Wojna od 1990 roku*, Wydawnictwo Rambler, tłum. T. Pichór, Warszawa 2011.

²⁷ M. Fryc, *Wojna. Współczesne oblicze*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.

²⁸ R. Aron, *Pokój i wojna między narodami*, tłum. A. Mielczarek, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa 1995.

²⁹ P. Chmielarz, *Wojna a państwo: wczoraj i dziś*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.

³⁰ J.G. Bloch, *Przyszła wojna pod względem technicznym, ekonomicznym i politycznym*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2005.

³¹ Zob. U. Jarecka, *Propaganda wizualna służącej wojny. Media wizualne XX wieku wobec konfliktów zbrojnych*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii, Warszawa 2008, s. 13.

³² Zob. D. Grossman, *O zabijaniu*, tłum. D. Konowrocka, Wydawnictwo Myfly, Warszawa 2010; D.L. Smith, *Najbardziej niebezpieczne ze zwierząt. Natura ludzka i przyczyny wojen*, tłum. A.E. Eichler, Wydawnictwo CiS, Warszawa – Stare Groszki 2011; T. Żuradzki, T. Kuniński (red.), *Etyka wojny. Antologia tekstów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009 i inne.

żołnierzy uczestniczących w działaniach wojennych. W celu uzupełnienia w ten sposób sformułowanego określenia omawianej problematyki można również parafrazować tytuł jednej z prac amerykańskiego socjologa – Ervinga Goffmana i stwierdzić, że jest to obraz *człowieka w teatrze życia wojennego*³³, a także *człowieka w warunkach ekstremalnych*³⁴, w tym przypadku nawiązując do tytułu pracy z zakresu socjologii wojny i wojska autorstwa Marka Frankowskiego.

Ponadto istotne jest to, że przedmiotowe rozważania wykraczają poza semantyczny zakres interpretowanego zjawiska i nawiązują do szerszego kontekstu różnorodnych procesów społecznych. Procesów, które w znaczący sposób determinują całokształt zjawiska wojny, a pozostając z nim w ścisłej relacji, stanowią przyczynę przeobrażeń, które zachodzą w jego obrębie. Procesy te nie stanowią jednak jedynie atrybutów wojny, a co więcej, w wielu przypadkach powstają i zachodzą również w czasie pokoju, co *notabene* świadczy o integralności tych stanów rzeczywistości. Z tego powodu niniejszy rozdział nie jest próbą rozgraniczenia tych zjawisk.

Podsumowując te wstępne rozważania, można stanowczo stwierdzić, że głównym celem przemysłów zawartych w tej części pracy jest rekonstrukcja kontekstu dla pojęcia więzi społecznych. Staje się to możliwe dzięki ukazaniu złożoności, różnorodności i zmienności zjawiska wojny przez zaprezentowanie odzwierciedlających je koncepcji. Stanowi to również uzasadnienie dla selektywnego, ze względu na powyższy cel, doboru tych koncepcji.

1.2.1. Wojna – odpowiedź na pytanie o istotę zjawiska

Począwszy od przedstawicieli *umiłowania mądrości* okresu starożytności, a skończywszy na współczesnych badaczach świata społecznego, można stwierdzić, że wielu z nich celem swojej działalności intelektualnej uczyniło poszukiwanie odpowiedzi na pytanie. *Czym jest wojna?*. Treść poniższego przeglądu stanowi potwierdzenie, a zarazem odzwierciedlenie tego sformułowania.

Punktem wyjścia do prezentacji wybranych sposobów interpretacji pojęcia wojny jest twórczość jednego z najznamienszych i wpływowych myślicieli starożytnego Dalekiego Wschodu – Sun Tzu. W traktacie zatytułowanym *Sztuka wojny* przedstawił on wiele uniwersalnych zasad sztuki wojennej, które nie tylko są wciąż aktualne, ale również mogą być wykorzystywane w innych dziedzinach życia społecznego³⁵. W precyzyjny sposób charakteryzuje on naturę wojny i określa jej do-

³³ Zob. E. Goffman, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, tłum. H. Datner-Śpiewak, P. Śpiewak, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2011.

³⁴ Zob. M.T. Frankowski, *Człowiek w warunkach ekstremalnych (szkice z socjologii wojny i wojska)*, Wydawnictwo Ulmak, Warszawa 2001.

³⁵ Istnieje kilka publikacji wykorzystujących zasady sztuki wojennej Sun Tzu w innych kontekstach życia społecznego, np.: C. Cowan, G. Parent, *Sztuka wojny w miłości*, tłum. M. Machnik, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2009; D.G. Krause, *Sztuka wojny w biznesie*, tłum. K. Masłowski, Wydawnictwo One Press, Gliwice 2004.

niosłą rolę, stwierdzając, że *wojna jest największą sprawą państwa, podstawą życia i śmierci, Tao przetrwania i zagłady. Trzeba ją uważnie rozważyć i przeanalizować*³⁶. W tej wypowiedzi powyższy autor podkreśla również konieczność zrozumienia zjawiska wojny. Spełnienie tego postulatu znajduje odzwierciedlenie w poglądach przedstawionych poniżej.

Wojna stała się również przedmiotem dociekań europejskich filozofów. Prawdopodobnie pierwszym, który się ich podjął, był Heraklit z Efezu. Uważał on, że w świecie wypełnionym przez nieprzewidywalne i dynamiczne zmiany oraz wzajemnie oddziałujące na siebie przeciwieństwa *pokój i wojna nie następują kolejno po sobie, lecz istnieją we wzajemnym sprzężeniu. Zanik sprzeczności byłby równoznaczny z rozpadem świata i jego śmiercią. Dlatego wojna jest siłą rządzącą i twórczą, jest ona ojcem wszystkiego i królem wszystkiego jako że wszystko powstaje ze sporu*³⁷. Od tego czasu problematyka wojny i pokoju stała się znaczącym fragmentem poznawanej rzeczywistości, który coraz intensywniej podlegał racjonalnej refleksji i empirycznej obserwacji. Mitologiczna eksplanacja otaczających człowieka zjawisk była stopniowo wypierana przez filozoficzne podejście, dlatego nazywając wojnę ojcem i królem wszystkiego, Heraklit świadomie nawiązał do tytułu nadanego Zeusowi przez Homera, aby tym mocniej podkreślić, iż to nie bogowie, lecz przeciwieństwa są twórczą przyczyną świata i jego siłą napędową³⁸.

Kolejnym dowodem potwierdzającym odwieczne zainteresowanie problematyką wojny są poglądy prekursora filozofii idealistycznej – Platona. W rozmowie Sokratesa z Glaukonem w II księdze *Państwa* można odnaleźć wiele istotnych spostrzeżeń na temat wojny. Pierwsze z nich charakteryzuje społeczną naturę przyczyn wojen: *I jeszcze nic nie mówmy – dodałem – o tym, czy wojna robi coś złego, czy coś dobrego, tylko to jedno, że znowu znaleźliśmy genezę wojny. Ona z tego samego źródła pochodzi, skąd najobficiej w państwie płyną nieszczęścia prywatne i publiczne, jeśli płyną*³⁹. W trakcie tej samej rozmowy jej uczestnicy dostrzegają potrzebę tego, co współcześnie określa się mianem profesjonalizacji armii i szczególnej roli żołnierzy w społeczeństwie. Z kolei piąta księga tego samego dzieła zawiera wypowiedź, w której Sokrates dokonuje rozróżnienia wojny od wojny domowej: *Wydaje mi się, że tak jako istnieją te dwie nazwy wojna i wojna domowa, tak istnieją też, dwie sprawy związane z dwoma rodzajami poróżnień. Mówię o dwóch sprawach: jedna między swoimi i krewnymi, druga, między obcymi i z różnych ziem. Wrogie stosunki między swoimi nazywają się wojną domową, a między obcymi – wojną*⁴⁰.

Najwybitniejszy uczeń Platona – Arystoteles, przedstawia wojnę jest narzędzie gwarantujące poszczególnym jednostkom i całemu społeczeństwu spokojne oraz har-

³⁶ Sun Tzu, *Sztuka wojny*, tłum. D. Bakalarz, Wydawnictwo Helion, Warszawa 1994, s. 64.

³⁷ A. Sikora, *Spotkania z filozofią. Od Heraklita do Husserla*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009, s. 32.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Platon, op. cit., s. 68.

⁴⁰ Ibidem, s. 173.

monijne życie. Z tym jednak zastrzeżeniem, że to narzędzie może być wykorzystane jedynie w przypadku obiektywnego zagrożenia. Odzwierciedleniem tej tezy jest stwierdzenie, że *wojny i podboje nie są celem państwa, choć państwo musi być i na wojny przygotowane*⁴¹. Stagiryta przekonuje również do konieczności posiadania sił zbrojnych przez państwo, jednak zdecydowanie charakteryzuje ich rolę jako prewencyjną. W toku dalszych przemyśleń omawiany filozof dostrzega także potrzebę, aby państwo zabezpieczyło środki ekonomiczne niezbędne do utrzymania sił zbrojnych. Ponadto postuluje on, aby (...) *ustawodawstwo dotyczące zagadnień wojennych, jak i wszelkie inne podporządkować interesom życia spokojnego i pokoju* (...) ⁴². W przekonaniu *nauczyciela Aleksandra Macedońskiego* wojna jest naturalną częścią świata społecznego, ale wyłania się jedynie w sytuacji, kiedy zakorzeniony w naturze człowieka i społeczeństwa spokój jest zagrożony. Spokój ten można utożsamiać z ogólnie rozumianym sensem życia ludzkiego, dlatego, *skoro ludzie, jak się okazuje, zarówno w społeczności, jak i każdy z osobna, mają ten sam cel przed sobą i skoro do najlepszego człowieka, jak i do najlepszego państwa musi się tę samą miarę stosować, to oczywiście muszą istnieć w państwie cnoty potrzebne do spokojnego życia, bo – jak to już wielokrotnie zaznaczyłem – celem wojny jest pokój* (...) ⁴³.

Poszukiwanie natury wojny jest również domeną średniowiecznej filozofii katolickiej. W przekonaniu św. Augustyna wojna jest zła, jednak mogą wystąpić okoliczności, które stanowią uzasadnienie dla jej prowadzenia. Święty Augustyn podejmuje się próby określenia tych warunków, co czyni za sprawą rozróżnienia *wojen sprawiedliwych i niesprawiedliwych*. Punktem wyjścia do określenia okoliczności czyniących wojnę sprawiedliwą jest przekonanie, że celem wojny jest pokój. Znajduje to potwierdzenie w jego stwierdzeniu, że (...) *wojna toczy się z dążenia do pokoju, nawet przez tych, co pilnie zaprawiają się do cnoty rycerskiej, dowództwo sprawując i boje wiodąc. Pewnik to jest, że pokój jest pożądanym końcem wojny*⁴⁴. Na tej podstawie wskazuje on kilka okoliczności. Przede wszystkim wojna sprawiedliwa to taka, która stanowi formę odwetu za wyrządzone szkody i poniesione straty, ale również jest aprobowana przez prawomocnego władcę oraz posiada precyzyjnie określony cel. Idea wojny sprawiedliwej, szerzej spopularyzowana i rozwinięta przez św. Augustyna, nieustannie towarzyszy rzeczywistej wojnie. Trudno jest wskazać podmiot, który prowadząc działania wojenne, chociażby powierzchownie, nie odwoływałby się do tej idei. Znaczące jest również to, że zgodnie z pierwotnymi intencjami jej twórców, wojna nie jest narzędziem, które samo sobie zapobiega.

Głównym założeniem filozofii kolejnego przedstawiciela *umiłowania mądrości* – Tomasza Hobbesa – jest przekonanie, że jedynie bezwzględne oraz bezwarunkowe podporządkowanie się władcy stanowi gwarancję harmonijnego i zrównoważonego

⁴¹ Arystoteles, op. cit., s. 161.

⁴² Ibidem, s. 183.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Św. Augustyn, *Państwo Boże*, tłum. W. Kubicki, Wydawnictwo Antyk, Kęty 1998, s. 776.

życia społecznego. To właśnie powyższy rodzaj władzy określił mianem *Lewiatana*⁴⁵. Wśród wielu założeń filozofii omawianego autora można również odnaleźć wiele odniesień do zagadnienia wojny, którą *notabene* postrzega jako immanentny składnik rzeczywistości społecznej i naturalną właściwość człowieka. Zdaniem przytoczonego filozofa w owej naturze można dostrzec przyczyny wojen, co znajduje oddźwięk w jego następującej wypowiedzi: *tak więc w naturze człowieka znajdujemy trzy zasadnicze przyczyny waśni. Pierwsza, to rywalizacja; druga, to nieufność; trzecia, to żądza sławy*⁴⁶. W powyższym stwierdzeniu zawarty jest psychiczny aspekt omawianego zagadnienia, jednak w dalszej części *Lewiatana* wyłaniają się również jego społecznie uwarunkowania. Tomasz Hobbes wyraźnie wskazuje, że *jest więc oczywiste, że gdy ludzie żyją nie mając nad sobą mocy, która by ich wszystkich trzymała w strachu, to znajdują się w stanie, który się zwie wojną; i to w stanie takiej wojny, jak gdyby każdy był w wojnie z każdym innym*⁴⁷. W ten sposób dochodzi do utrwalenia jednej z najpopularniejszych sentencji autorstwa analizowanego filozofa, czyli *wojny wszystkich przeciw wszystkim*.

Wojna, o której pisze Hobbes, nie oznacza jedynie rzeczywistej walki zbrojnej, ale w równym stopniu cechuje różnorodne stany ludzkiego umysłu, przejawianie gotowości do walki, poczucie jej konieczności, czyli pewnego rodzaju predyspozycji. Znajduje to odzwierciedlenie w następnym fragmencie charakteryzowanego dzieła: *Albowiem wojna polega nie tylko na walce czy też na rzeczywistym zmaganiu; czasem wojny jest odcinek czasu, w którym dostatecznie jest wyraźne zdecydowanie na walkę (...). Wszelki inny czas zaś jest czasem pokoju*⁴⁸. Rozważania zawarte w *Lewiatanie* nawiązują również do moralnej sfery zjawiska wojny. W precyzyjny sposób określają relację pomiędzy wojną, sprawiedliwością, władzą i prawem, o czym świadczy poniższy cytat: *ta wojna każdego człowieka z każdym innym ten ma jeszcze skutek, że nic tutaj nie może być niesprawiedliwe. Pojęcia tego, co słuszne i niesłuszne, sprawiedliwości i niesprawiedliwości, nie mają tu miejsca. Gdzie nie ma nad ludźmi jednej wspólnej mocy, tam nie ma prawa; a gdzie nie ma prawa, tam nie ma niesprawiedliwości*⁴⁹. W analizowanych poglądach znajdują się jeszcze inne atrybuty omawianego zagadnienia, które wspomniany autor charakteryzuje w następujący sposób: *Sila i podstęp są w wojnie dwiema kardynalnymi cnotami*⁵⁰.

Koncepcja kolejnego badacza zjawiska wojny – Carla von Clausewita – posiada wyjątkowo wszechstronny, a jednocześnie dogłębny charakter. W jej obrębie można odnaleźć zarówno niezwykle ogólne, posiadające filozoficzny charakter, rozważania, jak i bardzo precyzyjne, praktyczne wskazówki, dotyczące sposobów jej prowadzenia. Jego rozprawa pt. *O wojnie* jest jednym z najważniejszych dzieł poświęconych zagad-

⁴⁵ T. Hobbes, op. cit.

⁴⁶ Ibidem, s. 109.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

nieniu strategii, a zasady w niej zawarte są stosowane nie tylko przez adeptów sztuki wojennej. Jednym z przykładów jest praca Fernando Ilharco, poświęcona sposobom wykorzystania założeń Clausewitzowskiej koncepcji wojny w odniesieniu do wiedzy, zarządzania wiedzą i działania w biznesie⁵¹. Powszechnie wykorzystywane określenia zjawiska wojny autorstwa Carla von Clausewitza mają pragmatyczny i polityczny wymiar. Pierwsze z nich charakteryzuje przeznaczenie wojny w następujący sposób: *Wojna nie jest spędzaniem czasu, nie prowadzi się jej tylko dla przyjemności ryzykowania i wygrywania ani też jako dzieła bezinteresownego zapалу; jest ona poważnym środkiem do poważnego celu*⁵². Ponadto, analizowany autor podkreśla, że wojna zawsze posiada uwarunkowania polityczne, *jest ona zatem czynem politycznym*⁵³. Jednak kontynuując analizę przedmiotowego zagadnienia, zdecydowanie dodaje, że (...) *wojna jest nie tylko czynem politycznym, lecz prawdziwym narzędziem polityki, dalszym ciągiem stosunków politycznych, przeprowadzeniem jej innymi środkami*⁵⁴.

Przytoczone powyżej wypowiedzi stanowią istotne fragmenty współczesnego obrazu zjawiska wojny. Właściwie trudno sobie wyobrazić jakikolwiek sposób uchwycenia natury interpretowanej kategorii bez powyższych stwierdzeń, albo chociażby próby ich podważenia. Jednak w wielości spostrzeżeń poświęconych wojnie, również inne założenia traktatu *O wojnie*, można uznać za istotne w kontekście prowadzonych rozważań. Pierwsze z nich stanowi potwierdzenie społecznej genezy zjawiska wojny, według którego (...) *wojna nie należy do dziedziny sztuk lub nauk, lecz do zjawisk życia społecznego*⁵⁵. Carl von Clausewitz zwraca również uwagę na interakcyjny charakter działań wojennych, stwierdzając, że *wojna nie jest czynnością woli przejawiającej się wobec martwego materiału, jak kunszty mechaniczne, albo wobec przedmiotu żywego, ale biernego i poddającego się, jak umysł ludzki i uczucie ludzkie w sztukach idealnych – lecz stanowi działanie woli na przedmiot żywy i reagujący*⁵⁶. Ze względu na charakter tych wypowiedzi można uznać, że pozwalają one dostrzec złożony świat doświadczeń ludzi zaangażowanych w działania wojenne i postrzegać wojnę jako formę aktywności społecznej człowieka.

Odzwierciedleniem socjologicznego charakteru spostrzeżeń Clausewitza na temat natury wojny jest rozróżnienie trzech zbiorowości odgrywających znaczące role w teatrze wojny. Wśród nich wymienił dowódcę i jego armię, rząd i ludzi. Jednak po-

⁵¹ F. Ilharco, *Clausewitz on Knowledge: a Phenomenological Analysis of On War's Explicit and Implicit Accounts of Knowledge*, referat wygłoszony na: 4th International Conference on Organizational Knowledge, Learning and Capabilities, IESE, Barcelona 2003, s. 1, https://www.researchgate.net/publication/237642963_CLAUSEWITZ_ON_KNOWLEDGE_A_PHENOMENOLOGICAL_ANALYSIS_OF_ON_WAR'S_EXPLICIT_AND_IMPLICIT_ACCOUNTS_OF_KNOWLEDGE (dostęp: 18.12.2023).

⁵² C. von Clausewitz, *O wojnie*, tłum. A. Cichowicz, L.W. Koc, Oficyna Wydawnicza Mireki, Kraków 2006, s. 28.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, s. 29.

⁵⁵ Ibidem, s. 98.

⁵⁶ Ibidem.

mimo sformułowania „dowódca i jego armia”, w swoim dziele, Clausewitz skupia się, w dużej mierze, na osobie dowódcy i ma stosunkowo niewiele do powiedzenia na temat armii jako takiej. (...) traktuje ją jako bezproblemowy instrument woli dowódcy⁵⁷. Współcześnie wszelkie rozważania dotyczące organizacji armii nawiązują do zagadnień, które przez autora traktatu *O wojnie* nie zostały dostrzeżone⁵⁸.

Następna z wybranych koncepcja zjawiska wojny autorstwa Quincy Wrighta, która została zaprezentowana w pracy pt. *A Study of War*, również ma niezwykle obszerny charakter. Punktem wyjścia do jej rekonstrukcji jest określenie natury samej wojny, a także jej relacji z historią, sposobem jej postrzegania i kontrolą społeczną. Natura wojny według wzmiankowanego autora jest silnie związana z następującymi zjawiskami: *zmniejszającym się światem, przyspieszającą historią, rozwijającą się wojсковą wynalazczością i postępującą demokracją*⁵⁹. W swojej koncepcji Quincy Wright zwraca uwagę na konieczność wyszczególnienia podmiotów prowadzących działania wojenne i określenia stosunku sił panującego pomiędzy nimi. W swoich wypowiedziach zwraca on także szczególną uwagę na prawne uwarunkowania działań wojennych. Znajduje to odzwierciedlenie w poniższej definicji, określającej analizowane zagadnienie jako *przepełniony przemocą kontakt odrębnych, ale podobnych podmiotów. W sensie kolizji gwiazd, walki między lwem i tygrysem, walki między dwoma prymitywnymi plemionami i wrogości między dwoma nowoczesnymi narodami, wszystko to jest wojna*⁶⁰. Jednak nie jest to ostatnia podjęta przez autora *A Study of War* próba zdefiniowania omawianego zagadnienia. W wyniku kolejnych rozważań przytoczony autor wyraźnie podkreśla, że współczesna wojna to przede wszystkim: *stan prawny, który pozwala dwóm lub więcej równym sobie wrogich grup, prowadzić konflikt przy użyciu sił zbrojnych*⁶¹. Wśród zawartych w powyższej koncepcji atrybutów wojny, najwyraźniej wyodrębnione zostały: wykorzystanie sił zbrojnych i prawny charakter prowadzenia wojny, co w dużym stopniu determinuje współczesny „sposób postrzegania zjawiska wojny”.

W celu uzupełnienia przedmiotowych analiz w dotychczasowych ustaleniach dotyczących uniwersalnych właściwości zjawiska wojny należy uwzględnić jeszcze jeden, niezwykle ważny element. Według Franciszka Skibińskiego wojna wraz ze wszystkimi towarzyszącymi zjawiskami to przede wszystkim *krwawa walka zbrojna staczana przez zorganizowane siły zbrojne w wyniku konfliktu politycznego*⁶². Ten szczególnie niebezpieczny dla życia człowieka aspekt charakteryzowanego zjawiska w szczególny sposób kształtuje relacje pomiędzy przeciwnikami, jak też towarzyszami

⁵⁷ I. Roxborough, *Clausewitz and Sociology of War*, „The British Journal of Sociology” 1994, Vol. 45, No. 4(12), s. 630–631.

⁵⁸ Ibidem, s. 631.

⁵⁹ Q. Wright, *A Study of War Volume 1*, The University of Chicago Press, Chicago–Illinois 1942, s. 3–6.

⁶⁰ Ibidem, s. 8.

⁶¹ Ibidem.

⁶² F. Skibiński, *Rozważania o sztuce wojennej*, Wojskowy Instytut Historyczny, Warszawa 1979, s. 29.

bronii. Wojna to sytuacja, w której (...) użyte są obustronne siły zbrojne⁶³, co pozwala zwrócić uwagę na problematykę więzi społecznych łączących żołnierzy każdej ze stron, a także poddać rozważaniom różnorodne formy życia społecznego, które powstają w wyniku istnienia tych więzi.

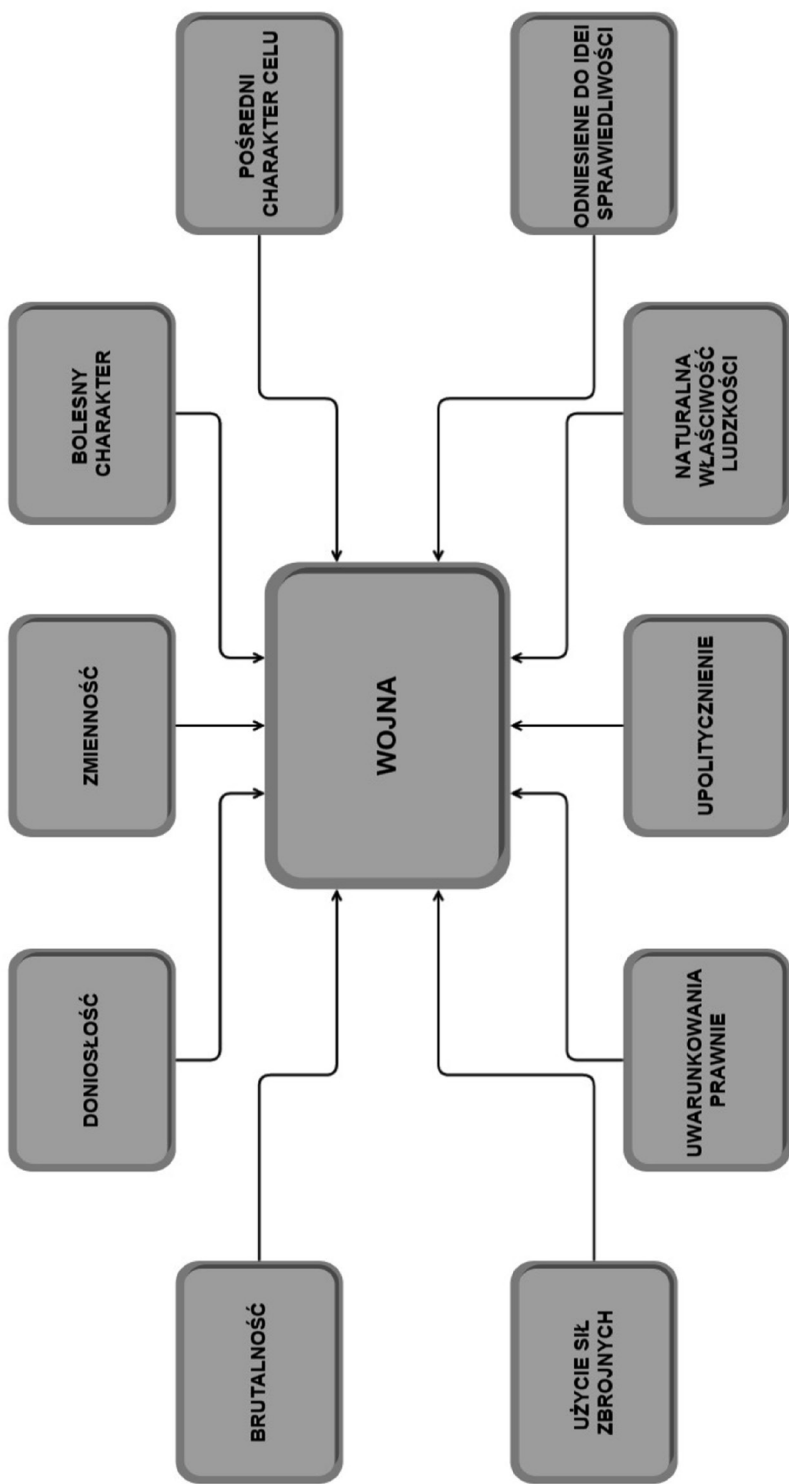
W wyniku syntezy najważniejszych założeń poszczególnych koncepcji można określić naturę wojny jako zjawisko o doniosłym znaczeniu dla społeczeństwa (Sun Tzu); jako immanentny składnik zmiennej rzeczywistości (Heraklit); jako źródło ludzkich nieszczęść (Platon); prowadzenie jej nie jest intencją państwa, lecz musi ono być gotowe, by ją toczyć i zabezpieczyć na ten cel środki ekonomiczne, gdyż jej celem jest pokój (Arystoteles); jest postrzegana przez pryzmat sprawiedliwości (św. Augustyn); jest właściwością natury człowieka niepodporządkowanego władzy (T. Hobbes); jest działaniem o charakterze politycznym, realizowanym poprzez środki przemocy, mającym na celu zmuszenie przeciwnika do podporządkowania się (C. von Clausewitz); a środki te w głównej mierze posiadają prawne uwarunkowania (Q. Wright); jest przestrzenią, w której wykorzystane są siły zbrojne (Q. Wright), co prowadzi do krwawej walki zbrojnej (F. Skibiński). W ten sposób zrekonstruowana synteza uwypatnia najistotniejsze atrybuty zjawiska wojny, wśród których znajdują się: *spór (w sensie politycznym i prawnym), specyficzny przypadek konfliktu (międzynarodowego lub wewnątrzpaństwowego), starcie orężne (walka, użycie sił zbrojnych, skrajnie zintensyfikowana działalność militarna), siła, wróg, polityka (zmuszenie przeciwnika do spełnienia czyjejś woli), naruszenie równowagi, złamanie porządku prawnego (międzynarodowego, konstytucyjnego)*⁶⁴.

W wyniku przeprowadzonej syntezy, w celu ukazania istoty przedstawianego zjawiska, można określić jego charakterystyczne, chociaż w swej naturze zmienne, właściwości. Akceptacja tych właściwości czyni zjawisko wojny wyjątkowym zjawiskiem społecznym, a dokładnie rzecz ujmując – formą konfliktu społecznego, którego charakter odzwierciedlają następujące określenia: doniosłe, zmienne, bolesne, posiadające pośredni cel, odnoszące się do idei sprawiedliwości, naturalnie przypisane ludzkości, polityczne i prawnie uwarunkowane, opierające się na wykorzystaniu sił zbrojnych oraz brutalne. W celu uporządkowania rezultatów przedmiotowej syntezy główne jej założenia zostały umieszczone na rysunku 2.

Powyżej dokonane rozważania potwierdzają, że wojna to wyjątkowo złożone zjawisko społeczne, dlatego poszukiwanie jej natury nie skutkuje uzyskaniem jednoznacznej odpowiedzi. Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami wielość charakteryzujących je wymiarów, płaszczyzn, a także aspektów sprawia, że jest ono różnorodnie interpretowane. Pomiedzy koncepcjami, które powstają w wyniku powyższych interpretacji, wyłaniają się różnice, które wyraźnie podkreślają wieloznaczność omawianego pojęcia. Przedstawienie tej wieloznaczności to jeden ze sposobów ukazania analizowanego fenomenu.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ H. Kubiak, op. cit., s. 341.

Rysunek 2. Właściwości wojny jako formy konfliktu społecznego
 Źródło: opracowanie własne.

Podstawową przyczyną trudności w uchwyceniu istoty przedmiotowego zjawiska jest immanentna zmienność świata społecznego, którego wojna stanowi nierozdzielalną część. Wynika to w głównej mierze z faktu, że wojna to przejaw podejmowanej i doświadczanej działalności człowieka. Akceptacja powyższych spostrzeżeń implikuje natomiast przekonanie, że wojna jest to fragment świata społecznego, który w wyniku wzajemnych oddziaływań pomiędzy innymi jego fragmentami podlega różnorodnym przemianom. Ponadto zmienność zjawiska wojny zachodzi w różnym stopniu i w wielu płaszczyznach, dlatego uchwycenie, wyodrębnienie i analiza tych przemian stanowi istotny etap poszukiwania jej natury.

Wojna w znaczący sposób wywiera wpływ na większość kontekstów życia społecznego, dlatego poznanie jej istoty wymaga wykorzystania wielu aspektów. Wśród nich jako najważniejsze należy uznać: ekonomiczny, kulturowy, militarny, prawny, polityczny, psychologiczny i społeczny. Każdy z powyższych aspektów stanowi zupełnie odmienny punkt widzenia, pozwalający pogłębiać wiedzę na temat wojny, jednak w celu oddania pełnej charakterystyki analizowanego zjawiska konieczna jest ich integracja. Stwierdzenie to znajduje odzwierciedlenie w wielości dziedzin nauki, które zjawisko wojny uczyniły przedmiotem poznania, a także próbach integracji ich dorobku w formie interdyscyplinarnych badań. Innymi słowy, można stwierdzić, że wojna nie jest jedynie zjawiskiem ekonomicznym, kulturowym, militarnym, prawnym, politycznym, psychologicznym czy społecznym, ale złożonym procesem zachodzącym we wszystkich wymienionych wymiarach.

O totalnym, czyli uwzględniającym wszystkie powyższe aspekty, charakterze działań wojennych świadczy przekonanie, że analizowane zjawisko to jeden z czynników rozwoju cywilizacyjnego i politycznego. Potwierdzeniem takiego ujęcia jest spostrzeżenie, że *wojna była siłą napędową rozwoju cywilizacji. Od najwcześniejszych czasów państwa rozkwitały lub upadały, w zależności od swoich osiągnięć na polach bitewnych*⁶⁵. Jednak nie jest to wpływ jednokierunkowy. Równie znaczące jest działanie odwrotne. Ze względu na dwukierunkowy charakter oddziaływań pomiędzy zjawiskiem wojny a innymi składnikami konstytuującymi rzeczywistość społeczną można wyodrębnić poszczególne miejsca, w których dochodzi do tej relacji. Jednocześnie należy podkreślić, że również wskazanie tych miejsc jest jedynie teoretycznym sposobem ukazania tych zależności, gdyż w naturze istnieją one również w ścisłej relacji.

Wojna jest przede wszystkim totalnym zjawiskiem społecznym, ale można stwierdzić, że *historia wojny zaczyna się wraz z konfliktem między różnymi grupami ludzkimi na ograniczonym terytorium osiadłych cywilizacji*⁶⁶. W wyniku rozwoju cywilizacyjnego zmieniają się jej zasady, wykorzystywana jest coraz bardziej

⁶⁵ R.G. Grant, *Bitwy. Historia wojen i konfliktów zbrojnych*, tłum. A. Bukowska (et al.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 10.

⁶⁶ Ibidem.

zaawansowana technologicznie, precyzyjna i śmiertelna broń, a działania wojenne prowadzą coraz bardziej zorganizowane armie. Ponadto prowadzenie wojny stało się domeną organizacji państwowych⁶⁷.

Przedmiotowe zagadnienie może być postrzegane również jako proces podejmowania decyzji przez powyższe organizacje. Zwolennikiem takiego poglądu jest brytyjski filozof Roger Scruton. W zjawisku wojny dostrzega on wyjątkową formę walki, której rozpoczęcie, przebieg i zakończenie stanowi rezultat kolektywnego podejmowania decyzji przez podmioty polityczne. Stwierdza on również, że takie ujęcie określa kierunek badań, które mają na celu określenie przyczyn tego zjawiska. Pogląd ten znajduje odzwierciedlenie w postawionym przez niego pytaniu: *Co to jest, co może prowadzić ludzi do tych decyzji i w jaki sposób się to odbywa?*⁶⁸.

W chwili kiedy możliwość wykorzystania wojny jako narzędzia osiągania celów politycznych stała się jedynie atrybutem państwa, którego powstanie *notabene* miało na celu ograniczenie poziomu wykorzystania tego narzędzia, bardzo szybko okazało się, że jest to czynnik wyzwalający i intensyfikujący konflikty międzynarodowe. Ponadto wiele działań mających miejsce na terenie danego państwa lub poza nim mogło być uznane jako wymagające podjęcia inicjatyw o charakterze militarnym. Wraz z procesem monopolizacji działań wojennych prowadzonych przez podmioty polityczne diametralnie zmienił się obraz wojny. Współcześnie wojny z dużo większą siłą oddziaływają na rzeczywistość społeczną, gdyż zaangażowane są w nie całe populacje⁶⁹.

Podsumowując analizę powyższych poglądów, można stwierdzić, że wyjaśnienie najsilniejszych czynników konstytuujących życie społeczne, do których wspomniany powyżej autor zaliczył: własność prywatną, organizację państwową i stratyfikację społeczną, wymaga przede wszystkim poznania zjawiska wojny⁷⁰.

Wśród badaczy poszukujących wiedzy na temat zjawiska wojny, które przenika wszelkie aspekty życia społecznego, znajdują się m.in.: antropolodzy, ekonomiści, politolodzy, prawnicy, psychologowie, socjolodzy, teoretycy, badacze i praktycy zajmujący się naukami o bezpieczeństwie i stosunkach międzynarodowych. W wyjątkowy sposób owe zagadnienie jest traktowane przez adeptów sztuki wojennej. Uwarunkowane jest to kluczową rolą wiedzy o wojnie w procesie planowania i prowadzenia działań wojennych. Szczególnie ważne jest jednak to, że każdy z nich traktuje wojnę zgodnie ze stwierdzeniem Carla von Clausewitza, który uznał, że wojna (...) *jak każdy przedmiot, który nie przerasta naszych zdolności pojmowania, można wyjaśnić za pomocą badawczego umysłu i zrozumieć bardziej lub mniej dokładnie jego wewnętrzne związki*⁷¹.

⁶⁷ S. Malešević, *Sociological Theory and Warfare*, Försvarshögskolan, Stockholm 2011, s. 16.

⁶⁸ R. Scruton, *Notes on the Sociology of War*, „The British Journal of Sociology” 1987, Vol. 38, No. 3(9), s. 301.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ C. von Clausewitz, op. cit., s. 99.

W celu poznania natury wojny każda ze wskazanych grup badaczy świata społecznego wykorzystuje charakterystyczne dla swojej dziedziny metody i techniki badawcze, a co za tym idzie, dostarcza również wielu zróżnicowanych rezultatów poznawczych. Wiedza jako rezultat tej działalności jest wykorzystywana natomiast do realizacji różnorodnych celów, co stanowi przedmiot dalszych refleksji.

W wyniku usilnych starań wykorzystania dorobku powyższych dyscyplin w procesie poznania natury analizowanego zagadnienia, powstają inicjatywy o charakterze interdyscyplinarnym. Wśród nich można wyróżnić m.in.: *polemologię*, *irenologię*, *peace research* i *peace study*. Głównym celem wymienionych w tym miejscu inicjatyw jest niewątpliwie wykorzystanie zdobytej wiedzy w celu przewidywania i zapobiegania wojnom oraz szeroko postrzeganym konfliktom zbrojnym. Warto jednak zauważyć, że w znacznym stopniu zainteresowanie powyżej określonym zagadnieniem przejawiają przedstawiciele nauki o społeczeństwie. Potwierdzeniem wyraźnego zaangażowania w proces badania natury wojen i poszukiwania metod wykorzystania jego rezultatów przez socjologów jest pytanie sformułowane przez Norberta Eliasa, zawarte w podsumowaniu pracy pt. *Czym jest socjologia?* Wspomniany autor pyta w niej o to – *Czy i na ile da się nieregulowane i niekontrolowane napięcia i konflikty między różnymi grupami ludzi poddać bardziej świadomej regulacji i kontroli tych ludzi oraz na ile jest nieuniknione, że te napięcia i konflikty znajdą upust w brutalnych zmaganiach czy na wewnątrzpaństwowym poziomie zmian w formie rewolucji czy na międzypaństwowym w formie wojen?*⁷². Wskazana w ten sposób przez Norberta Eliasa sytuacja problemowa precyzyjnie definiuje kierunek rozwoju omawianych inicjatyw.

Ponadto warto w kontekście bieżących rozważań odwołać się do wypowiedzi innego socjologa, który zauważa, że *współczesna socjologia zorganizowanej przemocy stworzyła w sposób bezpośredni i pośredni, wieloaspektowe, cenne dziedzictwo badawcze i wynalazła w procesie badania wojny potężne modele wyjaśniające. (...) podkreślają one kulturowe, biologiczne, ekonomiczne, polityczne lub organizacyjne źródła współczesnej, zorganizowanej przemocy. Teorie socjologiczne dostarczają cennych ram interpretacyjnych dla zrozumienia jednego z najpilniejszych wyzwań społecznych z ostatnich kilku stuleci – wojny*⁷³.

Warto także zauważyć, że znaczenie charakteryzowanego zagadnienia znajduje oddźwięk w strukturze socjologii szczegółowej. W jej ramach została wyodrębniona dyscyplina określana mianem socjologii wojny. Oprócz dotychczas przytoczonych publikacji istnieje wiele innych świadczących o niemalże stuletniej tradycji socjologicznego zainteresowania problematyką wojny w Polsce. Wśród nich znajdują się prace Adama Krzyżanowskiego⁷⁴ i Mieczysława Szerera⁷⁵, a także późniejsza publikacja Jerzego Wiatra⁷⁶. W szczególny sposób na rolę socjologii wojny wpłynęły poglą-

⁷² N. Elias, *Czym jest socjologia?*, tłum. B. Baran, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2010, s. 233.

⁷³ S. Malešević, *Sociological Theory and Warfare*, Försvarshögskolan, Stockholm 2011, s. 16.

⁷⁴ A. Krzyżanowski, *Socjologia wojny*, Kraków 1916.

⁷⁵ M. Szerer, *Socjologia wojny*, Księgarnia S.A. Krzyżanowskiego, Kraków 1916.

⁷⁶ J.J. Wiatr, *Socjologia wojny a przedmiot i metoda*, „Studia Socjologiczne” 1962, nr 2.

dy Gastona Bouthoula, który m.in. zaproponował, aby omawianą dziedzinę wiedzy określić mianem polemologii. Zgodnie z jego przekonaniem *celem socjologii wojny jest obserwacja i analiza wojny jako zjawiska społecznego*⁷⁷. Dodatkowo wskazuje on trzy odrębne kierunki poznania stanowiące swoiste uszczegółowienie przedmiotu socjologii wojny. Pierwszy z nich to *ogólna socjologia wojny (poszukiwania rytmów wojowniczności)*, drugi – *badania przyczyny wojen (strukturalnych, koniunkturalnych i okazjonalnych konfliktów)* oraz trzeci – *prospekcji (badania nad zagrożeniem wojną w danym czasie)*⁷⁸.

Ze względu na zróżnicowany charakter zainteresowania problematyką wojny powstały również inne specjalności nauki o społeczeństwie podkreślające różnorodne jej aspekty, m.in. socjologia wojska, socjologia grup dyspozycyjnych⁷⁹ oraz socjologia bezpieczeństwa. Najpowszechniejszy charakter ma pierwsza z nich, co znajduje chociażby odzwierciedlenie w literaturze amerykańskiej. Guy. L. Siebold wskazuje jej cztery podstawowe zagadnienia, a wśród nich: *ethos zawodu żołnierza, wojsko jako instytucja i organizacja, relacje cywilno-wojskowe oraz relacje wojska z pozostałymi rządowymi agencjami*⁸⁰. W celu uzasadnienia swojego stwierdzenia powyżej przytoczony autor odwołuje się do szeregu publikacji, które uwydatniają powyższą problematykę. W toku swoich rozważań powołuje się na prace: Samuela Stouffera⁸¹, Samuela Huntingtona⁸², Morrisa Janowitza⁸³, Charlesa Moskosa⁸⁴ oraz Charlesa Coatesa i Rolanda Pellegrina⁸⁵. Podobne zagadnienia zostały również poddane refleksji na gruncie rodzimej socjologii. Najważniejszą publikacją w tym zakresie jest praca Jerzego Wiatra⁸⁶ oraz bardziej współczesne publikacje Jana Maciejewskiego i jego współpracowników.

W wyniku analizy powyższych aspektów i relacji pomiędzy nimi można stwierdzić, że najodpowiedniejszą, gdyż scalającą całokształt przedstawionej problematyki, jest określenie „socjologia wojny i pokoju”.

⁷⁷ A. Zwoliński, *Wojna. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Wam, Kraków 2003, s. 5.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012.

⁸⁰ G.L. Siebold, *Core Issues and Theory in Military Sociology*, „Journal of Political and Military Sociology” 2001, nr 29(1) s. 140–159.

⁸¹ S.A. Stouffer (et al.), *The American Soldier*, 4 Volumes, Princeton University Press, Princeton 1949–1950.

⁸² S.P. Huntington, *The Soldier and the State. The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Harvard University Press, Cambridge 1957.

⁸³ M. Janowitz, *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*, Free Press, Glencoe 1960.

⁸⁴ C.C. Moskos, *The American Enlisted Man. The Rank and File in Today's Military*, Russell Sage Foundation, New York 1970.

⁸⁵ C.H. Coates, R.J. Pellegrin, *Military Sociology: A Study of American Military Institutions and Military Life*, Social Science Press, Collage Park 1965.

⁸⁶ J.J. Wiatr, *Socjologia wojska*, Wydawnictwo Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1982.

Poszukiwanie natury wojny przyczyniło się także do integracji wielu dziedzin nauki. Próba zapoczątkowania interdyscyplinarnych badań nad zjawiskiem wojny została podjęta również w Polsce. Od maja 2009 roku⁸⁷ w strukturze Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej działa Zakład Polemologii [badania polemologiczne są kontynuowane w Instytucie Historii i Polemologii Akademii Sztuki Wojennej – przyp. red.]. Pracownicy zakładu, obierając kierunek wskazany im przez m.in. Quincy Wrighta⁸⁸, Gastona Bouthoula⁸⁹ i Pitrima Sorokina⁹⁰, badają naturę wojen, jednocześnie poszukując sposobów jej przewidywania i ograniczenia możliwości wykorzystywania jej jako narzędzia osiągania różnorodnych celów.

Powyżej wymienione interdyscyplinarne ujęcia analizowanego zjawiska pozwalają dostrzec, że jego badanie wymaga również pogłębionej refleksji nad pokojem. Badacze omawianej problematyki podejmują próby określenia relacji jednego stanu rzeczywistości od drugiego. W zbiorze owych prób można wyróżnić trzy tendencje. Pierwsza z nich, charakterystyczna dla normatywnego i potocznego sposobu postrzegania wojny i pokoju, dąży do kategoriycznego przeciwstawienia sobie tych zjawisk, czyli uzasadnienia ich odrębności. Druga wskazuje kilka różnic pomiędzy omawianymi zjawiskami, ale jednocześnie eksponuje ich właściwości, które uniemożliwiają ich bezwarunkowe rozgraniczenie. W nurcie trzeciej tradycji wyłania się integracyjne podejście do zjawisk wojny i pokoju, które zakłada, że stanowią one właściwości tej samej, choć dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości społecznej. Zdecydowanym głosem, przyporządkowanym ostatniej z przedstawionych tendencji, jest wypowiedź Urszuli Jareckiej, która twierdzi, że (...) *wojna nie jest przeciwieństwem pokoju. Pokój warto potraktować jako część wojny, jako jej zakończenie*⁹¹. Przede wszystkim świadczy to o poznawczej nierozzerwalności zjawiska wojny i pokoju.

O nierozzerwalności fenomenów wojny i pokoju, która pogłębia się wraz z rozwojem technologicznym, świadczą również zjawiska przedstawione przez Alvina i Heidi Tofflerów. Określenie którym oni się posługują – *małżeństwo wojny z po-*

⁸⁷ M. Huzarski, *Działalność naukowo-dydaktyczna zakładu polemologii*, (w:) M. Huzarski, A. Czupryński (red.), *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2012, s. 9.

⁸⁸ Q. Wright, op. cit.

⁸⁹ G. Bouthoul, *Traité de polémologie. Sociologie des guerres*, Payot, Paris 1970.

⁹⁰ Zob. U. Jarecka, *Socjologiczne aspekty polemologii, czyli co polemologia zawdzięcza socjologii?*, (w:) M. Huzarski, B.M. Szulc (red.), *Metodologiczna tożsamość polemologii*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2010, s. 59. W powyżej przywołanym artykule Urszula Jarecka określa Pitrima Sorokina mianem jednego z ojców chrzestnych polemologii, jednocześnie odwołując się do fragmentu jego dzieła poświęconemu przyczynom wojen prowadzonych przez złożone społecznie i kulturowo imperia, za: P. Sorokin, *The Cause and Factors of War and Peace*, (w:) *On the Practice of Sociology*, University of Chicago Press, Chicago–London 1998, s. 271.

⁹¹ U. Jarecka, *Irenologia – nauka w pogoni za złudzeniami*, (w:) M. Huzarski, A. Czupryński (red.), *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2012, s. 66–67.

kojem – stanowi odzwierciedlenie rezultatu przemian zachodzących w dotychczas rozgraniczonych sferach przemysłu wojskowego i cywilnego. Na podstawie kilku przytoczonych przykładów można stwierdzić, że wiele dóbr produkowanych i wykorzystywanych przez siły zbrojne w coraz mniejszym stopniu różni się od produktów dostępnych dla ludności cywilnej⁹².

Ponadto warto podkreślić, że rozważania w zakresie wzajemnych relacji wojny i pokoju stanowią przedmiot obszernego dyskursu, który zgodnie z wcześniejszym stwierdzeniem dalece wykracza poza ramy prowadzonych rozważań.

Ze względu na wieloznaczny, dynamiczny, wieloaspektowy, kontekstualny i złożony charakter zjawiska wojny oraz metodologiczne uwarunkowania poszczególnych dziedzin nauki zainteresowanie przejawiane w stosunku do tego zagadnienia owocuje szerokim spektrum koncepcji podkreślających ich charakterystyczne cechy. Badanie natury zjawiska wojny dotyczy w równej mierze jego przyczyn, przejawów, jak też skutków. Wybór każdego z tych zagadnień jako przedmiotu naukowych poszukiwań zależy od celu, jakiemu ma służyć wiedza o wojnie. Powyżej dokonane rozróżnienie pozwala wskazać te cele. Z jednej strony takim celem może być bezpośrednie i obiektywne poznanie przedmiotowego zjawiska, z drugiej strony jednak należy podkreślić, że wiedza powstała w ten sposób może kształtować również pozostałe komponenty świadomości społecznej⁹³, a przez to służyć zarówno jej prowadzeniu, jak i w szczególności wygrywaniu oraz zapobieganiu. Ponadto jednym z najbardziej kontrowersyjnych aspektów poznania wojny jest określenie roli, jaką odgrywa w dziejach ludzkości. Rola ta może dotyczyć ogólnej natury wojen, ale najczęściej postrzegana jest poprzez pryzmat przemian politycznych, ekonomicznych, technologicznych, społecznych i kulturowych.

W celu uściślenia powyżej określonej problematyki należy przypomnieć, że głównym celem przemysłów zawartych w niniejszej pracy jest refleksja nad zagadnieniem więzi społecznych istniejących pomiędzy żołnierzami biorącymi udział w walce zbrojnej, traktowanej jako jeden z najwyrazistszych atrybutów zjawiska wojny. Jednak istotne dla bieżących rozważań jest również spostrzeżenie, że istnieją czynniki kształtujące wspomniane więzi, które posiadają w stosunku do zjawiska wojny pierwotny charakter. Wśród tych czynników znajdują się takie, które można przyporządkować naturze człowieka, i takie, które stanowią przejaw społecznych procesów. W trakcie prowadzonych rozważań, zgodnie z przyjętą powyżej perspektywą, wojna jest postrzegana jako wypełnione szerokim spektrum różnorodnych oddziaływań społeczne środowisko życia człowieka oraz forma aktywności społecznej, która dostarcza mu wielu różnorodnych doświadczeń.

⁹² A. Toffler, H. Toffler, *Wojna i antywojna*, tłum. B. Budrecka, L. Budrecki, Wydawnictwo Kurpisz S.A., Poznań 2006, s. 212.

⁹³ Zob. R. Panfil, *Wojna i pokój w świadomości społecznej – wybrane aspekty*, (w:) M. Huzarski, A. Czupryński (red.), *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2012, s. 222–234.

W tym sposobie postrzegania zjawiska wojny widać wyraźny wpływ perspektywy poznawczej przyjętej przez U. Jarecką. W jednej ze swoich książek, cytowanej powyżej pracy – *Propaganda wizualna słusznej wojny* – wskazuje podstawowe właściwości tej perspektywy⁹⁴. Pomimo że dotyczy ona *analizy wojennych motywów wizualnych*⁹⁵, to jej założenia są na tyle uniwersalne, aby mogły stanowić narzędzie służące poznaniu społecznych i kulturowych aspektów zjawiska wojny. Charakterystykę tej koncepcji zawiera następująca wypowiedź powyżej wymienionej autorki: *W pracy zajmuję się głównie działaniami zbrojnymi, które określić można jako totalne, czyli angażujące wszystkie sfery życia, organizujące przestrzeń i czas całym narodom na całym niemal świecie. Międzynarodowe wojny i wojny domowe XX wieku zwane są częściej „konfliktami” niż wojnami. (...) Nawiązuję zatem do obrazów wojny, jeśli są egzemplifikacją jej prawideł, niezależnie od charakteru konfliktu*⁹⁶. W wyniku akceptacji tej perspektywy rozróżnienie zjawiska wojny od innych rodzajów działań militarnych nie stanowi przedmiotu podjętych analiz, a naturę analizowanego zagadnienia można określić jako zjawisko zachodzące w świadomości i doświadczeniu ludzi w niej uczestniczących, a w tym szczególnym przypadku – żołnierzy.

Dopełnieniem takiego sposobu postrzegania wojny jest kolejna wypowiedź Urszuli Jareckiej, w której stwierdza, że praca *Nikczemny wojownik na słusznej wojnie* *traktuje o właściwościach wojny, nieistotne jest zatem której – czy zamierzchłej, czy bieżącej – postaram się pokazać, iż w każdej z nich pojawiają się podobne problemy społeczne i kulturowe, podobni bohaterowie, towarzyszy im podobny lęk*⁹⁷.

Powyższe stanowisko nie jest próbą podważenia dotychczasowych, dokonanych przez adeptów wielu dziedzin nauki, ustaleń dotyczących interpretacji omawianego zjawiska. Stanowi ono konfirmację ich komplementarności. Sformułowana koncepcja nawiązuje do najważniejszych aspektów zjawiska wojny, a w szczególności politycznego, ekonomicznego, technologicznego, społecznego i kulturowego, co znajduje odzwierciedlenie w złożonym charakterze relacji człowieka ze społeczeństwem w kontekście zjawiska wojny.

1.2.2. Człowiek – wojna – społeczeństwo, czyli charakterystyka złożonej relacji

Punktem wyjścia do kolejnych rozważań jest przekonanie o braku niezależności pomiędzy zjawiskami społecznymi i kulturowymi. Podobna relacja dotyczy również ludzkości i wojny. Jeden ze znawców sztuki wojennej – Andrzej Czupryński – potwierdza powyższe spostrzeżenie, podkreślając nierozzerwalny charakter relacji pomiędzy czło-

⁹⁴ U. Jarecka, *Propaganda wizualna słusznej wojny. Media wizualne XX wieku wobec konfliktów zbrojnych*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii, Warszawa 2008.

⁹⁵ Ibidem, s. 8.

⁹⁶ Ibidem, s. 14–15.

⁹⁷ U. Jarecka, *Nikczemny wojownik na słusznej wojnie*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2009, s. 7.

wiecznością a jego niezmienną skłonnością do wojowniczości w następujący sposób: (...) *historia człowieka to historia wojen, a historia wojen to historia człowieka*⁹⁸. Istnieje również przekonanie określające zjawisko wojny jako pierwotne w stosunku do istnienia gatunku ludzkiego. R.G. Grant jednoznacznie twierdzi, że *wojna jest starsza niż cywilizacja, w istocie jest starsza niż rodzaj ludzki, co pokazują nam już czeloności przodkowie*⁹⁹. Jak widać, rozstrzygnięcie sprzeczności pomiędzy powyższymi poglądami wymaga poszerzenia rozważań o wątek antropologiczny. Kontrowersje dotyczące ustalenia momentu, w którym powstało zjawisko wojny, nie stanowią jednak przeszkody dla dalszej interpretacji jej związków z naturą człowieka. Manuel Castells przekonuje, że (...) *korzenie wojny, musimy uznać, leżą w ludzkiej naturze, co najmniej jako historyczne doświadczenie*¹⁰⁰. Natomiast jeden z amerykańskich filozofów – David Livingstone Smith, wskazuje kilka biologicznych uwarunkowań omawianego zagadnienia. Zauważa on, że *historia naszego gatunku dowodzi – i to bez żadnych wątpliwości – że jesteśmy nad wyraz niebezpiecznymi zwierzętami. Liczne świadectwa wskazują też, że nasze upodobanie do zabijania nie jest kulturowym artefaktem, ale efektem milionów lat działania doboru naturalnego i płciowego*¹⁰¹. Z drugiej strony warto zwrócić uwagę na kolejny pogląd, który znajduje odzwierciedlenie w wypowiedzi powyżej cytowanego autora, który świadczy o ludzkiej skłonności do unikania wojny i braku akceptacji dla zabijania. Twierdzi on, że (...) *nie sposób zaprzeczyć, iż jest coś w naturze ludzkiej, co wzbrania zabijania*¹⁰². Te zupełnie odmienne punkty widzenia determinują potrzebę rozstrzygnięcia kolejnej kontrowersji. W tym jednak przypadku odpowiedź nie stwarza już żadnych trudności, gdyż powyższe przekonania uzasadniają tezę o braku możliwości jednoznacznego określenia natury ludzkiej jako *nastawionej pokojowo* lub *wojowniczej*, gdyż owa natura charakteryzuje się tymi dwiema właściwościami. Cytowany powyżej autor, David Livingstone Smith, przedstawia *ambiwalentny* charakter relacji pomiędzy zjawiskiem wojny a naturą człowieka, stwierdzając, że *człowiek ma zatem wbudowane w psychikę dwie sprzeczne dyspozycje i każde wyjaśnienie wojny musi uwzględniać występujące między nimi napięcie*¹⁰³.

W celu integracji powyższych koncepcji i rekonstrukcji jednolitego podejścia do analizowanej problematyki można założyć, że poznanie natury człowieka i ukazanie oblicza wojny zdecydowanie ma komplementarny charakter. Czyni to

⁹⁸ A. Czupryński, *Obiekt i przedmiot badań polemologii*, (w:) M. Huzarski, A. Czupryński (red.), *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2012, s. 102.

⁹⁹ R.G. Grant, *Bitwy. Historia wojen i konfliktów zbrojnych*, tłum. A. Bukowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 6.

¹⁰⁰ M. Castells, *Spółczesność sieci*, tłum. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 365.

¹⁰¹ D.L. Smith, *Najbardziej niebezpieczne ze zwierząt. Natura ludzka i przyczyny wojen*, tłum. A.E. Eichler, Wydawnictwo CiS, Warszawa–Stare Groszki 2011, s. 235.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Ibidem.

jednak z człowieka istotę, która w sytuacji wystąpienia pewnych okoliczności staje się gotowa do użycia przemocy wobec innych przedstawicieli swojego gatunku.

W przekonaniu jednego z socjologów badającego zjawisko wojny – Sinišy Maleševića – *związek człowieka z przemocą i wojną posiada skomplikowany, a nawet paradoksalny charakter. Z jednej strony istnieje powszechne potępienie jakichkolwiek aktów przemocy, co znajduje odzwierciedlenie w zakazach czynienia krzywdy przedstawicielom gatunku ludzkiego jako podstawy systemu prawnego na całym świecie. Z drugiej jednak strony, nasza kultura popularna, powieści, podręczniki do historii, media masowe, sztuka, gry, dziecięce zabawki i wiele innych są sprzedawane dzięki temu, że są nasycone obrazami i narzędziami służącymi przemocy*¹⁰⁴. W wyniku powyższych spostrzeżeń ten sam autor zdecydowanie podważa przekonanie zakładające, że wykorzystanie wojny jako narzędzia do realizacji pewnych celów i stosowanie w tym czasie przemocy stanowi cechę ludzi żyjących w przeszłości. Zarówno wojna, jak i przemoc są w dalszym ciągu obecne, a co więcej, w czasie określanym przez niektórych badaczy świata społecznego mianem *nowoczesności* przyjmują coraz bardziej zorganizowaną i brutalną formę. Łatwo zauważyć, że gdyby powyższe przekonanie było prawdziwe, to ostatnie dwa stulecia nie byłyby zdominowane przez rozprzestrzeniające się wojny i konflikty zbrojne. Ponadto nie byłby to okres dynamicznie zwiększającej się liczby innych przypadków zbiorowej przemocy¹⁰⁵.

Podjęmowane współcześnie próby, mające na celu odstępianie od wykorzystywania wojny jako narzędzia polityki międzynarodowej, a często także wewnętrznej, charakteryzują się ograniczoną skutecznością. Można również zauważyć, że każda z kończących się wojen napawa wielu obserwatorów świata społecznego, a także większą część ludzkości, optymizmem, że jej doświadczenie zapobiegnie wybuchowi następnej. Taki optymizm dotyczył również zimnej wojny, która na zawsze odmieniła nie tylko globalną sytuację polityczną, ale również spowodowała, że zaszły znaczące zmiany w dotychczasowym sposobie postrzegania natury wojen. W kontekście bieżących rozważań niezwykle istotne jest spostrzeżenie dokonane przez Krzysztofa Kubiaka, który uznał, że *zakończenie zimnej wojny nie przyniosło jednak „końca historii”, rozumianego jako triumf wolnego rynku na płaszczyźnie ekonomicznej i jako zwycięstwo liberalnej demokracji w wymiarze politycznym. Nie doszło też do samoistnego bądź wymuszonego przez mocarstwa wygaszania tak zwanych wojen lokalnych. Wręcz przeciwnie – konflikty, dotychczas wpisujące się w globalną rywalizację antagonistycznych bloków polityczno-wojskowych, nabrały po uwolnieniu z zimnowojennych ograniczeń nowej, własnej dynamiki*¹⁰⁶.

W odniesieniu do prowadzonych analiz wyłania się spostrzeżenie, że rzeczywistość społeczna pozostaje pod wpływem dwóch tendencji. Z jednej strony – wojna nie przestaje być narzędziem osiągania różnorodnych celów, z drugiej – nie ustają

¹⁰⁴ S. Malešević, *The Sociology of War and Violence*, Cambridge University Press 2010, s. 1.

¹⁰⁵ S. Malešević, *Sociological Theory*...

¹⁰⁶ K. Kubiak, *Wojny, konflikty zbrojne i punkty zapalne na świecie*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2007, s. 9.

próby ograniczenia możliwości wykorzystania wojny i zapobiegania zbiorowej przemocy. Innymi słowy, w tym samym czasie jedna część ludzkości zastanawia się, w jaki sposób zapewnić lub utrzymać pokój, a druga opracowuje strategię, która ma na celu takie poprowadzenie wojny, aby zakończyła się zwycięstwem i pozwoliła osiągnąć założone cele. Odzwierciedleniem tego punktu widzenia, może być pogląd sformułowany w recenzji dzieła Benjamin R. Barbera pt. *Imperium strachu. Wojna, terroryzm i demokracja*, którego autor zauważa, że (...) że w świecie, który ze strachu przed terroryzmem i anarchią powraca do anarchicznego Hobbesowskiego „stanu natury”, wyjściem są nie wojny prewencyjne, ale prewencyjna demokracja. Z pasją i krytyczną wnikliwością autor przedstawia wizję prawdziwie zaangażowanej obywatelskiej postawy, godnej człowieka dwudziestego pierwszego wieku¹⁰⁷.

Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami wojna to jeden z trwałych atrybutów człowieczeństwa, immanentna cecha przeszłości i teraźniejszości. Jednak pragnienie życia pozbawionego wojny i przemocy również określa charakter ludzkiej natury. Wszystko to nadaje światu społecznemu wyraźnej dynamiki, zmienności determinowanej przez sprzeczne ze sobą wartości, które *notabene* trudno jest zdecydowanie rozdzielić. Podobne tendencje dotyczą procesu zdobywania i wykorzystania wiedzy o wojnie. Zgodnie z przemyśleniami dokonanymi powyżej – może ona służyć obiektywnemu poznaniu, ale również zapobieganiu, planowaniu, prowadzeniu, a przede wszystkim wygrywaniu działań wojennych. Przeprowadzona w tym miejscu analiza przedmiotowych zagadnień zostanie uzupełniona o charakterystykę wybranych procesów społecznych, które w znaczący sposób oddziałują nie tylko na naturę wojny, ale także całokształt rezultatów jej poznania. Punktem wyjścia do charakterystyki tych procesów będzie ukazanie szerszego kontekstu, w postaci odwołania do *teorii konfliktu* i koncepcji *społeczeństwa ryzyka*. Ponadto wykorzystanie powyżej wskazanych procesów w celu rekonstrukcji obrazu wojny jako zjawiska społecznego wynika również z akceptacji, a zarazem próby uzupełnienia przekonania Carla von Clausewitza, że *wojna nie jest nigdy aktem odosobnionym*¹⁰⁸.

Nawet potoczna obserwacja życia społecznego pozwala dostrzec, że istnieje wiele różnic pomiędzy poszczególnymi członkami społeczeństwa. To truistyczne określenie nabiera jednak głębszego znaczenia w chwili, kiedy zostaną spełnione pewne warunki. Pierwszy z nich ma miejsce, kiedy owa różnica dotyczy względnie dużej liczby jednostek, drugi – kiedy jest ona dostrzeżona przez członków społeczeństwa, a trzeci – kiedy wywołuje ona swoiste, społeczne konsekwencje. Spełnienie tych warunków czyni z każdej różnicy zjawisko określane mianem nierówności społecznych. Refleksja nad złożoną naturą życia społecznego pozwala wyodrębnić wiele takich różnic i nierówności społecznych. W rezultacie istnienia tych nierówności powstaje charakterystyczne dla społeczeństwa rozwarstwienie, zwane *stratyfikacją społeczną*. Naj-

¹⁰⁷ B.R. Barber, *Imperium strachu. Wojna, terroryzm i demokracja*, tłum. H. Jankowska, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2005.

¹⁰⁸ C. von Clausewitz, op. cit., s. 19.

częstszą przyczyną tych nierówności i podstawą rozróżnienia poszczególnych warstw i klas społecznych jest zróżnicowany dostęp do różnorodnych wartości. W sposobie postrzegania społeczeństwa z tej perspektywy szczególne znaczenie mają: władza, prestiż i bogactwo. Zróżnicowany dostęp do tych dóbr determinuje aktywność społeczną mającą na celu albo utrzymanie dotychczasowego *status quo*, albo wręcz przeciwnie – jego znaczne przeobrażenie. Przemiany dotyczące dostępu do powyższych dóbr można określić mianem *ruchliwości społecznej*¹⁰⁹. W wielu przypadkach pomiędzy jednostkami posiadającymi dostęp do pewnego dobra a takimi, które posiadają ten dostęp w mniejszym od pierwszych stopniu, dochodzi do wymiany pewnych wartości. Zastrzec jednak należy, że istnieją takie sytuacje, w których z różnych przyczyn jest to niemożliwe. W ten sposób wyłania się szerokie spektrum konfliktów społecznych. Zagadnienie to stanowi obszerny fragment teorii socjologicznej i nosi nazwę *teorii konfliktu*, która w wielości zjawisk życia społecznego doszukuje się ludzkiej skłonności do wyrównywania nierówności społecznych. Wśród teoretyków życia społecznego właściwie trudno wskazać takiego, który by nie podejmował się rozważań w tych zakresie, chociażby *implicite*. Z całą pewnością można stwierdzić, że nawet zwolennicy innych paradygmatów analizują zjawisko konfliktu społecznego, gdyż bardzo trudno w analizie społeczeństwa byłoby ten wątek pominąć¹¹⁰. Bezwzględnie świadczy to o nierozzerwalności świata społecznego i różnorodnych form konfliktu między jednostkami, grupami, a nawet całymi społeczeństwami.

Konflikt społeczny może być różnie interpretowany, a wielość form, jakie przyjmuje, znacząco wykracza poza ramy niniejszej publikacji. Dotyczy on zarówno osobistych relacji interpersonalnych, jak i stosunków międzynarodowych. W strukturze teorii socjologicznej istnieje również stanowisko, które poszukuje pewnego rodzaju form ludzkiego zachowania w oderwaniu od jakiegokolwiek kontekstu. W wyniku przyjęcia takiego punktu widzenia *czystą formę konfliktu* można odróżnić od podobnych zjawisk, takich jak: konkurencja czy rywalizacja. Ponadto podejście określone mianem *socjologii formalnej* pozwala zauważyć podobieństwa w różnorodnych zjawiskach społecznych posiadających znamiona konfliktu, w tym zjawiska wojny¹¹¹. W wyniku powyższych rozważań można stwierdzić, że wojna stanowi formę konfliktu społecznego i z tej perspektywy powinna być analizowana.

Wraz z zagadnieniami nierówności i konfliktów wyłania się również problematyka sprawiedliwości społecznej. Stanowi ona przedmiot poznania ze względu na znaczenie dla teorii nauk społecznych, ale przede wszystkim dlatego, że jest postrzegana jako podstawowa kategoria moralna życia społecznego¹¹².

¹⁰⁹ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Żak, Kraków 2006, s. 331–381.

¹¹⁰ J. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, tłum. różni, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 177–282.

¹¹¹ G. Simmel, *Socjologia*, tłum. M. Łukaszewicz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975, s. 395–411.

¹¹² G. Marshall (red.), *Słownik socjologii i nauk społecznych*, tłum. A. Zawadzka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 350–351.

Konflikty społeczne wraz z odniesieniami do kategorii sprawiedliwości to jeden z czynników determinujących życie społeczne. Warto jednak zauważyć, że nie tylko realne uczestnictwo w takim konflikcie, ale również ryzyko jego wystąpienia, może mieć wpływ na to, co się dzieje w społeczeństwie. Problematyka ryzyka w relacjach międzyludzkich została przedstawiona w jednym z najwymowniejszych obrazów życia społecznego – koncepcji społeczeństwo ryzyka.

Praca *Spółeczeństwo ryzyka* Ulricha Becka jest traktowana jako jedno z najważniejszych i bardzo wpływowych dzieł współczesnej socjologii. Tytułowe określenie służy rekonstrukcji nowej formacji społecznej, następującej po epoce industrialnej. Wśród wielu założeń zawartych w analizowanej publikacji znajduje się charakterystyka przeobrażeń w sferze poczucia bezpieczeństwa i istniejących zagrożeń. Jednak najważniejsza zmiana w tym aspekcie, zachodzi w świadomości człowieka i dotyczy zwiększającego się poziomu nieświadomości tych zagrożeń. Innymi słowy, życie społeczne w społeczeństwie ryzyka, w coraz większym stopniu, przepełnia się niebezpieczeństwami, które coraz trudniej dostrzec, i takimi, które coraz trudniej jest przewidzieć. W wyniku wzmacniania się tych odczuć relacje społeczne przepełniają się fasadowością poczucia bezpieczeństwa¹¹³. Wśród przejawów owej fasadowości istnieje również brak poczucia realności zagrożenia wojną czy chociażby terroryzmem. Przedstawiana praca doczekała się również kontynuacji w postaci publikacji pt. *Weltrisikogesellschaft. Auf der Suche nach der verlorenen Sicherheit*¹¹⁴, wydanej również w Polsce¹¹⁵. W przekonaniu Piotra Stankiewicza, jednym z istotnych dokonań Ulricha Becka zawartych w tej pracy jest zwrócenie uwagi na następujące zagadnienie: (...) Beck wydaje się wносить nowe impulsy do debaty: jego propozycja analizy globalnych konfliktów, uwzględniająca specyfikę współczesnego ryzyka oraz nową dynamikę związaną ze zwiększającą się rolą subpolityki, z pewnością zasługuje na przetestowanie i odniesienie do konkretnych studiów przypadków¹¹⁶. Jak widać, poszerzona koncepcja społeczeństwa ryzyka uzupełnia przedmiotowe rozważania o kolejny istotny aspekt. Ponadto, Sheldon Ungar, komentując wypowiedź Ulricha Becka, formułuje jeszcze jedno istotne spostrzeżenie. W wyniku istnienia i pojawiania się coraz to nowszych zagrożeń idea zapewniania bezpieczeństwa przez instytucje jest poważnie zagrożona¹¹⁷, co uwydatnia istotę omawianej koncepcji.

¹¹³ U. Beck, *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, tłum. S. Cieśla, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.

¹¹⁴ P. Stankiewicz, *W świecie ryzyka niekończąca się opowieść Ulricha Becka*, „Studia Socjologiczne” 2008, nr 3(190), s. 117–133, (za:) U. Beck, *Weltrisikogesellschaft. Auf der Suche nach der verlorenen Sicherheit*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2007.

¹¹⁵ U. Beck, *Spółeczeństwo światowego ryzyka. W poszukiwaniu utraconego bezpieczeństwa*, tłum. B. Baran, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012.

¹¹⁶ P. Stankiewicz, op. cit., s. 132.

¹¹⁷ S. Ungar, *Panika moralna versus społeczeństwo ryzyka: konsekwencje zmian w sferze niepokojów społecznych*, tłum. E. Kopczyńska, (w:) P. Sztompka, M. Bogunia-Borawska (red.), *Socjologia codzienności*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008, s. 929.

W nawiązaniu do powyższych rozważań oraz wskazanej powyżej problematyki wpływu różnorodnych procesów społecznych na charakter działań wojennych warto zwrócić uwagę na kolejne zagadnienie. Ze względu na fakt, że podmiotami tych działań są ludzie, dlatego nie bez znaczenia pozostaje oddziaływanie tych procesów na poszczególne jednostki egzystujące w warunkach ekstremalnego zagrożenia. To w szczególności dotyczy ich osobowości. Warto również podkreślić, że poniższe przemyślenia dotyczą tych złożonych mechanizmów makrospołecznych, które stanowią swoisty kontekst dla procesu kształtowania się więzi społecznych. Problematyka ta zawiera niezwykle szerokie spektrum zagadnień należących do przedmiotu nauk społecznych, dlatego dalszej analizie zostaną poddane niektóre z nich.

Jednym z prezentowanych w tym miejscu procesów jest rozwój technologiczny. Determinuje on przemiany we wszystkich aspektach życia społecznego. W celu przedstawienia charakteru tych przemian można wykorzystać, omówiony w pierwszym rozdziale niniejszej pracy, *paradygmat społeczeństwa sieci*. Ten stworzony przez Manuela Castellsa sposób postrzegania i interpretacji umożliwia spojrzenie na świat społeczny z zupełnie innej perspektywy. Pozwala zauważyć, że rozwiązania technologiczne stanowią podstawę dla systemu wielorako połączonych ze sobą elementów. Jednym słowem, zgodnie z przekonaniem powyżej wymienionego socjologa, tworzą one swoistą *sieć*. Przyjęcie omawianego punktu widzenia wprowadza do przedmiotowych rozważań zagadnienie silnego oddziaływania rozwoju technologicznego na naturę wojny¹¹⁸.

Rozwój technologiczny od zawsze kształtował charakter wojen. Wojny natomiast determinowały rozwój technologiczny. W swoich rozpatrywaniach na ten temat autor *Społeczeństwa sieci* jako punkt wyjścia przyjął twierdzenie, że *śmierć, wojna i czas są wielowiekowymi historycznymi współnikami*¹¹⁹. Jednocześnie zauważył, że dokonujący się coraz szybciej rozwój technologiczny powoduje, iż relacja pomiędzy tymi zjawiskami zdecydowanie i dynamicznie się przeobraża. Wśród najważniejszych czynników tej zmiany można wymienić: zwiększającą się skuteczność i zasięg wykorzystywanego uzbrojenia, ale przede wszystkim możliwość wykorzystania broni nuklearnej w celu pełnego unicestwienia przeciwnika. Można również stwierdzić, że szczególnie ostatni czynnik, w pewnym stopniu, pohamował wojownicze usposobienie człowieka¹²⁰.

Sposób, w jaki społeczeństwo postrzega niektóre z dwudziestowiecznych konfliktów¹²¹, również pozwala zaobserwować znaczący spadek poziomu zaangażowania w prowadzone, przez poszczególne państwa, wojny. W wyniku wystąpienia nowych warunków przeobrażeniom uległy kryteria prowadzenia wojen. Według nich wojna miała stać się narzędziem, które jest w większym stopniu aprobowane przez społeczeństwo. Powyżej cytowany autor wskazuje trzy takie kryteria. Pierwsze z nich określa

¹¹⁸ M. Castells, *Społeczeństwo sieci*, tłum. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

¹¹⁹ Ibidem, s. 452.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Wojna algierska 1954–1962, wojna wietnamska 1957–1975 i wojna w Afganistanie 1979–1989.

uczestników działań wojennych jako przygotowanych do tego celu zawodowych żołnierzy. W działaniach tych nie powinni brać udziału cywile, a jedynie wyspecjalizowane siły zbrojne. Drugie kryterium definiuje czas trwania działań wojennych jako możliwie najkrótszy. Stąd wynika potrzeba prowadzenia *wojny błyskawicznej*. Ponadto wszystkie podejmowane w jej ramach działania powinny posiadać jednoznaczne uzasadnienie. Po trzecie – wojna powinna być prowadzona w sposób niezwykle precyzyjny i obejmować jedynie niezbędne działania, a także stwarzać sposobność opinii publicznej do obserwacji jej przebiegu. W wyniku realizacji powyższych kryteriów działania wojenne są prowadzone przez profesjonalne i doskonale wyposażone armie, w jak najkrótszym czasie, a rozwój wydarzeń na froncie, dzięki zaawansowanym sposobom komunikacji i rozwijającemu się dziennikarstwu wojennemu, jest obserwowany przez globalną opinię publiczną¹²².

Powodzenie działań wojennych w obliczu skuteczności i zasięgu współczesnego uzbrojenia w dużej mierze zależy od rodzaju i sposobu, ale przede wszystkim od szybkości jego wykorzystania, dlatego *masowe zniszczenie lub szybka demonstracja jego możliwości w minimalnym czasie wydają się być akceptowaną strategią prowadzenia zaawansowanych wojen w Wiek informacji*¹²³.

Wskaźnikiem przemian współczesnych wojen jest również zmniejszająca się liczba poległych w ich trakcie ludzi. W wyniku analizy zakresu przedstawianych przeobrażeń Manuel Castells przewiduje, że *przy nowej temporalności działań wojennych, indukowanej przez nakładanie się technologii i presji ze strony społeczeństw obywatelskich w wysoko rozwiniętych krajach wydaje się prawdopodobne, że wojna wycofa się na drugi plan w tych dominujących społeczeństwach, wybuchając jedynie od czasu do czasu jako nagłe przypomnienie o ludzkiej naturze*¹²⁴.

W skomplikowanym systemie różnorodnych procesów społecznych, które determinują naturę wojen, zachodzą również takie, które w znacznym stopniu stanowią rezultat intencjonalnych działań człowieka. Jednym z nich jest **propaganda**. Współczesny wymiar przytoczonego zagadnienia stanowi przedmiot zainteresowania wielu przedstawicieli nauk społecznych, w tym psychologów i socjologów. Przykładem dzieła, które jest rezultatem tego zainteresowania, jest praca pt. *Wiek propagandy. Używanie i nadużywanie perswazji na co dzień*. Jej autorzy przedstawiają przedmiotową problematykę, analizując różnorodne wyniki badań. Głównym motywem ich przemysłów jest propagandowy wpływ mediów na członków społeczeństwa, jego zakres i siła. Ponadto, co stanowi również bardzo istotny wątek tej pracy, zdecydowanie podkreślają oni różnice pomiędzy wpływem propagandy, działaniami edukacyjnymi, manipulacją, a także w mniejszym stopniu działającą na szkodę jednostki – perswazją¹²⁵.

¹²² M. Castells, *Spółczesność...*, s. 454.

¹²³ M. Castells, op. cit., s. 455.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ E. Aronson, A. Pratkanis, *Wiek propagandy. Używanie i nadużywanie perswazji na co dzień*, tłum. J. Radzicki, M. Szuster, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Odnosząc natomiast zagadnienie propagandy do zjawiska wojny, można wskazać jej pewne właściwości. Przede wszystkim zadaniem propagandy jest ukształtowanie pożądanego wizerunku podmiotu posługującego się tym narzędziem oraz kreowanie odpowiedniego nastawienia i poparcia obserwującej jego działania – opinii publicznej. Trudno jest zaprzeczyć stwierdzeniu, że działania te mogą budzić pejoratywne konotacje, *ponieważ prawda jest prawie zawsze pierwszą ofiarą wojny*¹²⁶. Propaganda pomaga różnego rodzaju decydom zdobyć poparcie i zaufanie opinii publicznej. Zakorzeniając przekonanie o słuszności działań wojennych w świadomości obywateli, dużo łatwiej jest kształtować wśród nich postawę patriotyczną, zrekrutować ochotników do sił zbrojnych, przekonać do płacenia dodatkowych podatków oraz oczekiwać większego poziomu zaangażowania w szeroko rozumiane działania wojenne¹²⁷.

Propaganda stanowi również narzędzie służące wywołaniu wojny poprzez kreację domniemanej przyczyny, kształtowaniu wizerunku wroga w taki sposób, aby zabijanie go uczynić moralnie łatwiejszym oraz podnieść poziom akceptacji ofiar wśród obywateli danego państwa. W rezultacie wykorzystania tego narzędzia propaganda kształtuje obraz wojny w świadomości społecznej, również w szerszym kontekście historycznym i kulturowym¹²⁸. Powyższe stwierdzenie znajduje odzwierciedlenie w wypowiedzi Johna Densona: *ponieważ to zwycięzcy kształtują relacje historyczne, fałszywa propaganda używana od początku do końca, decyduje najczęściej o tym co jest akceptowane jako prawdziwa historia wojny*¹²⁹.

Problematyka propagandy wojennej w kontekście kultury wizualnej została poddana analizie przez U. Jarecką, czego rezultatem stanowi jej praca nosząca tytuł: *Propaganda wizualna słusznej wojny: media wizualne XX wieku wobec konfliktów zbrojnych*¹³⁰. Wymieniona powyżej autorka w bardzo szczegółowy sposób charakteryzuje różnorodne wizualne teksty kultury, ale głównym motywem jej rozważań jest poziom ideologicznego zaangażowania tych obrazów i sposób ich oddziaływania na proces nadania oraz potwierdzenia słuszności działań wojennych. W przytoczonej pracy zawarta jest charakterystyka zjawiska wojny i propagandy, ale przede wszystkim bardzo precyzyjny opis narzędzi, jakie są wykorzystywane przez *propagandę czasu wojny*. Analiza sposobów przedstawiania obrazu wroga w celu *uzasadnienia konieczności prowadzenia wojny, wspomaganie naboru do armii, a także w celu podtrzymania zainteresowania wojną*¹³¹ to kluczowe zagadnienia analizowanej pracy. Pierwszym z takich sposobów jest *oskarżenie o okrucieństwo*¹³², w wyniku którego dochodzi do de-

¹²⁶ J.V. Denson, *A Century of War. Lincoln, Wilson & Roosevelt*, Ludwig von Mises Institute, Alabama 2006, s. 12.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Ibidem, s. 12–13.

¹²⁹ Ibidem, s. 13.

¹³⁰ U. Jarecka, *Propaganda...*, op. cit.

¹³¹ Ibidem, s. 201.

¹³² Ibidem, s. 200.

humanizacji, a nawet demonizacji przeciwnika. Celem takiego działania, najprościej rzecz ujmując, jest ukształtowanie w społeczeństwie postawy ułatwiającej i usprawiedliwiającej zabijanie przeciwnika.

Kolejnym sposobem ukazywania obrazu wroga jest jego *deprecjonowanie*. Wśród technik temu służących autorka wymienia: *ośmieszanie i upokarzanie*¹³³, a metodę wykorzystania tych technik określa następująco: *W satyrze wojennej ważne jest wydobyć takich szczegółów, które okażą się humorystycznie nośne i deprecjonujące wroga. Śmiech może wskazywać na bezsilność jednej ze stron – jedynie ostrze satyry jest narzędziem walki*¹³⁴. Ponadto U. Jarecka w swojej pracy dokonuje również rozróżnia propagandy na wewnętrzną i zewnętrzną. Pierwsza z nich odnosi do obywateli własnego państwa, natomiast druga jest skierowana do społeczności międzynarodowej. W kontekście głównego zagadnienia niniejszej publikacji szczególne znaczenie ma propaganda wewnętrzna. W dużym stopniu można określić ją mianem czynnika kształtującego więzi społeczne istniejące pomiędzy obywatelami danego państwa, w tym również zrekrutowanymi wśród nich – żołnierzami. W ramach rozważań na temat aktywnej propagandy wewnętrznej autorka wskazuje kilka mechanizmów, które oddziałują na decyzję wstąpienia do armii i udziału w działaniach wojennych, wysoką efektywność i znaczący poziom motywacji w czasie walki zbrojnej. Kształtowanie takich właściwości żołnierzy jest najczęściej przedmiotem intencjonalnych działań propagandowych. Poza tym w celu ich wzmocnienia twórcy przekazów propagandowych odwołują się do poczucia obowiązku wobec szeroko rozumianej ojczyzny, konieczności poświęcenia się dla niej i obrony jej granic. Paradoksalnie nawet konflikty mające miejsce daleko od granic danego państwa, dzięki skutecznie realizowanym działaniom propagandowym, znajdują uzasadnienie w odniesieniu do powyższych wymagań.

Następnym sposobem wzmacniającym poziom zaangażowania żołnierzy w działania wojenne są odwołania do charakterystycznych cech danego narodu, które polegają na podkreśleniu własnej nieskazitelności, w toku *propagowania własnej siły i szlachetności*¹³⁵. Również powoływanie się na zakorzenioną w narodzie tradycję ciągłych wojen z poszczególnym przeciwnikiem stanowi przedmiot propagandowego wpływu. Głównym jego rezultatem jest *podnoszenie samooceny walczących*¹³⁶, a także zdecydowane uzasadnienie prowadzenia działań wojennych. W przypadku techniki określonej mianem *demonstracji siły*¹³⁷ dochodzi do ukazania supremacji nad przeciwnikiem, zarówno wewnątrz – obywatelom danego państwa, ale i zewnątrz – nieprzyjaciółom.

Wśród pozostałych mechanizmów działania propagandowego znaczący wpływ na relacje między żołnierzami mogą posiadać także działania mające na celu pozyskanie wsparcia obywateli dla swoich reprezentantów walczących na froncie działań

¹³³ Ibidem, s. 220.

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Ibidem, s. 161.

¹³⁶ Ibidem, s. 169.

¹³⁷ Ibidem, s. 170.

wojennych. W ich rezultacie dochodzi do podniesienia poziomu solidarności w społeczeństwie. Jest to kolejny aspekt rozważań na temat *propagandy czasu wojny*. Innymi słowy, mechanizmy te nie tylko mają na celu kształtowanie obrazu słusznej i sprawiedliwej wojny w percepcji osób w nią zaangażowanych, ale w znaczący sposób kształtują także więzi społeczne istniejące między żołnierzami. Akceptacja powyższego stwierdzenia pozwala uwzględnić omawianą problematykę w strukturze rekonstruowanego kontekstu. Ponadto przedstawiana praca zawiera wiele innych informacji dotyczących propagandy wojennej, ale prezentacja ich dalece wykracza poza ramy niniejszej pracy.

Globalizacja to kolejny czynnik wywierający wpływ na naturę wojen i konfliktów zbrojnych. Wynika to z faktu, że w znaczący sposób determinuje ona przeobrażenia w sferze stosunków międzynarodowych. Globalizacja to proces, którego przebieg nie jest jednoznacznie postrzegany. Z jednej strony – można ją traktować jako złożony układ mechanizmów ekonomicznych, dzięki którym możliwe jest powstanie społeczeństwa globalnego. Jednak ze względu na dominujący wpływ rynku na całokształt świata społecznego jest to koncepcja często poddawana krytyce. Z drugiej strony – o globalizacji można powiedzieć, że charakteryzuje ją stale zwiększająca się liczba relacji, właściwie we wszystkich wymiarach życia społecznego. W tym znaczeniu podstawowym jej przejawem jest stale zmniejszający się dystans pomiędzy jednostkami, grupami i społeczeństwami. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest również rozwój technologiczny, a w szczególności technologia komunikacyjna i nowoczesne środki transportu. W wyniku wykorzystania tych osiągnięć techniki powstaje coraz więcej podmiotów wykraczających zakresem swoich działań poza organizacje państwowe. Wraz z powstawianiem tych podmiotów maleje rola poszczególnych państw w zakresie polityki wewnętrznej, ale wzrasta możliwość współdecydowania w relacjach z innymi państwami. Dzieje się tak dlatego, że władza państwowa w pewnym stopniu zostaje w wielu aspektach ograniczona i podporządkowana organizacjom międzynarodowym. Trzeci sposób interpretacji procesu globalizacji dotyczy postrzegania gatunku ludzkiego jako swoistej całości, przyjmującej formę społeczeństwa globalnego, wspólnie podejmującej istotne dla świata decyzje, ale przede wszystkim odczuwającej bliskość pozostałych jej członków, zarówno w fizycznym, jak i psychicznym znaczeniu. Nie bez wpływu na wyłonienie się takiego rodzaju globalnej świadomości miały wpływ największe w historii konflikty zbrojne – wojny światowe.

Ponadto wszystkie z przedstawionych koncepcji łączy jedno wspólne miano – zmienia się charakter organizacji państwowych. W szczególności dotyczy to ich politycznego aspektu, a w szczególności osłabienia, dywersyfikacji oraz integracji władzy¹³⁸. Jednak istnieje jeszcze jeden – podkreślający zupełnie odmienny charakter – aspekt globalizacji, o którym pisze Francis Fukuyama, w pracy pt. *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu: mimo silnych tendencji do homogenizacji różnych*

¹³⁸ M. Kaldor, *Globalizacja, państwo i wojna*, tłum. K. Gilarek, (w:) P. Sztompka, M. Kucia, *Socjologia. Lektury*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007, s. 715–717.

aspektów życia w skali globu istnieje również silna potrzeba podkreślania różnic kulturowych¹³⁹, a (...) świadomość różnic kulturowych będzie w przyszłości rosła dzięki tej samej technologii, która sprzyja rozwojowi globalnej wioski¹⁴⁰.

Ważnym wydarzeniem dla omawianych zmian, w kontekście problematyki wojny, był upadek żelaznej kurtyny. Mary Kaldor zwraca szczególną uwagę na fakt, że rok 1989 należy uznać za początek globalnego społeczeństwa obywatelskiego, to znaczy za moment, w którym prowadzenie wojny stało się o wiele mniej ważne aniżeli wpływanie na relacje pomiędzy państwami; oraz kiedy to pojedynczy ludzie i grupy obywateli mogły rozpocząć działania w sferze polityki na prawdziwie globalną skalę¹⁴¹. Ta zupełnie odmieniona rzeczywistość sprawiła, że prowadzenie wojny przestało być, w pewnym stopniu, atrybutem podmiotu państwowego, ale przede wszystkim przyczyniła się do powstania nowych rodzajów wojen. Wojen, które nie są zupełnie nieznanym w przeszłości rodzajem działań militarnych, ale ze względu na ilość i siłę rażenia stanowią ich zupełnie odmienną formę. Wśród nich autorka artykułu *Globalizacja, państwo i wojna* wymienia: *wojnę sieciową, wojnę okularową i wojnę neonowoczesną*¹⁴².

Wojna sieciowa charakteryzuje się tym, że podmioty biorące w niej udział mogą stanowić pewnego rodzaju sieci nie tylko organizacji państwowych, ale również innych struktur militarnych, terrorystycznych, fanatycznych, przestępczych itp. Natomiast *wojna okularowa*, to *wojna na odległość, przy użyciu specjalistycznej armii powietrznej i zdalnie sterowanych pocisków lub, w celu uniknięcia ofiar w ludziach przy pomocy zastępczych oddziałów (utworzonych z lokalnej ludności)*¹⁴³. W celu wyjaśnienia istoty *wojny neonowoczesnej* można stwierdzić, że jest to forma działań wojennych zgodna z koncepcją Carla von Clausewitza¹⁴⁴, z tym jednak zastrzeżeniem, że najczęściej mająca na celu pokonanie rebeliantów przeciwstawiających się istniejącej w danym państwie władzy.

W podsumowaniu swojej wypowiedzi na temat nowych wojen Mary Kaldor polemizuje z ich zasadnością, stwierdzając, że *wszystkie trzy typy wojen (sieciowe, okularowe, neonowoczesne) prowadzą do bardzo podobnych skutków – ogromu cierpień ludności cywilnej (nawet jeżeli Amerykanie uważają, że ich strategia minimalizuje liczbę ofiar)*¹⁴⁵. Ponadto podsumowując przedmiotowe rozmyślenia, dodaje również, że *żaden z wymienionych typów wojen nie rozwiązuje istniejących konfliktów*¹⁴⁶. W ich rezultacie wzmacnia się ekstremizm, zanika społeczeństwo obywatelskie oraz wzrasta

¹³⁹ F. Fukuyama, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, tłum. A. i L. Śliwa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Wrocław 1997, s. 395.

¹⁴⁰ Ibidem.

¹⁴¹ Ibidem, s. 718.

¹⁴² Ibidem.

¹⁴³ Ibidem, s. 721.

¹⁴⁴ C. von Clausewitz, op. cit.

¹⁴⁵ Ibidem, s. 725.

¹⁴⁶ Ibidem.

przestępczość gospodarcza, dlatego Mary Kaldor proponuje, aby ponownie rozważyć zasadność Clausewitzowskiego punktu widzenia i zastanowić się, czy rzeczywiście *zmuszają przeciwnika do wypełnienia naszej woli*¹⁴⁷.

Nowe rodzaje wojen zostały również dostrzeżone przez Alvina i Heidi Tofflerów, którzy określili je mianem wojen trzeciej fali. Stwierdzają oni, że *pojawienie się form wojny trzeciej fali zmusza rządy do ponownej oceny ich wojska pod kątem spodziewanych zagrożeń*¹⁴⁸, w tym zwrócenia uwagi na nowy rodzaj zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego, które określają w następujący sposób: *Nie siła militarna jako taka powinna budzić obawy tych z nas, których zaprzęta zachowanie pokoju, lecz dzisiejsze nagłe, nieobliczalne skoki i zmiany w układzie sił*¹⁴⁹.

Kolejny mechanizm życia społecznego, który wymaga głębszej analizy w kontekście prowadzonych przemyśleń, to **nacjonalizm**. Jest to wieloznaczne i złożone określenie pewnego rodzaju postawy, światopoglądu bądź ideologii charakteryzującej się umiejscowieniem państwa i narodu *na szczycie piramidy wartości*. Szczegółowe omówienie przytoczonego zagadnienia wymaga przede wszystkim rozstrzygnięcia kwestii związanych ze sposobem interpretacji pojęcia naród, co zdecydowanie wykracza poza zakres przedmiotowych rozważań. W wyniku akceptacji najpowszechniejszych przekonań na temat nacjonalizmu wyłania się ambiwalentny charakter tego określenia. Z jednej strony – można je postrzegać pozytywnie i utożsamiać z patriotyczną postawą, a z drugiej – negatywnie, *ponieważ w praktyce oznacza zjawisko związane z nietolerancją, uciskiem, pogromami, konfliktami zbrojnymi i wojnami*¹⁵⁰. Przewaga negatywnego sposobu postrzegania nacjonalizmu wynika w dużej mierze z tego, że zdecydowana większość badań poświęconych temu zagadnieniu wskazuje, że stanowi ono jedną z głównych przyczyn wojen. Ale analiza wzajemnych oddziaływań nacjonalizmu i zjawiska wojny, w zależności od przyjętego paradygmatu¹⁵¹, dostarcza przeciwstawnych koncepcji. Poglądy, które przedstawił Siniša Maleševića w swoim artykule, podważają powyższe podejścia i jednocześnie przekonują, że oparty na fundamencie silnych więzi społecznych nacjonalizm nie jest przyczyną wojen, a także wojna nie determinuje nacjonalizmu¹⁵².

Wśród procesów i zjawisk społecznych, które wywierają wpływ na naturę wojen, znajdują się również takie, których głównym celem jest jej wyeliminowanie ze sfery życia społecznego. Jednym z nich są różnego rodzaju ruchy pacyfistyczne.

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ A. Toffler, H. Toffler, op. cit., s. 205.

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ W. Paterek, *Nacjonalizm*, (w:) R. Borkowski (red.), *Konflikty współczesnego świata*, Akademia Górniczo-Hutnicza Uczelniane Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne, Kraków 2001, s. 88.

¹⁵¹ S. Malešević przytacza w tym miejscu dwa ujęcia. Pierwsze – paradygmat naturalistyczny – traktuje nacjonalizm jako przyczynę wojen i konfliktów zbrojnych, natomiast paradygmat formalistyczny określa jako następstwo wojny.

¹⁵² S. Malešević, *Nationalism, War and Social Cohesion*, „Ethnic and Racial Studies” 2010, t. 34, nr 1, s. 142–161.

Ich głównym celem jest zapewnienie pokoju, ale przede wszystkim charakteryzują się zdecydowanym brakiem akceptacji dla jakichkolwiek form przemocy i wojen. Warto podkreślić, że wyjątkowa dla ruchów pacyfistycznych krytyka wojny pozbawia słuszności nawet koncepcję wojny sprawiedliwej. Pacyfiści postulują, aby zaistniałe konflikty były rozwiązywane, dzięki skutecznie działającemu prawu. Owa krytyka może dotyczyć przemian zachodzących w szeroko postrzeganych relacjach społecznych, czego odzwierciedlenie stanowi następująca wypowiedź amerykańskiej filozofki Judith Butler: *Krytyka wojny wyłania się przy okazji wojen, a jej celem powinno być przyjrzenie się złożonemu, delikatnemu charakterowi więzi społecznej, przemyslenie, w jakich okolicznościach zmniejsza się możliwość sięgania po przemoc, w jakich warunkach życia posiadają bardziej wyrównany potencjał żałoby, a więc – stają się bardziej możliwe do przeżycia*¹⁵³.

Makrospołeczne procesy w silny sposób wywierają wpływ na charakter wojen i konfliktów zbrojnych, choć nie sposób zaprzeczyć istnienia odwrotnych oddziaływań. Ponadto można stwierdzić, że brak wojny w jakimś okresie powoduje znaczące przemiany natury kulturowej. Spowolnienie rytmu wojowniczności uzewnętrzniające się wyjątkowo długim okresem pokoju w ostatnim okresie przyczyniło się w niektórych państwach¹⁵⁴ do znaczącej przemiany w sposobie postrzegania męskości¹⁵⁵. W czasie często toczonych wojen społeczeństwo oczekiwało od mężczyzn pewnego rodzaju gotowości do stawienia czoła niebezpieczeństwu, ekstremalnemu wysiłku, a nawet śmierci. W wyniku tego w świadomości mężczyzn istniało przekonanie o konieczności spełnienia tych oczekiwań i przygotowania się do nich. Wiedza ta kształtowała się w procesie wychowania, co obejmowało także szeroki zakres sankcji społecznych, zarówno dotyczących sytuacji uczestnictwa w działaniach wojennych, jak i ich unikania. Współcześnie wiele społeczeństw nie formułuje takich oczekiwań, tym bardziej nie wyznacza takich sankcji, a przede wszystkim w zupełnie inny sposób przejawia postawę wobec śmierci¹⁵⁶.

Nawiązując do powyższych przemyśleń, można stwierdzić, że przeobrażenia życia społecznego, w tym sposób postrzegania męskości, dotyczą również sfery oczekiwań formułowanych przez społeczeństwo wobec tych, którzy są w bezpośredni sposób zaangażowani w prowadzenie wojny. Wśród nich znajdują się żołnierze, a także inne walczące osoby, które można określić wspólnym mianem wojowników¹⁵⁷. Takie ujęcie pozwala określić całokształt powyższych oczekiwań oraz uprawnień z nich wynikających jako społeczną rolę wojownika.

¹⁵³ J. Butler, *Ramy wojny. Kiedy życie godne jest opłakiwania*, tłum. A. Czarnecka, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2011, s. 8–9.

¹⁵⁴ M. Castells przywołuje jako przykłady społeczności państw demokratycznych i uprzemysłowionych (z wyjątkiem Francji, Portugalii i Stanów Zjednoczonych Ameryki), w tym szczególnie Szwecji i Szwajcarii, które po zakończeniu II wojny światowej nie doświadczyły działań wojennych.

¹⁵⁵ M. Castells, *Spółczesność...*, s. 455.

¹⁵⁶ Ibidem, s. 455–457.

¹⁵⁷ Por. U. Jarecka, *Nikczemny wojownik...*

Kategoria roli społecznej określa kierunek intelektualnych poszukiwań wielu adeptom nauk społecznych, a w szczególności socjologom. Znaczący wkład w jej konceptualizację stanowi teoria ról społecznych Floriana Znanieckiego. W przekonaniu prekursora polskiej socjologii analizowane pojęcie *jest systemem normatywnych stosunków między jednostką a częścią jej środowiska społecznego. System taki wyznacza tę część środowiska, ten krąg społeczny, z którym jednostka jako osoba społeczna ma być normatywnie związana; warunkuje jej jaźń społeczną, tj. obraz tego, czym winna być dla innych i dla siebie w danej roli jako istota cielesna i psychiczna; ustanawia jej stan socjalny, czyli zespół praw, jakie ma przyznawać krąg społeczny, oraz ustala jej funkcję społeczną, czyli zespół obowiązków, których dany krąg może się domagać. Role odgrywane przez różne jednostki w pewnej zbiorowości, zazębiają się o siebie; zależność innych ról od danej roli stanowi o jej znaczeniu społecznym*¹⁵⁸. W wyniku akceptacji powyższych właściwości roli społecznej nie trudno zauważyć, że natura zjawiska wojny zależy w dużej mierze od przemian i poziomu internalizacji oczekiwań i uprawnień formułowanych przez społeczeństwo w stosunku do *jednostek walczących*. Warto również zauważyć, że wraz z rzeczywistymi przeobrażeniami społecznej roli wojownika zmienia się wizerunek wojownika w kulturze. Stwierdzenie to znajduje odzwierciedlenie w pracy U. Jareckiej, pt. *Nikczemny wojownik na słusznej wojnie*¹⁵⁹.

Na przedstawione powyżej zjawiska można również spojrzeć z perspektywy psychologicznej. Uwzględnienie tego punktu widzenia jest uwarunkowane założeniem, że wszystkie scharakteryzowane dotychczas procesy wywierają również bezpośredni bądź pośredni wpływ na osobowość człowieka. Ze względu na to warto zastanowić się nad zakresem tego wpływu. Wojna może być postrzegana jako wypełniony różnorodnymi doświadczeniami, dynamicznie zmieniający się i nieokreślony czasowo stan rzeczywistości, w której żyje człowiek. Wspomniany stan charakteryzuje się przede wszystkim znacząco wyższym poziomem prawdopodobieństwa wystąpienia ekstremalnych zagrożeń, które intensywnie kształtują warunki ludzkiej egzystencji. Powyższe warunki natomiast wymagają od ludzi uczestniczących w działaniach wojennych swego przystosowania. Dotyczy ono zarówno osób bezpośrednio w nie zaangażowanych, jak i pozostających w pewnym dystansie – *obserwatorów*.

Proces **adaptacji** żołnierzy do warunków wojennych to jedno z istotnych zagadnień analizowanej problematyki, które pozostaje w ścisłym związku z zawiłościami natury wojny. Został on poddany analizie przez Williamsona Murraya. W pracy zatytułowanej *Military Adaptation in War: With Fear of Change*¹⁶⁰ i poprzedzającym ją raporcie¹⁶¹ szczegółowo omawia on tę kwestię. W swoich wypowiedziach podkreśla

¹⁵⁸ J. Szacki, op. cit., s. 769, za: F. Znaniecki, *Spoleczne role uczonych*, Warszawa 1984, s. 530–531.

¹⁵⁹ U. Jarecka, op. cit., s. 15–58.

¹⁶⁰ W. Murrey, *Military Adaptation in War: With Fear of Change*, Cambridge University Press, New York 2011.

¹⁶¹ W. Murray, *Military Adaptation in War*, Institute for Defence Analyses, Alexandria (Virginia) 2009.

znaczenie poznania natury wojny jako koniecznego warunku dla zrozumienia omawianych procesów adaptacyjnych. Dokonuje tego poprzez umiejscowienie swoich rozważań w kontekście rzeczywistych konfliktów zbrojnych, a także wskazuje kierunek dalszych badań. Jednym z wyzwań wskazanych przez Williamsona Murraya jest konieczność ciągłego badania problemu adaptacji na trzech poziomach: strategicznym, operacyjnym i taktycznym, w taki sposób, aby zdobytą wiedzę wykorzystać w procesie przygotowania żołnierzy do działań militarnych¹⁶².

Warto również zwrócić uwagę, że właściwości więzi społecznych łączących żołnierzy, w znaczącym stopniu, stanowią rezultat procesu adaptacji do rzeczywistości wojennej. Opis i wyjaśnienie owego procesu to ważny motyw w poszukiwaniu natury głównego zagadnienia niniejszej publikacji.

Wśród różnorodnych aspektów procesu adaptacji człowieka do warunków działań wojennych w kontekście rozważań na temat natury wojny szczególne znaczenie ma sposób przystosowywania się żołnierzy do konieczności zabijania przeciwników. W cytowanej wcześniej pracy David Livingstone Smith stwierdza, że podstawowym sposobem reakcji na tę konieczność jest stworzenie pewnego rodzaju dystansu do potencjalnych ofiar¹⁶³. Dystans ten przyjmuje dwojaką formę: fizyczną i psychiczną, jednak *obie jednakowo służą samooszukiwaniu. Za ich pomocą ludzie tworzą i podtrzymują iluzję, że nie odbierają komuś życia*¹⁶⁴.

Konieczność zabijania determinuje również sposób postrzegania zjawiska wojny przez społeczeństwo. W celu sprecyzowania tego przekonania można stwierdzić, że dochodzi do odwrócenia uwagi członków społeczeństwa od tej drażliwej kwestii. Świadczy o tym następująca wypowiedź: *Na wojnach walczą ze sobą zwyczajni ludzie i pewnie dlatego, mimo że na wojnie tak naprawdę chodzi przecież o zabijanie, nie lubimy myśleć o żołnierzach, a przynajmniej o „naszych chłopcach”, jak o zawodowych zabójcach*. Innymi słowy – znacznie częściej słyszymy o umieraniu dla narodu niż zabijaniu dla jego dobra¹⁶⁵, chociaż są to dwa oblicza tego samego zjawiska.

Proces przystosowania do warunków działań wojennych został również dostrzeżony przez Carla von Clausewitza. W wyniku szczegółowej charakterystyki tych warunków, które określił mianem *składników atmosfery wojny*, stwierdził, że stanowią one znaczącą przeszkodę do podejmowanej przez żołnierzy aktywności. W grupie tych warunków umiejscowił on: *niebezpieczeństwo, wysiłek fizyczny, wiadomości traktowane jako koncepcję otaczającej żołnierza rzeczywistości i tarcie*, czyli wszystko to co rzeczy proste, w czasie wojny czyni trudnymi¹⁶⁶.

Poszukiwanie rodzajów, siły i zakresu oddziaływań różnorodnych procesów społecznych na zjawisko wojny jest nieskończonym procesem poznawczym. Wynika

¹⁶² Ibidem.

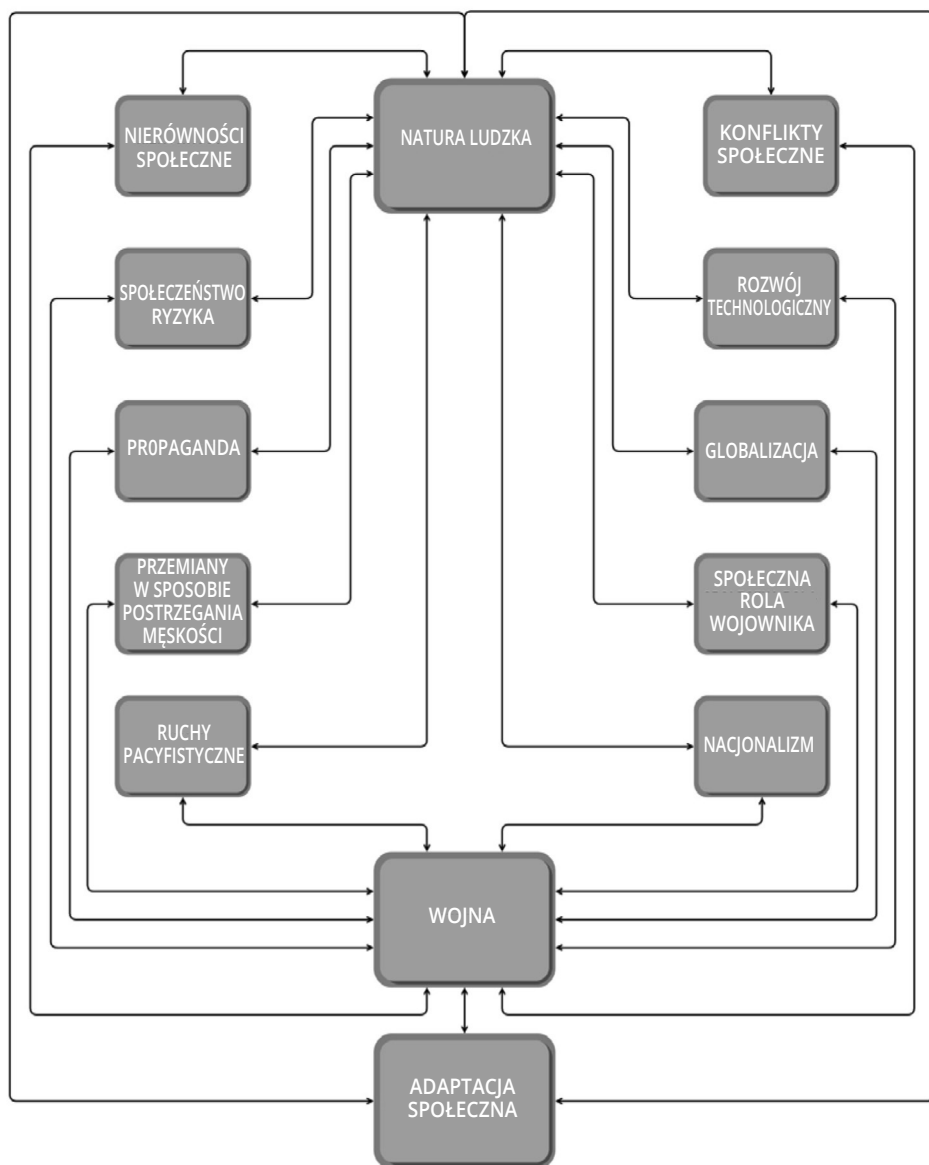
¹⁶³ D.L. Smith, op. cit., s. 262.

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ Ibidem, s. 263.

¹⁶⁶ C. von Clausewitz, op. cit., s. 69.

to zarówno z wielości ich form, jak i charakteryzującej je ciągłości, zmienności oraz wzajemności. Ze względu na te właściwości ich analiza dotyczy jedynie wybranych zagadnień, co skutkuje ograniczonym charakterem jej rezultatów. Jednak pomimo tego ograniczenia przedstawiony obraz oddaje złożoność społecznej natury wojen. W celu podjęcia próby ukazania całokształtu założeń przedstawionych w tej części publikacji zostaną one zaprezentowane w formie graficznej, czego urzeczywistnienie stanowi poniższy schemat.

Rysunek 3. Wojna jako kontekst więzi społecznych

Źródło: opracowanie własne.

1.2.3. Wojna – natura zjawiska w świetle paradygmatu grupowego

Dokonane w tej części niniejszej pracy rozstrzygnięcia pozwoliły określić istotę zjawiska wojny, a także przedstawić je w powiązaniu z bogatym spektrum społecznych czynników determinujących jego naturę. Innymi słowy, opracowane ujęcie stworzyło możliwość ukazania natury wojny jako zjawiska społecznego. Realizacja powyżej określonego celu wymagała uszczegółowienia analizowanej problematyki, co w następstwie pozwoliło: potwierdzić integralny charakter zainteresowania światem społecznym i zjawiskiem wojny; ukazać zbiór różnorodnych koncepcji zjawiska wojny; scharakteryzować zakres przeobrażeń zachodzących w sposobach postrzegania zjawiska wojny; zrekonstruować i przedstawić uniwersalne atrybuty zjawiska wojny; poddać analizie proces poznania zjawiska wojny i wykorzystania jego rezultatów; opisać oraz wyjaśnić wzajemne relacje pomiędzy zjawiskiem wojny a zjawiskiem pokoju; poddać refleksji związek pomiędzy naturą człowieka, społeczeństwem a zjawiskami wojny i pokoju; a także ostatecznie skierować przemyślenia w stronę procesu adaptacji społecznej do rzeczywistości działań wojennych. Wszystkie z wymienionych czynności przyczyniły się do rekonstrukcji kontekstu działań wojennych, a także pozwoliły stworzyć stabilny fundament do umiejscowienia w jego ramach rozważań na temat więzi społecznych.

Przedstawiony powyżej obraz wojny jest niezwykle złożony. Wykorzystanie kontekstu działań wojennych podczas badań empirycznych poświęconych problematyce więzi społecznych wymaga jednak jeszcze precyzyjniejszego określenia, dlatego sposób postrzegania zjawiska wojny zostanie poddany ograniczeniu. Analiza różnorodnych koncepcji je odzwierciedlających pozwala stwierdzić, że w dotychczasowych sposobach interpretacji tego zjawiska dominują paradygmaty skonstruowane na fundamencie makrospołecznych kategorii. Nic w tym wyjątkowego, gdyż podobna tendencja dotyczy większości nauk społecznych. Historia, polityka, religia, rynek i społeczeństwo to podstawowe obrazy, za pomocą których przedstawiana jest rzeczywistość, w której żyje człowiek. W przekonaniu, cytowanego w poprzedniej części pracy, Michela Maffesolieg owe obrazy dotyczą tak dalece wysublimowanego i abstrakcyjnego świata, że brak jest w nim miejsca na zagadnienie sfery życia codziennego¹⁶⁷. Z drugiej strony, poszukiwanie prawdy na temat tworzonej przez ludzi rzeczywistości przyjmuje formę, wypełnionej cechami pojedynczych jednostek, paradygmatu psychologicznego. Dzieje się tak pomimo istnienia niepodważalnej nierozzerwalności tych aspektów świata społecznego. W celu uzupełnienia dwóch skrajnych punktów widzenia wyłania się paradygmat grupowy, którego główną rolą jest zobrażowanie tego fragmentu rzeczywistości, który stanowi ogniwo łączące złożone procesy społeczne z codziennymi doświadczeniami poszczególnych jednostek. Innymi słowy, rola ta polega na przedstawieniu świata składającego się z różnorodnych relacji międzyludzkich, a także rezultatów ich istnienia.

¹⁶⁷ M. Maffesoli, *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, tłum. M. Bucholc, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 183.

W odniesieniu do przedmiotowego zjawiska grupowy punkt widzenia pozwala spojrzeć na wojnę jak na pewnego rodzaju, w dużym stopniu ze sobą tożsame, opowieści. Pierwsza z nich to opowieść o ludziach uwikłanych w różnorodne relacje społeczne w warunkach ekstremalnego niebezpieczeństwa. Druga opowieść traktuje nie tyle co o walecznych i zagrożonych narodach, wygranych i przegranych armiach, ile różnego rodzaju grupach żołnierzy, wśród których można wymienić zarówno: tych owianych chwałą, jak i tych obarczonych porażką; tych, których nazwano bohaterami, i tych, których dezterami; tych, którzy wrócili żywi, i tych, którzy polegli, itd. Przyjęty punkt widzenia pozwala również spojrzeć na działania wojenne jak na opowieść o żołnierzach, którzy *ramię w ramię, dzień za dniem* walczyli z przeciwnikiem, czyli o połączonych więzią społeczną uczestnikach działań wojennych. W wyniku przyjęcia powyżej określonego paradygmatu przedmiot prowadzonych rozważań stanowią relacje społeczne istniejące pomiędzy żołnierzami w kontekście nieodłącznej cechy zjawiska wojny, a mianowicie – walki zbrojnej¹⁶⁸.

We wstępie do niniejszego rozdziału zjawisko wojny zostało przedstawione przez pryzmat trzech głównych tradycji poznawczych. Pierwsza z nich dotyczyła naturalnej właściwości ludzkości do prowadzenia grupowych form agresji bardzo często przybierających formę wojny. Druga – ukazywała naturę wojen jako pewnego rodzaju instrumentu, którego wykorzystanie stanowi środek do osiągnięcia określonego celu. Trzecia tradycja natomiast, charakteryzowała wojnę jako zjawisko złe oraz niepożądane, co pozwoliło interpretować je z etycznego punktu widzenia. Poglądy przedstawione powyżej pozwoliły natomiast ukazać, że są to koncepcje wobec siebie komplementarne – ukazujące różne obrazy tego samego przedmiotu. Ponadto umiejscowienie zjawiska wojny pomiędzy właściwościami natury ludzkiej a złożonym systemem różnorodnych zjawisk społecznych znacznie wzbogaciło jego charakterystykę. Ostatecznie, wojna ukazana w ten sposób stworzyła bogaty kontekst dla zagadnienia więzi społecznych i określiła kierunek dalszej eksploracji. Podsumowując, należy stwierdzić, że w wyniku analizy dotychczas wypracowanych poglądów wyłania się potrzeba określenia wspólnej płaszczyzny dla rozważań na temat więzi społecznych, które konstytuują zbiorowości społeczne żołnierzy uczestniczących w działaniach wojennych.

1.3. Braterstwo broni

Wspólnym mianem przeanalizowanych dotychczas zagadnień jest konfirmacja stwierdzenia sformułowanego przez Carla von Clausewita, stanowiącego, że *wojna jest aktem stosunków między ludźmi*¹⁶⁹. Ze względu na szeroki zakres interpretacyjny

¹⁶⁸ W celu utrwalenia obrazu tej rzeczywistości realizowane są przedsięwzięcia takie jak *Veterans History Project* amerykańskiej *Folklife Centre*, w ramach którego powstała baza osobistych relacji, treści korespondencji i materiałów audiowizualnych z czasów wojny. Dzięki temu możliwe staje się poznanie natury wojny na podstawie bezpośrednich relacji – <http://www.loc.gov/vets/about.html>, (dostęp: 18.12.2023).

¹⁶⁹ C. von Clausewitz, *O wojnie*, tłum. A. Cichowicz, L. W. Koc, Oficyna Wydawnicza Mireki, Kraków 2006, s. 98.

powyższej tezy oraz cel niniejszej publikacji kolejne przemyślenia będą dotyczyć problematyki więzi społecznych konstytuujących stosunki pomiędzy żołnierzami odgrywającymi główne role w teatrze działań wojennych. W sposób szczególny w ramach podjętych rozważań zostanie przedstawiona rola owych więzi w kontekście skuteczności tych działań. Punktem wyjścia do tych czynności będzie próba przedstawienia rezultatów pracy badawczej wybranych przedstawicieli nauk społecznych w analizowanym zakresie. Przedmiotem tych dociekań staną się nie tylko powyższe rezultaty, ale także sposoby praktycznego ich wykorzystania. Ostatecznie jednak celem podjętych poniżej rozmyślań będzie rekonstrukcja koncepcji zjawiska braterstwa broni w oparciu o założenia teorii więzi społecznej i kontekst działań wojennych. Pozwoli to opisać, w jaki sposób określenie braterstwo broni jest postrzegane przez tych, których w głównej mierze dotyczy, czyli żołnierzy, oraz jak bardzo jest ono zakorzenione w ich języku i kulturze. Dzięki takiemu ujęciu ocenie zostanie poddana również zasadność wykorzystania tego określenia jako nowego definiendum w naukach społecznych.

1.3.1. Żołnierze i więzi społeczne w warunkach wojny

Głównym celem rozważań zawartych w niniejszym podrozdziale jest przedstawienie problematyki więzi społecznych w kontekście działań wojennych. W tym przypadku można powiedzieć, że analizie zostanie poddana rola więzi społecznych istniejących pomiędzy żołnierzami w trakcie przygotowania i prowadzenia działań wojennych. Wskazanim celom posłuży interpretacja dotychczasowych osiągnięć badawczych w przedmiotowym zakresie oraz prezentacja wybranych możliwości wykorzystania tych osiągnięć w praktyce. Realizacja powyżej określonych założeń wymaga jednak bardzo precyzyjnego określenia sytuacji problemowej.

Elementarny charakter, dla przedmiotowych rozważań, ma potrzeba wyjaśnienia przyczyn żołnierskiej woli walki. Wśród wielu czynników, które ją zapewniają, należy wskazać najważniejszy oraz uzasadnić ten wybór. W odniesieniu do wybranego czynnika natomiast zasadne staje się: określenie przyczyn i skutków jego istnienia; przedstawienie charakteryzujących go właściwości; wyjaśnienie, czy rzeczywiście decyduje on o skuteczności w czasie walki zbrojnej, a może istnieją jakieś inne jej czynniki, a jeżeli istnieją, to czy czynniki te są niezależne od wybranego; poddanie analizie siły i kierunku wpływu tego czynnika na organizację sił zbrojnych, określenie rodzaju tego wpływu i poszukiwanie sposobów jego wzmocnienia bądź osłabiania; przedstawienie zakresu relacji, jaka istnieje pomiędzy wybranym czynnikiem a kluczowym dla prowadzenia działań wojennych – procesem dowodzenia; analiza wybranej kategorii jako istotnego aspektu czynnika ludzkiego w działaniach wojennym w konfrontacji z rozwojem technologicznym, innymi słowy, odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu różnorodne rozwiązania techniczne mogą zastąpić żołnierzy w trakcie działań wojennych.

Problematyka więzi społecznych łączących żołnierzy w kontekście działań wojennych stanowi przedmiot międzynarodowego dyskursu. Wśród zaangażowanych w ten dyskurs zwolenników różnorodnych koncepcji znajdują się przedstawiciele

sił zbrojnych, decydenci odpowiedzialni za politykę obronną państw, ale przede wszystkim reprezentanci wielu dyscyplin nauk społecznych. Zainteresowanie powyżej określoną tematyką wynika nie tylko z potrzeby odkrycia jej obiektywnej natury, ale przede wszystkim wypracowania skutecznych metod wzmacniania relacji panujących pomiędzy żołnierzami w ramach jednostek organizacyjnych sił zbrojnych. Zarówno pierwszy, jak i drugi wątek wyznacza kierunek dalszym interpretacjom.

Przedmiotowe rozważania skoncentrują się wokół koncepcji, która w literaturze angielskojęzycznej określana jest mianem *unit cohesion*. W przekładzie na język polski oznacza ona *spójność jednostki organizacyjnej, spójność oddziału, spójność zespołu lub spójność jednostki bojowej*. Zatem odnosząc to określenie do problematyki wojskowej, można mówić o spójności jednostki organizacyjnej sił zbrojnych. Koncepcja *unit cohesion* jest skonstruowana na podwalinie ogólniejszej kategorii – *social cohesion*, której translacja na język polski pozwala utożsamiać ją z terminem spójności społecznej. Jednak poddając analizie znaczenie zawarte w poszczególnych publikacjach i pozostając w zgodzie z postulatem dwukrotnie sformułowanym przez Władysława Jachera¹⁷⁰, można stwierdzić, że rozważania na temat *social cohesion* i *unit cohesion* dotyczą problematyki, która w polskiej socjologii określa się mianem pojęcia więzi społecznej.

Akceptacja postanowień dotyczących znaczenia i relacji pomiędzy tymi określeniami wymaga jednak istotnego zastrzeżenia. Kategoria *social cohesion* w dużym stopniu tożsama z pojęciem więzi społecznej jest ogólnym terminem wykorzystywanym w dziedzinie nauk społecznych, natomiast *unit cohesion* najczęściej charakteryzuje więzi istniejące pomiędzy żołnierzami, które stanowią podstawę istnienia i trwałości jednostek organizacyjnych sił zbrojnych. Zatem pierwsza w stosunku do drugiej charakteryzuje się wysokim poziomem ogólności i nadrzędności. Poszukiwanie natury tych więzi może dotyczyć właściwie każdego składnika struktury organizacyjnej wojska, jednak w szczególny sposób traktowane są bezpośrednie relacje interpersonalne w kontekście działań wojennych¹⁷¹. W wielu publikacjach przedstawiana problematyka zawiera się w granicach odpowiedzi na pytanie – *Co sprawia, że żołnierze walczą ramię w ramię?* – co stanowi przedmiot dalszych rozważań. Ze względu na niejednoznaczny charakter sformułowania *spójność jednostki* w trakcie prowadzonych analiz będzie wykorzystywane określenie *spójność jednostki bojowej*.

Darryl Henderson zauważa, że badania poszukujące odpowiedzi na pytanie – dlaczego żołnierze walczą – koncentrowały się na zagadnieniach *morale* lub *esprit de corps*, podejmowały problematykę wydajności żołnierzy w czasie walki, zastanawiano się nad rolą odwagi, a także podporządkowania, satysfakcji oraz gotowości

¹⁷⁰ Por. W. Jacher, *Więź społeczna w teorii...*, s. 27 i W. Jacher, *Zagadnienie integracji systemu społecznego. Studium z zakresu teorii socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Wrocław 1976, s. 66.

¹⁷¹ Znaczenie kategorii *działania wojenne* pozostaje w zgodzie z ustaleniami dokonanymi w poprzedniej części niniejszej publikacji.

sprostania trudnościom. Ostatecznie okazało się, że rezultaty tych badań nie zaspokoili potrzeb nowoczesnych sił zbrojnych¹⁷².

W celu określenia kierunku swoich poszukiwań Robert Rielly formułuje bardzo podobne pytanie: *Co zapewnia wolę walki?*¹⁷³. W odpowiedzi na nie przytoczony autor wymienia pięć czynników utrzymujących wolę walki wśród żołnierzy. Wśród nich wymienia następujące terminy: *spójność społeczną (grupową), lojalność i dumę, ideologię i patriotyzm, brak alternatywy, instynkt samozachowawczy i przywództwo*. Następnie zwraca uwagę, że wśród powyższych odpowiedzi jedynie wymieniona jako pierwsza nie słabnie wraz z wydłużającym się czasem trwania walki zbrojnej¹⁷⁴. Potwierdzeniem tego stwierdzenia jest przytoczona wypowiedź, że *najsilniejszą motywacją dla trwałości walki, szczególnie dla żołnierzy amerykańskich, jest więź stworzona pomiędzy członkami drużyny bądź plutonu. Ta spójność jest najważniejszą utrzymującą i motywującą żołnierzy do walki siłą*¹⁷⁵. W wyniku akceptacji tego punktu widzenia zaczęto podejmować próby uszczegółowienia analizowanej kategorii.

Obszernej, a zarazem wnikliwej charakterystyki tej kategorii dokonał Mikael Salo¹⁷⁶. W swojej pracy zatytułowanej *United We Stand – Divided We Fall* przedstawił m.in. czynniki przyczyniające się do powstania, a także rezultaty istnienia analizowanego zagadnienia. W pierwszej grupie umieścił: *przyjaźń, wsparcie społeczne, podzielane doświadczenie, przywództwo, szkolenie, politykę personalną, rodzaj grupy, rozmiar, cele i funkcje grupowe oraz tradycję*¹⁷⁷. W drugiej natomiast znalazły się: *podobne postawy, wzrost motywacji i satysfakcji, poczucie zobowiązania, wyniki osobiste i grupowe, dobre zachowanie, retencja*¹⁷⁸ i *niższy poziom stresu*¹⁷⁹. Pełna koncepcja modelu *spójności jednostki bojowej* autorstwa cytowanego autora zostanie przedstawiona w podsumowaniu bieżących rozważań.

Do podobnych wniosków dochodzi Robert MacCoun, stwierdzając, że czynniki, które wpływają na spójność, to przede wszystkim: *bliskość i członkostwo grupy, stabilność w przeciwieństwie do niepokoju wywoływanego przez rotację kadr, przywództwo, wielkość grupy, wspólne osiągnięcie sukcesu, podzielane zagrożenie, ale także zgodnie z założeniami teorii więzi społecznej – podobieństwo i jednorodność*¹⁸⁰.

¹⁷² D. Henderson, *Cohesion The Human Element in Combat. Leadership and Societal Influence in the Armies of the Soviet Union, North Vietnam and Israel*, Washington 1985, s. 161.

¹⁷³ R.J. Reilly, *Confronting the Tiger: Small Unit Cohesion in Battle*, „Military Review” 2000, t. 80, nr 6, Fort Leavenworth, s. 61.

¹⁷⁴ Ibidem, za: F. Steckel, *Morales and Man*, Ann Arbor 1990.

¹⁷⁵ Ibidem, za: J.C. McManus, *The Deadly Brotherhood*, Novato 1995.

¹⁷⁶ M. Salo, *United We Stand – Divided We Fall. A Standard Model of Unit Cohesion*, University of Helsinki, Department of Social Research, Helsinki 2011.

¹⁷⁷ Ibidem, s. 16.

¹⁷⁸ Postrzegana w perspektywie psychologicznej jako zdolność zapamiętywania.

¹⁷⁹ M. Salo, op. cit.

¹⁸⁰ R. MacCoun, *What Is Known About Unit Cohesion And Military Performance*, (w:) *Sexual Orientation and U.S. Military Personnel Policy: Options and Assessment*, Santa Monica 1993, s. 299–307.

Jednak w odniesieniu do kwestii niepokoju wywoływanego przez rotację kadr, można przytoczyć zupełnie przeciwne stwierdzenie. Roger Kaplan, na podstawie przeprowadzonych analiz, zauważył, że *indywidualna rotacja nie wpłynęła niekorzystnie na spójność jednostki bojowej, która utrzymywała amerykańskich żołnierzy w walce przez większość wojny wietnamskiej*¹⁸¹, gdyż *spójność jednostki bojowej była rezultatem konieczności i dynamiki grupowej, woli przetrwania i instynktu samozachowawczego i dobrego przywództwa. Spójność pogorszyła się kiedy zakończenie walki stało się priorytetem dla amerykańskiej armii*¹⁸².

Leonard Wang wraz z współpracownikami¹⁸³ również badał źródło motywacji żołnierzy do walki w *Operacji Iracka Wolność* i potwierdzono to, co od dawna uważano za powszechnik, że żołnierze walczą jeden dla drugiego. Silna więź społeczna stanowiła podstawę motywacji do walki. Jednak od jakiegoś czasu zaczęto podważać rolę siły osobistych relacji pomiędzy żołnierzami, w kontekście skuteczności podejmowanych działań. Pomimo tego przeprowadzone badania, którymi objęto nie tylko żołnierzy Armii Stanów Zjednoczonych, ale także jeńców irackich i przedstawicieli mediów, stanowią potwierdzenie, że *spójność jednostki bojowej* jest elementarnym czynnikiem motywującym do walki. Współcześnie, *poza spójnością jednostki bojowej*, żołnierze przejawiają jeszcze silne więzi z *ideą wolności (freedom, liberty)* i *demokracją*. Jednak przede wszystkim w odniesieniu do rozpatrywanych kwestii przedmiotowe badania dostarczyły dwóch istotnych informacji.

Po pierwsze – spójność i silne więzi emocjonalne pomiędzy żołnierzami to ważny czynnik motywujący ich do walki, dlatego jednym z głównych celów przygotowania żołnierzy do uczestnictwa w działaniach wojennych powinno być wzmocnienie łączących ich więzi społecznych. W analizie wyników przedstawianych badań zwrócono również uwagę na to, że wspólne spędzanie czasu, w tak trudnych warunkach, sprzyja wzrostowi zaufania wśród żołnierzy. Ponadto, w przypadku istnienia słabych więzi społecznych między żołnierzami podjęcie decyzji o poddaniu się jest znacznie łatwiejsze, natomiast silne więzi sprawiają, że o wiele łatwiej jest walczyć i przezwyciężać inne trudności działań wojennych¹⁸⁴.

Po drugie – transformacja sił zbrojnych obejmująca zmianę sposobu rekrutacji, tzn. zastąpienie powszechnego poboru profesjonalną armią, znacząco zmieniła naturę więzi społecznych łączących amerykańskich żołnierzy. Więzy te, które łączą żołnierzy z ich towarzyszami, dowódcami, całą armią, a nawet z państwem, nie posiadały wcześniej tak trwałego charakteru. Powodem takiego stanu rzeczy było poczucie niepewności przyjmujące dwojaką formę. Z jednej strony – była to niepewność spowodowana zmniejszaniem wielkości armii, które negatywnie wpłynęło na relacje pomiędzy

¹⁸¹ R. Kaplan, *Army Unit Cohesion in Vietnam. A Bum Rap*, Carlisle 1987, s. 61.

¹⁸² Ibidem, s. 66.

¹⁸³ L. Wang, T.A. Kolditz, R.A. Millen, T.M. Potter, *Why They Fight: Combat Motivation in the Iraq War*, Carlisle 2003.

¹⁸⁴ Ibidem, s. 1–25.

organizacją sił zbrojnych i pozostałymi żołnierzami, a z drugiej – przyczyną takiego stanu rzeczy było traktowanie udziału w działaniach wojennych jako zwykłej pracy zawodowej i obniżony poziom zaangażowania. Innymi słowy, kiedy istniała potrzeba, żołnierze chętnie brali udział w działaniach wojennych, ale kiedy termin zakończenia misji stawał się niepewny, więzi między nimi zaczynały słabnąć. A ze względu na wysoki poziom zaangażowania armii amerykańskiej w politykę międzynarodową możliwość odmeldowania się ze służby była dla żołnierzy często bardzo ograniczona¹⁸⁵.

W podsumowaniu wyników przeprowadzonych badań autorzy raportu stwierdzają, że żołnierze trwają w walce ze względu na więzi społeczne oparte na zaufaniu do innych żołnierzy, armii jako organizacji i wciąż trwającego procesu jej profesjonalizacji¹⁸⁶. Współcześni żołnierze ufają sobie, dowódcom, siłom zbrojnym i w większym stopniu rozumieją moralne aspekty działań wojennych¹⁸⁷. Świadczy to o postępujących przeobrażeniach w omawianym zakresie, odkąd podstawą spójności jednostek organizacyjnych sił zbrojnych był strach i przymusowy obowiązek obrony ojczyzny (np. Wehrmacht, Wietkong)¹⁸⁸.

W trzy lata po publikacji powyższego artykułu R.J. MacCoun wraz z zespołem¹⁸⁹ zarzuca Wangowi i jego współpracownikom, że osobiste więzi społeczne pomiędzy żołnierzami nie stanowią decydującego czynnika motywującego do walki i nie oddziałują w sposób bezpośredni na jej wydajność. Nie zgadzają się oni także ze stwierdzeniem, że *żołnierze walczą ze względu na silne więzi emocjonalne*¹⁹⁰. Ponadto autorzy *Does Social Cohesion Determine Motivation in Combat? An Old Question with an Old Answer* zwracają uwagę, że raport *Why they fight. Combat motivation in the Iraq War* nie zawiera żadnych cytatów potwierdzających rzetelność badań. Ich wyniki zaprzeczają też wielu dotychczasowym osiągnięciom nauk społecznych, a w szczególności nauki o organizacji i socjologii¹⁹¹.

Więź społeczna wyrażona jako spójność społeczna według Roberta MacCouna nie jest jednolitym zjawiskiem. Przede wszystkim, trzeba w jego obrębie rozróżnić spójność społeczną¹⁹² i spójność zadaniową¹⁹³. *Spójność społeczna nawiązuje do natury i jakości więzi emocjonalnych charakteryzujących przyjaźń, sympatię, opiekuńczość*

¹⁸⁵ Ibidem.

¹⁸⁶ W kontekście profesjonalizacji Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej: M. Chmielecki, *Profesjonalizacja – założenia i realizacja*, „Zeszyty Naukowe Akademii Obrony Narodowej” 2010, nr 4, s. 403–417.

¹⁸⁷ D.C. Lovelace Jr., *Foreword*, (w:) L. Wang, T.A. Kolditz, R.A. Millen, T.M. Potter, op. cit., s. iii.

¹⁸⁸ L. Wang, T.A. Kolditz, R.A. Millen, T.M. Potter, op. cit.

¹⁸⁹ R.J. MacCoun, E. Kier, A. Belkin, *Does Social Cohesion Determine Motivation in Combat? An Old Question with an Old Answer*, „Armed Forces & Society” 2006, t. 32, nr 4, s. 646–654.

¹⁹⁰ L. Wang, T.A. Kolditz, R.A. Millen, T.M. Potter, op. cit.

¹⁹¹ Ibidem.

¹⁹² W wąskim znaczeniu – odpowiadającej relacji opartej na wzajemnej atrakcyjności.

¹⁹³ S.B. Knouse, A. Smith, P. Smith, *Keeping On Task An Exploration of Task Cohesion In Diverse Military Teams*, Defense Equal Opportunity Management Institute, Patrick Air Force Base, Florida 1998.

*i bliskość pomiędzy członkami grupy. Grupa jest społecznie spójna, kiedy jej członkowie lubią się wzajemnie, preferują wspólnie spędzać czas, cieszą się swoim towarzystwem i czują się emocjonalnie blisko w stosunku do siebie. Spójność zadaniowa nawiązuje do podzielanego przez członków grupy zaangażowania w osiągnięty cel, który wymaga wysiłku całej grupy. Grupa o wysokim poziomie spójności zadaniowej jest złożona z członków, którzy dzielą wspólny cel i którzy są zmotywowani, aby koordynować swoje wysiłki jako drużyna w drodze do osiągnięcia tego celu*¹⁹⁴.

W wykorzystanej powyżej koncepcji znajduje się wyraźne odwołanie do rozróżnienia więzi *instrumentalnych* i *autotelicznych*. W największym uproszczeniu *spójność społeczna* występuje wtedy, kiedy członkowie darzą się sympatią, a *zbiorowość*, którą tworzą, stanowi dla nich nadrzędną wartość. Natomiast *spójność zadaniowa* ma miejsce wtedy, kiedy członkowie zbiorowości stawiają cel, który mają wspólnie osiągnąć, ponad wzajemne relacje.

Ponadto rozróżnienia wymaga ujęcie więzi o charakterze horyzontalnym i więzi o charakterze wertykalnym. W pierwszym przypadku dotyczą one relacji pomiędzy równymi sobie stopniem i stanowiskiem żołnierzami, a w drugim – pomiędzy żołnierzami i dowódcami. Kryterium rozróżnienia stanowi również kierunek więzi ze względu na to, czy dotyczy konkretnej osoby, czy pewnej grupy. W tym przypadku mowa o więziach osobistych i organizacyjnych, czy instancjonalnych.

W nieco odmienny sposób rodzaje spójności charakteryzuje Brendan B. McBreen. Przede wszystkim wskazuje on korzyści wynikające z ich wzmocnienia, a także stwierdza, że *w walce ludzie walczą o swoich towarzyszy. Grupa pierwotna motywuje ludzi. Spójność jest więzią zaufania między członkami grupy. Istnieją cztery rodzaje spójności: spójność pozioma wśród towarzyszy, spójność pionowa podwładnego z przywódcą, spójność organizacyjna w armii i spójność społeczna między armią a społeczeństwem. Jednostki spójne walczą lepiej, cierpi mniej ofiar, trenują lepiej, nie rozpadają się, wymagają mniej wsparcia i zapewniają swoim członkom wyższą jakość życia*¹⁹⁵.

W toku postępującej krytyki raportu *Why They Fight. Combat Motivation in the Iraq War* Robert MacCoun i jego współpracownicy zwracają uwagę na fakt, że założenia metodologiczne opracowane na potrzeby przedmiotowych badań nie spełniły zasad wnioskowania przyczynowego w naukach społecznych. Jednym z przykładów potwierdzających to spostrzeżenie było wykluczenie *czynnika rywalizacji pomiędzy żołnierzami*. Ponadto raport zakłada, że więzi łączące żołnierzy w jednostki organizacyjne wpływają na efektywność walki. Twierdzenie, że Amerykanie wygrali, a Iracyjczycy przegrali, gdyż Amerykanie byli bardziej spójni, nie zostało poprzedzone rozważeniem możliwości, czy istnieje jakaś inna zmienna, która pozwoli wyjaśnić tę relację. Przykładem takiej zmiennej może być znacząca różnica w potencjale armii, a także przecucie dotyczące zakończenia operacji. Amerykanie byli przekonani

¹⁹⁴ R.J. MacCoun, op. cit., s. 291.

¹⁹⁵ B.B. McBreen, *Improving Unit Cohesion: The First Step in Improving Marine Corps Infantry Battalion Capabilities*, Quantico 2002, s. 2.

o swoim zwycięstwie, a Irakijczycy byli świadomi swojej przegranej. Przyjęcie takich postaw przez strony biorące udział w konflikcie niewątpliwie miało wpływ na efektywność walki. Dodatkowo ustroje polityczne państw zaangażowanych w ten konflikt mogły również determinować poziom motywacji do walki zbrojnej. Nie bez znaczenia pozostawały działania Saddama Husseina mające na celu ograniczenie ryzyka zamachu stanu ze strony Armii Irackiej. Zdaniem autorów *Does Social Cohesion Determine Motivation in Combat? An Old Question with an Old Answer* to powyższe czynniki w większym stopniu miały wpływ na skuteczność prowadzonych działań, chociaż mogły one również kształtować relacje społeczne w walczących ze sobą armiach: osłabiać więzi istniejące pomiędzy irackimi żołnierzami, a wzmacniać te, które łączyły żołnierzy amerykańskich¹⁹⁶.

Kolejnym zastrzeżeniem w stosunku do pracy Wanga i jego zespołu jest to, że nie wskazują oni miary określającej wydajność walki. Ponadto osiągnięcie celu działań militarnych nie oznacza jedynie efektywności i wydajności armii. Założenia analizowanego raportu mogą być podważone przez odwołanie jego wyników do przykładu pododdziałów, które są mało spójne i wygrywają, a także bardzo spójnych, które przegrywają. Wydajność bojowa powinna być skuteczniej zoperacjonalizowana, gdyż mało przekonujące jest stwierdzenie, że silne więzi łączące żołnierzy w trakcie działań militarnych odgrywają na jej rzecz bardzo ważną rolę¹⁹⁷.

Intencją Roberta MacCouna i jego współpracowników nie było jednak podważanie roli osobistych więzi społecznych scalających żołnierzy w mniej lub bardziej skuteczne jednostki organizacyjne sił zbrojnych. Powyżej wymienieni autorzy potwierdzili, że istnieje wiele przykładów przyjaźni na całe życie, które powstały w czasie działań wojennych, a także więzi, które posiadały wyjątkowo instrumentalny i egzystyczny charakter. Więzy, które powstawały jedynie w wyniku poczucia zagrożenia. W celu uzasadnienia powyższego stwierdzenia odwołują się do następującej wypowiedzi: *W większości przypadków nie ma żadnych wiadomości od żołnierzy po opuszczeniu pododdziału. Kiedy osobista sytuacja ulegnie dramatycznej zmianie, gdy wraca do domu, czasem żołnierz czyni mały wysiłek lub nie czyni go w ogóle, aby pozostać w kontakcie z członkami byłej drużyny (squad). Być może jeszcze bardziej wymownie brzmi stwierdzenie, że nawet ci, którzy ciągle pozostają na polu walki, rzadko próbują zainicjować kontakt listowny z byłymi członkami drużyny. Zerwanie wzajemnych relacji ma miejsce pomimo zapewnienia dożgonnej przyjaźni w czasie wspólnego udziału w walce zbrojnej*¹⁹⁸.

W celu ustalenia przyczyn powyższych niezgodności, abstrahując poza ich metodologiczny aspekt, należy ponownie odwołać się do złożoności rzeczywistości społecznej i charakteru relacji pomiędzy jej składnikami. W tak bardzo przeciwnych so-

¹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁷ Ibidem.

¹⁹⁸ Ibidem, za: Ch. Moskos, za: D.H. Marlowe, *Cohesion, Anticipated Breakdown and Endurance In Battle: Considerations for Severe and High Intensity Combat*, Washington 1979.

bie rezultatach przeprowadzonych rozważań można wyraźnie zaobserwować szerokie spektrum tych relacji i konsekwencji ich istnienia. W wyniku analizy tych argumentów można znów dostrzec dwa różne oblicza tego samego fragmentu rzeczywistości. Jednak należy podkreślić, że spory te mogą wynikać z trudności w bezpośredniej obserwacji zjawiska określanego mianem *spójności jednostki bojowej*, mimo że opracowano wiele sposobów jego pomiaru¹⁹⁹. Ponadto jeszcze większą przeszkodę na drodze do wskazanego celu stanowi jego odróżnienie od pojęć, za pomocą których *spójność jednostki bojowej* jest przedstawiana i wyjaśniana. Wśród pojęć tych znajdują się: *morale*, *esprit de corps*, *motywacja*, *satisfakcja*, *przyjaźń*, *opiekuńczość*, *atrakcyjność interpersonalna*, *wspólne cele*, *praca zespołowa*, *koordynacja*, *duma*, *prestiz* i *status grupy*²⁰⁰.

Z powyższych ustaleń wynika, że *spójność jednostki bojowej* bywa analizowana w kontekście innych pojęć charakteryzujących więzi społeczne, istniejące pomiędzy żołnierzami. Wśród nich można wymienić m.in.: *morale*, *esprit-de-corps* i *cohesion*. Frederick Manning umiejscowił w ramach swoich rozważań problematykę wzajemnych relacji pomiędzy właśnie tymi pojęciami²⁰¹. Jego zdaniem relacje te polegają na silnym oddziaływaniu *cohesion* i *esprit-de-corps* na *morale*. W celu potwierdzenia powyższego stwierdzenia wzmiankowany autor wskazuje dwa źródła *morale*. Pierwsze z nich to czynniki indywidualne, a drugie społeczne. W granicach pierwszych z nich znajdują się wszystkie czynniki fizyczne, takie jak: zaspokojenie podstawowych potrzeb, a także satysfakcja wynikająca z ich zaspokojenia, oraz psychiczne, wśród których znajdują się poczucie znaczenia celu, roli jednostki w jego realizacji i zaufanie we własne siły. W drugiej grupie źródeł *morale* znalazły się przedmiotowe: *cohesion* i *esprit-de-corps*²⁰².

W przedstawionej koncepcji wzajemnych relacji pomiędzy *morale*, *cohesion* i *esprit-de-corps* można odnaleźć analogię do poglądów Piotra Sztompki²⁰³. W toku narracji zmierzającej do określenia istoty więzi społecznych uwydatnia on jej moralny aspekt. Przyjęcie takiego punktu widzenia podkreśla jej relacyjny i powinnościowy charakter. Jest to, zdaniem Piotra Sztompki, najistotniejsza przyczyna względnej trwałości społeczeństwa. Na więź społeczną, przedstawioną w ten sposób, oddziałują trzy obowiązki moralne: zaufanie, lojalność i solidarność²⁰⁴. W wyniku powyższych spostrzeżeń wyłania się istotna kwestia – w jakim stopniu odzwierciedlają one charakter więzi społecznych łączących żołnierzy w czasie działań wojennych?

Przedstawione dotychczas poglądy potwierdzają ciągłość przemian rzeczywistości wojny, a także podkreślają, że jej przebieg nie zależy jedynie od właściwości zaan-

¹⁹⁹ F.A. Mael, *Measuring Leadership, Motivation, and Cohesion Among U.S Army Soldiers*, U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences, Fort Belvoir 1989.

²⁰⁰ R. MacCoun, op. cit., s. 288–289.

²⁰¹ F.J. Manning, *Morale and Cohesion in Military Psychiatry*, (w:) F.D. Jones, *Military Psychiatry Preparing in Peace For War*, Washington 1994, s. 1–18.

²⁰² Ibidem, s. 3–4.

²⁰³ P. Sztompka, *Socjologia...*, s. 198.

²⁰⁴ Ibidem.

gażowanych w nie pojedynczych ludzi i wykorzystywanych środków technicznych. Odniesienie zwycięstwa zależy również od tego, co można określić mianem *ducha, duszy, serca i morale* zbiorowości społecznych żołnierzy. Każde z tych zjawisk zawiera w sobie poczucie entuzjazmu i wytrwałości przejawiane przez żołnierzy w trakcie realizowanych przez nich zadań. Frederick Manning zwraca również uwagę, że dla żołnierzy uczestniczących w działaniach wojennych ważny jest nie tylko sukces, ale także przetrwanie²⁰⁵.

W największym stopniu *spójność jednostki bojowej* opiera się na **zaufaniu**, czyli na przekonaniu, że współtowarzysze pomogą, jeśli tylko pojawi się taka potrzeba. W szczególności dotyczy to bezpośredniej konfrontacji zbrojnej z przeciwnikiem. Poczucie, że w pobliżu jest ktoś, kto w razie trudności bądź zagrożenia będzie gotowy nieść pomoc, stanowi podstawę tego zaufania. Z kolei zaufanie wymaga wysokiego poziomu **lojalności**, czyli gotowości do takiego zachowania wobec innych żołnierzy. Przyczyną lojalności w omawianym przypadku nie musi być swoisty altruizm, ale poczucie, że *żołnierz, któremu pomogę, zrobi to samo dla mnie, kiedy będę tego potrzebował*. Znaczącym czynnikiem kształtującym spójność żołnierzy uczestniczących w wojnie i działaniach militarnych jest grupowe dążenie do przetrwania w ekstremalnych sytuacjach²⁰⁶.

W odniesieniu do zagadnienia lojalności można uzupełnić wypowiedź o jeszcze jedną kwestię. Rzeczywistość dostarcza również trudności, które J. Peter Bradley określa mianem dylematu lojalności. *Jest to sytuacja, w której wymagania wojskowe zderzają się z osobistym obowiązkiem lojalności wobec kolegów z jednostki*²⁰⁷. Dylemat lojalności może dotyczyć sytuacji, kiedy żołnierz jest świadkiem zdarzenia, w trakcie którego jego towarzysz robi coś nielegalnego lub nieetycznego. W ten sposób pojawia się kwestia dotycząca sposobu reakcji²⁰⁸.

Z psychologicznego punktu widzenia motywem lub okolicznością do podjęcia takiego działania może być również wielkość zbiorowości społecznej żołnierzy i zjawisko określone mianem *deindywidualizacji*. Polega ono na tym, że w obliczu zatrażenia poczucia indywidualnej tożsamości dużo łatwiej jest przekroczyć obowiązujące normy. *Niekiedy obecność innych ludzi przysłania naszą tożsamość i sprawia, że wyzbywamy się wewnętrznych zahamowań, przez co tracimy kontakt z uznawanymi wartościami i robimy rzeczy, o które byśmy siebie nigdy nie podejrzewali*²⁰⁹. Zjawisko to odzwierciedla charakter oddziaływania grupy społecznej na aktywność jednostki oraz potwierdza istnienie silnego konformizmu i innych procesów grupowych.

²⁰⁵ F.J. Manning, op. cit., s. 4–5.

²⁰⁶ Ibidem.

²⁰⁷ J.P. Bradley, *When Loyalty to Comrades Conflicts with Military Duty*, (w:) C. Connelley, P. Tripodi (red.), *Aspects of Leadership Ethics, Law, and Spirituality*, Marine Corps University Press, Quantico 2012, s. 110.

²⁰⁸ Ibidem, s. 111–113.

²⁰⁹ D.T. Kenrick, S.L. Neuberg, R.B. Cialdini, *Psychologia społeczna*, tłum. A. Nowak, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 603.

W sytuacji gdy lojalność i zaufanie, które stanowią podstawę relacji pomiędzy żołnierzami, wykracza poza granice bezpośredniej aktywności grupy, a w szczególności udziału w wojnie i działaniach militarnych, można mówić o *esprit-de-corps*. Jest to forma więzi – **solidarności społecznej**²¹⁰, która scala żołnierzy nie tyle z konkretnymi osobami, ile z poszczególnymi zbiorowościami społecznymi. Zjawisko to powstało w wyniku istnienia potrzeby zapewnienia spójności zbiorowości społecznych pomimo ofiar, które niosą za sobą działania wojenne. Większość armii stara się wzmacniać ten rodzaj więzi społecznych w zbiorowościach, w których ze względu na wielkość nie występują bezpośrednie interakcje pomiędzy wszystkimi członkami, ale w obrębie których można doznać różnego rodzaju wspólnych doświadczeń. Najlepszym przykładem takiej zbiorowości jest pułk. W tak dużej zbiorowości strata kolegi żołnierza nie osłabia morale. Zapewnia to poczucie, że w gotowości jest jego następca, żołnierz tego samego pułku. W dużym stopniu zapewnia to realizację stawianych żołnierzom zadań²¹¹.

Wyjątkowo złożony obraz *spójności jednostki bojowej*, który został zawarty w dotychczasowych interpretacjach, przedstawia wielość jej składników i relacji pomiędzy nimi. W dużym stopniu stwarza to możliwość przyporządkowania jej sprzecznych ze sobą elementów, jak również przezwyciężenia niektórych, wskazywanych przez badaczy, niezgodności. Innymi słowy, powyższy zarys stanowi odzwierciedlenie charakteru dyskursu dotyczącego koncepcji *social cohesion*. Nie są to jednak jedyne kontrowersje w jego ramach. Paul Kenny interpretuje pojęcie *social cohesion* w **organizacyjnym kontekście**, postrzegając je jako *podejmowanie i utrzymywanie wspólnych wysiłków na rzecz osiągnięcia celów organizacji*²¹². Poddaje on krytyce dotychczasowe teorie spójności społecznej dotyczące jednostek organizacyjnych wojska. Jego zdaniem są one niewystarczające, aby odzwierciedlić przedmiotowe zjawisko. Przede wszystkim takie czynniki, jak patriotyzm i różnorodne ideologie, pełnią na rzecz tego pojęcia jedynie pośrednią i trudną do określenia funkcję²¹³.

Zdaniem cytowanego powyżej autora w przeprowadzonych do tej pory badaniach teoretycznych i empirycznych, których wyniki określiły różnego rodzaju bodźce motywacyjne i solidarność grupy pierwotnej jako przyczyny spójności społecznej, istnieje wysoki poziom niezgodności. W wyniku dostrzeżenia tej niezgodności omawiany autor uzasadnia, że główną przyczyną istnienia silnych więzi pomiędzy żołnierzami jest poczucie przynależności do organizacji. Akceptacja powyższego twierdzenia znajduje odzwierciedlenie w omawianej zależności, którą

²¹⁰ Por. Koncepcja solidarności społecznej E. Durkheima, która została scharakteryzowana w pierwszej części niniejszej pracy.

²¹¹ F.J. Manning, op. cit., s. 15–16.

²¹² P.D. Kenny, *Organizational Weapons Explaining Cohesion in the Military*, „Households in Conflict Network” 2011, nr 10 Working Paper 107, s. 1.

²¹³ P.D. Kenny, op. cit.

można odnieść zarówno do pojęcia więzi społecznej, jak i rzeczowej spójności. Odwołując się do pierwszego z nich, można stwierdzić, że *im w większym stopniu żołnierze postrzegają siebie jako członków sił zbrojnych, tym silniejsze są więzi społeczne pomiędzy nimi*, natomiast w kontekście drugiej kategorii powyższa zależność może być wyrażona w następujący sposób: *im silniejsza jest tożsamość organizacyjna żołnierzy, tym wyższy poziom spójności organizacyjnej*²¹⁴.

W przekonaniu autora *Broni organizacyjnej* siły zbrojne determinują silniejsze i intensywniejsze więzi społeczne przez poczucie przynależności niż grupy pierwotne. Pozycja społeczna w siłach zbrojnych jest dla żołnierza w większym stopniu określona i znacząca niż pozycja zajmowana przez niego w pozostałych kontekstach życia społecznego. Wskazuje on trzy podstawowe mechanizmy takiego stanu rzeczy. Są to trzy czynniki, które wzmacniają organizacyjny wymiar socjalizacji w siłach zbrojnych: *trening, rytuał i podzielane obciążenia (collective burden sharing)*²¹⁵.

Trening to przede wszystkim przygotowanie do stawianych przed żołnierzami zadań, ale też wiele czynników sprzyjających zacieśnianiu się więzi społecznych pomiędzy żołnierzami. Wytężony trening stanowi czynnik determinujący silny poziom motywacji do walki dostrzeżony już w czasach starożytnych. Jako dowód tego stwierdzenia posłużyła obserwacja skuteczności walki toczzonej przez *żołnierzy-obywateli, a nieprzewidywalnych najemników*²¹⁶. W odniesieniu do roli treningu w procesie kształtowania się spójności społecznej przytoczony autor formułuje następującą hipotezę: *im dłuższe i bardziej intensywne są procedury, szkolenia, tym wyższa będzie spójność jednostki organizacyjnej sił zbrojnych*²¹⁷.

W analizowanych przez omawianego autora przypadkach znajduje się wiele przykładów potwierdzających również twierdzenie, że *im częstsze, wszechobecne i intensywne są rytuały organizacyjne, tym wyższa będzie spójność organizacji*²¹⁸.

W stosunku do dzielanych obciążeń Paul Kenny formułuje twierdzenie, że *im więcej równomiernie dzielanych między członków organizacji obciążeń, tym wyższa będzie jej spójność*²¹⁹.

W podsumowaniu przeprowadzonych analiz cytowany powyżej autor określa naturę więzi społecznej, która scala żołnierzy, w następujący sposób: *Żołnierze zabijają i umierają, nie dla całego społeczeństwa, ale dla wyobrażonej wspólnoty braci wojowników, wyimaginowanego braterstwa*²²⁰.

²¹⁴ Ibidem, s. 1–24.

²¹⁵ Ibidem.

²¹⁶ P.D. Kenny, op. cit., s. 1–2, za: N. Machiavelli, *Art of War*, Chicago 2003 (wyd. polskie: N. Machiavelli, *Sztuka wojny*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2012).

²¹⁷ P.D. Kenny, op. cit., s. 14.

²¹⁸ Ibidem, s. 15.

²¹⁹ Ibidem, s. 16.

²²⁰ Ibidem, s. 23.

Warto w tym miejscu odwołać się do jeszcze jednej koncepcji, którą na potrzeby niniejszej pracy można określić mianem *jednoczesnej przynależności do wielu jednostek organizacyjnych sił zbrojnych*. Robert Rielly wskazuje ten istotny aspekt więzi społecznych łączących żołnierzy, nie tylko w czasie działań wojennych, ale także w okresie przygotowań do walki zbrojnej. Każdy element struktury organizacyjnej sił zbrojnych, a nawet sojuszy militarnych to swoista zbiorowość społeczna, dlatego może również stanowić źródło poczucia przynależności. Ze względu na wielość powyższych zbiorowości poczucie przynależności ma jednoczesny charakter, jednak jego siła i inne właściwości są zdecydowanie zróżnicowane²²¹.

Wzmiankowany powyżej autor jest głęboko przekonany, że w czasie bezpośredniej konfrontacji z wrogiem poczucie przynależności dotyczy w największym stopniu najmniejszej jednostki organizacyjnej, czyli najbliższego otoczenia walczących żołnierzy. *Żołnierze walczą ze względu na innych członków ich małych jednostek organizacyjnych sił zbrojnych. Dla większości żołnierzy honor i reputacja to więcej niż ich życie, ponieważ życie, w którym zawiedli swoich towarzyszy, wydaje się samotne i bezwartościowe. Pomimo przypadków silnej spójności na poziomie kompanii badania pokazały, że w czasie walki żołnierze pozostają w silniejszej bliskości z drużyną i przejawiają słabsze poczucie przynależności do kompanii*²²². Podstawą spójności nadrzędnych jednostek organizacyjnych jest spójność jednostek im podlegających.

Ze względu na określony powyżej cel rozważań należy szerzej rozważyć sposoby wzmacniania więzi społecznych w jednostkach organizacyjnych sił zbrojnych. Spójność społeczna tych jednostek od dawna stanowiła przedmiot zainteresowania przywódców. W celu potwierdzenia powyższego sformułowania Geoff Van Epps odwołuje się do następującej wypowiedzi pierwszego prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki: *Moim najważniejszym życzeniem byłoby to, aby moja wojskowa rodzina i cała armia uważała się za grupę braci chcących i gotowych umrzeć jeden za drugiego*²²³. Przytoczona wypowiedź Georga Washingtona nie tylko wskazuje rolę obiektywnego aspektu więzi społecznych, ale również podkreśla jej świadomościowy wymiar. Znajduje to odzwierciedlenie w rozważaniach Geoffa Van Eppsa, który zwraca uwagę na kluczową rolę pogłębiania wiedzy o spójności jednostek organizacyjnych sił zbrojnych przez samych żołnierzy. Ponadto wskazany autor proponuje również sposób, aby tę świadomość zintensyfikować.

Sposobem osiągnięcia tak sformułowanego celu jest, zaproponowana przez wskazanego powyżej autora, metoda nadawania znaczenia (*sensemaking*)²²⁴. W najogólniejszym wyobrażeniu polega ona na wykorzystaniu pogłębionej refleksji w in-

²²¹ R.J. Reilly, op. cit.

²²² Ibidem, s. 63.

²²³ G. Van Epps, *Relooking Unit Cohesion A Sensemaking Approach*, „Military Review” 2008, t. 88, nr 6, Fort Leavenworth, s. 102, za: G. Washington, *The Writings of George Washington*, Vol. XI, (red.) J. Sparks, New York 1848, s. 329.

²²⁴ Por. K.E. Weick, *The Collapse of Sensemaking in Organizations. The Mann Gulch Disaster*, „Administrative Science Quarterly” 1993, nr 38, s. 635.

terpretacji wybranej sfery ludzkich doświadczeń. W omawianym kontekście owa refleksja dotyczy funkcjonowania w bardzo wyjątkowej organizacji, jaką są siły zbrojne. W przypadku armii metoda *sensemaking* jest na tyle ułatwiona, że dotyczy bardzo precyzyjnie skonstruowanej struktury organizacyjnej. Wskazana precyzja dotyczy zarówno jej sfery normatywnej, ideologicznej, komunikacyjnej, jak i w sposób szczególny – sfery przywództwa. W takich warunkach wykorzystanie metody *sensemaking* bardzo skutecznie wiąże jednostki w funkcjonalną całość.

Analizowana koncepcja ma jeszcze jedną właściwość. Zachowanie *sensemaking* i struktury organizacyjnej ma szczególne znaczenie w sytuacji ekstremalnego zagrożenia. W toku rozważań w celu potwierdzenia powyższego twierdzenia Geoff Van Epps odwołuje się do przykładu grupy *Marines*, która w toku działań wojennych utrzymała swoją strukturę oraz *sensemaking*. Dzięki niemu przezwyciężyła kryzysową sytuację²²⁵.

Badanie i intensyfikacja spójności jednostek organizacyjnych sił zbrojnych jest niezbędnym elementem procesu kształtowania się nowoczesnej i skutecznej armii. Ważne jest również, aby ten proces uwzględniał nie tylko rozwój technologiczny, ale także przemiany życia społecznego. Jednym ze sposobów owej intensyfikacji jest odpowiednie szkolenie.

W podsumowaniu swojego artykułu Robert Rielly postuluje, aby w szkoleniu żołnierzy uwzględnić rzeczywiste warunki walki i w szczególny sposób zadbać o wzrost siły więzi społecznych łączących żołnierzy. W większym stopniu *na poziomie drużyny lub plutonu*, a dopiero później *na poziomie kompanii, batalionu czy pułku*²²⁶.

Dla Fredericka Manninga *spójność jednostki bojowej to scalanie żołnierzy więzią (społeczną) w taki sposób, aby podtrzymywali wspólną wolę i poświęcanie dla jednostki (organizacyjnej sił zbrojnych), a także celu misji, pomimo walki i stresu*²²⁷. Na podstawie tak sformułowanej definicji stwierdza on, że istnieją dwa najważniejsze założenia koncepcji *spójności jednostki bojowej*. Pierwsze to poczucie pewności, że przełożeni i współtowarzysze przejawiają gotowość i posiadają możliwości do wzajemnej obrony w sytuacji zagrożenia. A drugie to poczucie obowiązku przejawiania powyższej gotowości i posiadania powyższych możliwości, w stosunku do nich. Po raz kolejny w trakcie poszukiwania natury więzi społecznych istniejących pomiędzy żołnierzami wyłaniają się zagadnienia *zaufania i lojalności*.

Działania wojenne, a także przygotowania do nich stwarzają szansę do obserwacji możliwości jednostek organizacyjnych sił zbrojnych w aspekcie współdzielenia doświadczeń i wspólnego spędzania wolnego czasu. Wskazane w poprzednim zdaniu zagadnienia stanowią potwierdzenie woli żołnierzy do trwania w bliskich relacjach. Brak poczucia pewności, brak obowiązku zapewnienia tej pewności innym, brak współdzielenia doświadczeń i brak wspólnie spędzanego czasu czyni żołnierzy ofia-

²²⁵ G. Van Epps, op. cit., s. 107–108.

²²⁶ R.J. Rielly, op. cit., s. 65.

²²⁷ M.J. Manning, op. cit., s. 4, za: R. Little, *Buddy Relations and Combat Performance*, (w:) M. Janowitz, *The New Military*, New York 1964, s. 195–224.

rami stresu. Natomiast silne relacje ze współtowarzyszami broni stanowią podstawę jego przezwyciężania, dlatego silniej oddziałują na żołnierzy niż stres spowodowany realnym zagrożeniem ze strony przeciwnika. Stwarza to możliwość wytworzenia poczucia identyfikacji z grupą żołnierzy, co jest prawdopodobnie najsilniejszym czynnikiem motywującym do walki i zapewniającym jej wysoki poziom skuteczności.

Zdaniem autora *Morale and Cohesion in Military Psychiatry* – drugorzędną rolę dla *spójności jednostki bojowej* odgrywa pochodzenie społeczne. Heterogeniczne pochodzenie etniczne, rasowe lub klasowe może osłabiać *spójność jednostki bojowej*. Przykładem potwierdzającym to stwierdzenie może być Armia Iracka w czasie Operacji Iracka Wolność, której żołnierze w większym stopniu identyfikowali się z żołnierzami ze swojego plemienia (*tribe*) bądź regionu²²⁸. Dla *spójności jednostki bojowej* większe niż pochodzenie społeczne znaczenie mają podzielane cechy indywidualne: wiek, cechy osobowościowe, wychowanie i wartości²²⁹.

Wspólne doświadczenie walki jest jednym z najważniejszych czynników kształtujących więzi społeczne między żołnierzami. Ma ono wystarczający silny charakter, aby przezwyciężyć różnorodne postawy natury światopoglądowej, które w znacznym stopniu osłabiają lub przyczyniają się do zaniku więzi społecznych. Antysemityzm, antykatolicyzm, konflikt pomiędzy *północą* a *południem* Stanów Zjednoczonych nie były w stanie zakłócić relacji pomiędzy współwalczącymi żołnierzami²³⁰. Wspólne doświadczenie i razem spędzony czas stwarza także możliwość odtworzenia wspólnej historii, co stanowi ważny składnik tożsamości społecznej żołnierzy, zacieśniający więzi między nimi. Podobne znaczenie posiada, nabywana w czasie wspólnego doświadczenia, wiedza na temat współtowarzyszy. Szczególnie ważnym aspektem tej wiedzy jest zakres i treść interakcji pomiędzy nimi. Warto w tym miejscu zauważyć, że powyższe spostrzeżenia stanowią odzwierciedlenie poglądów Georga Simmela²³¹. Podsumowując, wspólne doświadczenie i spędzony razem czas to podstawa stabilności grupy, niezbędnego warunku funkcjonowania jednostek organizacyjnych sił zbrojnych.

Istotnym aspektem prowadzonych rozważań jest również wpływ obecności innych ludzi na skuteczność podejmowanych zadań. W psychologii społecznej zagadnienie to określa się mianem *facylitacji społecznej*. W trakcie szkolenia i rzeczywistej walki zbrojnej stawiane są żołnierzom zadania o zróżnicowanym poziomie trudności i stopniu opanowania czynności mających na celu ich realizację. *Obecność innych ludzi wpływa pobudzająco, a kiedy jesteśmy pobudzeni, mamy skłonność do zachowywania się w dobrze znany i typowy sposób. Takie reakcje dominujące sprawdzają się przy wykonywaniu dobrze wyuczonych, „prostych” zadań. Obecność innych ludzi poprawia skuteczność ich wykonywania. Reakcje dominujące nie sprawdzają się jednak przy wykonywaniu zadań skomplikowanych i słabo*

²²⁸ L. Wang, T.A. Kolditz, R.A. Millen, T.M. Potter, op. cit., s. 8.

²²⁹ M.J. Manning, op. cit.

²³⁰ Ibidem, s. 9, za: R.R. Grinker, J.P. Spiegel, *Men Under stress*, Philadelphia–Blakiston 1945.

²³¹ G. Simmel, *Socjologia...*

opanowanych. Obecność innych ludzi obniża poziom ich wykonania²³². Jest to jedna z właściwości grupy społecznej, która determinuje m.in. skuteczność żołnierzy i przejawianą przez nich wolę walki.

Wspólne doświadczenie nie może być jednak postrzegane jedynie jako bycie członkiem poszczególnych części struktury organizacyjnej wojska. Przede wszystkim powinno być utożsamiane z pozostałymi czynnikami scalającymi. Wspólny trening, wspólna praca, gra w jednej drużynie sportowej czy nawet udział we wspólnej imprezie to podstawowe ich przykłady. Jednak istnieje jeszcze jeden czynnik scalający, który nie został uwzględniony w tej części pracy, a na który zwrócił uwagę Robert K. Merton²³³. Tym czynnikiem jest konkurencja pomiędzy poszczególnymi jednostkami organizacyjnymi sił zbrojnych, która stanowi podstawę spójności kreowanej strukturalnie. Wzmacnianie grupy określanej mianem *ich* zwiększa siłę grupy nazywanej *my*. Rywalizacja z inną grupą, nawet pozostającą w przyjacielskich relacjach, coś, co może być określone mianem wewnętrznej konkurencji, intensyfikuje wspólne doświadczenia. Ważne dla spójności jednostek organizacyjnych sił zbrojnych jest, aby odnosiły wspólne sukcesy i osiągały wspólne cele. Im większa współzależność członków zespołu w osiąganiu sukcesu, tym większa jest jego spójność²³⁴.

W granicach rozważań nad wspólnym doświadczeniem i spędzaniem razem czasem znajduje się jeszcze zagadnienie aktywności podejmowanych przez żołnierzy w czasie wolnym od realizacji zadań. Jednym z aspektów wykorzystania czasu wolnego przez żołnierzy jest wspólne stosowanie różnorodnych używek. Wspólne zażywanie narkotyków i picie alkoholu jest także źródłem, wprawdzie nieoficjalnego, ale wspólnego doświadczenia – jest źródłem spójności. Abstrahując poza ocenę stosowania substancji psychoaktywnych, można ponownie wskazać ważną rolę wspólnego doświadczenia. Nadrzędna rola spójności nad niepożądanymi aktywnościami znajduje również odzwierciedlenie w wypowiedzi generała Pattona: *Jak dotychczas widziałem tylko jednego pijanego żołnierza amerykańskiego, a dwaj jego przyjaciele bardzo troskliwie się nim opiekowali*²³⁵.

Wspólne doświadczenie nie musi być zakorzenione we wzajemnym udziale w działaniach wojennych, może pochodzić z czasów rekrutacji do wojska czy realizacji wspólnego zadania wykraczającego poza obowiązki wynikające ze służby wojskowej, ale przede wszystkim z pewnego rodzaju solidarności zawodowej. Istnienie silnych więzi społecznych może wynikać po prostu z faktu *bycia żołnierzem*. Wspólne uczestnictwo w działaniach wojennych może wynikać z własnej woli albo przypadku, to jednak nie jedyna przyczyna spostrzeżenia w drugim żołnierzu, silnie scalającego

²³² D.T. Kenrick, S.L. Neuberg, R.B. Cialdini, op. cit., s. 601.

²³³ R.K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, tłum. E. Morawska i J. Wertenstein-Żuławski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982.

²³⁴ M.J. Manning, op. cit.

²³⁵ G.S. Patton, *Jak poznałem wojnę*, tłum. E. Niemirska, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1989, s. 42.

zespół, podobieństwa. Dzięki takiej sytuacji więź społeczna może być wzmacniana poza teatrem działań wojennych, a także w sytuacji kiedy organizacja sił zbrojnych sama do tego się nie przyczynia.

W obliczu ostatniego spostrzeżenia odpowiedzialność za podjęcie działań na rzecz *spójności jednostki bojowej* leży w kompetencjach poszczególnych dowódców, gdyż to oni podejmują decyzje dotyczące jakichkolwiek przedsięwzięć. Dowódcy wraz z procesem dowodzenia w jednostce organizacyjnej sił zbrojnych to kluczowe elementy decydujące o sile *spójności jednostki bojowej*. Wynika to z istoty pracy dowódcy, którą Tomasz Majewski określił następująco: *współczesny dowódca powinien więc posiadać kompetencje umożliwiające sprawne przygotowanie podwładnych do przewidywanych działań, jak też sprawne wykorzystanie ich podczas realizacji zadań*²³⁶.

Autor artykułu *Stawiając czoła tygrysowi* charakteryzuje rolę dowódcy w małych jednostkach organizacyjnych sił zbrojnych w kontekście więzi istniejących pomiędzy podległymi mu żołnierzami. Dowódca takiej jednostki opiera swoje przywództwo, w takim samym lub podobnym stopniu, na byciu członkiem zespołu, jak na randze lub uprawnieniach z niej wynikających. Z powyższego stwierdzenia wynika, że relacje pomiędzy żołnierzami należy postrzegać w dwu płaszczyznach: formalnej i nieformalnej. Co więcej, dowódca dla takiej jednostki stanowi źródło uznawanego i współdzielonego systemu wartości²³⁷. Innymi słowy, *Lider może wywierać pozytywny wpływ na funkcjonowanie i wydajność grupy pierwotnej*²³⁸.

Silne więzi społeczne w postaci *esprit-de-corps* są niezbędne jeszcze przed rozpoczęciem działań wojennych, dlatego czyni się starania, aby dowódcy małych jednostek organizacyjnych byli postrzegani jako przedstawiciele większych organizacji (armii), co determinuje poczucie lojalności i zaufania do niej. Wynika to z faktu, że dowódca to pewnego rodzaju ogniwo łączące grupę pierwotną z grupą wtórną, czyli większą, bardziej złożoną jednostką organizacyjną oraz całą organizacją²³⁹.

Ważne jest również, aby zaufanie dotyczyło nie tylko bezpośredniego dowódcy i jego żołnierzy, gdyż walka oznacza straty bez względu, jak dobra jest dana jednostka. Jeśli wola walki zależałaby tylko od lojalności wobec konkretnej osoby, zdolność bojowa słabłaby z każdą stratą. Za sprawą bezosobowego przywiązania utrzymuje się zdolność bojową dzięki wymianie żołnierzy. Z tego powodu rolą dowódców jest wzmacnianie więzi społecznych w grupach większych niż pierwotne²⁴⁰.

²³⁶ T. Majewski, *Dowodzenie podwładnymi*, (w:) J. Wołęjszo, J. Krecikij (red.), *Podstawy dowodzenia w aspekcie działań sieciowocentrycznych*, Warszawa 2013, s. 523.

²³⁷ R.J. Reilly, op. cit., s. 62–64.

²³⁸ M. Salo, *Import of Vertical Cohesion and the Linking Pin Function in the Military*, (w:) „Tiede ja ase” („Science and Weapon”) 2008, nr 66, s. 45.

²³⁹ F.J. Manning, op. cit., s. 6–12.

²⁴⁰ Ibidem.

Dowódca powinien być darzony szczególnym zaufaniem, gdyż w dużej mierze decyduje o porażce lub sukcesie. Żołnierze są gotowi zginąć dla słusznej sprawy, ale nie z powodu niekompetencji czy obojętności dowódcy. Cechy dowódców, dzięki którym wzrasta spójność, to niewątpliwie: profesjonalizm, wiarygodność, gotowość do poświęcenia czasu podwładnym, wyrażanie uznania za umiejętności, zdolności i talenty. Powinien on mieć również wiedzę pozwalającą precyzyjnie określić rolę grupy w misji²⁴¹.

Przede wszystkim dowódcy powinni posiadać zdolność do zbierania informacji, które pozwolą zdiagnozować poziom spójności i skuteczności militarnej oraz pozostawać w gotowości do ich sprawdzenia. Zarówno na poziomie horyzontalnym – pomiędzy żołnierzami na tym samym poziomie przywództwa, jak i wertykalnym – pomiędzy żołnierzami zajmującymi zróżnicowane pozycje w hierarchii organizacyjnej²⁴².

Dowodzenie to również konieczność efektywnego zarządzania relacjami w zespole pracowniczym, co często przyczynia się do występowania różnego rodzaju trudności. Autorzy pracy *Komunikacja między ludźmi. Motywacja wiedza i umiejętności* precyzyjnie wskazują owe trudności i wymieniają wśród nich: *różniące się cele, oczekiwania i potrzeby oraz ludzie będący na różnych poziomach relacji w grupie*²⁴³. W wyniku analizy natury tych trudności ci sami autorzy określają sposoby ich przezwyciężania. Pierwszym z tych sposobów jest *sformułowanie problemu w sposób umożliwiający zaangażowanie wszystkich członków grupy*; drugim – *analizowanie przeszłości i wariantów przyszłości*, a trzecim – *określenie stanowisk i interesów członków grupy*²⁴⁴. Powyższe stwierdzenia podkreślają rolę refleksji nad więziami społecznymi w organizacji oraz konieczność poszukiwania skutecznych sposobów oddziaływania na nie, których znajomość i umiejętność wykorzystywania stanowią niezbędny atrybut dowódcy.

Podsumowując, należy stwierdzić, że w konsekwencji przedstawionych wniosków rolę dowódcy w analizowanym zakresie jest *zidentyfikować te indywidualne cechy i struktury grupowe, które umożliwiają przywódcom i decydentom wzmocnienie ludzkich czynników przyczyniających się do wzrostu jednostkowej efektywności indywidualnej podczas cyklu wdrażania i poza nim*²⁴⁵.

Określenie roli więzi społecznych łączących żołnierzy znalazło odzwierciedlenie w kontekście charakteryzowanego już w ramach niniejszej publikacji za-

²⁴¹ Ibidem.

²⁴² Ibidem.

²⁴³ S.P. Morreale, B.H. Spitzberg, J.K. Barge, *Komunikacja między ludźmi. Motywacja wiedza i umiejętności*, tłum. P. Izdebski, A. Jaworska, D. Kobylińska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 490.

²⁴⁴ Ibidem, s. 491.

²⁴⁵ F. van Boxmeer, Ch. Verwijs, M. Euwema, *Assessing Soldiers' Morale in a Challenging Environment. Multilevel psychological climate information*, Netherlands Defence Services Centre of Behavioral Sciences, Hague 2010, s. 12.

gadnienia rozwoju technologicznego²⁴⁶. W dwudziestoleciu międzywojennym dominowało przeświadczenie, że osiągnięcia technologiczne znacząco ograniczą rolę czynnika ludzkiego w działaniach militarnych. Głęboka wiara w to przekonanie spowodowała jednak, że w sytuacji bezpośredniej konfrontacji z wrogiem żołnierze nie byli przygotowani do walki, a możliwości wykorzystania sprzętu okazały się w dużym stopniu ograniczone. Współcześnie przemysł zbrojeniowy zapewnia armiom coraz najnowocześniejszy i najskuteczniejszy sprzęt, jednak w procesie przygotowania do działań militarnych to człowiek, w dalszym ciągu, odgrywa najważniejszą rolę²⁴⁷. Potwierdza to również Tomasz Majewski, odnosząc się jednocześnie do procesu dowodzenia. W jednej ze swoich prac wskazuje, że *podnosząc sprawność działania poprzez modernizację sprzętu i uzbrojenia, doskonalenie struktur i procedur, należy również kształtować pozytywne relacje przełożony – podwładny*²⁴⁸.

Wzmiankowany już wcześniej Darryl Henderson zwraca uwagę na to, że podstawowym zagrożeniem dla współczesnego świata jest przekonanie przejawiane przez niektórych strategów, że w sytuacji wybuchu wojny decydujące znaczenie będzie mieć wysoce zaawansowana technologia uzbrojeniowa i jej szeroki zasięg, a nie człowiek²⁴⁹.

Geoff Van Epps podejmuje się również rozważań nad zagadnieniem rozwoju technologicznego, ale głównym motywem jego przemyśleń w tym kontekście są więzi społeczne zapewniające spójność jednostek organizacyjnych sił zbrojnych w trakcie działań wojennych²⁵⁰. W jego przekonaniu działania wojenne mogą być postrzegane w dwóch wymiarach. Z jednej strony wskazuje on uwarunkowany rozwojem technologicznym i podlegający ciągłym przemianom wymiar sposobu prowadzenia działań wojennych, a z drugiej – niezmienny wymiar, uwikłanej w nie natury ludzkiej. Akceptacja dwoistej natury świata działań wojennych stanowi podstawę do sformułowania stwierdzenia, że w sytuacji kiedy, w coraz większym stopniu, wykorzystywane rozwiązania technologiczne będą stanowić niewystarczający środek lub najzwyczajniej zawiodą, silne więzi społeczne między żołnierzami, okażą się ważnym, jeśli nie najważniejszym czynnikiem decydującym o kontynuacji lub powodzeniu powierzonego żołnierzom zadania²⁵¹.

Przedstawione powyżej poglądy nie stanowią krytyki rozwoju technologicznego, a jedynie podkreślają rolę człowieka jako podstawowego podmiotu działań wojennych. Należy jednak uwypuklić, że od samego początku dochodzenie do głównego celu wojny wymagało wykorzystania różnorodnych osiągnięć techniki.

²⁴⁶ W odniesieniu do przemian więzi społecznej, a także przeobrażeń zjawiska wojny.

²⁴⁷ R.J. Reilly, op. cit., s. 61.

²⁴⁸ T. Majewski, *Dowodzenie podwładnymi...*, s. 544.

²⁴⁹ D. Henderson, op. cit., s. XI.

²⁵⁰ G. Van Epps, op. cit., s. 102–110.

²⁵¹ Ibidem.

Najlepszym tego przykładem, odnoszącym się do problematyki charakteru relacji społecznych istniejących pomiędzy żołnierzami, jest sposób komunikowania, który stanowi płaszczyznę wymiany informacji w czasie przygotowań, ale przede wszystkim w czasie działań wojennych. To również ważny element struktury organizacyjnej sił zbrojnych. Warto zwrócić uwagę, że *o jakości i sposobie przepływu informacji w organizacjach wojskowych decyduje struktura informacyjno-decyzyjna, przez którą należy rozumieć określony jakościowo i organizacyjnie stały porządek przestrzenno-czasowych relacji z związanych z wymianą różnych informacji (...)*²⁵². Fundamentem tej struktury jest wyodrębniony komponent więzi społecznych, który Jarosław Wołęszo określa mianem *więzi informacyjnych*²⁵³. W tym przypadku niezbędna w toku działań wojennych komunikacja społeczna jest głęboko zapośredniczona poprzez wykorzystanie szeroko rozumianej technologii informacyjno-komunikacyjnej. Świadczy to również o integralności rozwoju technologicznego i życia społecznego.

W celu określenia roli czynnika ludzkiego i jego nadrzędności w stosunku do rozwiązań technologicznych, a także oczekiwań społecznych formułowanych wobec żołnierzy można przytoczyć, w dalszym ciągu aktualną, wypowiedź generała Pattona: *Żołnierz – to armia. Nie ma armii lepszej niż jej żołnierze. Żołnierz jest również obywatelem, a najwyższy obowiązek i przywilej obywatela to z bronią w rękę służyć swej ojczyźnie. Stąd wniosek: być żołnierzem, dobrym żołnierzem, to zaszczytny przywilej. (...) Aby być dobrym żołnierzem, człowiek musi być zdyscyplinowany, szanować samego siebie, odczuwać dumę ze swej jednostki i swego kraju, mieć wysokie poczucie obowiązku oraz zobowiązania wobec swych kolegów i przełożonych, musi mieć zaufanie do siebie zrodzone z wykazanych zdolności*²⁵⁴.

Realizacja celów wyznaczonych powyżej pozwoliła dokonać charakterystyki zagadnienia więzi społecznych w kontekście działań wojennych. Nadrzędnym ich celem było określenie roli powyższych więzi w procesie organizacji i prowadzenia tych działań. Stało się to możliwe dzięki wykorzystaniu istniejących w naukach społecznych koncepcji, charakteryzujących omawianą problematykę i wskazujących możliwości ich praktycznego zastosowania.

W ramach prowadzonych dociekań zostały przedstawione i wyjaśnione różnorodne przyczyny motywujące żołnierzy do walki. Pomimo że nie wszystkie przenalizowane poglądy zakładały, że źródłem tej motywacji są relacje z innymi żołnierzami, to z całą pewnością można stwierdzić, że stanowią one decydujący o jej sile czynnik. Wynika to ze ścisłej relacji pomiędzy poszczególnymi przyczynami. Ich wspólnym mianem jest szeroko postrzegana koncepcja *spójności jednostki bojowej*. W celu uzasadnienia tego wyboru należy odwołać się do jej szczegółowego opisu, który został

²⁵² J. Wołęszo, *Struktury organizacyjne organizacji wojskowej*, (w:) J. Wołęszo, J. Kręciuk (red.), *Podstawy dowodzenia w aspekcie działań sieciocentrycznych*, Warszawa 2013, s. 316.

²⁵³ Ibidem.

²⁵⁴ G.S. Patton, op. cit., s. 355.

dokonany w niniejszym podrozdziale. W ramach tej charakterystyki zostało przedstawione szerokie spektrum przyczyn i skutków jej istnienia oraz składników i charakterystycznych cech *spójności jednostki bojowej*.

W większości prezentowanych poglądów zawarte było przekonanie o silnym wpływie *spójności jednostki bojowej* na skuteczność prowadzonych działań wojennych, a w szczególności walki zbrojnej. Pomimo że istnieje wiele innych determinantów owej skuteczności to *spójność jednostki bojowej* stanowi swoisty czynnik je integrujący.

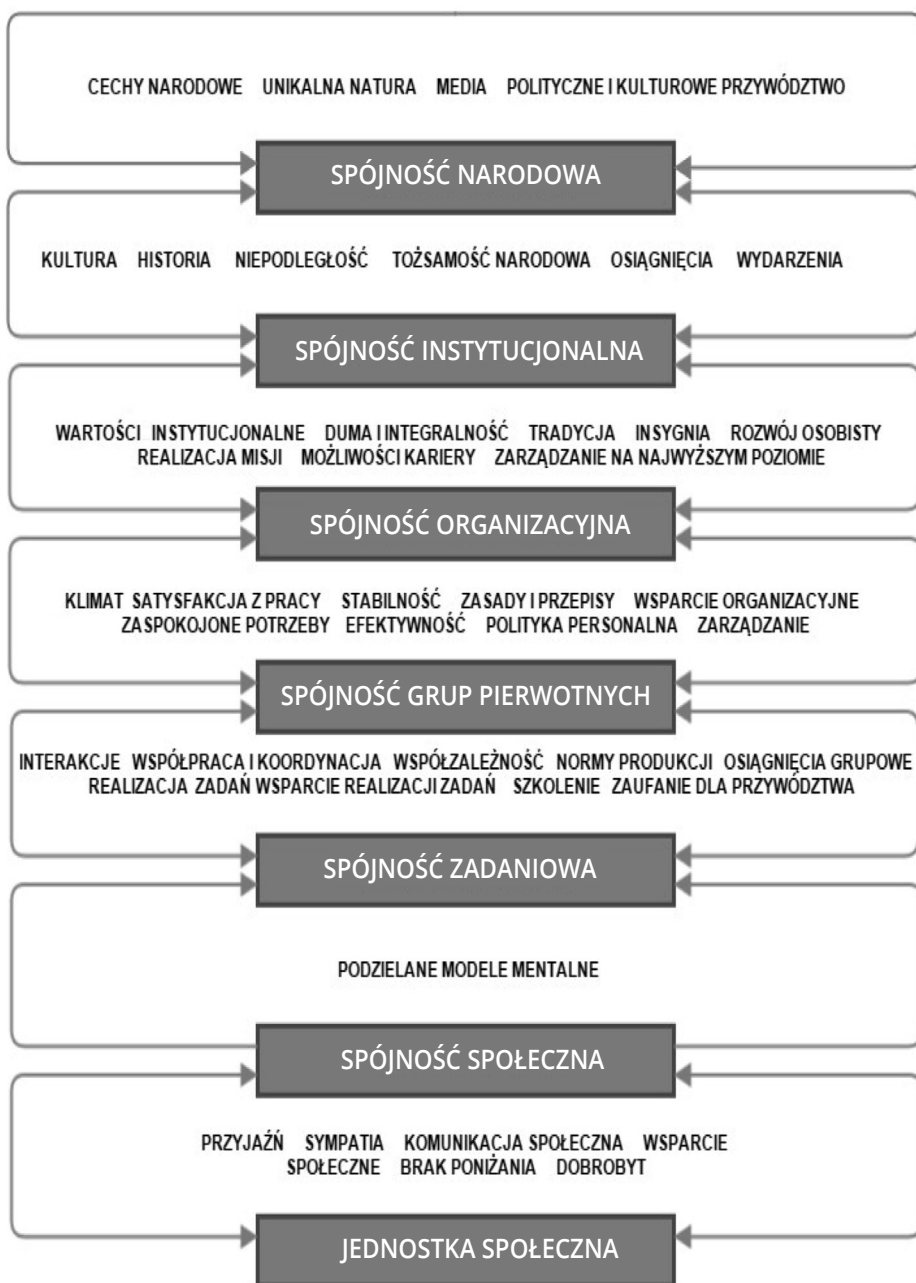
Kolejny wniosek dotyczący roli *spójności jednostki bojowej* świadczy o jej wyjątkowej roli w procesie funkcjonowania i organizacji sił zbrojnych. Wynika to z zakresu oddziaływania na relacje, zarówno w grupach pierwotnych, jak i wtórnych, konstytuujących strukturę tych sił. Potwierdzeniem znaczenia *spójności jednostki bojowej* jest istniejące w przedstawionych poglądach przekonanie o konieczności jego wzmacniania. Jako urzeczywistnienie owego przekonania można wskazać obszerny zbiór praktycznych sposobów mających na celu wzmocnienie *spójności jednostki bojowej*.

Zasadnicze znaczenie dla prowadzonych przemyśleń ma również wzajemny wpływ *spójności jednostki bojowej* i kluczowego dla skuteczności działań wojennych – procesu dowodzenia. Istnieje wiele jego rezultatów wynikających z jej wzmacniania w jednostkach organizacyjnych sił zbrojnych. Korzyści te dotyczą zarówno poszczególnych żołnierzy, ich dowódców, jak i całych sił zbrojnych.

Ostatni z podjętych w ramach niniejszego podrozdziału wątków dotyczył konfrontacji czynnika ludzkiego w działaniach wojennych ze stale postępującym rozwojem technologicznym. *Spójność jednostki bojowej* stanowi podstawową właściwość tego czynnika, czyli podmiotu biorącego udział w działaniach wojennych, a różnorodne rozwiązania techniczne pełnią funkcję przedmiotu wykorzystywanego w ich trakcie. Stąd wynika nadrzędna rola żołnierza w trakcie działań wojennych, która pozostaje w zgodzie z tezą Carla von Clausewitza, przytoczoną na początku tejże części pracy²⁵⁵.

Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że przedmiotowa kategoria może być postrzegana zarówno przez pryzmat taktyki, jak i operacji oraz strategii. Z punktu widzenia złożoności świata społecznego natomiast można ją określić mianem zjawiska posiadającego zasięg mikro-, mezo- i makrospołeczny. Akceptacja tych stwierdzeń implikuje uzasadnienie dla podkreślenia ważnej roli tej kategorii w dyscyplinie nauk o bezpieczeństwie i socjologii, a w konsekwencji także – naukach społecznych. Powyższe stwierdzenia znajdują także odzwierciedlenie w zrekonstruowanym przez Mikaela Salo klasycznym modelu *spójności jednostki bojowej*, którego translacja, w nieco zmienionej formie graficznej, znajduje się na rysunku 4.

²⁵⁵ Chodzi o stwierdzenie: *Wojna jest aktem stosunków między ludźmi*.

Rysunek 4. Klasyczny model spójności jednostki bojowej

Źródło: opracowano na podstawie schematu Mikaela Salo²⁵⁶.

²⁵⁶ Opracowano na podstawie angielskojęzycznej wersji modelu autorstwa Mikaela Salo zawartej w cytowanej już pracy pt.: *United We Stand – Divided We Fall. A Standard Model of Unit Cohesion*, University of Helsinki, Department of Social Research, Helsinki 2011, s. 190.

Powyższy schemat przedstawia niezwykle złożony charakter analizowanego zagadnienia. Sposób jego odzwierciedlenia pozwala dostrzec nie tylko statyczny charakter uporządkowania poszczególnych elementów jego struktury, ale również dynamiczne procesy zachodzące w jego granicach. Z jednej strony, widać różnorodne siły, za sprawą których jednostka społeczna identyfikuje się z różnego rodzaju grupami i bardziej złożonymi zbiorowościami społecznymi. Z drugiej – wskazuje przyczyny rzeczywistego scalenia z innymi ludźmi. Zgodnie z teorią więzi społecznej, proces łączenia zachodzi zarówno w sferze świadomości, jak i zewnętrznie obserwowanych zachowań oraz doświadczeń. Przedstawione zjawisko obejmuje zarówno proces spójności społecznej, integracji społecznej oraz czynniki generujące solidarność społeczną, jak i podkreśla względnie nieograniczony zasięg więzi społecznych²⁵⁷.

Przedstawiona koncepcja *spójności jednostki bojowej* jest tożsama z pojęciem więzi społecznej, które zostało przedstawione we wcześniejszych fragmentach niniejszej pracy. W podsumowaniu charakterystyki swojego modelu Mikael Salo dodaje, że w ten sposób postrzegana *spójność jednostki bojowej daje człowiekowi poczucie siły, poczucie bezpieczeństwa, nadaje znaczenie osobistym poświęceniom i motywację moralną do wykonywania zadań i realizacji wyższych celów*²⁵⁸. Wszystko to precyzyjnie określa uprawnienia społecznej roli żołnierza, szczególnie ze względu na jej powinności wyrażone m.in. w *Wartościach i normach Armii Brytyjskiej*. Według przytoczonego kodeksu, *życie według wartości i norm armii wymaga od oficerów i żołnierzy takiego stopnia zaangażowania i poświęcenia, który wykracza poza oczekiwania formułowane wobec zwykłych obywateli*²⁵⁹.

1.3.2. Naukowe i nienaukowe źródła wiedzy o braterstwie broni

Wiedza na temat braterstwa broni może pochodzić przynajmniej z dwóch źródeł. Pierwsze z nich to wiedza naukowa, a drugie to szeroko rozumiane, pozanaukowe komponenty świadomości społecznej. Wykorzystanie wiedzy naukowej, w celu poznania braterstwa broni, może mieć również dwa aspekty. Z jednej strony – wymaga eksploracji literatury przedmiotu w poszukiwaniu jego bezpośrednich opisów, a z drugiej – identyfikacji podobnych zjawisk bądź procesów odzwierciedlających, bądź wywierających wpływ na naturę tych wyjątkowych relacji. W przypadku drugiego źródła poszukiwanie wiedzy na temat braterstwa broni wiąże się z analizą m.in. szeroko rozumianej wiedzy potocznej, różnorodnych tekstów kultury, niezwykle obszernej sfery moralnej, a w szczególności obszernego zbioru norm i wartości.

²⁵⁷ M. Salo, op. cit.

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ Values and Standards of the British Army, <https://www.army.mod.uk/who-we-are/our-people/a-soldiers-values-and-standards/> (dostęp: 18.12.2023).

Znaczące dla prowadzonych rozważań jest jednak to, że każde z powyższych źródeł posiada pewne ograniczenia. W wiedzy naukowej niewiele można znaleźć informacji dotyczących braterstwa broni *explicite*²⁶⁰, a pojęć odzwierciedlających zjawiska bądź procesy wywierające wpływ na naturę relacji łączących jednostki w różnego rodzaju zbiorowości społeczne jest zbyt wiele, aby wykorzystać je w ramach prowadzonych rozważań. Informacje dotyczące braterstwa broni zawarte w pozanaukowych komponentach świadomości społecznej natomiast mogą zostać wykorzystane w celu jego odzwierciedlenia, pod warunkiem opracowania ich wg zasad metody naukowej.

Uwzględnienie powyższych argumentów skłania do kontynuacji rozważań poprzez wybór drugiego aspektu wykorzystania wiedzy naukowej. Implikuje to jednak konieczność znacznego ograniczenia zagadnień, które można przyporządkować tej dziedzinie. Dodatkowo, w celu uzupełnienia prowadzonych rozważań, zostanie podjęta próba przedstawienia wybranych obrazów braterstwa broni zawartych w pozanaukowych fragmentach świadomości społecznej.

Wybór drugiego aspektu wykorzystania wiedzy naukowej na temat braterstwa broni polega na odniesieniu przedmiotowego zagadnienia do pojęć, które na stałe ugruntowały się w strukturze teorii nauk społecznych. Wydaje się, że jest to najśluszniejszy wybór. Innymi słowy, przedstawienie zjawiska braterstwa broni przez pryzmat istniejących w nauce kategorii i pojęć pozwoli przezwyciężyć ograniczenia charakteryzujące pierwszy aspekt wykorzystania wiedzy naukowej, jak również stworzy warunki do rekonstrukcji aparatury pojęciowej niezbędnej do analizy pozanaukowych składników świadomości społecznej. Wśród terminów, które w największym stopniu oddają charakter braterstwa broni oraz najczęściej wyłaniają się w toku przedmiotowych rozważań, znajdują się: zaufanie, lojalność, solidarność i przyjaźń.

Podsumowując, można stwierdzić, że niezdefiniowane przez nauki społeczne zjawisko braterstwa broni zostanie zobrazowane za pomocą trwale ugruntowanych w nich zagadnień. W odniesieniu do charakteryzowanych pojęć można dodać, że ich analiza pozwala nie tylko dostrzec swoiste źródła wiedzy na temat braterstwa broni, ale przede wszystkim komponenty przedmiotowego zagadnienia. Jednym słowem, przedstawiona poniżej charakterystyka dotyczy wyjątkowej formy więzi społecznej łączącej żołnierzy: zakorzenionej w rzeczywistym lub potencjalnym doświadczaniu walki zbrojnej; opartej na fundamencie lojalności, przyjaźni, solidarności i zaufania, a przede wszystkim – określanej mianem braterstwa broni.

Wszystkie z powyższych zagadnień zostały wskazane przez autorów analizujących koncepcję *spójności jednostki bojowej* jako istotne czynniki kształtujące silne więzi społeczne pomiędzy żołnierzami. Ponadto lojalność, solidarność i zaufanie odgrywają kluczową rolę w procesie rekonstrukcji koncepcji więzi społecznej autorstwa

²⁶⁰ W przyjętym, w ramach pracy, znaczeniu braterstwa broni.

Piotra Sztompki²⁶¹ i kapitału społecznego – Marka Ziółkowskiego²⁶². W największym skrócie, koncepcje te kładą nacisk na to, aby więzi społeczne postrzegać jako zjawisko natury subiektywnej. W ten sposób Piotr Sztompka uwypatnia moralny aspekt więzi społecznej. Aspekt ten pozwala natomiast zauważyć, że jest ona fundamentem trwałości i funkcjonalności życia społecznego. Wiąż w takim ujęciu opiera się na trzech obowiązkach moralnych: zaufaniu, lojalności i solidarności²⁶³. Pierwszy z nich przejawia się w przekonaniu, że jeden człowiek nie będzie działał na niekorzyść drugiego. Drugi jest określony przez poczucie obowiązku, aby nie pozbawić tego człowieka powyższego przekonania. A ostatni – trzeci obowiązek – to szeroko postrzegana otwarta i pozytywna postawa wobec członków własnej zbiorowości²⁶⁴. Każdy z nich wywiera znaczący wpływ na wzajemnie podejmowane aktywności, ich rodzaj i zasięg, przez co determinuje poziom spójności nie tylko w grupach społecznych, większych zbiorowościach, ale także w całym społeczeństwie. Marek Ziółkowski natomiast, interpretując pojęcie kapitału społecznego, określa omawiane zagadnienia mianem znaczącego wkładu na rzecz dobrego współuczestnictwa w życiu społecznym²⁶⁵. Powyższe spostrzeżenia potwierdzają, że odniesienie przedmiotowej problematyki do tych zagadnień pozwala rozważyć braterstwo broni jako zjawisko natury moralnej.

Zainteresowanie problematyką zaufania pojawia się w wyniku spostrzeżenia, że w relacjach społecznych istnieje coś więcej niż ogólnie rozumiany interes czy korzyść; że istnieje coś co sprawia, iż nawet transakcja ekonomiczna ma społeczny charakter.

Francis Fukuyama umiejscawia problematykę zaufania w centrum rozważań nad współczesnymi przemianami kapitału społecznego. W jego przekonaniu jest ono pewnego rodzaju *mechanizmem* polegającym na funkcjonowaniu powszechnej opinii, że przedstawiciele danej zbiorowości społecznej w procesie życia społecznego kierują się tymi samymi normami, a w szczególności uczciwością oraz chęcią współpracy. Dodatkowo wskazuje on, że *normy te mogą obejmować głęboko zakorzenione wartości dotyczące Boga i sprawiedliwości, ale także świeckie normy regulacji, np. standardy obowiązujące w danej profesji lub przyjęte normy zachowania*²⁶⁶.

W wyniku akceptacji tego stwierdzenia można wykazać, że zaufanie to bardzo istotny składnik każdej formy życia społecznego, zarówno najmniejszej grupy, jak i całego społeczeństwa. Jego szczególne znaczenie uwypatniają wszelkie niebezpieczeństwa i szeroko postrzegane ryzyko współczesnego świata. Refleksja na temat zaufania nabiera również wyjątkowego charakteru w odniesieniu do współcześnie zachodzących przemian społecznych, szczególnie do słabnących relacji rodzinnych,

²⁶¹ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza...*, s. 187.

²⁶² M. Ziółkowski, *Kapitały społeczny, kulturowy i materialny i ich wzajemne konwersje we współczesnym społeczeństwie polskim*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 22, s. 10.

²⁶³ P. Sztompka, op. cit.

²⁶⁴ Ibidem.

²⁶⁵ M. Ziółkowski, op. cit.

²⁶⁶ F. Fukuyama, op. cit., s. 38.

lokalnych, religijnych, a także więzi opierających się na głęboko zakorzenionej tradycji. Praktyka życia społecznego natomiast wymaga od jednostek nie tylko umiejętności jego podtrzymywania, ale również akceptacji jego braku²⁶⁷.

Eric M. Uslaner poddaje rozważeniu różne rodzaje zaufania, w tym *strategiczne i normatywne*. Pierwsze z nich dotyczy ogólnej relacji z pozostałymi członkami społeczeństwa, nie posiada określonego kierunku, jest pewnego rodzaju otwartą postawą wobec innych ludzi. Ponadto o takim zaufaniu można powiedzieć, że jest istotną cechą społeczeństwa obywatelskiego: *jeżeli to zaufanie przywiązuje nas do wspólnoty i pomaga rozwiązać problemy z podejmowaniem działań zbiorowych, musi to być zaufanie normatywne*²⁶⁸. Drugie natomiast posiada wyjątkowo określony charakter – dotyczy konkretnej osoby, a co więcej konkretnej – podejmowanej przez nią czynności. Ten określony charakter, a właściwie ograniczony zasięg powoduje, że *zaufanie strategiczne może prowadzić jedynie do współpracy z ludźmi, których już znasz, tak więc jest w stanie rozwiązywać stosunkowo niewielkie problemy*²⁶⁹.

Innym rozróżnieniem przedstawionym przez Erica M. Uslanera jest charakterystyka dwóch kolejnych rodzajów zaufania: *uogólnionego i zawężonego*. Pierwsze przypomina powyżej przedstawione zaufanie normatywne, jest jednak w pewnym stopniu zakorzenione w różnorodnym doświadczeniu – jest zaufaniem *a posteriori*. Uogólnione zaufanie jest pewnego rodzaju rezultatem, skutecznej w różnym stopniu, socjalizacji. Zaufanie zawężone dotyczy osób posiadających wiele wspólnych cech, a zaufanie uogólnione natomiast polega na tym, że członkowie społeczeństwa *zakładają, że większość ludzi, których spotykają, podziela te same wartości co oni*²⁷⁰.

Autor artykułu *Zaufanie strategiczne i zaufanie normatywne* wymienia kolejne dwa rodzaje zaufania, a mianowicie *gęste i rzadkie*. Rozróżnienie to wynika z zaobserwowanej relacji pomiędzy częstotliwością i zakresem interakcji a poziomem zaufania. Jednym słowem, ufamy osobom, z którymi częściej się spotykamy²⁷¹. Bez względu jednak na sposób rozróżnienia, zaufanie dotyczy oczekiwanych zachowań innych ludzi wobec jednostki, dlatego można stwierdzić, że jest ono głęboko zakorzenione w moralności człowieka.

Russel Hardin przedstawia rolę zaufania w życiu społecznym w kontekście współdziałania. W toku swoich rozważań określa współdziałanie jako kategorię nadrzędną w stosunku do zaufania. Zdecydowanie stwierdza, że nie wszystkie formy współdziałania wymagają istnienia zaufania. To spostrzeżenie implikuje konieczność uwzględnienia innych kategorii w celu wyjaśnienia natury współpracy członków społeczeństwa. Ponadto zauważa on pewną prawidłowość – im bardziej postępuje złożoność zbiorowości, tym mniejsza jest rola zaufania w podejmowanych działaniach.

²⁶⁷ G. Marshall, op. cit., s. 440–441.

²⁶⁸ E.M. Uslaner, *Zaufanie strategiczne i zaufanie normatywne*, tłum. H. Rocznik, M. Zasada, (w:) P. Sztompka, M. Bogunia-Borawska (red.), *Socjologia codzienności*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008, s. 188.

²⁶⁹ Ibidem.

²⁷⁰ Ibidem, s. 196.

²⁷¹ Ibidem.

Ostatecznie jednak stwierdza, że *zaufanie oraz wiarygodność posiadają zasadnicze znaczenie dla funkcjonowania przedsięwzięć na dużą skalę, a zwłaszcza dużych instytucji społecznych*²⁷². Znaczenie to wynika jednak nie z zaufania do jakiejś zbiorowości, ale z zaufania do konkretnej osoby²⁷³. W odniesieniu do zjawiska braterstwa broni można stwierdzić, że zaufanie w jego obrębie bardziej dotyczy poszczególnych członków niż jednostek organizacyjnych sił zbrojnych.

W przekonaniu Piotra Sztompki zaufanie stanowi *fundament społeczeństwa*²⁷⁴, a charakter współczesnego świata wręcz zmusza do refleksji nad tym zagadnieniem. Według niego istnieje kilka argumentów potwierdzających to stwierdzenie. Pierwszy z nich wynika ze zwiększającej się roli pojedynczych jednostek w podejmowaniu istotnych decyzji. Drugi wskazuje na wzrastający poziom zależności pomiędzy poszczególnymi składnikami świata społecznego. Najlepszym przykładem tego procesu jest postępująca specjalizacja w stosunkach pracy. Trzeci argument odwołuje się do pogłębiającej się stale niepewności życia codziennego, rosnącej liczby zagrożeń i ryzyka. Czwarty – uwydatnia coraz większą liczbę możliwości pojawiających się w trakcie dokonywania ważnych decyzji. Piąty argument podkreśla nieczytelny charakter niektórych sfer życia społecznego, który wynika jednocześnie z jego przemian oraz jego skomplikowanej struktury. Szósty – podkreślający rolę zaufania we współczesnym społeczeństwie, pozwala stwierdzić, że zwyczajne relacje społeczne stają się coraz bardziej anonimowe. Wynika to w głównej mierze z powyższych spostrzeżeń, a także zdecydowanie uwypukla – niezbędny dla funkcjonowania tego społeczeństwa – charakter zaufania. Ostatni z argumentów natomiast zwraca uwagę na coraz częściej pojawiających się w relacjach społecznych nieznanymi uczestnikami interakcji. W wyniku takiego stanu rzeczy *zaufanie staje się niezbędnym zasobem pozwalającym poradzić sobie z obecnością obcych*²⁷⁵.

W odniesieniu do kontekstu prowadzonych rozważań można stwierdzić, że bez względu na sposób postrzegania zaufanie determinuje relacje społeczne na wszystkich poziomach życia społecznego. W pewien sposób porządkuje ono aktywność społeczną, pozwalając oczekiwać określonych zachowań od innych ludzi. Wymogi współczesnego świata intensyfikują potrzebę darzenia innych zaufaniem, co również charakteryzuje więzi społeczne istniejące pomiędzy żołnierzami. W celu podkreślenia roli zaufania można stwierdzić, że jest stabilną podstawą współczesnego społeczeństwa, a także stanowi warunek konieczny istnienia zjawiska braterstwa broni.

Kolejny komponent braterstwa broni – lojalność – nie jest zagadnieniem jednoznacznie interpretowanym. W najogólniejszym znaczeniu lojalność to postawa charakteryzująca się uznawaniem i realizowaniem istniejących w danej zbiorowości spo-

²⁷² R. Hardin, *Zaufanie i społeczeństwo*, tłum. M. Krywult, (w:) P. Sztompka, M. Bogunia-Borawska (red.), *Sociologia codzienności*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008, s. 556.

²⁷³ Ibidem, s. 525–559.

²⁷⁴ P. Sztompka, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007.

²⁷⁵ Ibidem, s. 49.

łecznej norm, opierająca się, w głównej mierze, na wierności, zaufaniu i uczciwości w stosunku do jej członków. Jednak nietrudno zauważyć, że *lojalność jest konsekwentnie i wielokrotnie przywoływana w powszechnym dyskursie, poczynając od gazet, przez telewizyjny dramat, aż do przemówień parlamentarnych. Pojęcie to stosuje się w celu określenia tak wielu różnych relacji i związków, że wydaje się ono zbyt szerokie, aby określić jego ostateczne znaczenie. Być może ten szeroki zakres tego pojęcia sprawia, że istnieje taki niedostatek analiz i dyskusji na temat lojalności*²⁷⁶.

Społeczna natura człowieka wynika między innymi z potrzeby bezpieczeństwa, której zaspokojenie kształtuje aktywność społeczną, w tym lojalność wobec własnej społeczności. W tej samej lojalności można również dostrzec przyczyny różnorodnych zjawisk, zarówno dotyczących samej społeczności, jak i jej relacji z innymi zbiorowościami społecznymi: tych społecznie pożądaných, jak również takich, które implikują różnego rodzaju kryzysy i konflikty. Jednym z takich zjawisk jest nacjonalizm. W analizach prowadzonych przez Daniela Druckmana wyłania się wniosek potwierdzający powyższe spostrzeżenie. Według niego lojalność może przyczyniać się do antagonistycznych zachowań wobec innych zbiorowości społecznych. Przejawem takich zachowań jest tworzenie i utrwalanie się stereotypów dotyczących tych zbiorowości, które z kolei mogą determinować niepożądane zachowania. Ponadto lojalność stanowi wskaźnik umożliwiający odróżnienie poszczególnych, często nachodzących na siebie zbiorowości społecznych²⁷⁷.

W odniesieniu do problematyki relacji istniejących pomiędzy żołnierzami, lojalność może przybierać wiele form i przejawiać się w różnorodny sposób: *Żołnierz narzeka, że lojalność wobec swojej jednostki jest wszystkim, co ma – trzeba wspierać swój zespół braci, aby przetrwać*²⁷⁸. Z drugiej strony natomiast, *inny żołnierz ubolewa, że jego lojalność wobec kraju jest kwestionowana, nie dlatego, że to on urodził się w innym miejscu, ale jego rodzice*²⁷⁹. James M. Connor rozważa także, w jakim stopniu postrzeganie żołnierskiej lojalności z perspektywy stanu emocjonalnego determinującego moralność żołnierzy stworzy możliwości do wskazania jednej z przyczyn przestępczości w wojsku. Wynika to z przekonania, że lojalność w większym niż pogłębiona refleksja stopniu determinuje proces dokonywania wyborów moralnych, a w konsekwencji kształtuje charakter aktywności podejmowanych przez żołnierzy. Ten mechanizm przyczynia się do występowania różnorodnych zachowań, zarówno tych społecznie akceptowanych, jak i niezgodnych z powszechnie obowiązującymi normami²⁸⁰. W wyniku powyższych spostrzeżeń nie można jednoznacznie ocenić żołnierskiej lojalno-

²⁷⁶ J. Connor, *The Sociology of Loyalty*, School of Social Sciences Australian National University, Springer Science Business Media, LLC, Canberra 2007, s. 2.

²⁷⁷ D. Druckman, *Nationalism, Patriotism, and Group Loyalty: A Social Psychological Perspective*, „Mershon International Studies Review” 1994, Vol. 38, No. 1 (Apr.), s. 43–68.

²⁷⁸ J. Connor, op. cit.

²⁷⁹ Ibidem.

²⁸⁰ J.M. Connor, *Military Loyalty: A Functional Vice?*, „Criminal Justice Ethics” December 2010, Vol. 29, No. 3, s. 278–290.

ści, jednak pomimo pewnych negatywnych skutków jest ona podstawowym mechanizmem motywującym żołnierzy do *walki-ramię-w-ramię*, a jej ambiwalentna natura jedynie uwypukla jej znaczenie dla funkcjonowania sił zbrojnych.

Solidarność to zagadnienie, które można uznać za kolejny komponent braterstwa broni. Jest ona przedmiotem koncepcji więzi społecznej Emila Durkheima. W jego przekonaniu solidarność stanowi podstawę istnienia społeczeństwa. Zwraca on jednak uwagę na zmieniający się charakter solidarności i dokonuje rozróżnienia na solidarność mechaniczną i organiczną²⁸¹. Rozróżnienie to uzupełnia później Michel Maffesoli, wskazując, że zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami przemiany relacji społecznych osiągnęły kolejne stadium i przyczyniają się do powstania nowej formy solidarności społecznej – wspólnoty emocjonalnej²⁸².

Istnienie solidarności wymaga obecności drugiego człowieka, dlatego jest ona określana mianem zjawiska społecznego. Solidarność dotyczy zarówno członków najbliższego otoczenia, jak i całej ludzkości, co sprawia, że może być rozumiana wielorako. W najogólniejszym znaczeniu omawiane zagadnienie jest swoistym rodzajem poczucia przynależności do danej zbiorowości społecznej, zakorzenionym w istnieniu jakiegoś podobieństwa. Jednak jego istota odnosi się do obszerniejszego znaczenia: *w tym przypadku solidarność nie opiera się na więzi wytworzonej dzięki podobieństwu wartości, sytuacji czy losów, ale na znacznie głębszej podstawie, a mianowicie na odnalezieniu – rozpoznaniu w innym swego bliźniego*²⁸³. Dopiero taki sposób postrzegania solidarności pozwala określić je zjawiskiem natury moralnej i uzupełnić rekonstruowany obraz braterstwa broni o kolejny element. Warto jednak zauważyć, że solidarność z jednej strony czyni grupę spójną, ale może również ograniczać dostępność do tej grupy lub kształtować negatywne relacje z innymi grupami. Ze względu na to łatwo dostrzec też negatywny aspekt solidarności, bardzo często stanowiący przyczynę zróżnicowania i ograniczenia ruchliwości społecznej. Ponadto istnienie wielu wysoce ekskluzywnych grup osłabia spójność całego społeczeństwa. Solidarność przejawiana przez żołnierzy może dotyczyć każdej jednostki organizacyjnej sił zbrojnych, armii, sojuszu, a także nieformalnej grupy żołnierzy i społeczności, której gotowi są bronić. W tym znaczeniu solidarność społeczna jest warunkiem koniecznym istnienia zjawiska braterstwa broni.

Poszukiwanie wiedzy na temat braterstwa broni prowadzi także do zjawiska określanego przez psychologów społecznych mianem afiliacji. W najpowszechniejszym znaczeniu jest to potrzeba przebywania w fizycznej styczności z innymi ludźmi, która w znacznym stopniu, tak jak lojalność, determinuje aktywność społeczną jednostek. Warto podkreślić, że afiliacja dotyczy nie tylko najbliższych osób, ale również nieznanym napotykanym w trakcie *doświadczenia codzienności*. Największe znaczenie mają jednak relacje z osobami określanymi mianem bliskich, w tym m.in.:

²⁸¹ G. Marshall, op. cit., s. 342.

²⁸² M. Maffesoli, op. cit., s. 209.

²⁸³ I. Kochman, *Solidarność społeczna*, (w:) *Wokół Debat Tischnerowskich*, s. 1–7.

*przyjaciółmi, krewnymi, kochankami*²⁸⁴. W obliczu analizowanej problematyki szczególne znaczenie posiada relacja określona mianem przyjaźni. Wyłania się zatem pytanie o to, w jakim stopniu walczący żołnierze stają się przyjaciółmi i w jakim stopniu owa przyjaźń determinuje właściwości więzi społecznych między nimi oraz poziom motywacji do walki²⁸⁵.

Termin przyjaźń *we wszystkich kontekstach kulturowych (...) nie jest terminem oznaczającym więzy krwi, ale zakłada pewien rodzaj wzajemności i zobowiązań między jednostkami niepowiązanymi innymi więzami, chociaż jest to zróżnicowane w zależności od sytuacji i kontekstu*²⁸⁶. W głównej mierze jest to przyczyna polimorficznej natury przyjaźni.

Ray Pahl zadaje pytanie o to – w jakim stopniu *przyjaźń stanowi społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa*, a także stara się przedstawić obraz jej różnorodności. Pomimo makrosocjologicznego punktu widzenia przedstawioną problematykę można odnieść do mniej skomplikowanych form życia społecznego. Według przytoczonego autora przyjaźń to wyjątkowa, wyróżniająca się wśród innych, relacja społeczna. W jego przekonaniu istnieją jej trzy rodzaje. Pierwsza oparta jest na *korzyści*, druga na *przyjemności*, a trzecia na – *charakterze*. Przyjaźń oparta na korzyści dotyczy wybranego fragmentu życia społecznego. Stanowi płaszczyznę wymiany różnego rodzaju uprzejmości. W tym znaczeniu przyjaciele są do siebie podobni, spędzają wspólnie czas, ale przede wszystkim są dla siebie niezwykle użyteczni. Przyjaźń oparta na przyjemności wyraża się *w próbie odtworzenia w odniesieniu do dorosłych tego, co stanowiłoby idealną rodzinę dla dzieci*²⁸⁷. Jej podstawowym przejawem jest jednocześnie poczucie bezinteresowności i otrzymywania wsparcia społecznego. Najważniejszą cechą omawianego rodzaju przyjaźni jest jej względnie niezhierarchizowany, bratersko-siostrzany charakter. Przyjaźń oparta na charakterze *dotyczy rozpoznawania i bycia rozpoznanym*²⁸⁸. W przeciwieństwie do przyjaźni pierwszego rodzaju obejmuje wszystkie aspekty życia społecznego, gdyż jej najistotniejszym atrybutem jest wzajemna i niczym nieograniczona otwartość przyjaciół. Jest to bardzo wymagająca, a zarazem najpełniejsza forma przyjaźni.

W rezultacie dokonanej rozróżnienia Ray Pahl kontynuuje analizę poszczególnych rodzajów przyjaźni, przedstawiając ich kolejne osobliwości. Jego spostrzeżenia pozwalają dostrzec niezwykle złożony charakter omawianego terminu. Najistotniejsze jednak wnioski dotyczą oddziaływania przyjaźni na społeczeństwo, a dokładnie rzecz ujmując – mają na celu rekonstrukcję zupełnie nowej formacji społecznej – *przyjacielskiego społeczeństwa*²⁸⁹. Życie społeczne, które istnieje na fundamencie przyjaźni, angażuje całe osobowości w stosunki społeczne, opiera się bezinteresownej

²⁸⁴ D.T. Kenrick, S.L. Neuberg, R.B. Cialdini, op. cit., s. 337.

²⁸⁵ Ibidem.

²⁸⁶ G. Marshall, op. cit., s. 266.

²⁸⁷ R. Pahl, *Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?*, tłum. M. Korzewski, (w:) P. Sztompka, M. Bogunia-Borawska (red.), *Socjologia codzienności*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008, s. 167.

²⁸⁸ Ibidem.

²⁸⁹ Ibidem, s. 179.

bliskości psychicznej, stanowi przedmiot powszechnych pragnień i zapewnia wolność wszystkim jego uczestnikom. *Spółeczeństwo, w którym ten rodzaj przyjaźni rozwija się i kwitnie, jest jakościowo odmienne od społeczeństwa opartego na kulturowo wzmacnianych normach pokrewieństwa oraz instytucjonalnych rolach i zachowaniach*²⁹⁰.

Desiree Verweij zwraca uwagę, że relacje społeczne określane mianem braterstwa broni mogą być traktowane jako wyjątkowa forma **przyjaźni**. W dużym skrócie, rozważa on naturę więzi społecznych istniejących pomiędzy żołnierzami z moralnego punktu widzenia i zastanawia się nad wyborem najadekwatniejszego określenia tych relacji. W swoich rozważaniach w głównej mierze odwołuje się do koncepcji przyjaźni autorstwa Arystotelesa²⁹¹, który określa ją mianem *szkoły cnót*, co uwidacznia jej rolę w funkcjonowaniu sił zbrojnych. Rola ta wynika z faktu, że przyjaźń nadaje relacjom istniejącym pomiędzy żołnierzami wyjątkowo powinnościowy charakter. Wyjaśnia on to w następujący sposób: *to nie chodzi tylko o bycie tam i dzielenie bólu, strachu i rozpacz, ale o przyjaźń, która nadaje wymiar moralny tej relacji. W tym sensie przyjaźń wzbogaca koleżeństwo: przyczynia się do rozkwitu życia, dzięki temu, że pomaga znajomym powstrzymać się od zachowań, które są niezgodne z ich człowieczeństwem*²⁹². Zgodnie z powyższym przyjaźń jest traktowana jako podstawa *dobrego życia* wśród innych ludzi, gdyż przyjaźń wydaje się *cnotą „par excellence”, niezbędną cnotą, zwłaszcza w wojsku. Wojownicy potrzebują towarzyszy, ale przede wszystkim potrzebują przyjaciół*²⁹³.

Punktem wyjścia do ukazania przyjaźni jako jednego ze źródeł zjawiska braterstwa broni jest określenie istoty *bycia przyjacielem*. W jednym z powszechnych znaczeń przyjaciele to osoby połączone silną więzią emocjonalną, wzajemnym uznaniem i akceptacją, ale zarazem nie są to krewni ani kochankowie²⁹⁴. Autorzy pracy *Psychologia społeczna. Rozwiązane tajemnice*, odwołując się do wyników badań, wymieniają katalog wyidealizowanych cech, które w adekwatny sposób odzwierciedlają naturę przyjacielskiej relacji. Wśród nich znajdują się: *równość, wspólne spędzanie czasu, działanie na korzyść drugiego, wzajemna pomoc i wsparcie, akceptacja, poszanowanie, brak udawania, zrozumienie, zaufanie, wspólne zainteresowania i system wartości*²⁹⁵. Ponadto charakterystyczną cechą przyjaźni jest jej dobrowolny charakter, co nie dotyczy np. krewnych. Warto jednak zwrócić uwagę, że odróżnienie przyjaźni od krewniactwa stanowi jedynie analityczny zabieg. W realnym życiu te relacje mogą się ze sobą częściowo bądź całkowicie pokrywać. To samo dotyczy rozróżnienia relacji przyjacielskiej od związku kochanków. Wiele z właściwości tych relacji, a szczególnie wzajemnych oczekiwań jest bardzo do siebie podobnych albo wręcz identycznych²⁹⁶.

²⁹⁰ Ibidem, s. 173.

²⁹¹ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, tłum. D. Gromska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

²⁹² D. Verweij, *Comrades or Friends? On Friendship in the Armed Forces*, „Journal of Military Ethics” 2007, Vol. 6, No. 4, s. 280–290.

²⁹³ D.T. Kenrick, S.L. Neuberg, R.B. Cialdini, op. cit.

²⁹⁴ Ibidem.

²⁹⁵ Ibidem, s. 338.

²⁹⁶ Ibidem.

Laurent Dubreuil w niezwykle literacki sposób charakteryzuje naturę przyjaźni. Jego praca (...) *opowiada o toczącej się wojnie o przyjaźń*, a zaczyna się od następującej wypowiedzi: *A co jeśli jest to kwestia czegoś innego? Przyjaźń, która jest spokojnym i zdystansowanym doradcą, rozsądnym, stałym, powściągliwym, czy to wszystko przyjaźń? Czy musimy wierzyć w skomplikowane opisy dominujące w kolumnach z dobrymi radami, traktatach filozoficznych czy lekcjach moralności? Spokojni, szczęśliwi i ponurzy przyjaciele, znam takich; sądzę, że jesteś taki jak ja – taki jakiego opis można znaleźć w naszych książkach, naszych wspomnieniach, takim małym niepokojem, który mimo wszystko można nazwać przyjaźnią*²⁹⁷. Pomimo pewnej niepewności w stosunku do natury omawianego pojęcia w powyższej wypowiedzi, tak jak i poprzednich, można wyraźnie zaobserwować złożony charakter relacji określanej mianem przyjaźni.

Ważnym aspektem rozważań nad naturą przyjaźni, jak również pozostałych komponentów braterstwa broni, jest ograniczony dostęp do przedmiotu badań, który zdecydowanie utrudnia poznanie tych wyjątkowych relacji. Wynika on przede wszystkim z intymnego charakteru i możliwości wywierania wpływu przez badacza wykorzystującego metody bezpośredniej obserwacji. W celu przezwyciężenia tej trudności można wykorzystać metodę *pobierania próbek doświadczenia*²⁹⁸. Jednak zastosowanie jej w procesie badania relacji istniejących pomiędzy żołnierzami posiada wiele ograniczeń, szczególnie wynikających z charakteru zadań przez nich realizowanych²⁹⁹.

Akceptacja powyższych poglądów³⁰⁰ pozwala traktować przyjaźń jako integralny element braterstwa broni. Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o charakter wpływu relacji opartych na przyjaźni na motywację do walki, a ostatecznie na skuteczność żołnierzy w trakcie walki zbrojnej, przyczynia się do sformułowania szeregu spostrzeżeń. Przede wszystkim znaczenie przyjaźni w grupie żołnierzy posiada ten sam wymiar co w *Pahlowskim przyjacielskim społeczeństwie* – przyczynia się do znacznego wzmocnienia spójności społecznej.

W codziennym życiu żołnierzy poszczególne rodzaje przyjaźni często nakładają się na siebie, a dodatkowo mają wyjątkowo dynamiczny charakter. Przyczyną zmienności, w omawianym kontekście, są silne bodźce towarzyszące nie tylko rzeczywistym, ale także potencjalnym działaniom wojennym, a w szczególności – walce zbrojnej. Pomimo to przyjaźń tak jak pozostałe komponenty braterstwa broni sprawia, że jest ono zjawiskiem natury moralnej, a jednocześnie odzwierciedla silne potrzeby przetrwania i przynależności przejawiane przez jednostki znajdujące się w tych trudnych warunkach.

Dokonane dotychczas rozstrzygnięcia pozwalają sądzić, że zaufanie, lojalność, solidarność i przyjaźń to podstawowe komponenty braterstwa broni. Spostrzeżenie to nie pozbawia jednak możliwości wskazania dodatkowych, nawet bardzo istotnych

²⁹⁷ L. Dubreuil, *Friends of War*, „Oxford Literary Review” 2009, Vol. 31, Issue 2, s. 75–187.

²⁹⁸ Polega ona na regularnym wypełnianiu tabeli danymi dotyczącymi charakteru interakcji z partnerem badanej relacji.

²⁹⁹ D.T. Kenrick, S.L. Neuberg, R.B. Cialdini, op. cit., s. 337–338.

³⁰⁰ Ibidem, s. 280–291.

elementów. Poszukiwanie innych składników, przejawów, przyczyn i skutków braterstwa broni może stanowić przedmiot oddzielnych poszukiwań, gdyż ograniczenie rozważań do omawianych komponentów posiada zupełnie inny cel. Wskazane powyżej komponenty pozwalają precyzyjnie odzwierciedlić charakter więzi społecznych, określonych mianem braterstwa broni. Więzy te nie tylko stanowią podstawę relacji istniejących pomiędzy żołnierzami, ale również określają zakres powinności i uprawnień im przyporządkowanych – precyzyjnie odzwierciedlają opisywany fragment życia społecznego. Takie podejście uwypukla moralny charakter każdego z przedstawionych komponentów, a także całej koncepcji braterstwa broni, co pozwala przyjąć wobec nich swoisty punkt widzenia, ogólnie określany mianem socjologii moralności.

Głównym zagadnieniem socjologii moralności jest *badanie zależności świadomości moralnej od poziomu zainteresowań jednostki i jej grupy przynależności oraz od wszelkich wpływów ze strony innych grup i całego społeczeństwa, a także od ogólnego stanu rozwoju społecznego. Na tak rozumianą świadomość moralną składają się rozmaite treści konkretne (wiedza, poglądy, przekonania, pojęcia, wyobrażenia, uczucia, postawy itp.), wzajemnie powiązane i uwarunkowane czynniki poznawcze i emocjonalne*³⁰¹. W celu uzupełnienia powyższej charakterystyki należy dodać, że szczególnie ważne jest to, że *relacja pomiędzy tymi składnikami musi być spójna i konsekwentna, jeżeli nie to budzi konflikty*³⁰².

Wszystkie treści świadomości moralnej można odnieść do problematyki braterstwa broni. Umieszczenie ich w kontekście przygotowania do działań wojennych, uczestnictwa w nich i walce zbrojnej oraz ogólnie postrzeganej społecznej roli żołnierza pozwalają ograniczyć podjętą refleksję. Janusz Mariański również przekonuje do tego, aby wszelkie rozważania na temat moralności sprowadzać do środowiska, w którym żyje człowiek. W jednej ze swoich prac przedstawia on ten punkt widzenia w następujący sposób: *Życie moralne jednostek i grup społecznych nie powstaje w próżni, lecz w określonej rzeczywistości społecznej, którą tworzą osoby, z jakimi człowiek spotyka się co dzień*³⁰³.

Akceptacja moralnej natury zjawiska braterstwa broni przyczynia się do zupełnie innego spojrzenia na przyczyny jego istnienia. W wyniku akceptacji poglądów autora *Socjologii moralności* należy stwierdzić, że moralność jest rezultatem działania wielu czynników. W poszukiwaniu tych czynników odwołuje się on do wypowiedzi innych badaczy problematyki moralności, jednocześnie stwierdzając, że *zespół czynników strukturalnych warunkujących moralność jest niezwykle bogaty i skomplikowany*³⁰⁴.

W odpowiedzi na pytanie o naturę czynników kształtujących życie moralne Janusz Mariański nawiązuje do poglądów Marii Ossowskiej, która w pracy pt. *Socjologia moralności. Zarys zagadnień* wymienia następujące czynniki: *środowisko fizyczne, czynniki biologiczne, demograficzne, środowiskowe, ekonomiczne, pozycję społeczną,*

³⁰¹ J. Mariański, *Socjologia moralności*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2006, s. 107.

³⁰² Ibidem.

³⁰³ Ibidem, s. 419.

³⁰⁴ Ibidem, s. 420.

ustrój polityczny, strukturę rodziny, światopogląd i religia³⁰⁵. W nieco odmienny sposób problematykę owych czynników przedstawia Wilhelm Ernst. W swojej pracy wymienia nie tylko: *środowisko fizyczne, czynniki demograficzne i ekologiczne, industrializację i urbanizację, gospodarkę, zawód i podział pracy, czynniki polityczne, ale także wychowanie w rodzinie i szkole, naukę, prawo i religię*³⁰⁶. Jednak jednym z najistotniejszych spostrzeżeń dotyczących czynników kształtujących życie moralne i odnoszące się do kontekstu prowadzanych rozmyślań jest stwierdzenie Krzysztofa Kicińskiego, który *akcentuje wpływ sytuacji zagrożenia na przemianę idei moralnych*³⁰⁷.

Na podstawie analizy powyższych czynników można wywnioskować, że życie moralne pozostaje w ścisłej relacji z szeroko rozumianym środowiskiem życia jednostek, ale jest również głęboko zakorzenione w sferze psychologicznej. W przypadku żołnierzy niezbywalnym fragmentem tego otoczenia jest potencjalny bądź rzeczywisty udział w działaniach wojennych, a szczególnie walce zbrojnej. Cytowany już powyżej Janusz Mariański podkreśla, że *kształtowanie się poglądów, opinii i zachowań moralnych nie jest prostym skutkiem wpływów otoczenia społecznego, lecz zależy w dużej mierze od indywidualnych właściwości jednostki, jej potrzeb, wiedzy, doświadczeń i wielu innych czynników osobowościowych*³⁰⁸.

Wzajemne oddziaływanie środowiska życia i osobowości jednostki znajduje odzwierciedlenie w społecznej roli żołnierza. W wyniku tego oddziaływania dochodzi do sytuacji, w której jest on zmuszony dokonać wyboru. Bardzo często również z tego powodu staje on w obliczu trudnych do rozwiązania konfliktów, a określenie nadrzędnej roli tych zależności zależy od konkretnej sytuacji. *Żołnierz jako konkretny człowiek, rozumny i wolny, dokonuje wyborów między wartościami i normami, hierarchizuje je (homo hierarchicus), ale równocześnie poddany jest rygorom życia społecznego. Ani więc absolutna niezależność od środowiska społecznego, ani pełna zależność od niego nie wyznaczają zasadniczej kondycji moralnej człowieka*³⁰⁹.

W celu ułatwienia dokonywania wyborów powstają różnego rodzaju systemy etyczne. Znajduje to wyraz w poglądach Janusza Mariańskiego, który twierdzi, że *często nasze oceny formułowane w kategoriach dobra i zła wiążemy z normami wchodzącymi w skład jakiegoś systemu etycznego, który akceptujemy*³¹⁰. Niektóre z nich mają bardzo ogólny, powszechny charakter, ale powstają również takie, które regulują sposoby postępowania poszczególnych zbiorowości społecznych, w tym również kategorii zawodowych. Wyodrębnienie w strukturze społeczeństwa członków odpowiedzialnych za jego bezpieczeństwo i prowadzenie wojen przyczynia się do po-

³⁰⁵ Ibidem, s. 382, za: M. Ossowska, *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

³⁰⁶ Ibidem, s. 382, za: W. Ernst, *Zur Begründung christlicher Sittlichkeit*, „Studia Moralia” 1976, nr 14, s. 42–26.

³⁰⁷ Ibidem, s. 382, za: K. Kiciński, *Sytuacje zagrożenia a przemiany idei moralnych*, Warszawa 1990.

³⁰⁸ J. Mariański, op. cit., s. 421.

³⁰⁹ Ibidem, s. 423.

³¹⁰ Ibidem.

wstawania systemów etycznych, które można określić mianem *kodeksów etycznych wojowników bądź żołnierzy*. Analiza wybranych kodeksów posłuży poszukiwaniom informacji na temat oczekiwań formułowanych wobec społecznej roli wojownika, a w szczególności tych, które kształtują zjawisko braterstwa broni.

Historia kształtowania się etycznych wymagań wobec powyższej roli społecznej zawiera się w przedziale, którego początek określić można mianem *ethosu wojownika homeryckiego*, a który sięga *współczesnej etyki żołnierskiej*. Najznamienszym przykładem *ethosu homeryckiego* jest przedstawiona w *Iliadzie*³¹¹ relacja istniejąca pomiędzy Achillesem a Patroklesem. Pomimo wielu niejasności i kontrowersji dotyczących tej relacji wydaje się ona szczególnie wypełniona najprawdziwszą przyjaźnią, a także pozostałymi komponentami braterstwa broni. Kolejnym przykładem kodeksu określającego społeczną rolę wojownika jest *Kodeks Bushido*. Odosobnione określenie *Bushido* oznacza drogę rycerza, a kodeks zawiera wiele zasad, które powinny przyświecać każdemu rycerzowi. Jest to niewątpliwie najpopularniejszy japoński ethos rycerski. Zasady te regulują nie tylko obowiązki rycerza w czasie pełnienia swoich obowiązków, ale również w innych okolicznościach. Wśród zasad określających relacje z innymi osobami najbardziej szczegółowy charakter mają reguły charakteryzujące stosunek samuraja do swojego władcy. Naczelną bowiem ich zasadą jest wierność³¹².

W polskiej literaturze, zagadnienie *ethosu wojownika* zostało przeanalizowane m.in. przez Marię Ossowską³¹³ i Leszka Zakrzewskiego³¹⁴. Pierwszy z wymienionych autorów przedstawił szeroki zakres przemian zachodzących w tym zakresie, poddając rozważaniom m.in. *ethos rycerski w starożytnej Grecji i Sparcie*, *ethos Germanów*, *rycerzy średniowiecznych* i *rycerzy w nowym świecie*³¹⁵. W celu ukazania najistotniejszych aspektów tego zagadnienia zostaną przedstawione wybrane poglądy powyżej przywołanej autorki.

Autorka *Ethosu rycerskiego i jego odmian* wskazuje, że charakterystyki zasad ludzkiego współdziałania można dopatrywać się już w *Bajkach Ezopa*. Skłania ją do tego przekonanie, że *stosunek do ludzi w ogóle rozważany jest w Bajkach w kategorii zysków i strat*³¹⁶. Jedna z zasad przytoczonych przez Marię Ossowską rodem z *Bajek Ezopa* nawiązuje do jednego z komponentów braterstwa broni: *trzymajmy z tymi, z którymi wiążą nas interesy. (...) Solidarność w tym ethosie zaleca się wyłącznie ze względu na jej efektywność*³¹⁷.

³¹¹ Homer, *Iliada*, tłum. F.K. Dmochowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1968.

³¹² I. Nitobe, *Bushido. Dusza Japonii*, tłum. W. Nowakowski, Wydawnictwo Keiko Publishers, Warszawa 1993.

³¹³ M. Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

³¹⁴ L.S. Zakrzewski, *Ethos rycerski w dawnej i współczesnej wojnie*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2004.

³¹⁵ Ibidem.

³¹⁶ Ibidem, s. 45.

³¹⁷ Ibidem, s. 46.

W *Sparcie* bardzo poważnie podchodzono do relacji istniejących pomiędzy wojownikami, gdyż bycie jednym z nich nie wiązało się jedynie z posiadaniem wyjątkowego prestiżu wśród mieszkańców *państwa-miasta*, ale także z pewnymi wyrzeczeniami. W owych czasach stwarzano wiele możliwości, aby przedstawiciele tej warstwy społecznej zacieśniaли więzi, w tym również takich, które jednocześnie osłabiały inne relacje, na przykład – rodzinne. Maria Ossowska opisuje to zjawisko w następujący sposób: *Urabianiu obywatela służyły między innymi – jak wiadomo – wspólne biesiady, zwyczaj utrwalający styl życia obozowego. Były one raczej skromne i składały się z pewnego minimum (...). Wzmacniając więź łączącą Spartiatów, stanowiły dodatkowy czynnik rozbijający rodzinę, obok wychowania poza domem i w pełni dozwolonego wiarołomstwa (...)*³¹⁸.

W średniowieczu prestiż stał się jeszcze bardziej pożądanym przez rycerzy, a jego posiadanie zależało od wyników osiągniętych w walce, jak też od rodzaju relacji z innymi przedstawicielami tego stanu społecznego. Autorka *Ethosu rycerskiego i jego odmian* zauważa to, stwierdzając, że *podczas gdy jedni poszukiwacze chwały szukali jej przede wszystkim w walce orężnej, inni akcentowali cnoty pokojowe*³¹⁹.

Solidarność rycerska nie stanowiła przeszkody na drodze do zdobywania chwały na polu bitwy. Istnieją przykłady świadczące o pojawianiu się przejawów solidarności pomiędzy rycerzami wrogich armii, tuż po skończonej bitwie. W *ethosie rycerskim i jego odmianach* można przeczytać o podejmowaniu pokonanych wrogów przez Anglików po bitwie pod Crécy i pod Poitiers, o wspólnym ucztowaniu i zawodach sportowych³²⁰. Jednak w kontekście prowadzonych rozważań największe znaczenie ma poszukiwanie przejawów braterstwa broni istniejącego pomiędzy rycerzami. Jednym z najwyrazistszych przykładów takiego przejawu jest przyrzeczenie bezwarunkowego pozostania na polu bitwy, dopóki chociaż jeden towarzysz broni na nim pozostał. *Rycerz – jak wiadomo – musiał być bezwzględnie wierny zobowiązaniom podjętym w stosunku do równych sobie. (...) Huizinga pisze o grupie rycerzy, która ślubowała, nie uciekać nigdy z pola walki dalej niż na odległość pięćdziesięciu akrów. Dziewięćdziesięciu rycerzy miało wypłacić ten ślub życiem*³²¹.

Warto w tym miejscu nawiązać do jeszcze jednej istotnej kwestii. Stanowa solidarność rycerzy nie miała bezwarunkowego charakteru. Prawdopodobnie względność omawianych zasad ograniczała ich nadużywanie w codziennym życiu. Maria Ossowska spostrzegła, że *klasowe braterstwo nie przeszkadzało rycerzom wywiązywać się z obowiązku pomsty za każdą, uczynioną sobie czy krewnym, rzekomą czy autentyczną zniewagę*³²².

Współczesny żołnierz, tak jak wojownik, samuraj czy rycerz również stosuje się do różnorodnych zasad, w tym przypadku tworzących *ethos żołnierski* lub *etykę żoł-*

³¹⁸ Ibidem.

³¹⁹ Ibidem, s. 162.

³²⁰ Ibidem, s. 71.

³²¹ Ibidem, s. 72.

³²² Ibidem.

nierską³²³. Jedną z podstawowych zasad tego ethosu jest prawość, wyznaczana przez miłość do ojczyzny, koleżeństwo, stosunek do nieprzyjaciela i miłość³²⁴. Ze względu na kierunek prowadzonych rozważań to koleżeństwo jest najważniejszym z wymienionych czynników.

W pracy pt. *De virtute militari. Zarys etyki wojskowej* znajduje się stwierdzenie, że cel wojny określa etyczny stosunek żołnierza do towarzyszy broni³²⁵. Dzieje się tak ponieważ, z jednej strony – realizacja celu działań wojennych wymaga współpracy, a z drugiej – siły zbrojne stanowią swoistą formę życia społecznego, której funkcjonowanie podlega złożonemu systemowi normatywnemu³²⁶.

W przekonaniu Józefa Marii Bocheńskiego żołnierz może być postrzegany przez towarzyszy broni na trzy sposoby. Przede wszystkim w żołnierzu można dostrzec: zwykłego człowieka, drugiego żołnierza oraz członka grupy. W stosunku do żołnierza jako zwykłego człowieka powinno się kierować *sprawiedliwością, szacunkiem, przychylnym nastawieniem, gotowością niesienia mu pomocy* oraz szeroko rozumianą *miłością bliźniego*, tak jak do każdego innego członka społeczeństwa. Zasady te, w głównej mierze, dotyczą życia codziennego, a jedyną różnicą dotyczącą ich wojskowego kontekstu jest większa częstotliwość oraz prawdopodobieństwo wystąpienia sytuacji, w której pojawi się konieczność zachowania się zgodnie z tymi zasadami.

Wobec żołnierza jako członka sił zbrojnych, który jest współodpowiedzialny za realizację ich celu, powinno się odnosić zgodnie z tymi samymi zasadami, które zostały przedstawione powyżej, z tym jednak zastrzeżeniem, że *im bardziej jakiś żołnierz jest w danej sytuacji potrzebny do zwycięstwa, tym więcej będzie mu się należało od towarzyszy*³²⁷. W praktyce oznacza to, że każdy żołnierz powinien z największą starannością dbać o swego przełożonego, gdyż jego wartość w procesie realizacji celu jest dużo wyższa niż jego samego. Żołnierz, w sytuacji zagrożenia jego przełożonego, powinien być gotowy do największego poświęcenia. Jednak możliwa jest także sytuacja, w której to podwładny będzie odgrywał ważniejszą rolę od dowódcy. W takiej sytuacji również na dowódcę spoczywa obowiązek poświęcenia życia dla osiąganego celu. Zasada ta również wskazuje nadrzędny charakter dobra grupy żołnierzy nad dobrem pojedynczego żołnierza. W wyniku akceptacji tej zasady mogą też powstać niezwykle trudne do rozwiązania dylematy moralne. Najwyrazistszym tego przykładem jest wybór pomiędzy kontynuowaniem realizacji zadania a niesieniem pomocy rannemu towarzyszowi broni.

³²³ Etyka żołnierska stanowi kluczowe zagadnienie wielu publikacji, m.in. M. Kubiak, K. Loranty, *Etyka zawodowa żołnierzy demokratycznej Rzeczypospolitej*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 2001.

³²⁴ J.M. Bocheński, O.P. *De virtute militari. Zarys etyki wojskowej*, Wydawnictwo Philed, Kraków 1993.

³²⁵ Ibidem, s. 24.

³²⁶ Określenie system normatywny zostało wykorzystane w sposób zamierzony, gdyż dotyczy nieformalnych zasad istniejących w siłach zbrojnych. Koncepcja J.M. Bocheńskiego traktuje *towarzysza broni* jako ich członka, abstrahując poza pozycję w hierarchii dowodzenia.

³²⁷ J.M. Bocheński, op. cit., s. 25.

Żołnierz traktowany jako członek grupy przypomina członka rodziny. Etyka żołnierska w tym wymiarze przypomina etykę rodzinną. Wśród podstawowych zasad znajduje się pierwszeństwo niesienia pomocy członkowi tej samej jednostki organizacyjnej sił zbrojnych i konieczność pomagania towarzyszom broni poza teatrem działań militarnych. Jednak nie jest to pomoc bezwarunkowa, powinno się jej udzielać tylko w słusznym sytuacjach, gdyż *etyczne braterstwo broni tym się różni od koleżeństwa złoczyńców, że złoczyńca jest solidarny we wszystkim, podczas gdy prawy żołnierz tylko w czynnościach dobrych – i nic tak nie degraduje koleżeństwa, jak solidarność w złym*³²⁸. Warto również podkreślić, że w omawianym zakresie określenie braterstwo broni staje się odpowiedniejsze do charakteru relacji istniejących pomiędzy żołnierzami.

Józef Maria Bocheński zwraca również uwagę, że w czasie działań wojennych, a szczególnie walki zbrojnej, zasady etyki żołnierskiej nie zawsze mogą być zastosowane. W celu zapewnienia względnie trwałej predyspozycji do realizacji zadań w każdym żołnierzu powinna być kształtowana swoista postawa polegająca na stałym poczuciu obowiązku spełnienia wymogów, które są formułowane wobec niego. Ponadto wspomniany autor postuluje, aby wyraźnie odróżnić *posłuszeństwo* od *koleżeństwa* i w toku przygotowania żołnierzy do walki zbrojnej oddzielnie kształtować te właściwości.

Koleżeństwo wśród żołnierzy pozwala dostrzec jeszcze jedną istotną kwestię. Jest ono na tyle szczególną właściwością więzi społecznych łączących żołnierzy, że czyni ze współpracowników osoby wyjątkowo bliskie. Wiąże się to z poszerzeniem zakresu wspólnie podejmowanych działań, często wykraczających poza życie zawodowe. Stąd również wynika zasadność wykorzystania określenia braterstwa broni w kontekście omawianej problematyki. Zdaniem Józefa Bocheńskiego więzi te mają niezwykle duże znaczenie dla osiągnięcia celu prowadzonych działań wojennych, a mianowicie – zwycięstwa. Jednym słowem dzięki braterstwu broni wzrasta wartość jednostki organizacyjnej sił zbrojnych³²⁹.

Silne relacje pomiędzy żołnierzami mogą powodować również niepożądane skutki. Doświadczony praktyk działań wojennych, Marian Porwit, zwraca uwagę, że *zwartość oddziału w walce była czynnikiem obosiecznym. Potęgowała poczucie siły i oparcie moralne przez fizyczną styczność z towarzyszami broni, przez bezpośredniość wpływu dowódców w walce. Z drugiej strony łatwiej objawić się mogły ujemne objawy psychiki tłumu*³³⁰. To spostrzeżenie może dotyczyć negatywnych skutków lojalności żołnierskiej przedstawionych w poprzednim podrozdziale, co zdecydowanie osłabia wartość jednostki organizacyjnej sił zbrojnych. W przekonaniu powyżej przytoczonego autora przede wszystkim *podnieść wartość zbiorowości trzeba przez wyrabianie możliwie dużej ilości jednostek przodujących, ale z drugiej strony na jednostki nawet*

³²⁸ Ibidem, s. 26.

³²⁹ Ibidem, s. 27.

³³⁰ M. Porwit, *Duch żołnierski. Organizacja wychowania żołnierza*, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1935, s. 44.

wysokiej wartości oddziałać można przez siłę zbiorowości³³¹. W ten sposób wskazuje on metody wywierania wpływu na żołnierzy jako członków wyjątkowej grypy społecznej, które mogą być postrzegane jako instrumentarium kształtowania braterstwa broni.

Jedno z najnowszych odniesień do relacji określonych mianem braterstwa broni można znaleźć także w *Kredo Żołnierza Jednostki Wojskowej Komandosów*. W jednej z zasad w nim zawartych można odnaleźć następujące zobowiązanie: *Nie zawiodę tych, z którymi służę. Żadnego z nich nie pozostawię na pastwę wroga w izolacji i osamotnieniu*³³². Cytat ten świadczy o aktualnym charakterze prezentowanej problematyki i roli zjawiska braterstwa broni w funkcjonowaniu sił zbrojnych.

Relacja istniejąca pomiędzy żołnierzami przyjmuje formę braterstwa broni, dzięki czemu staje się więzią autoteliczną, czyli *sama w sobie stanowi dla nich wartość*. Mieczysław Gogacz charakteryzuje ten punkt widzenia i interpretuje aksjologiczny wymiar takich relacji społecznych. *Trwanie relacji, ich bytowy stan trwania, jest czymś, czego potrzebujemy, co cenimy. Jest wartością. Wartość więc jest trwaniem relacji osobowych. Jest tym, że trwają relacje osobowe, gdy chronimy je poznaniem i decyzją. Chronimy bezpośrednio relacje osobowe, a pośrednio przez chronienie tych relacji chronimy ich podmioty: realność, prawdę, dobro, istnienie*³³³. Warto jednak przypomnieć, że przedstawione w tym miejscu normy regulujące relacje między żołnierzami mają wyjątkowo świadomościowy charakter i nie muszą być zgodne z podejmowanymi przez nich działaniami. Określenie poziomu realizacji tych norm decyduje o sile oraz zakresie zjawiska braterstwa broni.

W zasięgu podjętych rozważań znalazła się problematyka określająca źródła wiedzy na temat zjawiska braterstwa broni, ale także wskazująca jego wybrane komponenty. Na tej podstawie potwierdziło się wcześniej wyrażone przekonanie, że źródłem wiedzy na temat omawianego zjawiska są istniejące w teorii nauk społecznych pojęcia. Ponadto, zgodnie w wcześniejszymi ustaleniami, istnieje jeszcze jedno źródło wiedzy na temat omawianego zjawiska, które wymaga analizy. Braterstwo broni stanowi również treść różnego rodzaju tekstów kultury, a w szczególności dzieł literackich, filmów, a nawet utworów muzycznych. W oparciu o nie powstaje potoczny obraz braterstwa broni, który może stanowić punkt wyjścia do dalszej eksploracji tego zagadnienia. Określenie poziomu prawdziwości tego obrazu w toku badań naukowych może przyczynić się także do zmiany sposobu postrzegania zjawiska braterstwa broni, ale przede wszystkim do potwierdzenia jego istnienia.

W poszukiwaniu pozanaukowych dowodów istnienia zjawiska braterstwa broni można odwołać się jedynie do treści bezpośrednio odwołujących się do tego określenia, gdyż właściwie każda *opowieść o wojnie* traktuje o wyjątkowych relacjach istniejących pomiędzy żołnierzami. Wyjątkowo bogaty zbiór takich tekstów kultury

³³¹ Ibidem, s. 50.

³³² <http://www.cisiiskuteczni.pl> (dostęp: 18.12.2023).

³³³ M. Gogacz, *Ku etyce chronienia osób. Wokół podstaw etyki*, Wydawnictwo Pallotinum, Warszawa 1991, s. 6.

można odnaleźć w pracach Urszuli Jareckiej: *Propaganda wizualna słusznej wojny: media wizualne XX wieku wobec konfliktów zbrojnych*³³⁴ oraz *Nikczemny wojownik na słusznej wojnie*³³⁵.

Jednym z najobszerniejszych obrazów zjawiska braterstwa wojny jest cykl powieści Williama Edmunda Butterwortha Griffina zatytułowany *The Brotherhood of War*, a przetłumaczony na język polski jako *Braterstwo broni*. Motywem przewodnim tej serii są relacje istniejące pomiędzy żołnierzami w czasie działań wojennych uwikłane w kontekst miłości kobiet, które oczekują powrotu wojskowych. Seria ta składa się z dzieł następujących części: *Porucznicy*³³⁶, *Kapitanowie*³³⁷, *Majorowie*³³⁸, *Pułkownicy*³³⁹, *Zielone berety*³⁴⁰, *Generałowie*³⁴¹, *Nowy gatunek*³⁴², *Lotnicy*³⁴³ i *Operacje specjalne*³⁴⁴.

Innym przykładem tekstu kultury, który w sposób bezpośredni posługuje się określeniem braterstwa broni, jest jeden z południowokoreańskich filmów. To dramat wojenny opowiadający o lasach dwóch braci uczestniczących w działaniach wojennych, a także o ich relacjach z matką. W tym przypadku braterstwo broni ma podwójne znaczenie. Jego reżyserem jest Je-gyu Kang, a autorem scenariusza Je-gyu Kang, Ji-hoon Han i Sang-don Kim³⁴⁵.

Wyjątkowym tekstem kultury jest również pewna fotografia, która nie zawiera określenia braterstwa broni w tytule, ale stanowi doskonałe jego odzwierciedlenie. Jej autorem jest Joseph John Rosenthal, który za tę fotografię zatytułowaną *Sztandar nad Iwo Jimą* otrzymał nagrodę Pulitzera. Fotografia przedstawia sześciu *Marines* wznoszących flagę Stanów Zjednoczonych Ameryki podczas jednej z bitew. Fotografia ta zainspirowała również kolejnych twórców. Na jej podstawie powstał pomnik *Marine Corps War Memorial* mieszczący się w Arlington oraz powieść³⁴⁶ i film³⁴⁷ pt. *Sztandar chwały*.

W potocznym dyskursie określenie braterstwo broni pojawia się jeszcze w kontekście gry komputerowej, pomników upamiętniających współpracę armii polskiej i radzieckiej w czasach II wojny światowej, odznaczenia przyznawanego w okresie istnienia *Układu Warszawskiego* i jednego z najpopularniejszych utworów zespołu *Dire Straits* zatytułowanego *Brothers in Arms*.

³³⁴ U. Jarecka, *Propaganda...*

³³⁵ U. Jarecka, *Nikczemny...*

³³⁶ W.E.B. Griffin, *Porucznicy*, tłum. T. Rachwał, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2007.

³³⁷ W.E.B. Griffin, *Kapitanowie*, tłum. L. Erenfeicht, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2007.

³³⁸ W.E.B. Griffin, *Majorowie*, tłum. P. Kuś, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2008.

³³⁹ W.E.B. Griffin, *Pułkownicy*, tłum. M. Szymański, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2008.

³⁴⁰ W.E.B. Griffin, *Zielone berety*, tłum. P. Kuś, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2009.

³⁴¹ W.E.B. Griffin, *Generałowie*, tłum. M. Szymański, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2009.

³⁴² W.E.B. Griffin, *Nowy gatunek*, tłum. P. Kuś, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2010.

³⁴³ W.E.B. Griffin, *Lotnicy*, tłum. M. Szymański, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2011.

³⁴⁴ W.E.B. Griffin, *Operacje specjalne*, tłum. M. Szymański, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2012.

³⁴⁵ <http://www.filmweb.pl/film/Braterstwo+broni-2004-109360> (dostęp: 18.12.2023).

³⁴⁶ J. Bradley, *Sztandar chwały*, tłum. R. Radomski, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2006.

³⁴⁷ <https://www.filmweb.pl/film/Sztandar+chwa%C5%82y-2006-193980> (dostęp: 18.12.2023).

W powyżej sformułowanych poglądach można odnaleźć fragmenty obrazu szczególnego rodzaju żołnierskich relacji. Lojalność, przyjaźń, solidarność, zaufanie, całe bogactwo norm moralnych, a także różnorodne teksty kultury to nie tylko *obiekty* umożliwiające integrację potocznego obrazu braterstwa broni z istniejącymi w obrębie nauk społecznych pojęciami, ale przede wszystkim obserwowalne przejawy potwierdzające jego istnienie. Warto w tym miejscu podkreślić, że celem prowadzonych analiz nie jest także wyrażenie zdecydowanej aprobaty dla sformułowania, że braterstwo broni istnieje jedynie dzięki lojalności, przyjaźni, solidarności i zaufaniu, gdyż prawdopodobnie można dostrzec całe bogactwo zjawisk życia społecznego determinujące te wyjątkowe więzi społeczne. Sedno rozważań dotyczących relacji pomiędzy wymienionymi powyżej zagadnieniami przyjmuje zupełnie inny kierunek, a mianowicie – odpowiedzi na pytanie: *Czy bez tych czynników, bądź przejawów braterstwa broni mogłoby istnieć i jakie ono naprawdę jest?*

1.3.3. Braterstwo broni – odzwierciedlenie przedmiotu rozważań

W rezultacie dokonanych interpretacji teoria więzi społecznej oraz kontekst działań wojennych zostały ze sobą powiązane. Znajduje to odzwierciedlenie w analizie dyskursu dotyczącego koncepcji *spójności jednostki bojowej*. Wiele różnorodnych informacji, które zdecydowanie potwierdzają wyjątkowy charakter relacji istniejących pomiędzy żołnierzami, oraz szereg intuicji wskazujących na źródła tej wyjątkowości zachęcają do podjęcia badań w przedmiotowym zakresie. Innymi słowy, w miejscu, w którym krzyżują się płaszczyzny podjętych rozważań, wyraźnie uwidocznia się nadrzędna intencja badań empirycznych. Wykorzystanie teorii więzi społecznej w kontekście wybranych właściwości zjawiska wojny pozwoli odtworzyć obraz wyjątkowych form życia społecznego, których spoiwo stanowi zjawisko braterstwa broni.

Zjawisko wojny i relacje społeczne pozostają ze sobą w bardzo silnym związku. Pod wpływem tych wzajemnych oddziaływań znajdują się przede wszystkim relacje istniejące pomiędzy jednostkami bezpośrednio zaangażowanymi w działania wojenne. Wśród tych jednostek znajdują się w głównej mierze – uczestniczący w walce zbrojnej – żołnierze. Można zatem przypuszczać, że poszukiwanie wiedzy na temat natury tych wyjątkowych relacji może wzbogacić dotychczasowy obraz zawodu żołnierza, zjawiska wojny, a w pewnym stopniu, za ich pośrednictwem, również natury człowieka. Co najważniejsze, poznanie zjawiska braterstwa broni, może posiadać nie tylko poznawcze, ale także pragmatyczne znaczenie. Potwierdzeniem powyższego sformułowania jest ugruntowane w naukach społecznych założenie o ścisłym związku więzi społecznych i procesu funkcjonowania grup oraz zbiorowości społecznych. W celu uszczegółowienia kierunku dalszych poszukiwań i odzwierciedlenia przedmiotu badań, a także uzasadnienia ich podjęcia zostaną sformułowane założenia metodologiczne, które są niezbędne w trakcie rekonstrukcji procesu badawczego. Będą one stanowić treść kolejnego rozdziału niniejszej publikacji.

CZĘŚĆ II

Braterstwo broni jako przedmiot badań empirycznych

2 Metodologiczne podstawy badań empirycznych nad zjawiskiem braterstwa broni

Identyfikacja metodologicznych założeń badań naukowych wymaga odpowiedzi na wiele złożonych pytań. Treści zawarte w odpowiedziach na nie stanowią podstawę rekonstrukcji założeń procesu badawczego, a także uzasadnienie jego realizacji. Nadrzędną rolę w tym procesie odgrywa odpowiedź na pytanie o przedmiot badań i sposób jego poznania. Kolejne kwestie – dlaczego problem jest ważny oraz jaki jest jego związek z dotychczasowymi osiągnięciami nauki¹, to istotne uzupełnienie wcześniej wyartykułowanych problemów. Niniejszy rozdział stanowi odzwierciedlenie odpowiedzi na powyżej sformułowane pytania.

2.1. Braterstwo broni – charakterystyka sytuacji problemowej

W potocznym dyskursie kategoria braterstwa broni jest wykorzystywana w celu określenia wyjątkowych relacji pomiędzy walczącymi osobami. Aby uszczegółwić powyższe stwierdzenie, można założyć, że najczęściej dotyczy ono walczących *ramię w ramię* żołnierzy. Interpretacja odosobnionej kategorii braterstwa pozwala stwierdzić, że jej istotą jest charakterystyczne podobieństwo do relacji istniejących pomiędzy biologicznymi braćmi², które opiera się na trwałym fundamencie: silnych uczuć oraz wzajemnej odpowiedzialności. Ze względu na wskazane powyżej podstawy wydaje się ono jedną z najtrwalszych relacji społecznych, jednocześnie taką, która nie

¹ P. Francuz, R. Mackiewicz, *Liczby nie wiedzą skąd pochodzą: przewodnik po metodologii i statystyce nie tylko dla psychologów*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2005, s. 585.

² Zob. D.M. Schneider, *Więzi rodzinne, narodowe i religijne w kulturze amerykańskiej: próba zdefiniowania więzi rodzinnych*, tłum. M. Flis, (w:) *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje*, red. M. Kempny, E. Nowicka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 301–311.

jest pozbawiona różnego rodzaju napięć i konfliktów. Braterstwo stanowi szeroką kategorię, która charakteryzuje więzi społeczne konstytuujące małe grupy społeczne, zbiorowości etniczne i wyznaniowe, całe narody, a nawet ludzkość. Zgodnie z założeniami teorii więzi społecznej szczególne znaczenie dla tych zbiorowości posiadają świadomościowe przejawy braterstwa, których podstawą jest przejawiane przez ich członków poczucie przynależności. W tym znaczeniu braterstwo to przekonanie, że wszyscy członkowie grupy powinni odnosić się do siebie jak wyidealizowani w świadomości społecznej bracia. W ten sposób można przedstawić relacje wyrażone określeniem *braterstwo broni*. *Brat-w-broni* to współwalczący kolega, towarzysz, partner, a w odniesieniu do sformalizowanego podmiotu, to po prostu – oddany współpracownik. Najczęściej jest to żołnierz, który w warunkach ekstremalnego zagrożenia oraz trudności towarzyszących walce zbrojnej, w tym silnego stresu, dzieli swój los z innymi żołnierzami, ryzykując dla nich swoje zdrowie, a nawet życie.

Z pewnym prawdopodobieństwem można stwierdzić, co zostanie poddane weryfikacji w czasie badań empirycznych, że braterstwo broni jest najbardziej utrwalonym w świadomości społecznej określeniem, które precyzyjnie uwydatnia charakter relacji istniejących pomiędzy żołnierzami. Jednak zastrzec w tym miejscu należy, że określenie to w przeszłości nawiązywało również do współpracy pomiędzy sprzymierzonymi armiami³ i w większym stopniu było wykorzystywane jako narzędzie propagandy niż odzwierciedlało rzeczywiste relacje pomiędzy pojedynczymi żołnierzami. Podobnym przykładem takiej współpracy *na polu bitwy i poza liniami frontu*, który odwołuje się do tego określenia, jest wojna koreańska, w wyniku której zacieśniły się relacje pomiędzy przywódcami Korei Północnej i ich chińskimi towarzyszami⁴. Co więcej, powyższe *braterstwo* w dalszym ciągu determinuje sytuację polityczną świata. Rozważania na temat braterstwa broni, które zostały podjęte w ramach niniejszej pracy, abstrahują od tego rodzaju interpretacji i koncentrują się wokół odpowiedzi na pytanie: *Co i w jaki sposób łączy żołnierzy w zbiorowości społeczne w kontekście przygotowania i udziału w działaniach wojennych, a szczególnie walki zbrojnej?* W toku podjętych rozważań szczególne znaczenie ma poszukiwanie źródeł i przejawów tych szczególnych relacji, co staje się możliwe dzięki teorii więzi społecznej. W wyniku jej analizy wyłoniły się następujące zagadnienia: dążenie do wspólnego celu; posiadanie odpowiedniego światopoglądu (m.in.: patriotyzm, miłość bliźniego itp.); chęć realizacji powierzonego zadania; istnienie takich uczuć

³ Braterstwu broni jako kategorii określającej współpracę pomiędzy sojusznicznymi armiami: polską i radziecką, poświęcono uwagę w wielu pracach, m.in. (w:) G. Drozdow, J. Rjabko, *Braterstwo broni*, Krajowa Agencja Wydawnicza „Plakat”, Warszawa–Moskwa 1987; A. Grochowska (red.), *Braterstwo broni: braterstwo pracy*, Wydawnictwo Interpress, Warszawa 1975; J. Rydlowski, *Braterstwo broni*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1977; E. Jadziak, P.A. Żylica, A.W. Antosiak i in., *Braterstwo broni*, Wojskowy Instytut Historyczny Ministerstwa Obrony Narodowej PRL, Instytut Historii Wojskowej Ministerstwa Obrony ZSRR, Warszawa 1975.

⁴ A. Cathcart, C. Kraus, *The Bonds of Brotherhood. New Evidence on Sino–North Korean Exchanges 1950–1954*, „Journal of Cold War Studies” 2011, 13(3), s. 27–51.

jak: sympatia, bliskość, wyrozumiałość itp.; uznawanie wspólnych wartości i norm; wola przetrwania w sytuacji zagrożenia; wola pokonania przeciwnika, ale przede wszystkim: zaufanie, lojalność, solidarność i przyjaźń.

W wyniku interpretacji głównego zagadnienia niniejszej publikacji oraz analizy literatury przedmiotu można stwierdzić, że istnieje niewiele informacji, które w sposób bezpośredni nawiązują do zjawiska braterstwa broni. Brytyjski *badacz przeszłości*, specjalizujący się w historii średniowiecznej, wojnach tego okresu oraz rycerskości, Maurice Keen już na początku lat 60. ubiegłego wieku zauważył, że współcześni historycy niewiele uwagi poświęcają tej relacji, która w czasach średniowiecza istniała pomiędzy ludźmi nazywanymi się *braćmi-w-broni*. Zwraca on również uwagę, że *przyczyna tego zaniedbania jest prawdopodobnie całkiem oczywista – owi historycy w swojej pracy opierają się na zarejestrowanych dowodach, lecz zarejestrowane dowody bardzo mało mówią o tej wyjątkowej relacji*⁵.

Ostatecznie Maurice Keen odwołuje się do jednego z takich dowodów, który odkrywa we fragmencie osiemnastowiecznej pracy jednego z francuskich historyków. Ten fragment stanowi nie tylko potwierdzenie istnienia refleksji dotyczącej zjawiska braterstwa broni w przeszłości, ale również charakterystykę jego natury. Tym dowodem jest następująca wypowiedź Jeana-Baptiste de La Curne de Sainte-Palaye: *Od samego początku jesteśmy braćmi-w-broni i jesteśmy do siebie przywiązani w taki sposób, że każdy z nas, w razie potrzeby, jest gotowy poświęcić życie za drugiego, ratując jego honor, a zatem to prawdziwe przywiązanie sprawia, że jestem gotowy pomóc mu moim ciałem i wszystkimi moimi dobrami, jak on zrobiłby to samo dla mnie, gdybym tego potrzebował*⁶.

Analizując powyżej sformułowaną deskrypcję, nie trudno dostrzec kluczową rolę siły zaufania, lojalności i solidarności, przejawiających się w przywiązaniu i poczuciu odpowiedzialności jednostek konstytuujących przedmiotową relację. Przytoczony fragment bardzo wyraźnie uwidocznia również społeczne powinności i uprawnienia formułowane wobec jej podmiotów i ogólnie rzecz ujmując – wyjątkową postawę wobec drugiego człowieka. Gotowość do poświęcenia swojego zdrowia bądź życia oraz świadomość, że ktoś zrobi to samo, to podstawowa cecha braterstwa broni. Konieczność walki z przeciwnikiem staje się wspólnie doświadczanym fragmentem środowiska życia, analogicznie do innych rodzajów więzi społecznych – czynnikiem więziotwórczym.

Powyższe stwierdzenia potwierdzają w zupełności, że braterstwo broni stanowi adekwatne określenie więzi społecznych spajających wojowników w różnorodne zbiorowości, jednak ze względu na jego potoczny charakter uzasadnienie wykorzystania tego terminu w celu przedstawienia tych szczególnych więzi wymaga dalszego uzupełnienia.

⁵ M. Keen, *Brotherhood in Arms*, „The Journal of the Historical Association” January 1962, Vol. 47, Issue 159, s. 1.

⁶ Ibidem, za: J.-B. de La Curne de Sainte-Palaye, *Mémoires sur l'ancienne chevalerie, chevalerie considérée comme un établissement politique et militaire*, Paris 1759, s. 276.

Wybór określenia braterstwo broni jest w pełni uzasadniony. Świadczą o tym następujące przesłanki. Przede wszystkim zarówno pojęcie więzi społecznej, jak i koncepcja *spójności jednostki bojowej* mają nazbyt ogólny, wieloznaczny, skomplikowany, a czasami nawet niespójny charakter. Wspomniane cechy znajdują odzwierciedlenie w poglądach, które zostały przedstawione w niniejszej pracy. Ponadto istnieje jeszcze kilka argumentów potwierdzających, że rzeczzone zagadnienie jest najodpowiedniejszym określeniem dla omawianej problematyki. Po pierwsze – braterstwo broni nawiązuje do jednej z najsilniejszych relacji społecznych, co uwydatnia jej moralny aspekt⁷. Po drugie – w sposób bezpośredni odnosi się ono do kontekstu działań wojennych, gdyż nawiązuje do zagadnienia użycia broni w trakcie walki zbrojnej. A po trzecie – jest określeniem powszechnie znanym w potocznym dyskursie i wskazuje jeden z atrybutów bycia żołnierzem, a przede wszystkim podkreśla wyjątkowy charakter uczestnictwa w działaniach wojennych.

Określenie braterstwo broni stanowiące odzwierciedlenie analizowanej problematyki pozostaje w granicach zainteresowania nauk społecznych, w tym szczególnie – nauk o bezpieczeństwie. Celem tych ostatnich *jest identyfikowanie wszelkich zagrożeń i kreowanie wieloaspektowych działań narodowych i międzynarodowych systemów obronnych, a przedmiotem badań będą wszelkie systemy obronne działające w aspekcie przeciwstawiania się powstającym zagrożeniom, a w szczególności – stany sytuacyjne, procedury i związki przyczynowo-skutkowe objawiające się przez pryzmat wpływów zarządzania (dowodzenia) na efekty jakościowe działań obronnych ze szczególnym uwzględnieniem działań militarnych*⁸. Akceptacja poglądu, że przedmiotem poznania tych nauk jest przygotowanie, organizacja i prowadzenie szeroko postrzeganych działań obronnych, rezultaty tego poznania natomiast służą ustawicznemu wzrostowi jakości tych procesów⁹, pozwala zdecydowanie stwierdzić, że braterstwo broni stanowi także istotny fragment przedmiotu nauk o bezpieczeństwie.

Określenie analizowanej problematyki mianem braterstwa broni może jednak budzić kontrowersje wynikające z zasadności wykorzystania potocznej kategorii w obrębie nauk społecznych. Można stwierdzić, że są to kontrowersje nieuzasadnione, gdyż przenikanie potocznych sformułowań do języka nauki, jak też naukowych terminów do języka życia codziennego, stanowi *naturalny* proces wymiany treści pomiędzy powyższymi komponentami świadomości społecznej. O niebezpieczeństwach i korzyściach posługiwania się potocznymi kategoriami w toku naukowej refleksji traktuje artykuł Jolanty Maćkiewicz. W wyniku dokonanych analiz przytoczona autorka stwierdza, że wykorzystanie potocznej kategorii w nauce jest możliwe dzięki *prawdziwemu obiektywizmowi* badacza. Obiektywizm ten natomiast wymaga spełnienia wielu warunków.

⁷ Zgodnie z perspektywą przyjętą przez Piotra Sztompkę, która określa warunki, w jakich więzi społeczne stają się główną przyczyną trwałości grup społecznych i całego społeczeństwa.

⁸ B. Szulc (red.), *Metodologiczne i edukacyjne wyznaczniki nauk o obronności*, Warszawa 2013, s. 66.

⁹ J. Wołęjszo, R. Jakubczak (red.), *Obronność. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Bellona S.A., Warszawa 2013, s. 14.

Pierwszy warunek to konieczność posiadania własnego *punktu widzenia*, drugi to znajomość innych *punktów widzenia* i umiejętności ich wykorzystania oraz trzeci – wskazuje konieczność odróżnienia *pojęć bezpośrednio zależnych od doświadczenia od tych, które są uzależnione od celów i sposobów ludzkiego poznania, i wobec tego mogą zmieniać się wraz ze zmianą punktu widzenia*¹⁰. W wyniku wzajemnego przenikania różnorodnych kategorii z języka potocznego świat nauki zyskuje nowy fragment teorii, a teoria pozostaje w związku ze światem codziennych doświadczeń człowieka.

Źródłem wątpliwości dotyczących możliwości wykorzystania określenia braterstwa broni w naukach społecznych może być również jego normatywny charakter. Warto jednak podkreślić, że intencją prowadzonych analiz jest obiektywne odzwierciedlenie tego zjawiska, a nie próba apoteozy bądź krytyki relacji istniejących pomiędzy żołnierzami. Innymi słowy, podjęte rozważania prowadzą do rekonstrukcji obrazu głównego zagadnienia niniejszej publikacji, a nie do próby jego oceny. Za takim podejściem przemawia również fakt, że braterstwo istniejące w innych kontekstach życia społecznego nie może zostać określone mianem jednolitej, normatywnie relacji. Zatem zdecydowanie można stwierdzić, że ma ono ambiwalentny charakter, co determinuje konieczność uwzględnienia wielorakich aspektów i szerokiego spektrum przejawów w trakcie jego interpretacji.

Ostatecznie zasadność wykorzystania kategorii braterstwa broni w stosunku do zjawiska więzi społecznych powinna zostać poddana próbie badań empirycznych. Przedmiotem takich badań mogłyby się stać powiązane z określeniem braterstwa broni, szeroko rozumiane spostrzeżenia dotyczące tych wyjątkowych relacji. Szczególne znaczenie w tym kontekście ma poznanie opinii wybranych kategorii żołnierzy jako jednostek społecznych w bezpośredni sposób doświadczających tych relacji. Poznanie tego rodzaju spostrzeżeń, zarówno dotyczących ogólnej natury, jak i poszczególnych właściwości braterstwa broni, ujętych w kontekście teorii więzi społecznej oraz zjawiska wojny, określiłoby kierunek dalszych poszukiwań. Dzięki takiemu podejściu możliwe stałoby się również ustalenie miejsca i roli przedmiotowej kategorii w świadomości społecznej, a także w kulturze. Odzwierciedleniem przedstawionej sytuacji problemowej i woli realizacji powyżej sformułowanych postulatów będzie sprecyzowany, w kolejnej części niniejszej pracy, cel badań.

2.2. Zjawisko braterstwa broni jako cel badań

Wśród przedstawicieli nauk społecznych istnieje wiele zróżnicowanych, a często także przeciwstawnych poglądów dotyczących konieczności, zakresu i roli formułowania celów badań. Szczególne miejsce w tej polemice zajmuje zagadnienie poziomu komplementarności określania celów i problemów badawczych¹¹.

¹⁰ J. Maćkiewicz, *Potoczne w naukowym niebezpieczeństwa i korzyści*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2000, nr 2218, „Język a kultura”, t. 13, Wrocław, s. 112.

¹¹ T. Majewski, *Miejsce celów, problemów i hipotez w procesie badań naukowych*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2003, s. 33–40.

W przedmiotowym dyskursie istnieje przekonanie, że sformułowanie głównego celu badań ma fundamentalne znaczenie dla ogółu czynności podejmowanych w trakcie ich realizacji. Można stwierdzić, że z jednej strony – czynność ta stanowi pierwszy ich etap, z drugiej – określa kierunek później podejmowanych działań. Ogólnie rzecz ujmując, określenie celu badań *oznacza wyrażenie wszystkich zamierzeń autora projektu w jednym lub kilku zdaniach*¹². Jednak istotne jest również to, aby owe intencje zawierały się w ramach ogólnych celów nauk społecznych.

Metody badań społecznych pozwalają realizować trzy takie cele. Realizacja pierwszego z nich zachodzi w sytuacji, kiedy badacz analizuje nieznaną problematykę lub zmierza do rekonstrukcji nowego punktu widzenia. Można wtedy mówić o *eksploracji*. Badania eksploracyjne opierają się na rozpoznaniu, zaznajomieniu bądź lepszym zrozumieniu przedmiotu badań. Takie podejście pozwala również określić możliwość kontynuacji badań oraz wskazać najodpowiedniejsze metody. W głównej mierze badania eksploracyjne posiadają wyjątkowo elastyczny charakter, co w praktyce może oznaczać podążanie za odpowiedziami zamiast pytaniami badawczymi¹³.

Kolejny cel nauk społecznych to *opis* badanego zjawiska. *Opis był pierwotnym celem wielu badań jakościowych. Na przykład etnografia antropologiczna może dążyć do szczegółowego opisu jakiejś społeczności przedsiębiorczej*¹⁴, ale badania takie zarazem rzadko kiedy ograniczają się do czysto opisowych celów¹⁵. Badanie opisowe można określić jako próbę odpowiedzi na pytania: czym jest, kiedy, gdzie i w jaki sposób zachodzi pewne zjawisko¹⁶.

Ostatnim z celów nauk społecznych jest *wyjaśnianie*, którego istotę w największym stopniu odzwierciedla pytanie „Dlaczego”?¹⁷. Innymi słowy, wyjaśnianie pozwala określić *wcześniejsze czynniki, to zdarzenie lub zachowanie*¹⁸, które determinują kolejne, czyli stanowi ono pewnego rodzaju, przyczynowo-skutkowe powiązanie dwóch różnych zjawisk życia społecznego.

W literaturze poświęconej problematyce metodologicznej można napotkać także nieco inną charakterystykę celów nauk społecznych. Oprócz przedstawionego powyżej wyjaśniania nauki społeczne mogą służyć *rozumieniu*, a także *przewidywaniu* zjawisk życia zbiorowego¹⁹.

¹² J.W. Creswell, *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe ilościowe i mieszane*, tłum. J. Gilewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 131.

¹³ E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, tłum. W. Betkiewicz (et al.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 107, 109.

¹⁴ Ibidem, s. 109.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, tłum. E. Hornowska, Zyska i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2001, s. 23.

¹⁹ Ibidem, s. 23–28.

W obrębie formułowanego celu badawczego (...) powinny się zawierać *zamiany, intencje lub główna idea projektu bądź pracy badawczej*²⁰. Innymi słowy, prawidłowo sprecyzowany cel powinien obejmować informacje stanowiące odpowiedź na pytanie – *Czego badacz chce się dowiedzieć i w jaki sposób chce to zrobić?*. Ze względu na fakt, że istotą badań naukowych jest obserwacja i analiza jej wyników, przedmiotowa rekonstrukcja powinna stwarzać możliwości wykorzystania różnorodnych metod badania i analizy pozyskanych tą drogą danych. Przyczyni się to również do akceptacji spostrzeżenia, że istnieje wiele sposobów osiągnięcia tego samego celu.

Scharakteryzowane powyżej jako integralny element powyższego celu intencje ukierunkowujące zainteresowania badacza to ostatnia refleksja przed podjęciem badań właściwych. Dlatego z całą pewnością można stwierdzić, że głównym celem prowadzonych w ramach niniejszej publikacji badań jest:

Identyfikacja sposobów postrzegania zjawiska braterstwa broni jako formy więzi społecznych istniejących pomiędzy żołnierzami.

Powyżej sformułowany cel ma charakter eksploracyjny, jednak w pewnym stopniu nawiązuje do pozostałych celów nauk społecznych. Jego realizacja wymaga także pewnego uszczegółowienia. Rozróżnienie w jego obrębie trzech ściśle ze sobą powiązanych celów szczegółowych precyzyjniej odzwierciedla intencje prowadzonych badań. Wśród nich znajdują się następujące zamierzenia: *poznanie ogólnych właściwości zjawiska braterstwa broni postrzeganych przez żołnierzy; poznanie strukturalnych właściwości zjawiska braterstwa broni postrzeganych przez żołnierzy i poznanie poziomu adekwatności określenia zjawiska braterstwa broni do spostrzeżeń żołnierzy na temat więzi społecznych istniejących pomiędzy nimi.*

Wiedza powstała w wyniku realizacji powyżej określonych celów może posiadać również aspekt praktyczny. Przede wszystkim wyniki tych badań mogą pozbać określenie braterstwa broni dotychczasowych, propagandowo-ideologicznych obciążeń i nadać mu zupełnie nowe znaczenie. Poznanie właściwości braterstwa broni pomogłoby zwrócić także uwagę na wyjątkowe atrybuty służby żołnierskiej w analizowanym zakresie. Hipotetycznie można założyć, że jeżeli na podstawie wyników przeprowadzonych badań okazałoby się, że przygotowanie bądź uczestnictwo w działaniach wojennych determinuje silne i trwałe relacje, znacznie silniejsze i trwalsze niż te, które istnieją w czasie pokoju, to można by wtedy stwierdzić, że braterstwo broni zmienia również obraz zjawiska wojny. Ponadto rezultaty poznania zjawiska braterstwa broni można byłoby poddać rozważaniom w kontekście efektywności jednostek organizacyjnych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, a nawet zastanowić się nad możliwością wykorzystania tych rezultatów w innych kontekstach życia społecznego.

²⁰ J.W. Creswell, op. cit.

2.3. Braterstwo broni jako przedmiot badań

Przedmiotem prowadzonych badań są więzi społeczne istniejące pomiędzy żołnierzami określone mianem zjawiska braterstwa broni. Zgromadzone w teoretycznej części niniejszej pracy informacje potwierdzają, że jest to problematyka doniosła, ważna i aktualna, co czyni ją godną podjętych rozważań, ale przede wszystkim wartą poznania w toku realizowanych badań²¹. Za jednostkę analizy, w tym przypadku, można przyjąć pojedynczego żołnierza połączonego więziami społecznymi z innymi przedstawicielami tej samej kategorii zawodowej, konstytuującego dzięki tym powiązaniom – różnorodne jednostki organizacyjne Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.

Precyzyjne określenie przedmiotu badań, tak jak i ich celu, wymaga znacznego uszczegółowienia. Realizacja tego postulatu, zgodnie ze wskazanym powyżej celem, pozwoli określić sposób postrzegania zjawiska braterstwa broni przez przedstawicieli badanej populacji, a także zweryfikować zasadność wykorzystania przedmiotowego terminu w celu opisanie omawianego zjawiska. Pozwoli to również zastanowić się nad jego miejscem i rolą w świadomości społecznej. Powyżej scharakteryzowane uszczegółowienie przedmiotu badań znajduje odzwierciedlenie w następujących czynnościach, w tym m.in.:

1. Określeniu poziomu autentyczności zjawiska braterstwa broni charakteryzującego przekonania żołnierzy.
2. Wskazaniu istniejących w świadomości żołnierzy analogii do zjawiska braterstwa broni w pozostałych kontekstach życia społecznego.
3. Zdefiniowaniu źródeł wiedzy na temat zjawiska braterstwa broni wykorzystywanych przez żołnierzy.
4. Odzwierciedleniu istotnych właściwości charakteryzujących zjawisko braterstwa broni.
5. Ukazaniu właściwości relacji odzwierciedlających zjawisko braterstwa broni.
6. Identyfikacji cech jednostek społecznych, pomiędzy którymi istnieje zjawisko braterstwa broni.
7. Identyfikacji zbiorowości społecznych, których dotyczy zjawisko braterstwa broni.
8. Identyfikacji zbiorowości społecznych, w których jest ono najsilniejsze.
9. Identyfikacji zbiorowości społecznych w których jest ono najsłabsze.
10. Rozpoznaniu czynników więziotwórczych, które zdaniem żołnierzy konstytuują zjawisko braterstwa broni.
11. Określeniu rodzaju wpływu zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie zbiorowości społecznej, której ono dotyczy.
12. Wskazaniu przejawów zjawiska braterstwa broni ze względu na treść, jak też wymiar obiektywny oraz subiektywny.
13. Odzwierciedleniu procesu kształtowania się zjawiska braterstwa broni na podstawie charakterystycznych przemian jego kontekstu.

²¹ E. Babbie, op. cit.

14. Ukazaniu sposobów wykorzystania problematyki dotyczącej zjawiska braterstwa broni w refleksji naukowej.
15. Charakterystyce relacji pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny.
16. Identyfikacji innych określeń dotyczących zjawiska braterstwa broni, wykorzystywanych przez żołnierzy.

Powyższe czynności prowadzą do rekonstrukcji dwóch, odmiennych zagadnień. Pierwsze to treści świadomości społecznej żołnierzy dotyczące ogólnego obrazu przedstawianego zjawiska. Drugie natomiast odwzorowują szczegółowe spostrzeżenia dotyczące natury jego istotnych właściwości. Analiza tych zagadnień pozwoli również ocenić zasadność wykorzystania określenia braterstwa broni w stosunku do więzi społecznych istniejących pomiędzy żołnierzami. Innymi słowy, wiedza w nich zawarta jest niezbędna, aby zrealizować cele przedmiotowych badań i odpowiedzieć na fundamentalne dla podjętych rozważań problemy badawcze²².

2.4. Problemy, hipotezy, zmienne i wskaźniki badawcze

2.4.1. Problemy badawcze

Przedmiot badań, który został scharakteryzowany powyżej, w dużym stopniu stanowi odzwierciedlenie struktury problematyki badawczej, jednak ze względu na spostrzeżenie dokonane przez Stefana Nowaka, który zauważył, że *w wielu naukach problemy są już tak zestandaryzowane, że kiedy wymienimy przedmiot badań, z góry wiadomo, jak brzmi pytanie interesujące badacza*²³, to nie jest to jedyny możliwy typ formułowania problemu, nawet bowiem jeśli jakieś sformułowanie domyślne wydaje się najbardziej prawdopodobne, można sformułować szereg innych, równie zasadnych pytań²⁴. Dlatego pomimo precyzyjnego określania przedmiotu badań zasadne staje się wyrażenie problematyki badawczej, która stanowi swoisty (...) *zbiór pytań dotyczących pewnych przedmiotów, zjawisk czy procesów, które znalazły się w polu zainteresowania badacza*²⁵.

Zdaniem autorów pracy zatytułowanej: *Metody badawcze w naukach społecznych, problem badawczy to bodziec intelektualny wywołujący reakcję w postaci badań naukowych*²⁶, który aby był empirycznie uzasadniony, musi zostać w sposób jasny i dokładny sformułowany²⁷. Główny problem badawczy stanowi odzwierciedlenie po-

²² Więcej informacji dotyczących przedmiotu badań, w tym odniesienia do miejsca i czasu przeprowadzenia badań, znajduje się w kolejnych podrozdziałach niniejszej pracy.

²³ S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970, s. 221.

²⁴ Ibidem.

²⁵ S. Nowak, op. cit., s. 220.

²⁶ Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, op. cit., s. 67.

²⁷ Ibidem.

trzeb poznawczych scharakteryzowanych w trakcie formułowania celu projektowanych badań i brzmi w sposób następujący:

W jaki sposób wybrane kategorie żołnierzy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej postrzegają zjawisko braterstwa broni?

Ogólny charakter głównego problemu badawczego wymaga precyzyjniejszego ujęcia. W toku realizowanych badań zostanie podjęta próba rozwiązania następujących, bardziej szczegółowych problemów badawczych:

1. W jakim stopniu zjawisko braterstwa broni jest postrzegane jako rzeczywiste?
2. Które z rzeczywiście istniejących i powszechnych relacji społecznych najbardziej przypomina to zjawisko, a które najmniej?
3. Jakie są źródła wiedzy na temat tego zjawiska?
4. Za pomocą jakich właściwości można określić to zjawisko?
5. Jakie relacje odzwierciedla to zjawisko?
6. Które jednostki społeczne można określić mianem podmiotów braterstwa broni?
7. Których jednostek organizacyjnych sił zbrojnych dotyczy to zjawisko?
8. W których jednostkach organizacyjnych sił zbrojnych jest ono najsilniejsze?
9. W których jednostkach organizacyjnych sił zbrojnych jest ono najsłabsze?
10. Jakie czynniki kształtują przedmiotowe zjawisko?
11. W jaki sposób wpływa ono na funkcjonowanie sił zbrojnych?
12. Jakie są przejawy zjawiska braterstwa broni?
13. W jaki sposób kształtuje się omawiane zjawisko?
14. W jakim stopniu zjawisko to stanowi przedmiot refleksji naukowej?
15. W jakim stopniu wiedza na temat zjawiska braterstwa broni może znaleźć zastosowanie w procesie poznania zjawiska wojny?
16. Czy istnieje jakieś inne określenie dotyczące przedstawianej problematyki?

2.4.2. Hipotezy badawcze

Według Janusza Sztumskiego hipoteza stanowi pewnego rodzaju *domniemanie*, *przypuszczenie* lub *domysł naukowy* dotyczące rzeczywistości, która wymaga sprawdzenia w toku badań naukowych²⁸. Z kolei Krzysztof Konarzewski przekonuje, że *hipoteza to nie domysł lub przypuszczenie badacza, lecz wniosek logiczny z teorii, który odnosi się do dającego się zaobserwować stanu rzeczy*²⁹. Jednak najistotniejsze w tej kwestii jest to, że w procesie badań społecznych sformułowanie hipotezy badawczej odgrywa bardzo ważną rolę. W głównej mierze pozwala wyznaczyć granice naukowej eksploracji.

²⁸ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984, s. 43.

²⁹ K. Konarzewski, *Jak uprawiać badania oświatowe. Metodologia praktyczna*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 2000, s. 43.

Hipoteza sprawia, że badacz zbiera jedynie przydatne informacje, ale przede wszystkim jej rolą jest *umożliwienie weryfikacji teorii*³⁰. Hipoteza *to proponowana przez nas odpowiedź, jakiej można udzielić na pytanie badawcze. Jest ona wyrażona w postaci jasno określonego związku pomiędzy zmienną zależną i zmienną niezależną*³¹. Powinna ona być sformułowana w sposób jasny, konkretny, możliwy do sprawdzenia i *pozbawiony elementów wartościujących*³². Istnieją jednak przypadki, kiedy specyfika prowadzonych badań powoduje, że czynność ta jest zbyt trudna, utrudniona bądź wręcz niemożliwa. W przekonaniu Tomasza Majewskiego do tych przypadków można zaliczyć następujące sytuacje, które odzwierciedlają problematykę prowadzonych, w ramach niniejszej pracy, badań: problem badawczy ma charakter opisowy; istnieją trudności w określeniu hipotezy wynikające z wielości możliwości jej sformułowania lub problem może być rozwiązany na wiele sposobów³³.

Znaczenie czynności formułowania hipotez w procesie badań naukowych i wymienione powyżej trudności wynikające z właściwości problematyki badawczej determinują potrzebę stworzenia rozwiązania pośredniego. Opisowy charakter, wielość ujęć i sposobów rozwiązania problemu badawczego utrudnia, ale nie uniemożliwia sformułowanie ogólnej hipotezy głównej, która pozwoli kontynuować rekonstrukcję założeń metodologicznych podjętych badań. Na podstawie powyżej dokonanych rozstrzygnięć można hipotetycznie przyjąć, że:

Istnieją wyraźne różnice pomiędzy sposobami postrzegania zjawiska braterstwa broni przez wybrane kategorie żołnierzy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.

Ogólny charakter powyżej sformułowanej hipotezy wymaga jednak wyjaśnienia kluczowych zagadnień. Znaczenie pierwszego z nich – *sposobów postrzegania* – wynika z problematyki badawczej i zawiera w swoim obrębie szereg następujących elementów: autentyczność zjawiska braterstwa broni, analogie zjawiska braterstwa broni, źródła wiedzy na temat braterstwa broni, istotne właściwości braterstwa broni, właściwości braterstwa broni jako relacji, cechy podmiotów braterstwa broni, zbiorowości społeczne, w których istnieje braterstwo broni, zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie broni, zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie broni, czynniki więziotwórcze zjawiska braterstwa broni, wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych RP, przejawy braterstwa broni według treści i wymiaru, proces kształtowania się zjawiska braterstwa broni, wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce, relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny oraz inne określenia zjawiska braterstwa broni. W odniesieniu do drugiego z tych zagadnień – *poszczególnych kategorii żołnierzy Sił*

³⁰ K. Konarzewski, op. cit., s. 43.

³¹ Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, op. cit., s. 77.

³² Ibidem, s. 79.

³³ T. Majewski, op. cit., s. 40–42.

Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej – można stwierdzić, że zostaną one wyodrębnione na podstawie następujących cech: rodzaju sił zbrojnych, stopnia/korpusu wojskowego i uczestnictwa w działaniach militarnych.

2.4.3. Zmienne i wskaźniki badawcze

Ogólnie rzecz ujmując, zmienna *jest to zbiór wartości, jakie przyjmuje dany obiekt w populacji, do której należy*³⁴. W celu uzupełnienia powyższej charakterystyki, można stwierdzić, że każda zmienna musi spełniać dwa fundamentalne warunki. Przede wszystkim, *wartości zmiennej muszą być rozłączne*³⁵ oraz *nie mogą mieć części wspólnej*³⁶, ale także *wartości zmiennej muszą wyczerpywać wszystkie jej warianty, które występują w danej populacji*³⁷. Ze względu na uzasadniony brak hipotez szczegółowych, zmienne, które zostaną wykorzystane w trakcie realizowanych badań, wynikają z poszczególnych problemów badawczych³⁸. W celu odzwierciedlenia znaczeń zmiennych wykorzystanych w toku prowadzonych badań zostaną sformułowane ich definicje operacyjne. Innymi słowy, zostaną wykorzystane określenia wskazujące desygnaty potwierdzające istnienie i możliwe wartości tychże zmiennych. Wszystkie wykorzystane w toku przedmiotowych badań zmienne, jak również ich definicje operacyjne zawierają poniższe tabele.

Tabela 1. Rozkład zmiennych niezależnych

Lp.	Zmienna	Definicja operacyjna
1.	Rodzaj sił zbrojnych	Właściwość empiryczna klasyfikująca respondentów do czterech kategorii: Wojska Lądowe, Siły Powietrzne, Marynarka Wojenna i pozostałe rodzaje sił zbrojnych
2.	Stopień/korpus wojskowy	Właściwość empiryczna klasyfikująca respondentów do pięciu kategorii ze względu na posiadany stopień wojskowy: korpus szeregowych/marynarzy, korpus podoficerów, korpus oficerów młodszych, korpus oficerów starszych, korpus generałów/admirałów
3.	Udział w działaniach militarnych	Właściwość empiryczna klasyfikująca respondentów do dwóch kategorii ze względu na posiadane doświadczenie w działaniach militarnych: osoby, które brały udział w działaniach militarnych, i takie, które nie brały udziału w działaniach militarnych

Źródło: opracowanie własne.

³⁴ K. Rubacha, *Metodologia badań na edukację*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 42.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem, s. 42–43.

³⁸ T. Majewski, op. cit., s. 44.

Tabela 2. Rozkład zmiennych zależnych

Lp.	Zmienna	Definicja operacyjna
1.	Autentyczność zjawiska braterstwa broni	Właściwość empiryczna określająca stosunek respondenta do autentyczności zjawiska braterstwa broni
2.	Analogie zjawiska braterstwa broni	Właściwość empiryczna, na podstawie której można stwierdzić, jakie analogie zjawiska braterstwa broni są rozpoznawane w stosunkach społecznych istniejących w innych kontekstach życia społecznego
3.	Źródła wiedzy na temat braterstwa broni	Właściwość empiryczna, na podstawie której można stwierdzić, jakie źródła wiedzy na temat zjawiska braterstwa broni są wykorzystywane przez respondentów, z uwzględnieniem szerokiego spektrum komponentów świadomości społecznej
4.	Istotne właściwości braterstwa broni	Właściwość empiryczna pozwalająca określić istotne cechy zjawiska braterstwa broni, pod względem aktualności, atrakcyjności, popularności, powszechności i znaczenia bądź ich przeciwieństw
5.	Właściwości braterstwa broni jako relacji społecznej	Właściwość empiryczna pozwalająca określić istotne cechy zjawiska braterstwa broni jako relacji, pod względem siły, trwałości i treści bądź ich przeciwieństw
6.	Cechy podmiotów braterstwa broni	Właściwość empiryczna umożliwiająca identyfikację cech jednostek społecznych, pomiędzy którymi istnieje zjawisko braterstwa broni
7.	Zbiorowości społeczne, w których istnieje zjawisko braterstwo broni	Właściwość empiryczna umożliwiająca identyfikację zbiorowości społecznych, których dotyczy zjawisko braterstwa broni
8.	Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie broni	Właściwość empiryczna umożliwiająca identyfikację zbiorowości społecznych, w których braterstwo broni jest najsilniejsze
9.	Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie broni	Właściwość empiryczna umożliwiająca identyfikację zbiorowości społecznych, w których braterstwo broni jest najsłabsze
10.	Czynniki więziotwórcze zjawiska braterstwa broni	Właściwość empiryczna umożliwiająca rozpoznanie czynników więziotwórczych, które konstytuują zjawisko braterstwa broni
11.	Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych RP	Właściwość empiryczna, na podstawie której można określić rodzaj wpływu zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie zbiorowości społecznej, której ono dotyczy
12.	Przejawy braterstwa broni według treści i wymiaru	Właściwość empiryczna, na podstawie której można zidentyfikować poszczególne przejawy zjawiska braterstwa broni ze względu na treść, jak też wymiary: obiektywny i subiektywny

Lp.	Zmienna	Definicja operacyjna
13.	Proces kształtowania się zjawiska braterstwa broni	Właściwość empiryczna, na podstawie której można odzwierciedlić proces kształtowania się zjawiska braterstwa broni na bazie charakterystycznych przemian jego kontekstu, m.in.: okres przygotowania do działań militarnych, okres działań militarnych i okres następujący po działaniach militarnych
14.	Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce	Właściwość empiryczna, na podstawie której można określić sposoby wykorzystania problematyki dotyczącej zjawiska braterstwa broni w refleksji naukowej
15.	Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny	Właściwość empiryczna umożliwiająca dostrzeżenie relacji pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny lub jej brak
16.	Inne określenia zjawiska braterstwa broni	Właściwość empiryczna pozwalająca wskazać określenia dotyczące zjawiska braterstwa broni wykorzystywane przez żołnierzy

Źródło: opracowanie własne.

2.5. Organizacja i przebieg badań zjawiska braterstwa broni

Odzwierciedlenie procesu prowadzonych badań wymaga szczegółowego przedstawienia jego etapów. Po sformułowaniu podstawowych założeń metodologicznych należy scharakteryzować organizację i przebieg tych badań. W wyniku realizacji powyższych postulatów w niniejszym podrozdziale zostaną scharakteryzowane następujące zagadnienia: właściwości badanej populacji; sposób doboru próby badawczej; charakterystyka miejsca i określenie czasu badań oraz proces doboru metod, technik i narzędzi badawczych.

2.5.1. Charakterystyka badanej populacji

W celu dokonania charakterystyki badanej populacji należy przede wszystkim określić zbiór jednostek społecznych, których właściwości zostaną poddane badaniu. W przekonaniu Mirosława Szredera czynność ta powinna wskazywać trzy nadrzędne cechy: *rzeczową, czasową i przestrzenną*³⁹. Cecha rzeczowa to określenie ogółu właściwości jednostek, na podstawie których możliwe jest przyporządkowanie ich do badanej populacji. Cecha czasowa wskazuje ramy czasowe prowadzonych badań, co

³⁹ M. Szreder, op. cit., s. 40.

jest niezwykle istotne ze względu na immanentną zmienność wszystkich zbiorowości społecznych. Trzecia z niezbędnych do określenia cech – przestrzenna – odnosi się do fizycznie określonego terenu badań, na którym przedstawiciele badanej populacji żyją, funkcjonują, pracują itp.

W rezultacie akceptacji powyższych spostrzeżeń można stwierdzić, że badaną populacją są żołnierze Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej pracujący, studiujący i uczestniczący w różnego rodzaju kursach oraz szkoleniach specjalistycznych organizowanych (cecha rzeczowa) przez Akademię Obrony Narodowej w Warszawie (cecha przestrzenna) w okresie od 26.06.2014 r. do 10.12.2014 r. (cecha czasowa). Wybór tej populacji znajduje uzasadnienie w postaci następujących argumentów.

Pierwszy z nich to możliwość przeprowadzenia przedmiotowych badań wśród szerokiego spektrum respondentów, których właściwości w dużym stopniu odzwierciedlają strukturę całych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, pod względem zmiennych niezależnych (rodzaju sił zbrojnych, stopnia/korpusu wojskowego i udziału w działaniach militarnych). Informacje opublikowane przez Ministerstwo Obrony Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej w dokumencie zatytułowanym *Podstawowe informacje o budżecie resortu obrony narodowej na 2014 r.*⁴⁰ umożliwiają określenie tych właściwości. Ze względu na zmienny charakter wielkości badanej populacji jej liczebność jest wyrażona jako *limit średniorocznych stanów żołnierzy* i wynosi 120 000. We wskazanej wartości zawarte są kolejne liczebności: 97 350 żołnierzy zawodowych, 2650 kandydatów na żołnierzy zawodowych i 20 000 żołnierzy Narodowych Sił Rezerwowych⁴¹. Ponadto w *strukturze stanów osobowych żołnierzy*, która zawiera pierwszą i trzecią z powyższych kategorii, można wyodrębnić także liczebność poszczególnych rodzajów sił zbrojnych: Wojska Lądowe: 47 317 żołnierzy, Siły Powietrzne: 16 425 żołnierzy, Marynarka Wojenna: 7600 żołnierzy i pozostałe (Wojska Specjalne, Żandarmeria Wojskowa i inne): 28 658 żołnierzy. Ponadto przedstawiona powyżej populacja jest zróżnicowana pod względem stopnia wojskowego. W analizowanym dokumencie brak jest jednak informacji dotyczącej liczebności poszczególnych korpusów. Dane te można odnaleźć w *Roczniku statystycznym Rzeczypospolitej Polskiej 2013*⁴². Na podstawie informacji w nim zawartych w roku 2012 wśród żołnierzy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej znajdowało się: 104 generałów/admirałów, 9961 oficerów starszych, 9866 oficerów młodszych, 34 467 chorążych i podoficerów oraz 40 920 szeregowych⁴³. W pierwszym z wymienionych dokumentów można odnaleźć także informacje określające poziom zaangażowania Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w misje zagraniczne, który wynosi 1450 żołnierzy.

⁴⁰ <http://mon.gov.pl> Podstawowe informacje_o_budziecie_resortu_ON_na_2014_r.pdf (dostęp: 18.12.2023).

⁴¹ Badania nie dotyczą tej kategorii.

⁴² H. Dmochowska (red.), *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2013*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2013.

⁴³ Ibidem, s. 141–142.

Drugim argumentem, który potwierdza zasadność podjęcia badań wśród przedstawicieli powyżej określonej populacji, jest istnienie organizacyjnych i formalnoprawnych ograniczeń w prowadzeniu badań społecznych w resorcie obrony narodowej Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁴. Podjęcie przedmiotowych badań wymagało natomiast uzyskania zgody⁴⁵ rektora – komendanta Akademii Obrony Narodowej w Warszawie, co zdecydowanie usprawniło proces badawczy.

2.5.2. Dobór próby badawczej

Właściwości badanej populacji, a także ich dostępność określają również sposób doboru próby badawczej. Aby wykorzystać do tego celu, opartą na rachunku prawdopodobieństwa, jakąkolwiek technikę probabilistyczną, należałoby pozyskać listę wszystkich członków powyżej określonej populacji, zawierającą takie informacje, których uzyskanie ze względów formalnoprawnych, jest ograniczone, a w wielu przypadkach niemożliwe. Jednym ze sposobów przezwyciężenia tych trudności jest nieprobabilistyczny dobór próby. Innymi słowy, nieprobabilistyczne techniki doboru próby są wykorzystywane w sytuacji, kiedy nie można zastosować techniki probabilistycznej, ale także kiedy jest ona nieodpowiednia do problematyki prowadzonych badań. Akceptując konieczność nieprobabilistycznego doboru próby i eksploracyjny charakter badań, należy dokonać wyboru spośród kilku technik doboru próby. Jeden ze znawców metodologii badań społecznych – Earl Babbie – wymienia cztery takie techniki: dobór oparty na dostępności badanych; dobór celowy lub arbitralny; metoda kuli śnieżnej i dobór kwotowy⁴⁶.

Dobór próby oparty na dostępności badanych jest najczęściej wykorzystywany w sytuacji, kiedy nie można zastosować żadnej innej techniki. W tej sytuacji badaniu poddaje się członków obserwowanej populacji, do których badacz ma najłatwiejszy dostęp. Pomimo wielu zastrzeżeń może to być wystarczająca technika służąca sprawdzeniu narzędzia badawczego. Z kolei – dobór celowy lub arbitralny – wynika ze znajomości wybranych właściwości badanej populacji, istotnych z punktu widzenia celów badań: *w niektórych przypadkach można chcieć zbadać mały podzbiór większej populacji, w której wielu członków tego podzbioru da się łatwo rozpoznać, ale sporządzenie wykazu ich wszystkich byłoby najprawdopodobniej niemożliwe*⁴⁷. Metoda kuli śnieżnej natomiast jest wykorzystywana w sytuacji, kiedy istnieją wyraźne przeszkody w odnalezieniu przedstawicieli badanej populacji. Polega na zaangażowaniu respondentów w identyfikacji innych członków badanej zbiorowości i najczęściej jest

⁴⁴ Decyzja Nr 78/Mon Ministra Obrony Narodowej z dnia 15 lutego 2008 r. w sprawie prowadzenia badań społecznych w resorcie obrony narodowej; Decyzja Nr 68/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 6 marca 2014 r. zmieniająca decyzję w sprawie prowadzenia badań społecznych w resorcie obrony narodowej.

⁴⁵ Taka zgoda została uzyskana przez autora niniejszej pracy.

⁴⁶ E. Babbie, op. cit., s. 211.

⁴⁷ Ibidem, s. 212.

wykorzystywana w badaniach eksploracyjnych. Ostatnim z wymienionych powyżej – nieprobabilistycznych technik doboru próby – jest dobór kwotowy. Wymaga on od badacza bardzo precyzyjnej wiedzy na temat badanej populacji, a w szczególności jej najistotniejszych, z punktu widzenia celów badawczych, właściwości. Wiedza ta pozwala dobrać próbę, która w dużym stopniu odzwierciedla badaną populację. Dzięki temu pomimo nieprobabilistycznego charakteru opisywanej czynności istnieje pewne prawdopodobieństwo, że wnioski z tych badań będą dotyczyć także badanej populacji. W przypadku przedmiotowych badań tymi właściwościami mogłyby być wszystkie zmienne niezależne⁴⁸.

W odniesieniu do nieprobabilistycznych technik doboru próby można stwierdzić, że wyniki badań, w trakcie których respondenci zostali wybrani w ten sposób, należy jednak traktować z ostrożnością. Przywoływany powyżej Mirosław Szreder przestrzega, że *przy wyborze którejś z technik nieprobabilistycznych należy być świadomym tego, że co prawda możliwe jest na podstawie takich prób uogólnianie wyników na całą populację, ale nie można tego czynić, stosując metody wnioskowania statystycznego. Wszystkie metody wnioskowania statystycznego – estymacji i weryfikacji hipotez – są oparte na założeniu, że próba będąca źródłem informacji o populacji jest próbą losową*⁴⁹. Warto jednak podkreślić, że w wielu przypadkach i ze względu na powyżej przedstawione trudności nieprobabilistyczne techniki doboru próby stanowią jedyne rozwiązanie umożliwiające przeprowadzenie takiego badania.

W trakcie charakteryzowanych badań zostanie przebadanych 120 respondentów. W celu ich wyboru zostanie wykorzystana *technika doboru kwotowego*, jednak w przypadku pojawienia się różnego rodzaju trudności, także – *metoda kuli śnieżnej*. To alternatywne rozwiązanie nie pozbawi jednak omawianego etapu prowadzonych badań konieczności uwzględnienia wcześniej ustalonych kryteriów doboru respondentów. Technika doboru kwotowego jest w największym stopniu zbliżona do technik probabilistycznych, a szczególnie do techniki warstwowej, dlatego jest ona bardzo często wykorzystywana przez badaczy opinii publicznej. U jej podstaw znajduje się konieczność wyodrębnienia kilku warstw na podstawie założeń, które wynikają z celów badawczych i wiedzy na temat badanej populacji⁵⁰. Dzięki wyodrębnieniu tych warstw próba badawcza stanowi jej dokładne odzwierciedlenie. W przypadku przedmiotowych badań takimi założeniami będą przedstawione w *Charakterystyce badanej populacji* następujące cechy: *rodzaj sił zbrojnych, stopień/korpus wojskowy i udział w działaniach militarnych*.

Na podstawie zgromadzonych powyżej informacji można precyzyjnie określić wielkość poszczególnych warstw. Jednak największą trudnością w określeniu wielkości charakteryzują się warstwy wyodrębnione na podstawie ostatniego kryterium, czyli udziału w działaniach militarnych. Pomimo informacji wskazującej liczbę żołnierzy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej uczestniczących w misjach poza granicami kraju

⁴⁸ Ibidem, s. 211–214.

⁴⁹ M. Szreder, op. cit., s. 52.

⁵⁰ K. Konarzewski, op. cit., s. 108.

ustalenie tej wielkości ma pewne ograniczenia. Ze względu na cel prowadzonych badań najważniejsze jest potwierdzenie udziału w działaniach militarnych w ogóle, a dane dotyczą jedynie analizowanego roku. Dodatkowo warto podkreślić, że wskazanie wielkości tych warstw jest również utrudnione ze względu na wielokrotne spełnianie powyższego warunku przez niektórych żołnierzy. W raporcie *Siły Zbrojne RP – stan, perspektywy i wyzwania modernizacyjne*⁵¹ można odnaleźć jedynie ogólną informację dotyczącą całłościowego zaangażowania żołnierzy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w różnego rodzaju misje militarne. Według przywołanego dokumentu do tej pory *łącznie ok. 30 tys. żołnierzy służyło poza granicami kraju oraz miało okazję współdziałać z zagranicznymi partnerami*⁵². Wielkość ta również niezbyt precyzyjnie określa poszukiwaną wartość, gdyż dotyczy badanej populacji w dużo szerszym niż analizowany, wymiarze czasowym. Jednak ze względu na brak szczegółowych informacji oraz rolę doświadczenia wynikającego z udziału w rzeczywistych działaniach militarnych w sposobie postrzegania zjawiska braterstwa broni wielkość ta zostanie przyjęta jako podstawa do wyodrębnienia poszczególnych warstw próby badawczej.

Wykorzystanie kwotowej techniki doboru próby w pewnym stopniu pozwoli: przezwyciężyć trudności wynikające z ograniczonego dostępu do członków badanej populacji; jako technika zbliżona do probabilistycznych ograniczy trudności wynikające z zastosowania innych, nieprobabilistycznych technik doboru próby, przez co osłabi utrudnienia wynikające z braku zastosowaniu technik losowych i ostatecznie pozwoli zrealizować sformułowane powyżej cele badawcze, ale w dalszym ciągu *nie powinno się uogólniać wniosków na populację, opierając się jedynie na proporcjach poszczególnych typów respondentów*⁵³. W wyniku akceptacji powyżej sformułowanych poglądów można określić właściwości próby badawczej i wyszczególnić liczebność jej poszczególnych warstw:

Tabela 3. Badana populacja według rodzaju sił zbrojnych

Warstwa	Liczebność	Odsetek	Kwota
Wojska Lądowe	47 317	47%	57
Siły Powietrzne	16 425	16%	20
Marynarka Wojenna	7600	8%	9
Pozostałe	28 658	29%	34
Ogółem	100 000	100%	120

Źródło: Podstawowe informacje o budżecie resortu obrony narodowej na 2014 r.

⁵¹ R. Lipka, T. Smura (red.), *Siły Zbrojne RP – stan, perspektywy i wyzwania modernizacyjne*, Fundacja im. Kazimierza Pułaskiego, Warszawa 2014.

⁵² Ibidem, s. 12.

⁵³ G. Gibbs, *Analizowanie danych jakościowych*, tłum. M. Brzozowska-Brywczyńska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 178.

Tabela 4. Badana populacja według stopnia/korpusu wojskowego

Warstwa	Liczebność	Odsetek	Kwota
Generałowie	104	0%	0
Oficerowie starsi	9961	10%	13
Oficerowie młodszy	9866	10%	12
Chorążowie i podoficerowie	34 467	36%	43
Szeregowi	40 920	43%	52
Ogółem	95 318	100%	120

Źródło: Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2013.

Tabela 5. Badana populacja według udziału w działaniach militarnych

Warstwa	Liczebność	Odsetek	Kwota
Tak	30 000	30%	36
Nie	70 000	70%	84
Ogółem	100 000	100%	120

Źródło: *Sily Zbrojne RP – stan, perspektywy i wyzwania modernizacyjne*.

2.5.3. Miejsce i czas badań

Zgodnie z informacjami zawartymi w podrozdziale zatytułowanym *Charakterystyka badanej populacji* miejscem prowadzonych badań jest Akademia Obrony Narodowej w Warszawie.

W celu określenia czasu badań można stwierdzić, że badania zostały przeprowadzone w okresie od 26.06.2014 r., czyli od daty otrzymania zgody na ich przeprowadzenie, do 31.12.2014 r. W pierwszym okresie trwającym od 26.06.2014 r. do 30.07.2014 r. odbyły się badania pilotażowe, które miały na celu przetestowanie narzędzia badawczego. Po uwzględnieniu wniosków wynikających z badań pilotażowych rozpoczął się okres badań właściwych, który potrwał do 10.12.2014 r. Od dnia zakończenia badań właściwych do 31.12.2014 r. została przeprowadzona analiza ich wyników. Rezultaty tej analizy stanowią przedmiot kolejnej części niniejszej publikacji.

2.5.4. Dobór metod, technik i narzędzi badawczych

Tytuł rozdziału wskazuje, że przedmiotem rozważań w nim zawartych jest wybór metod, technik i narzędzi badawczych. Ze względu na konieczność ustalenia ogólniejszych założeń metodologicznych prowadzonych badań dobór ten zostanie poprzedzony próbą odzwierciedlenia istoty samego projektu badawczego.

W przekonaniu Johna Creswella projekt badawczy *to plan przebiegu badania, obejmujący decyzje, których zakres sięga od ogólnych założeń do szczegółowych metod gromadzenia i analizy danych*⁵⁴. W praktyce badań społecznych można mówić o trzech rodzajach projektów badawczych: badaniu jakościowym, badaniu ilościowym i badaniu mieszanym⁵⁵. Przedmiotowy projekt można określić jako ilościowy, co oznacza sprawdzanie obiektywnych teorii przez analizowanie relacji pomiędzy różnymi zmiennymi. Zmienne te można mierzyć przy użyciu odpowiednich narzędzi, a uzyskane dane liczbowe poddać procedurom statystycznym⁵⁶. W obrębie takiego projektu można wyróżnić trzy następujące komponenty: *poglądy filozoficzne – paradygmaty badawcze*, czyli przyjęty w badaniach *światopogląd*, wynikającą z niego *strategię badawczą* oraz przyporządkowane jej *metody badawcze*⁵⁷.

Podstawowe założenia światopoglądu prowadzonych badań znajdują odzworowanie w poniższych rozważaniach. Przedstawiona w pierwszej części niniejszej pracy teoria więzi społecznej i wybrane właściwości zjawiska wojny, stanowią punkt wyjścia do rekonstrukcji metodologicznych podstaw badań dotyczących zjawiska braterstwa broni, ale przede wszystkim charakteryzują sposób jego ujęcia. Kolejny etap realizowanego projektu badawczego to określenie charakteru i kierunku procedur wykorzystywanych w jego obrębie, czyli wybór strategii badawczej. Projekt ten, zgodnie z przedstawionym światopoglądem, ma charakter ilościowy.

Po ustaleniu rodzaju projektu i wyboru jednej ze strategii dobór metod, technik i narzędzi to kolejny etap prowadzonych badań. Ze względu jednak na brak jednoznacznego określenia istoty tych pojęć w naukach społecznych⁵⁸ powyżej określony wybór powinien zostać poprzedzony interpretacją tych zagadnień. Szczegółowej analizy dyskursu dotyczącego doboru problematyki metody, techniki i narzędzia badawczego dokonują m.in.: Tomasz Majewski⁵⁹, Krzysztof Konarzewski⁶⁰ i Luba Sołoma⁶¹. W celu osiągnięcia terminologicznej konwencji zostanie wykorzystana terminologia zaproponowana przez pierwszego z nich.

Tomasz Majewski twierdzi, że *metoda badań służy więc do rozwiązywania ogólnego problemu, wskazuje badaczowi, jak ma postępować, pozwala prześledzić i skontrolować tok tego postępowania, umożliwia wielokrotne powtórzenie czynności badawczych*⁶². Innymi słowy, można orzec, że stanowi gotową procedurę postępowania

⁵⁴ J.W. Creswell, op. cit., s. 29.

⁵⁵ Ibidem, s. 30.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ T. Majewski, *Ankieta i wywiad w badaniach wojskowych*, Akademia Obrony Narodowej 2002, s. 7–10.

⁵⁹ Ibidem, s. 7–9.

⁶⁰ K. Konarzewski, op. cit., s. 15.

⁶¹ L. Sołoma, *Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002, s. 72–209.

⁶² T. Majewski, op. cit., s. 8.

badawczego. *Przestrzeganie tej procedury prowadzi do zamierzonych rezultatów*⁶³. Dodatkowo, w celu określenia metod wykorzystywanych w ramach strategii ilościowej, można odwołać się do ich fundamentalnych właściwości. Przede wszystkim postępowanie w ramach takiej strategii powinno być wcześniej zaplanowane, gromadzone dane powinny dotyczyć postaw bądź opinii członków badanej populacji, które ostatecznie powinny być poddane analizie statystycznej i interpretacji⁶⁴.

W bogatym spektrum metod przyporządkowanych kategorii badań ilościowych znajdują się – między innymi – badania sondażowe. Metoda ta w zupełności spełnia powyżej określone wymagania, chociaż jest ona określana mianem nie tylko badań sondażowych⁶⁵, ale także badań przeglądowych⁶⁶, reprezentacyjnych⁶⁷, reprezentatywnych⁶⁸ oraz surveyem⁶⁹. Istota tego rodzaju badań polega na tym, że *dostarczają ilościowych, czyli wyrażonych liczbami, opisów tendencji, postaw i opinii społeczeństwa, uzyskanych z jego próby*⁷⁰. W tym celu wykorzystywane są różnego rodzaju techniki i narzędzia badawcze.

*Technika, najogólniej mówiąc, to sposób zbierania danych, jeden z możliwych sposobów realizacji danej metody*⁷¹. W przypadku prowadzonych badań, sposobem realizacji powyżej określonej metody będzie technika ankiety, którą określa się jako *standaryzowaną technikę otrzymywania informacji w procesie wzajemnego komunikowania się, w której porozumienie odbywa się w formie pisemnej, a więc bez pośrednictwa osoby badającej (ankietera). Ankieta zatem stanowi technikę o wysokim stopniu „samoczynności”*⁷². Udział badacza w trakcie wykorzystania tej techniki polega jedynie na dystrybucji narzędzi badawczych.

Zgodnie z powyższym spostrzeżeniem narzędzie badawcze służy zbieraniu danych, *przy czym termin ten należy rozumieć szerzej – jako wszelkie materialne środki pomocnicze badania naukowego*⁷³. Na potrzeby prowadzonych badań został opracowany kwestionariusz ankiety, który dwukrotnie był poddany pilotażowi, a następnie modyfikacji. Kwestionariusz składa się z 25 pytań o zróżnicowanym charakterze. Znalazły się w nim pytania zamknięte i pytania półotwarte. Niektóre z nich wymagały wskazania tylko jednej odpowiedzi, a inne wielu. W niektórych przypadkach została

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ R. Szwed, *Metody statystyczne w naukach społecznych elementy teorii i zadania*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2008.

⁶⁵ E. Babbie, op. cit., s. 274.

⁶⁶ K. Konarzewski, op. cit., s. 69.

⁶⁷ L. Sołoma, op. cit., s. 77.

⁶⁸ T. Majewski, op. cit., s. 9.

⁶⁹ T. Majewski, op. cit., s. 8, za: A. Sułek, *Sondaż polski*, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2001.

⁷⁰ J.W. Creswell, op. cit., s. 38.

⁷¹ T. Majewski, op. cit.

⁷² L. Sołoma, op. cit., s. 150.

⁷³ T. Majewski, op. cit., za: W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczyciela*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995, s. 20.

wykorzystana pięciostopniowa *Skala Likerta*. Wśród omawianych pytań 22 z nich służyły pomiarowi zmiennych zależnych, a pozostałe 3 – zmiennych niezależnych, czego odzwierciedlenie stanowi poniższa tabela:

Tabela 6. Zmienne w kwestionariuszu ankiety

Lp.	Zmienna	Numer pytania
1.	Autentyczność zjawiska braterstwa broni	1
2.	Analogie zjawiska braterstwa broni	2, 3
3.	Źródła wiedzy na temat braterstwa broni	4
4.	Istotne właściwości braterstwa broni	5
5.	Właściwości braterstwa broni jako relacji społecznej	6, 8, 9
6.	Cechy podmiotów braterstwa broni	7
7.	Zbiorowości społeczne, w których istnieje zjawisko braterstwa broni	10
8.	Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie broni	11
9.	Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie broni	12
10.	Czynniki więziotwórcze zjawiska braterstwa broni	13
11.	Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych RP	14
12.	Przejawy braterstwa broni według treści i wymiaru	15
13.	Proces kształtowania się zjawiska braterstwa broni	16, 17, 18
14.	Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce	19
15.	Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny	20
16.	Inne określenia zjawiska braterstwa broni	21
17.	Rodzaj sił zbrojnych (zmienna niezależna)	23
18.	Stopień/korpus wojskowy (zmienna niezależna)	24
19.	Udział w działaniach militarnych (zmienna niezależna)	25

Źródło: opracowanie własne.

W celu zwiększenia poziomu skuteczności dotarcia do respondentów, w toku prowadzonych badań został skonstruowany także kwestionariusz ankiety w formie formularza Google⁷⁴, którego zarówno dystrybucja, jak i uzupełnienie odbywały się drogą elektroniczną. W celu pełnego odzwierciedlenia wykorzystanych narzędzi badawczych wzór kwestionariusza stanowi *Załączniki nr 1* do niniejszej monografii.

⁷⁴ <https://docs.google.com/forms/>.

3 | Braterstwo broni jako forma więzi społecznej – wyniki badań empirycznych

Głównym celem podjętych badań była identyfikacja sposobów postrzegania zjawiska braterstwa broni jako formy więzi społecznych istniejących pomiędzy żołnierzami. Podczas ich realizacji poddano pomiarowi wielu wybranych, zarówno ogólnych, jak i strukturalnych właściwości tego zjawiska, co w konsekwencji umożliwiło także sprawdzenie poziomu adekwatności określenia braterstwa broni i spostrzeżeń żołnierzy na temat tychże więzi. W rezultacie wykorzystania kwestionariusza ankiety zatytułowanego *Braterstwo broni w świadomości wybranych kategorii żołnierzy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej* oraz analizy za jego pośrednictwem pozyskanych danych powyższy cel został osiągnięty, czego odzwierciedlenie stanowi poniższy raport.

Ogólne wyniki przedmiotowych badań zostały przedstawione w formie wykresów kolumnowych odzwierciedlających rozkład odpowiedzi wszystkich respondentów. Ze względu jednak na – określony w poprzednim rozdziale – cel badań analiza zgromadzonych informacji została poddana uszczegółowieniu. Stało się to możliwe dzięki wyodrębnieniu dziesięciu kategorii respondentów. W tym celu, zgodnie z procedurą doboru próby, wykorzystano trzy następujące kryteria: rodzaj sił zbrojnych, korpus/stopień wojskowy i udział w działaniach militarnych. Na tej podstawie wyróżniono: żołnierzy Wojsk Lądowych, żołnierzy Sił Powietrznych, żołnierzy Marynarki Wojennej, żołnierzy pozostałych rodzajów sił zbrojnych, korpus oficerów starszych, korpus oficerów młodszych, korpus chorążych i podoficerów, korpus szeregowych/marynarzy, żołnierzy uczestniczących w działaniach militarnych oraz żołnierzy nieuczestniczących w działaniach militarnych. Dlatego oprócz ogólnych wyników badań raport zawiera również rozkłady odpowiedzi poszczególnych kategorii. Ostatecznie wyodrębnienie powyższych kategorii stanowiło podstawę wykorzystania nie tylko *analizy jednozmiennowej*, ale także *analizy dwuzmiennowej*, któ-

ra koncentruje się na zmiennych i empirycznych zależnościach między nimi⁷⁵, a nie tylko opisie ludzi (czy innych jednostek analizy)⁷⁶. W zależności od rodzaju pytania, zastosowano również inne formy prezentacji danych. W przypadku pytań jednokrotnego wyboru wykorzystane zostały tabele krzyżowe, inaczej zwane tabelami kontyngencji⁷⁷, zawierające nie tylko liczebność, ale także odsetek⁷⁸ przedstawicieli danej kategorii, którzy wybrali poszczególne odpowiedzi. Natomiast odpowiedzi na pytania wielokrotnego wyboru były najczęściej przedstawione w formie wykresów słupkowych skumulowanych, co umożliwiło prezentację odpowiedzi respondentów należących do poszczególnych kategorii.

W wielu miejscach struktura kwestionariusza pozwalała respondentom uzupełnić swoje odpowiedzi o dodatkowe informacje. W takim przypadku wypowiedzi te zostały przedstawione jako dodatkowa kategoria odpowiedzi na wykresach lub ich treść została przytoczona w trakcie analizy wyników badań.

Poniższe opracowanie przedstawia wyniki przeprowadzonych badań, które zostały przyporządkowane piętnastu następującym zagadnieniom: autentyczności, analogiom, źródłom wiedzy, istotnym właściwościom, właściwościom relacji społecznych, cechom podmiotów, zbiorowościom społecznym, w których istnieje badane zjawisko i w których jest najsilniejsze i najsłabsze, czynnikom więziotwórczym, wpływowi na funkcjonowanie Sił Zbrojnych RP, przejawom według treści i wymiaru, procesowi kształtowania się, wykorzystania kategorii braterstwa broni w nauce, relacji pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny oraz innym określeniom zjawiska braterstwa broni.

3.1. Autentyczność zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

Autentyczność zjawiska braterstwa broni to właściwość empiryczna, na podstawie której określono stosunek respondentów do prawdziwości badanego zjawiska. Stanowiła ona pierwszą z mierzonych zmiennych, ale przede wszystkim jedno z kluczowych dla prowadzonych rozważań określeń braterstwa broni. W celu uchwycenia omawianej opinii badanym żołnierzom zostało postawione następujące pytanie: *Czym dla Pana/-i jest braterstwo broni?*. Zdecydowana większość respondentów, stanowiąca 92,5% badanej próby, spostrzegła zjawisko braterstwa broni jako prawdziwe. Świadczy o tym dokonany przez nich wybór odpowiedzi definiującej je jako *określenie opisujące rzeczywiste relacje istniejące pomiędzy walczącymi „ramię w ramię” osobami*. Jedynie 7,5% żołnierzy wskazało, że analizowane zagadnienie jest fikcyjne. Rozkład tych odpowiedzi odzwierciedla poniższy wykres.

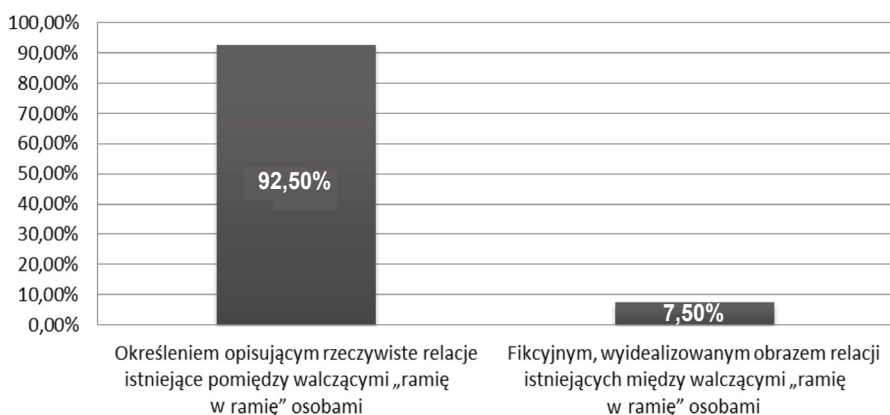
⁷⁵ E. Babbie, op. cit., s. 465.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem, s. 569.

⁷⁸ Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, op. cit., s. 409–412.

Czym dla Pana/-i jest braterstwo broni?

Rysunek 5. Autentyczność zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

W trakcie badań sprawdzono również, w jaki sposób autentyczność braterstwa broni jest postrzegana przez poszczególne kategorie respondentów. Rozkład poszczególnych odpowiedzi zawierają poniższe tabele (tab. 7, 8 i 9). Odpowiedzi potwierdzające prawdziwość braterstwa broni udzieliło: 92,98% żołnierzy Wojsk Lądowych, 85% żołnierzy Sił Powietrznych, 88,89% żołnierzy Marynarki Wojennej i 97,06% żołnierzy pozostałych rodzajów sił zbrojnych. Wśród żołnierzy, którzy braterstwo broni zdefiniowali jako zjawisko fikcyjne: największy odsetek stanowili żołnierze Sił Powietrznych (15,00%), następnie Marynarki Wojennej (11,11%) i Wojsk Lądowych (7,02%). W pozostałych rodzajach sił zbrojnych odsetek ten był znikomy i wyniósł 2,94%.

Tabela 7. Autentyczność braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych

Autentyczność zjawiska braterstwa broni	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Określeniem opisującym rzeczywiste relacje istniejące pomiędzy walczącymi „ramię w ramię” osobami	53	92,98%	17	85,00%	8	88,89%	33	97,06%	111	92,50%
Fikcyjnym, wyidealizowanym obrazem relacji istniejących między walczącymi „ramię w ramię” osobami	4	7,02%	3	15,00%	1	11,11%	1	2,94%	9	7,50%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Wszyscy oficerowie młodszy oraz chorążowie i podoficerowie stwierdzili, że braterstwo broni jest zjawiskiem prawdziwym. W przypadku pozostałych kategorii większość respondentów również uznało je jako rzeczywiste. Wśród nich byli oficerowie starsi (92,31%) i szeregowi/marynarze (84,62%). W tych ostatnich kategoriach pojawiły się jednak opinie przeciwnie. Wśród oficerów starszych nieznaczna część respondentów (7,60%) uznała braterstwo broni jako zjawisko fikcyjne, a wśród szeregowych/marynarzy odsetek ten wyniósł 15,38%.

Tabela 8. Autentyczność braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy

Autentyczność zjawiska braterstwa broni	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi / marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Określeniem opisującym rzeczywiste relacje istniejące pomiędzy walczącymi „ramię w ramię” osobami	12	92,31%	12	100,00%	43	100,00%	44	84,62%	111	92,50%
Fikcyjnym, wyidealizowa- nym obrazem relacji istnie- jących między walczącymi „ramię w ramię” osobami	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	8	15,38%	9	7,50%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Wszyscy przedstawiciele kategorii żołnierzy, którzy uczestniczyli w działaniach militarnych, co stanowi 30% całej próby badawczej, stwierdzili, że braterstwo broni jest dla nich zjawiskiem prawdziwym. W przypadku drugiej kategorii – żołnierzy nieuczestniczących w działaniach militarnych – można stwierdzić, że pewna ich część (10,71%) postrzega braterstwo broni jako *fikcyjny, wyidealizowany obraz relacji istniejących między walczącymi „ramię w ramię” osobami*. Jednak zdecydowana większość tej kategorii (89,29%) postrzega zjawisko braterstwa broni jako prawdziwe, czego odzwierciedlenie stanowi tabela 9.

W odniesieniu do pomiaru autentyczności braterstwa broni można zauważyć, że zjawisko to jest postrzegane jako rzeczywiste przez zdecydowaną większość respondentów. Na podstawie udzielonych przez nich odpowiedzi można wyraźnie zaobserwować, że przekonanie o fikcyjnym charakterze braterstwa broni dotyczy jedynie znikomej części badanych z każdego rodzaju sił zbrojnych. Kryterium przynależności do poszczególnych korpusów wojskowych pozwoliło natomiast zaobserwować, że postrzeganie braterstwa broni jako zjawiska nieprawdziwego jest w największym

stopniu domeną korpusu szeregowych/marynarzy i w niewielkim także – oficerów starszych. Dwie pozostałe kategorie – oficerowie młodszy oraz chorążowie i podoficerowie – postrzegają analizowane zjawisko jako prawdziwe. Ponadto żaden z respondentów, którzy określili braterstwo broni mianem zjawiska fikcyjnego, nie uczestniczył w działaniach militarnych. W rezultacie analizy powyższych spostrzeżeń można stwierdzić, że postrzeganie zjawiska braterstwa broni może być uzależnione od szeroko rozumianego doświadczenia: wysługi lat i uczestnictwa w działaniach militarnych.

Tabela 9. Autentyczność braterstwa broni a udział w działaniach militarnych

Autentyczność zjawiska braterstwa broni	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Określeniem opisującym rzeczywiste relacje istniejące pomiędzy walczącymi „ramię w ramię” osobami	36	100,00%	75	89,29%	111	92,50%
Fikcyjnym, wyidealizowanym obrazem relacji istniejących między walczącymi „ramię w ramię” osobami	0	0,00%	9	10,71%	9	7,50%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

3.2. Analogie zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

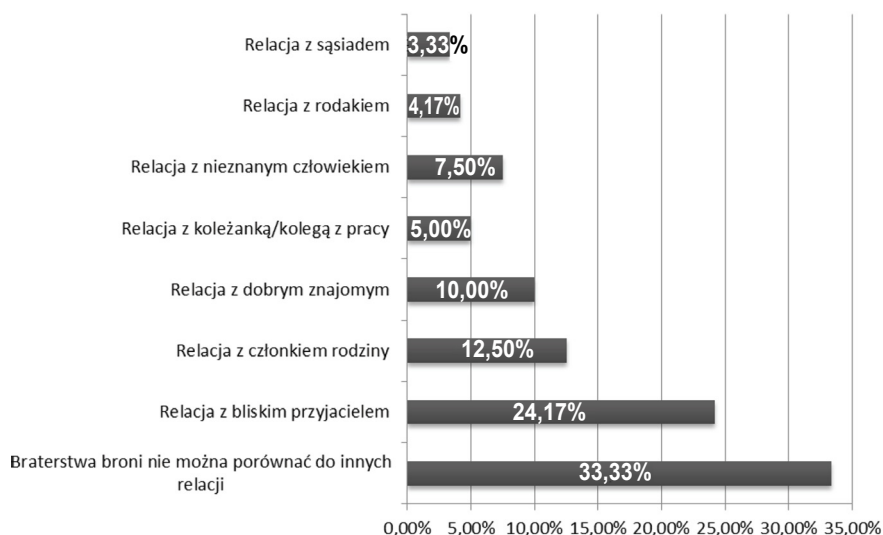
Określone powyżej zagadnienie oznacza właściwość empiryczną, na podstawie której można stwierdzić, jakie analogie zjawiska braterstwa broni są rozpoznawane w stosunkach społecznych istniejących w innych kontekstach życia społecznego. W celu pozyskania szczegółowych informacji zapytano respondentów jednocześnie o silne i słabe analogie zjawiska braterstwa broni. Aby precyzyjnie odzwierciedlić rozkład poszczególnych odpowiedzi, przedmiotowe wyniki badań zostały przedstawione oddzielnie.

3.2.1. Silne analogie zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

W celu identyfikacji silnych analogii badanego zjawiska zadano respondentom następujące pytanie: *Która z poniższych relacji Pana/-i zdaniem najbardziej przypomina braterstwo broni?*. Na podstawie ogólnego rozkładu odpowiedzi można stwierdzić, że większość żołnierzy (66,67%) wskazała silne analogie braterstwa broni, w różnym stopniu, wybierając wszystkie zaproponowane odpowiedzi. Na ich podstawie można

stwierdzić, że dla znaczącej części respondentów (46,67%) braterstwo broni kojarzy się z bardzo bliskimi i silnymi relacjami społecznymi, takimi jak relacja z bliskim przyjacielem, z członkiem rodziny bądź z dobrym znajomym. O złożoności i braku jednoznaczności analizowanego zagadnienia świadczy również wybór 7,50% respondentów określający braterstwo broni jako *relację z nieznanym człowiekiem*. Chociaż trudno jest taką relację określić mianem negatywnej bądź niepożądaną, gdyż może oznaczać ona jedynie brak wspólnego doświadczenia. Ponadto znaczna część respondentów (33,33%) była przekonana o braku możliwości porównania braterstwa broni do innych znanych im relacji społecznych. Świadczy to niepowtarzalnym i wyjątkowym charakterze relacji społecznych istniejących pomiędzy żołnierzami, w opinii tej części badanej zbiorowości. W celu uszczegółowienia omawianych wyników badań odpowiedzi poszczególnych kategorii zostały zaprezentowane w formie tabelarycznej (tab. 10, 11 i 12).

Która z poniższych relacji Pana/-i zdaniem najbardziej przypomina braterstwo broni?

Rysunek 6. Silne analogie zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Poniższa tabela przedstawia omawiane zagadnienie w kontekście rodzaju sił zbrojnych. Analiza danych w niej zamieszczonych pozwala stwierdzić, że dla żołnierzy Wojsk Lądowych (42,11%) i pozostałych rodzajów sił zbrojnych (29,41%) braterstwo broni jest, w największym stopniu, relacją nieporównywalną do innych. Żołnierze Sił Powietrznych uważają natomiast, że braterstwo broni najbardziej przypomina *relację z bliskim przyjacielem*, a żołnierze Marynarki Wojennej równoważnie traktują analizowane analogie (po 22,22%).

Tabela 10. Silne analogie zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych

Silne analogie zjawiska braterstwa broni	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Relacja z członkiem rodziny	4	7,02%	7	35,00%	1	11,11%	3	8,82%	15	12,50%
Relacja z bliskim przyjacielem	15	26,32%	6	30,00%	2	22,22%	6	17,65%	29	24,17%
Relacja z dobrym znajomym	7	12,28%	0	0,00%	3	33,33%	2	5,88%	12	10,00%
Relacja z koleżanką/kolegą z pracy	2	3,51%	2	10,00%	0	0,00%	2	5,88%	6	5,00%
Relacja z sąsiadem	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	11,76%	4	3,33%
Relacja z rodakiem	2	3,51%	0	0,00%	0	0,00%	3	8,82%	5	4,17%
Relacja z nieznanym człowiekiem	3	5,26%	1	5,00%	1	11,11%	4	11,76%	9	7,50%
Braterstwa broni nie można porównać do innych relacji	24	42,11%	4	20,00%	2	22,22%	10	29,41%	40	33,33%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Rozróżnienie respondentów ze względu na stopień/korpus wojskowy pozwoliło zauważyć kolejne współzależności. Wśród oficerów starszych istnieje wysoki poziom zróżnicowania opinii dotyczących analogii braterstwa broni. W równym stopniu (po 23,08%) określają oni analizowane zagadnienie jako podobne do: *relacji z członkiem rodziny*, *relacji z bliskim przyjacielem*, *relacji z nieznanym człowiekiem* oraz deklarują brak możliwości jego porównania do innych relacji. Podobnego zdania jest zdecydowana większość oficerów młodszych (66,67%). W przypadku największej części korpusu chorążych i podoficerów (32,56%) braterstwo broni przypomina relację z przyjacielem, jednak niewielu mniej z nich (30,23%) nie dostrzega podobieństwa w innych znanych sobie relacjach. Podobnie uważa również większość szeregowych/marynarzy (30,77%).

Tabela 11. Silne analogie zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy

Silne analogie zjawiska braterstwa broni	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Relacja z członkiem rodziny	3	23,08%	0	0,00%	8	18,60%	4	7,69%	15	12,50%
Relacja z bliskim przyjacielem	3	23,08%	0	0,00%	14	32,56%	12	23,08%	29	24,17%
Relacja z dobrym znajomym	1	7,69%	1	8,33%	2	4,65%	8	15,38%	12	10,00%
Relacja z koleżanką/ kolegą z pracy	0	0,00%	2	16,67%	2	4,65%	2	3,85%	6	5,00%
Relacja z sąsiadem	0	0,00%	1	8,33%	2	4,65%	1	1,92%	4	3,33%
Relacja z rodakiem	0	0,00%	0	0,00%	1	2,33%	4	7,69%	5	4,17%
Relacja z nieznanym człowiekiem	3	23,08%	0	0,00%	1	2,33%	5	9,62%	9	7,50%
Braterstwa broni nie można porównać do innych relacji	3	23,08%	8	66,67%	13	30,23%	16	30,77%	40	33,33%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Następne kryterium pozwala również dostrzec pewne zależności. Znacznie więcej (o 11,91%) żołnierzy uczestniczących w działaniach militarnych niż żołnierzy nieposiadających tego doświadczenia postrzega braterstwo broni jako niepowtarzalną i nieporównywalną do innych relację społeczną. Podobna różnica dotyczy respondentów przekonanych o podobieństwie braterstwa broni do *relacji z nieznanym człowiekiem* (9,13%) oraz nieco mniejsza – *relacji z bliskim przyjacielem* (5,16%). Ponadto żołnierze doświadczeni w działaniach militarnych, nie utożsamiają braterstwa broni z *relacją z dobrym znajomym, sąsiadem i rodakiem*, natomiast respondenci, którzy nie uczestniczyli w działaniach militarnych, udzielili właściwie wszystkich odpowiedzi. Pozwala to zauważyć mniejsze rozbieżności w identyfikacji analogii braterstwa broni w przypadku pierwszej wymienionych kategorii.

Tabela 12. Silne analogie zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych

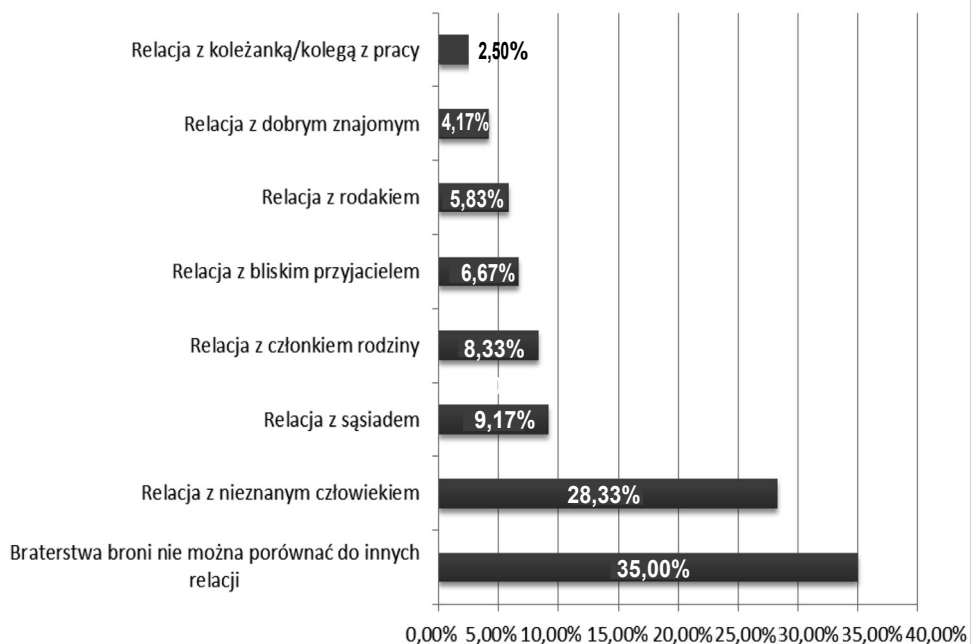
Silne analogie zjawiska braterstwa broni	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Relacja z członkiem rodziny	4	11,11%	11	13,10%	15	12,50%
Relacja z bliskim przyjacielem	10	27,78%	19	22,62%	29	24,17%
Relacja z dobrym znajomym	0	0,00%	12	14,29%	12	10,00%
Relacja z koleżanką/ kolegą z pracy	2	5,56%	4	4,76%	6	5,00%
Relacja z sąsiadem	0	0,00%	4	4,76%	4	3,33%
Relacja z rodakiem	0	0,00%	5	5,95%	5	4,17%
Relacja z nieznanym człowiekiem	5	13,89%	4	4,76%	9	7,50%
Braterstwa broni nie można porównać do innych relacji	15	41,67%	25	29,76%	40	33,33%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

3.2.2. Słabe analogie zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

Kolejne pytanie zadane respondentom miało na celu identyfikację słabych analogii zjawiska braterstwa broni: *Która z poniższych relacji Pana/-i zdaniem najmniej przypomina braterstwo broni?*. Ponadto wykorzystanie tego pytania stworzyło możliwość porównania odpowiedzi udzielonych przez respondentów do danych uzyskanych za pośrednictwem poprzedniego. Porównanie to stało się możliwe dzięki wykorzystaniu tej samej kafeterii odpowiedzi. Niewątpliwie dzięki niemu udało się potwierdzić fakt, że w przekonaniu znacznej grupy badanych żołnierzy (35%) braterstwo broni jest relacją, której *nie można porównać do innych*. Pomimo tego pewna część respondentów wskazała te relacje, do których braterstwo broni jest najmniej podobne. Wśród odpowiedzi wskazujących najsłabszą analogię braterstwa broni znalazły się: *relacja z nieznanym człowiekiem* (28,33%), następnie *relacja z sąsiadem* (9,17%), *relacja z członkiem rodziny* (8,33%), *relacja z bliskim przyjacielem* (6,67%), *relacja z rodakiem* (5,83%), *relacja z dobrym znajomym* (4,17%), *relacja z koleżanką/kolegą z pracy* (2,50%). Poniższy wykres odzwierciedla ten rozkład odpowiedzi.

Która z poniższych relacji Pana/-i zdaniem najmniej przypomina braterstwo broni?

Źródło: opracowanie własne.

Zgodnie z powyższym sformułowaniem duża część badanych żołnierzy przejawia przekonanie o nieporównywalności braterstwa broni do innych relacji. Wśród nich znajdują się żołnierze Sił Powietrznych (40,00%), Wojsk Lądowych (38,6%) i pozostałych rodzajów sił zbrojnych (29,41%). W przypadku żołnierzy Marynarki Wojennej odsetek ten wynosi 22,22%. Jednak w przeciwieństwie do wcześniej wymienionych kategorii żołnierzy nie jest to odpowiedź najczęściej wybierana. Znaczna część przedstawicieli pozostałych rodzajów sił zbrojnych (29,41%) stwierdziła, że braterstwo broni nie może być porównane do *relacji z bliskim człowiekiem*. W pewien sposób stanowi to uzupełnienie odpowiedzi na pytanie dotyczące analogii braterstwa broni.

Tabela 13. Słabe analogie zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych

Słabe analogie zjawiska braterstwa broni	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Relacja z członkiem rodziny	6	10,53%	1	5,00%	2	22,22%	1	2,94%	10	8,33%
Relacja z bliskim przyjacielem	4	7,02%	0	0,00%	1	11,11%	3	8,82%	8	6,67%
Relacja z dobrym znajomym	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	14,71%	5	4,17%
Relacja z koleżanką/ kolegą z pracy	3	5,26%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,50%
Relacja z sąsiadem	3	5,26%	1	5,00%	1	11,11%	6	17,65%	11	9,17%
Relacja z rodakiem	3	5,26%	3	15,00%	0	0,00%	1	2,94%	7	5,83%
Relacja z nieznanym człowiekiem	16	28,07%	7	35,00%	3	33,33%	8	23,53%	34	28,33%
Braterstwa broni nie można porównać do innych relacji	22	38,60%	8	40,00%	2	22,22%	10	29,41%	42	35,00%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Poszukiwanie słabych analogii braterstwa broni w kontekście stopnia/korpusu wojskowego również dostarcza wielu informacji. Największa część oficerów starszych (38,46%) uważa, że braterstwo broni jest wyjątkową i niepowtarzalną formą relacji społecznych. Podobnego zdania jest zdecydowana większość oficerów młodszych (66,67%), 32,69% szeregowych/marynarzy i 27,91% przedstawicieli korpusu chorążych i podoficerów. Jednak 39,53% przedstawicieli ostatniej kategorii twierdzi, że braterstwo broni nie przypomina *relacji z nieznanym człowiekiem*. Takiej samej odpowiedzi udzieliło również 25% szeregowych/marynarzy, 23,08% oficerów starszych i 8,33% oficerów młodszych. Warto dodatkowo zauważyć, że w przeciwieństwie do pozostałych kategorii oficerowie starsi i młodszy nie wykorzystali trzech z możliwych odpowiedzi. Wśród nich znalazła się analogia do *relacji z bliskim przyjacielem*, która stanowiła najsilniejszą analogię braterstwa broni.

Tabela 14. Słabe analogie zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy

Słabe analogie zjawiska braterstwa broni	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Relacja z członkiem rodziny	2	15,38%	0	0,00%	3	6,98%	5	9,62%	10	8,33%
Relacja z bliskim przyjacielem	0	0,00%	0	0,00%	2	4,65%	6	11,54%	8	6,67%
Relacja z dobrym znajomym	0	0,00%	1	8,33%	3	6,98%	1	1,92%	5	4,17%
Relacja z koleżanką/ kolegą z pracy	0	0,00%	0	0,00%	1	2,33%	2	3,85%	3	2,50%
Relacja z sąsiadem	2	15,38%	1	8,33%	3	6,98%	5	9,62%	11	9,17%
Relacja z rodakiem	1	7,69%	1	8,33%	2	4,65%	3	5,77%	7	5,83%
Relacja z nieznanym człowiekiem	3	23,08%	1	8,33%	17	39,53%	13	25,00%	34	28,33%
Braterstwa broni nie można porównać do innych relacji	5	38,46%	8	66,67%	12	27,91%	17	32,69%	42	35,00%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Doświadczenie wynikające z udziału w działaniach militarnych jako kryterium wyodrębnienia kategorii badanych żołnierzy pozwala zaobserwować nieznaczne różnice w sposobie określania słabych analogii braterstwa broni. W przypadku żołnierzy uczestniczących w działaniach militarnych największa grupa (36,11%) uważa, że braterstwo broni nie ma analogii wśród zaproponowanych odpowiedzi, a nieco mniej-sza ich część (33,33%) stwierdziła, że omawiane zagadnienie w najmniejszym stopniu można porównać do *relacji z nieznanym człowiekiem*. W następnej kolejności, zarówno w pierwszej (11,11%), jak i drugiej zbiorowości (8,33%) została wymieniona *relacja z sąsiadem*.

Tabela 15. Słabe analogie zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych

Słabe analogie zjawiska braterstwa broni	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Relacja z członkiem rodziny	2	5,56%	8	9,52%	10	8,33%
Relacja z bliskim przyjacielem	2	5,56%	6	7,14%	8	6,67%
Relacja z dobrym znajomym	0	0,00%	5	5,95%	5	4,17%
Relacja z koleżanką/ kolegą z pracy	1	2,78%	2	2,38%	3	2,50%
Relacja z sąsiadem	4	11,11%	7	8,33%	11	9,17%
Relacja z rodakiem	2	5,56%	5	5,95%	7	5,83%
Relacja z nieznanym człowiekiem	12	33,33%	22	26,19%	34	28,33%
Braterstwa broni nie można porównać do innych relacji	13	36,11%	29	34,52%	42	35,00%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

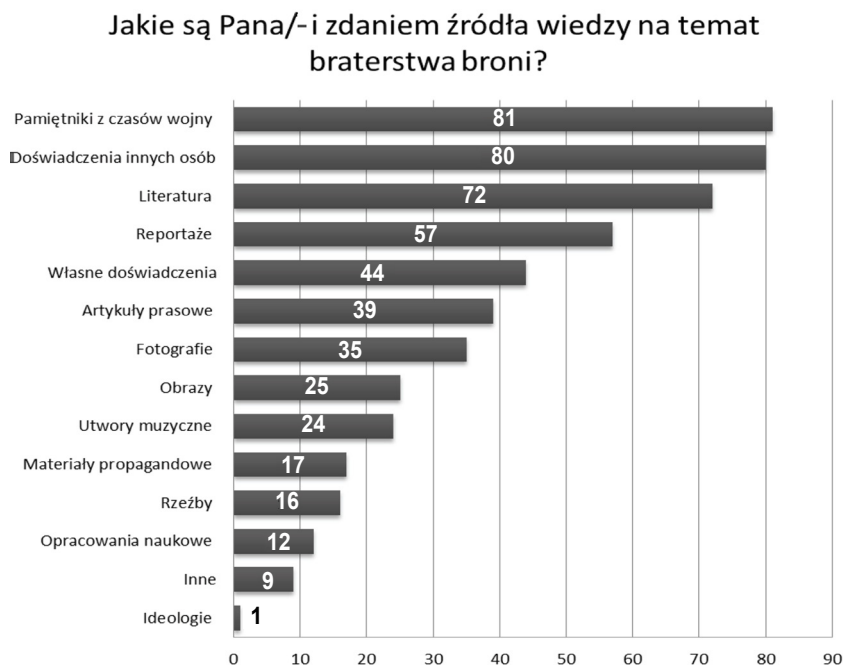
Źródło: opracowanie własne.

Wykorzystanie silnych i słabych analogii braterstwa broni pozwoliło przede wszystkim potwierdzić, że w przekonaniu większości respondentów analizowane zagadnienie jest nieporównywalne do innych relacji społecznych. Wśród wybieranych analogii najsilniejszą okazała się *relacja z bliskim przyjacielem*, a najsłabszą *relacja z nieznanym człowiekiem*, co dodatkowo świadczy o złożonym charakterze braterstwa broni. Warto dodatkowo zauważyć, że oficerowie starsi i młodszy nie wskazali relacji z *bliskim przyjacielem* jako słabej analogii braterstwa broni, co zdecydowanie przemawia za wypowiedzią sformułowaną w teoretycznej części niniejszej publikacji, określającej przyjaźń jako komponent braterstwa broni.

Pewnego komentarza wymaga również konstrukcja pytań dotyczących interpretowanych analogii. Zbiór możliwych odpowiedzi był stworzony w taki sposób, aby wybory respondentów pozwoliły określić rodzaj dystansu społecznego charakteryzującego relacje istniejące pomiędzy żołnierzami. Ze względu na to, że najczęściej wybieraną przez badanych żołnierzy był brak możliwości porównania przedmiotowego zagadnienia do innych relacji, powyższa kwestia pozostaje w dalszym ciągu bez odpowiedzi. Na tej podstawie można stwierdzić, że braterstwo broni opiera się na czymś wyjątkowym, ale z drugiej strony – czymś trudnym do określenia, gdyż żaden z respondentów pomimo stworzonej możliwości nie udzielił innej odpowiedzi.

3.3. Źródła wiedzy na temat braterstwa broni w opinii respondentów

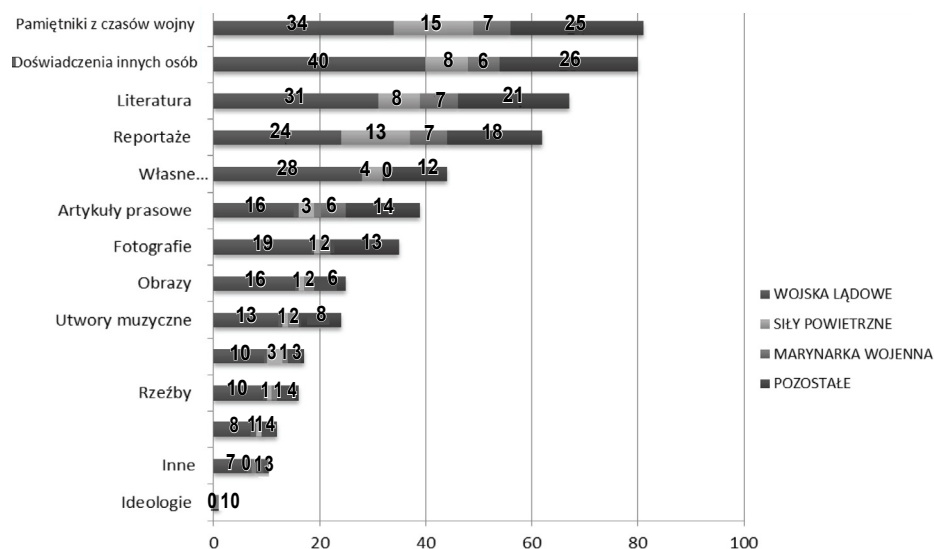
Określone powyżej zagadnienie wskazuje właściwość empiryczną, na podstawie której można zidentyfikować źródła wiedzy na temat zjawiska braterstwa broni wykorzystywane przez respondentów. Odpowiedź na pytanie: *Jakie są Pana/-i zdaniem źródła wiedzy na temat braterstwa broni?* – wymagała uwzględnienia szerokiego spektrum komponentów świadomości społecznej. Najczęściej udzielanymi odpowiedziami były: *pamiętniki z czasów wojny* (81), *doświadczenia innych osób* (80), *literatura* (72), *reportaże* (57), *własne doświadczenia* (44), *artykuły prasowe* (39) i *fotografie* (35). Warto zauważyć, że wszystkie z wymienionych źródeł, poza literaturą, gdyż ta kategoria może obejmować zarówno prace dokumentalne, jak i te oparte na wymagowanej fabule, można określić mianem *zakorzenionych w prawdziwym doświadczeniu żołnierzy*. W ten sposób pytanie o źródła wiedzy dotyczącej braterstwa broni nawiązuje do pytania o autentyczność tego zjawiska. Zdecydowanie można stwierdzić, że zebrane odpowiedzi stanowią ich wzajemne potwierdzenie. Wśród odpowiedzi rzadziej wskazywanych przez respondentów znalazły się: *obrazy* (25), *utwory muzyczne* (24), *materiały propagandowe* (17), *rzeźby* (16), *opracowania naukowe* (12), *inne* (9) i różnego rodzaju *ideologie* (1). Na podstawie ich analizy wyraźnie można zaobserwować, że w dużo mniejszym stopniu żołnierze, którzy wzięli udział w badaniu, korzystają ze źródeł, wśród których dominują różne dziedziny sztuki.

Rysunek 8. Źródła wiedzy na temat braterstwa broni w opinii respondentów

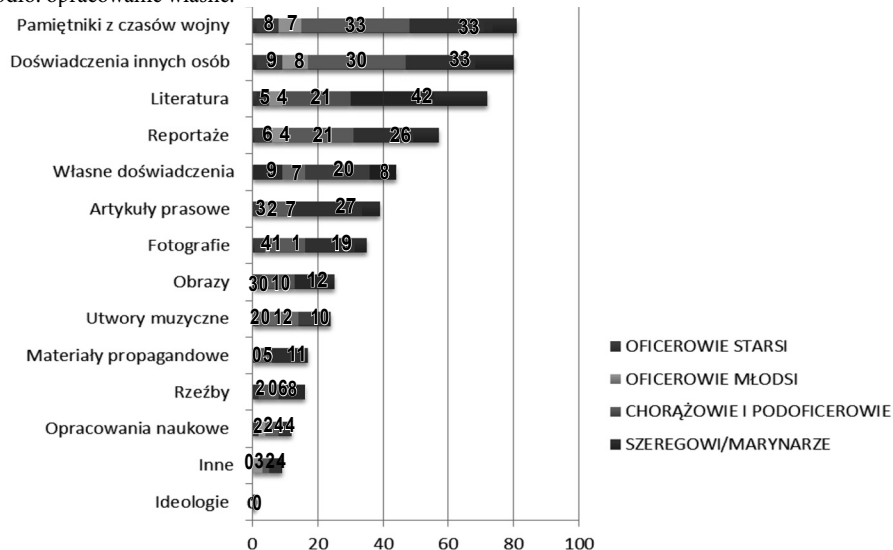
Źródło: opracowanie własne.

Poniższe wykresy (rys. 9, 10 i 11) odzwierciedlają rozkład odpowiedzi udzielanych przez poszczególne kategorie respondentów. Szczególne znaczenie dla prowadzonych rozważań ma analiza odpowiedzi udzielonych przez respondentów wyodrębnionych na podstawie kryterium uczestnictwa w działaniach militarnych. Pomimo zdecydowanie mniejszej liczebności żołnierze doświadczeni w działaniach militarnych wskazują podobne wartości tych źródeł wiedzy, które można określić mianem autentycznych:

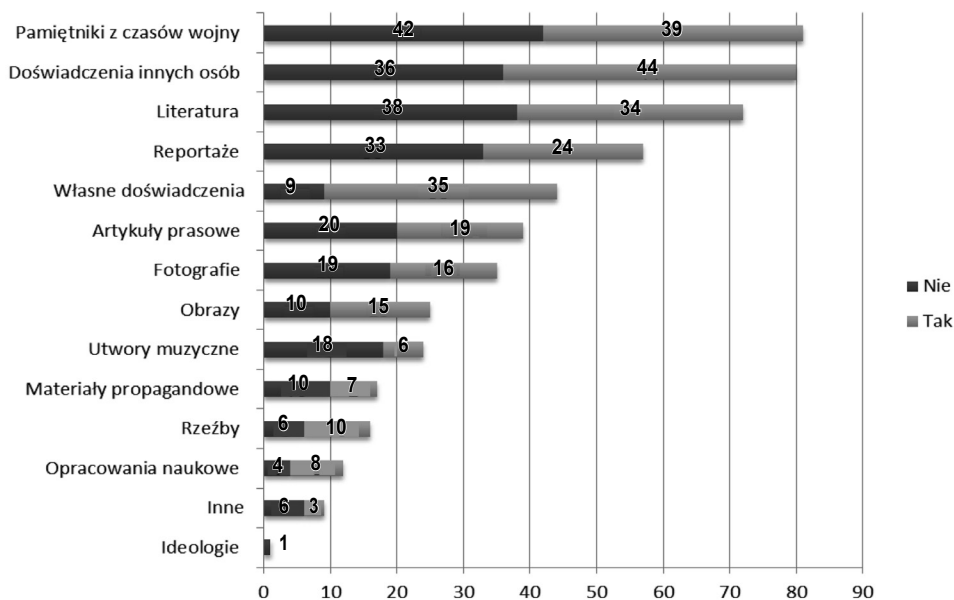
Rysunek 9. Źródła wiedzy na temat braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 10. Źródła wiedzy na temat braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 11. Źródła wiedzy na temat braterstwa broni a udział w działaniach militarnych

Źródło: opracowanie własne.

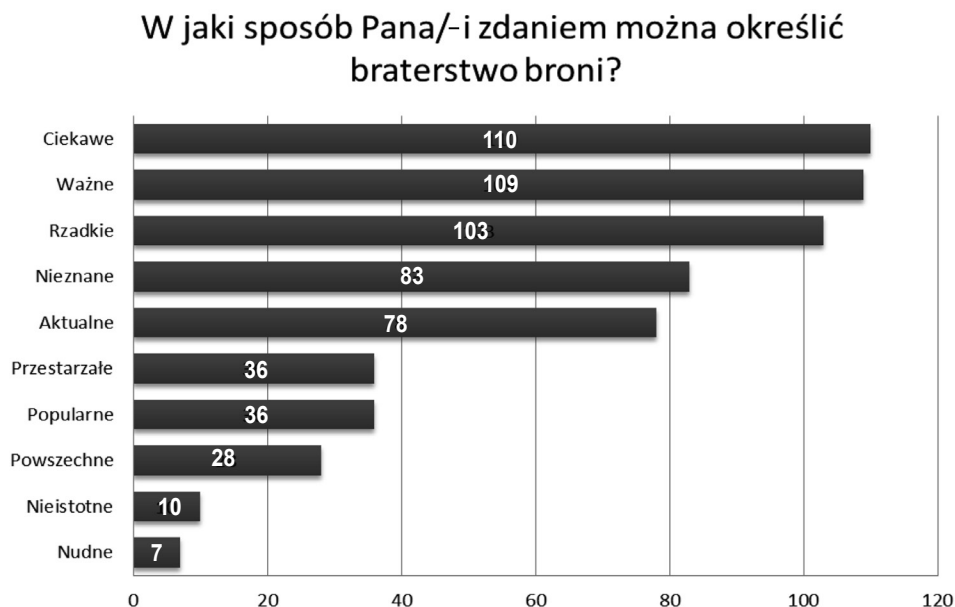
Odpowiadając na pytanie o źródła wiedzy na temat badanego zjawiska, respondenci otrzymali również możliwość uzupełnienia wypowiedzi o dodatkowe informacje. Wśród 9 wskazanych odpowiedzi znalazły się następujące określenia: *Armii Czerwona i Wojsko Polskie w II wojnie światowej, Brothers in arms, Kompania braci, gry komputerowe, pomnik, sojusze polityczne, Układ Warszawski, wspomnienia, wspólny szlak Armii Czerwonej i Wojska Polskiego*. Ponadto warto zauważyć, że jeden z respondentów rozpoznał intencje autora narzędzia badawczego, stwierdzając, że *zaznaczone odpowiedzi to te, które są najbardziej wiarygodne i z nich należy korzystać, tworząc swoje zdanie na ten temat. Film czy literatura często wypacza faktyczne pojęcie*. Jeszcze inny przekonywał do słuszności wyrażonej opinii w następujący sposób: *jestem żołnierzem zawodowym. Brałem udział w misjach pokojowych i stabilizacyjnych. Jestem fascynatem historii wojskowości. Wiem, co mówię*.

Podsumowując, na podstawie analizy przedmiotowej problematyki można stwierdzić, że respondenci w większym stopniu cenią informacje wynikające z osobistego doświadczenia żołnierzy w czasie działań militarnych niż z samej natury zawodu żołnierza.

3.4. Istotne właściwości braterstwa broni w opinii respondentów

Przedmiotem prowadzonych w tym miejscu rozważań jest właściwość empiryczna pozwalająca wskazać cechy zjawiska braterstwa broni pod względem aktualności, atrakcyjności, popularności, powszechności i znaczenia bądź ich przeciwieństw. W celu identyfikacji tych właściwości respondenci zostali poproszeni o odpowiedź na pytanie: *W jaki sposób Pana/-i zdaniem można określić braterstwo broni?*. Wśród możliwych odpowiedzi znalazło się dziesięć wariantów, które stanowiły pięć par przeciwstawnych właściwości zjawiska braterstwa broni: *aktualne – przestarzałe, ciekawe – nudne, popularne – nieznanne, powszechne – rzadkie, ważne – nieistotne*. Ze względu na charakter pytania respondenci wybierali jednocześnie pięć odpowiedzi. Na ich podstawie można stwierdzić, jakimi właściwościami badani żołnierze określają zjawisko braterstwa broni.

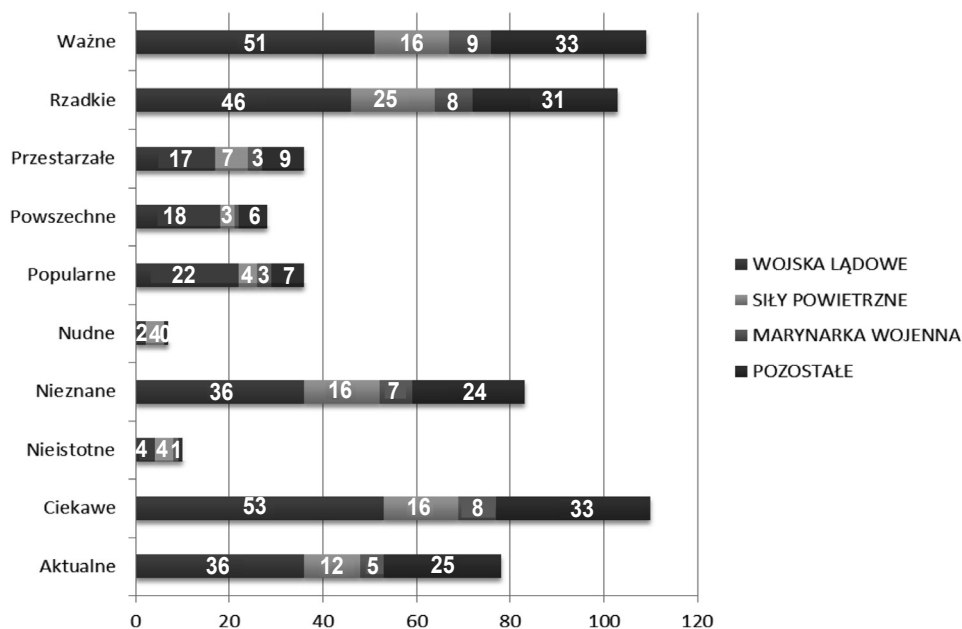
W przekonaniu respondentów zjawisko braterstwa broni jest: *ciekawe* (110), *ważne* (109), *rzadkie* (103), *nieznane* (83), *aktualne* (78), *przestarzałe* (36), *popularne* (36), *powszechne* (28), *nieistotne* (10) i *nudne* (7). Jednak wybierając jedynie właściwości, które w odniesieniu do swojego przeciwieństwa uzyskały większą liczbę wskazań, można stwierdzić, że jest: *aktualne, ciekawe, nieznanne, rzadkie i ważne*.

Rysunek 12. Istotne właściwości braterstwa broni w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

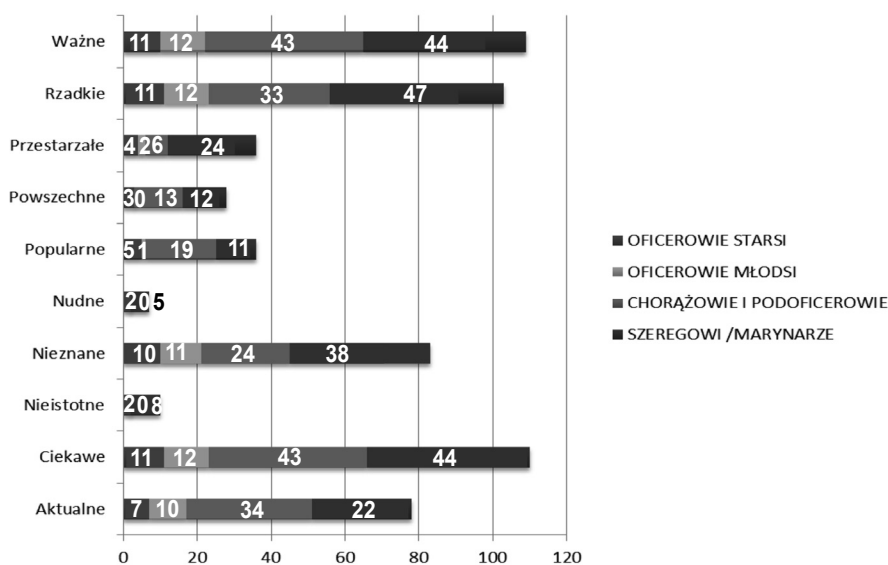
Poniższe wykresy (rys. 13, 14 i 15) prezentują istotne właściwości braterstwa broni w opinii poszczególnych kategorii respondentów. Wśród żołnierzy Wojsk Lądowych istnieje przekonanie, że zjawisko braterstwa broni w największym stopniu jest *ciekawe* (53), *ważne* (51), *rzadkie* (46), *nieznane* (36), *aktualne* (36), co w dużym stopniu odzwierciedla ogólne wyniki badań. W przypadku żołnierzy Sił Powietrznych, można stwierdzić, że postrzegają braterstwo broni przede wszystkim jako zjawisko *rzadkie* (18), ale także *ważne*, *ciekawe* i *nieznane* (po 16) oraz *aktualne* (12). Przedstawiciele Marynarki Wojennej określili je natomiast jako *ważne* (9), *rzadkie* i *ciekawe* (po 8), *nieznane* (7) i *aktualne* (5). Dla żołnierzy pozostałych rodzajów sił zbrojnych przedmiotowe zagadnienie jest *ważne* i *ciekawe* (33), *rzadkie* (31), *aktualne* (25), ale również – *nieznane* (24).

Rysunek 13. Istotne właściwości braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych

Źródło: opracowanie własne.

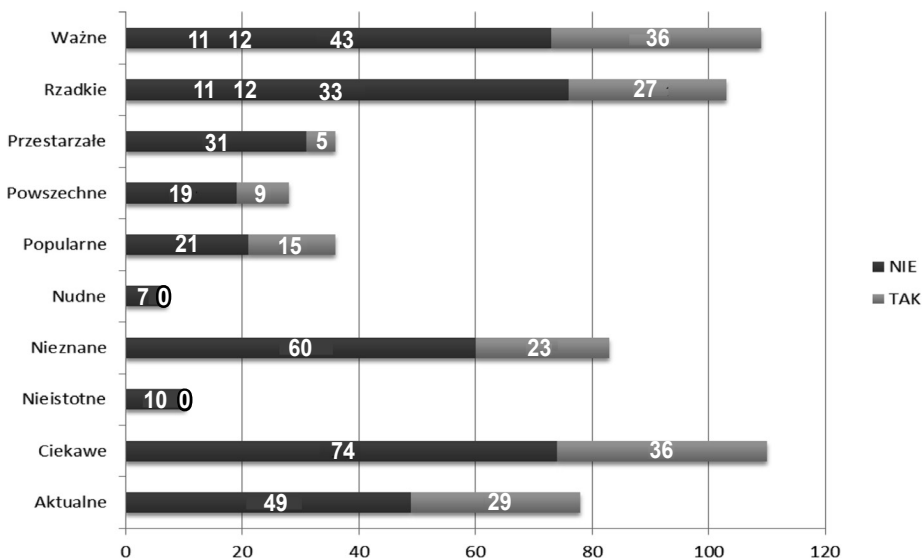
Korpus oficerów starszych postrzega braterstwo broni jako *rzadkie* i *ciekawe* (po 11), *ważne* i *nieznane* (po 10) oraz *aktualne* (7). Oficerowie młodszy jako *ważne*, *rzadkie* i *ciekawe* (po 12) oraz *nieznane* (11) i *aktualne* (10). Chorążowie i podoficerowie charakteryzują omawiane zjawisko jako: *ważne* i *ciekawe* (po 43), *aktualne* (34), *rzadkie* (33), ale także – *nieznane* (24). Dla szeregowych/marynarzy jest ono przede wszystkim *rzadkie* (47), *ważne* i *ciekawe* (po 44), *nieznane* (38), ale *aktualne* (27).

Rysunek 14. Istotne właściwości braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy

Źródło: opracowanie własne.

Żołnierze, którzy brali udział w działaniach militarnych, uważają braterstwo broni jako zjawisko *ważne i ciekawe* (po 36), *aktualne* (29), *rzadkie* (27) i *nieznane* (23), natomiast respondenci niedoświadczeni udziałem w działaniach militarnych stwierdzili, że jest ono przede wszystkim: *rzadkie* (76), *ciekawe* (74), *ważne* (73), *nieznane* (60) i *aktualne* (49).

Rysunek 15. Istotne właściwości braterstwa broni a udział w działaniach militarnych

Źródło: opracowanie własne.

Analizując powyższe dane, można dostrzec niewielkie różnice pomiędzy koncepcjami poszczególnych kategorii żołnierzy. Ważnym spostrzeżeniem jest informacja, że żaden z żołnierzy, którzy uczestniczyli w działaniach militarnych, nie określił braterstwa broni jako zjawisko nudne i nieistotne. Zdecydowana ich większość uznała zjawisko braterstwa broni jako *ciekawe i nieznane*. Zachęca to do dalszej eksploracji badanej problematyki. Również często wybierane określenia – *ważne i aktualne* – inspirują do kontynuacji poszukiwań w kierunku odpowiedzi na pytanie – *dlaczego?*. Jednak zdaniem respondentów, braterstwo broni jest także czymś *rzadkim*, co może stanowić istotne utrudnienie w poznaniu tego zjawiska.

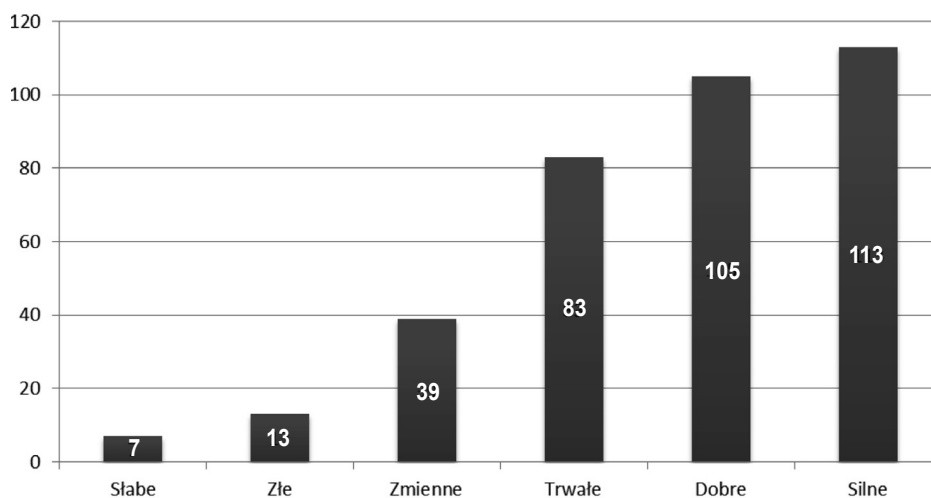
3.5. Właściwości braterstwa broni jako relacji społecznej w opinii respondentów

Wiele założeń teorii więzi społecznej odwoływało się do głównych właściwości relacji społecznych, czyli ich *siły, trwałości oraz treści*. Ze względu na powyższe odwołania w ramach prowadzonych badań sprawdzono, w jakim stopniu owe właściwości mogą dotyczyć również zjawiska braterstwa broni. W tym celu zadano respondentom następujące pytanie: *Jakie Pana/-i zdaniem relacje odzwierciedlają określenie braterstwo broni?* – i zaproponowano odpowiedzi obejmujące powyższe właściwości oraz ich przeciwieństwa. Na tej podstawie określono ogólne właściwości braterstwa broni jako relacji społecznej w opinii badanych żołnierzy. W celu uzupełnienia tych informacji o jeszcze jeden, szczególnie istotny z punktu widzenia celów badawczych, aspekt, poddano badaniu także poziom sformalizowania braterstwa broni. Z tego powodu w formularzu zostały umieszczone następujące sformułowania: *Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie nieformalnych relacji pomiędzy żołnierzami* i *Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie formalnych relacji pomiędzy żołnierzami w obrębie jednostek organizacyjnych sił zbrojnych*, a respondentów poproszono o ustosunkowanie się do nich. Jednoczesne wykorzystanie powyższych sformułowań pozwoliło precyzyjniej niż w przypadku pojedynczego stwierdzenia bądź pytania określić poziom sformalizowania więzi społecznych nazywanych braterstwem broni. Szczegółowe wyniki badań, dotyczące powyższych zagadnień, zawierają poniższe podrozdziały. Pierwszy jest poświęcony ogólnym właściwościom jako relacji społecznej, a drugi poziomowi ich sformalizowania.

3.5.1. Ogólne właściwości braterstwa broni jako relacji społecznych w opinii respondentów

Podsumowanie ogólnych wyników omawianej części badań pozwala stwierdzić, że braterstwo broni jest postrzegane jako *silna* (113), *dobra* (105) i *trwała* (83) relacja społeczna. Innymi słowy – analizowane zagadnienie może być określone mianem *silnej, dobrej i trwałej* więzi społecznej. Dodatkowym, argumentem przemawiającym za powyższym stwierdzeniem jest względnie niska liczba odpowiedzi charakteryzujących braterstwo broni jako relację *złą* (13) i *słabą* (7). W szczególności sposób należy interpretować ostatnie z możliwych określeń, a mianowicie – *zmiennie* (39). Ten wybór respondentów można traktować jako zachętę do rekonstrukcji procesualnej koncepcji analizowanego zagadnienia, określenia jego poszczególnych faz oraz istotnych punktów zwrotnych.

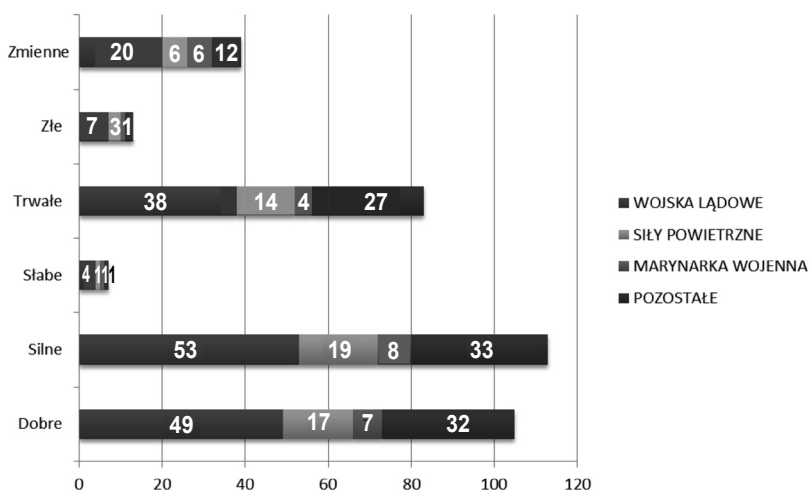
Jakie Pana/-i zdaniem relacje odzwierciedla określenie braterstwo broni?

Rysunek 16. Właściwości braterstwa broni jako relacji społecznej w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

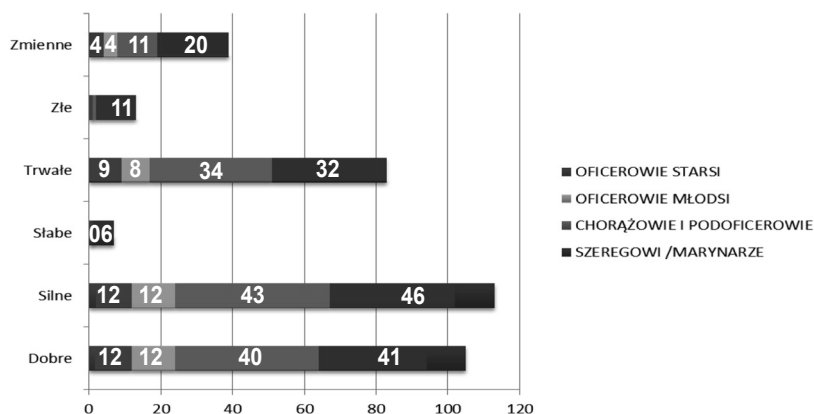
Wyodrębnienie odpowiedzi przedstawicieli poszczególnych rodzajów sił zbrojnych pozwoliło sformułować kolejne spostrzeżenia dotyczące analizowanych właściwości braterstwa broni jako relacji społecznej. W przypadku żołnierzy Wojsk Lądowych, Sił Powietrznych i pozostałych rodzajów sił zbrojnych można stwierdzić, że ich opinie pozostają w zgodzie z ogólnymi wynikami badań. Warto w tym miejscu jednak podkreślić, że respondenci reprezentujący Marynarkę Wojenną, podobnie do pozostałych kategorii żołnierzy, określają braterstwo broni jako relację *silną* (8) i *dobrą* (7), ale w większym stopniu *zmienną* (6) niż *trwałą* (4).

Rysunek 17. Właściwości braterstwa broni jako relacji społecznej a rodzaj sił zbrojnych

Źródło: opracowanie własne.

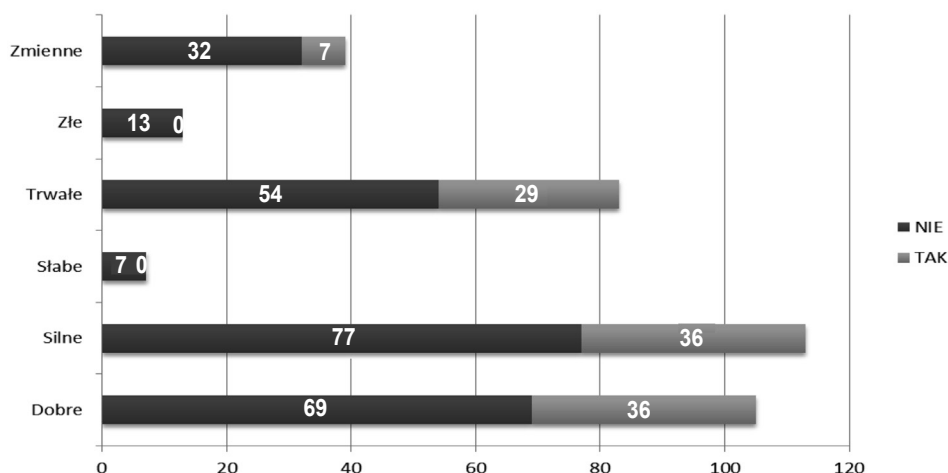
Korpus oficerów starszych postrzega braterstwo broni w trochę odmienny sposób. Jest ono dla nich relacją na równi – *silną* i *dobrą* (po 12), a następnie *trwałą* (9). W przypadku oficerów młodszych można zauważyć bardzo podobną tendencję. Jedyną różnicą pomiędzy tymi kategoriami respondentów jest mniejsza liczba dokonanych przez nich wskazań określenia *trwałe* (8). Wśród chorążych i podoficerów oraz szeregowych/marynarzy panuje opinia analogiczna do ogólnych wyników przedstawianych badań. Na podstawie tych wyników widać wyraźnie, że braterstwo broni jest przede wszystkim *silną*, *dobrą* i *trwałą* relacją społeczną. Z tym jednak zastrzeżeniem, że ostatnia wymieniona kategoria respondentów w największym stopniu uznała omawiane zjawisko jako *zmienne* (20), ale także *złe* (11). Więcej informacji dotyczących bieżącego aspektu analizowanych danych znajduje się na poniższym wykresie.

Rysunek 18. Właściwości braterstwa broni jako relacji społecznej a stopień/korpus wojskowy

Źródło: opracowanie własne.

Poznanie właściwości głównego zagadnienia niniejszej pracy, które były najczęściej wskazywane przez poszczególne kategorie respondentów, wyodrębnione na podstawie trzeciego kryterium, pozwoliło stwierdzić, że żołnierze, którzy uczestniczyli w działaniach militarnych, nie postrzegają braterstwa broni jako *słabej*, a także *złej* relacji społecznej. Wszyscy przedstawiciele tej kategorii respondentów postrzegają interpretowaną relację, równoważąc określenia *dobre* i *silne* (po 36). Poglądy żołnierzy, którzy nie uczestniczyli w działaniach militarnych, w pełni odpowiadają ogólnym wynikom.

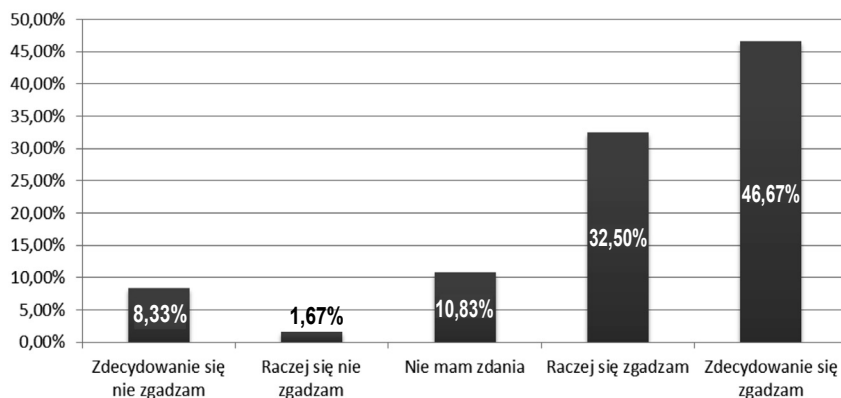
Rysunek 19. Właściwości braterstwa broni jako relacji społecznej a udział w działaniach militarnych

Źródło: opracowanie własne.

4.5.2 Poziom sformalizowania braterstwa broni jako relacji społecznej w opinii respondentów

W odpowiedzi na prośbę o ustosunkowanie się do stwierdzenia zamieszczonego nad poniższym wykresem zdecydowana większość respondentów (79,17%) wyraziła jego aprobatę. Odmiennego zdania było jedynie 10,00% poddanych badaniu żołnierzy, a 10,83% z nich nie udzieliło zarówno twierdzącej, jak i przeczącej odpowiedzi. Na tej podstawie z całą pewnością można stwierdzić, że dla znacznej części żołnierzy braterstwo broni ma nieformalny charakter.

Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie nieformalnych relacji pomiędzy żołnierzami

Rysunek 20. Braterstwo broni jako relacja nieformalna

Źródło: opracowanie własne.

Żołnierze Wojsk Lądowych, zgodnie z wynikami przedstawionymi powyżej, w głównej mierze (80,7%) opowiadają się za powyższym stwierdzeniem. Ponadto przedstawiciele tej samej kategorii w najmniejszym stopniu nie zgadzają się z nim (8,77%). Żołnierze Sił Powietrznych natomiast zdecydowanie najczęściej wybierali odpowiedź – *zdecydowanie się zgadzam*. Takiej odpowiedzi udzieliło aż 60% tych respondentów. Charakterystyczną cechą opinii przedstawicieli Marynarki Wojennej są zrównoważone odpowiedzi *zdecydowanie się zgadzam* i *nie mam zdania* (po 33,33%). W przypadku pozostałych rodzajów sił zbrojnych wyraźnie można zaobserwować, że jest to zbiorowość, która w największym stopniu przejawia przekonanie o nieformalnym charakterze relacji określanych mianem braterstwo broni (tab. 16).

Tabela 16. Braterstwo broni jako relacja nieformalna a rodzaj sił zbrojnych

Braterstwo broni jako nieformalna relacja społeczna	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	4	7,02%	1	5,00%	1	11,11%	4	11,76%	10	8,33%
Raczej się nie zgadzam	1	1,75%	1	5,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,67%
Nie mam zdania	6	10,53%	3	15,00%	3	33,33%	1	2,94%	13	10,83%
Raczej się zgadzam	19	33,33%	3	15,00%	2	22,22%	15	44,12%	39	32,50%
Zdecydowanie się zgadzam	27	47,37%	12	60,00%	3	33,33%	14	41,18%	56	46,67%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Poniższe tabele (tab. 17 i 18) odzwierciedlają opinie przedstawicieli kolejnych kategorii respondentów, dotyczące nieformalnego charakteru relacji istniejących pomiędzy nimi, określanych mianem braterstwa broni. Pierwsza z nich przedstawia poglądy żołnierzy poszczególnych korpusów, a druga pozwala dostrzec różnice pomiędzy spostrzeżeniami żołnierzy, którzy uczestniczyli w działaniach militarnych, a tymi, którzy nie posiadają takiego doświadczenia.

Oficerowie starsi dwukrotnie częściej zgadzają się ze stwierdzeniem, że braterstwo broni ma nieformalny charakter, niż są przeciwni. Jednak przedstawiciele tego samego korpusu to żołnierze, którzy także najczęściej wyrażali brak akceptacji dla tego stwierdzenia (30,76%). W przypadku oficerów młodszych można zaobserwować najwyższy poziom jego aprobaty (91,66%), a także najniższy, a właściwie zerowy poziom jego dezaprobaty. W przypadku opinii chorążych i podoficerów można stwierdzić, że największy odsetek respondentów stanowią ci, którzy wybierali odpowiedź *zdecydowanie się zgadzam* (69,77%). Ostatnia z omawianych w tym miejscu kategorii – szeregowi/marynarze – to zbiorowość, która najczęściej wybierała odpowiedź – *nie mam zdania* (13,46%), chociaż warto także zauważyć, że częściej niż oficerowie starsi opowiadali się za nieformalnym charakterem relacji określanym mianem braterstwo broni.

Tabela 17. Braterstwo broni jako relacja nieformalna a stopień/korpus wojskowy

Braterstwo broni jako nieformalna relacja społeczna	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	2	15,38%	0	0,00%	1	2,33%	7	13,46%	10	8,33%
Raczej się nie zgadzam	2	15,38%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,67%
Nie mam zdania	1	7,69%	1	8,33%	4	9,30%	7	13,46%	13	10,83%
Raczej się zgadzam	4	30,77%	4	33,33%	8	18,60%	23	44,23%	39	32,50%
Zdecydowanie się zgadzam	4	30,77%	7	58,33%	30	69,77%	15	28,85%	56	46,67%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Żołnierze uczestniczący w działaniach militarnych nieznacznie częściej (80,55%) niż żołnierze nieposiadający tego doświadczenia (78,58%) potwierdzili, że braterstwo broni oznacza istnienie nieformalnych relacji pomiędzy nimi. Przedstawiciele tej pierwszej kategorii również częściej (13,89%) niż drugiej (8,33%) wyrażali swoją dezaprobatę dla omawianego sformułowania.

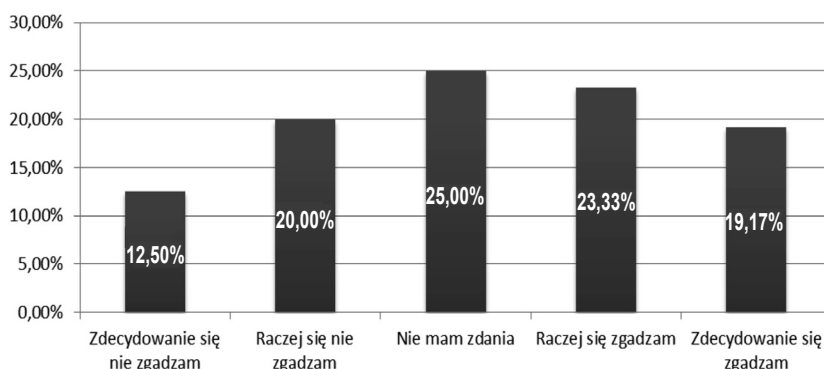
Tabela 18. Braterstwo broni jako relacja nieformalna a udział w działaniach militarnych

Braterstwo broni jako nieformalna relacja społeczna	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	3	8,33%	7	8,33%	10	8,33%
Raczej się nie zgadzam	2	5,56%	0	0,00%	2	1,67%
Nie mam zdania	2	5,56%	11	13,10%	13	10,83%
Raczej się zgadzam	7	19,44%	32	38,10%	39	32,50%
Zdecydowanie się zgadzam	22	61,11%	34	40,48%	56	46,67%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

W celu odzwierciedlenia charakteru braterstwa broni jako relacji społecznej poproszono również respondentów o wypowiedź na temat jej formalnego wymiaru. Najczęściej udzielaną przez nich odpowiedzią było stwierdzenie – *nie mam zdania*. Podsumowując jednak odpowiedzi zaprzeczające i potwierdzające poniższe sformułowanie, można zauważyć, że 42,50% badanych żołnierzy, w różnym stopniu, zgodziło się z nim, natomiast dezaprobatę wobec omawianej wypowiedzi wyraziło 22,50% badanych.

**Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie
formalnych relacji pomiędzy żołnierzami
w obrębie jednostek organizacyjnych sił zbroynych**

Rysunek 21. Braterstwo broni jako relacja formalna

Źródło: opracowanie własne.

Kolejne tabele (tab. 19, 20 i 21) zawierają zestawienia opinii poszczególnych kategorii żołnierzy, dotyczące formalnego wymiaru relacji określanych mianem braterstwa broni. Żołnierze Wojsk Lądowych to kategoria respondentów, która najczęściej (15,79%) w celu wyrażenia swojego poglądu na temat charakteryzowanego zagadnienia wybierała odpowiedź *zdecydowanie się nie zgadzam*. Na tej podstawie,

a także w odniesieniu do wcześniej przedstawionych wyników badań, można łatwo zauważyć, że przedstawiciele tychże wojsk w największym stopniu opowiadają się za nieformalnym charakterem braterstwa broni. Dokładnie połowa przedstawicieli Sił Powietrznych, co stanowiło największą wartość w porównaniu do pozostałych kategorii, zgodziła się z powyższym sformułowaniem. Większość (66,67%) reprezentantów Marynarki Wojennej stwierdziło, że w odniesieniu do omawianego stwierdzenia – *nie ma zdania*. Warto zwrócić również uwagę, że żołnierze pozostałych rodzajów sił zbrojnych w największym stopniu nie akceptują opinii, że *braterstwo broni oznacza istnienie formalnych relacji pomiędzy żołnierzami w obrębie jednostek organizacyjnych sił zbrojnych*.

Oficerowie starsi częściej (30,77%) niż przedstawiciele pozostałych kategorii wyrażają zdecydowaną aprobatę dla przedmiotowego sformułowania, jednak uwzględniając również odpowiedź *raczej się zgadzam*, można stwierdzić, że to oficerowie młodszy najczęściej (50%) są przekonani o formalnym charakterze relacji określanych mianem braterstwa broni. Chorążowie i podoficerowie to zbiorowość respondentów, która w celu wyrażenia przedmiotowej opinii w większym stopniu (37,21%) niż pozostałe korpusy wojskowe wykorzystała odpowiedź – *nie mam zdania*. Wśród szeregowych/marynarzy można wskazać największy odsetek respondentów (38,46%), którzy nie zgodzili się z zaproponowanym sformułowaniem.

Żołnierze, którzy uczestniczyli w działaniach militarnych, częściej (47,22%) niż żołnierze nieposiadający takiego doświadczenia (40,48%), uważali, że *braterstwo broni oznacza istnienie formalnych relacji pomiędzy żołnierzami w obrębie jednostek organizacyjnych sił zbrojnych*. Wśród żołnierzy należących do ostatniej z wymienionych kategorii można zauważyć największy odsetek respondentów (34,53%), którzy mają zupełnie odmienną opinię. Warto także zwrócić uwagę, że przedstawiciele analizowanych zbiorowości w tym samym stopniu (po 25%) wybierali odpowiedź – *nie mam zdania*.

Tabela 19. Braterstwo broni jako relacja formalna a rodzaj sił zbrojnych

Braterstwo broni jako formalna relacja społeczna	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	9	15,79%	2	10,00%	1	11,11%	3	8,82%	15	12,50%
Raczej się nie zgadzam	11	19,30%	3	15,00%	0	0,00%	10	29,41%	24	20,00%
Nie mam zdania	12	21,05%	5	25,00%	6	66,67%	7	20,59%	30	25,00%
Raczej się zgadzam	17	29,82%	3	15,00%	1	11,11%	7	20,59%	28	23,33%
Zdecydowanie się zgadzam	8	14,04%	7	35,00%	1	11,11%	7	20,59%	23	19,17%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 20. Braterstwo broni jako relacja formalna a stopień/korpus wojskowy

Braterstwo broni jako formalna relacja społeczna	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	2	16,67%	6	13,95%	7	13,46%	15	12,50%
Raczej się nie zgadzam	3	23,08%	2	16,67%	6	13,95%	13	25,00%	24	20,00%
Nie mam zdania	4	30,77%	2	16,67%	16	37,21%	8	15,38%	30	25,00%
Raczej się zgadzam	2	15,38%	3	25,00%	9	20,93%	14	26,92%	28	23,33%
Zdecydowanie się zgadzam	4	30,77%	3	25,00%	6	13,95%	10	19,23%	23	19,17%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 21. Braterstwo broni jako relacja formalna a udział w działaniach militarnych

Braterstwo broni jako formalna relacja społeczna	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	2	5,56%	13	15,48%	15	12,50%
Raczej się nie zgadzam	8	22,22%	16	19,05%	24	20,00%
Nie mam zdania	9	25,00%	21	25,00%	30	25,00%
Raczej się zgadzam	9	25,00%	19	22,62%	28	23,33%
Zdecydowanie się zgadzam	8	22,22%	15	17,86%	23	19,17%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując analizę wyników tejże części badań, można sformułować stwierdzenie, że braterstwo broni to silna, dobra i trwała relacja społeczna, ale także można dostrzec, że niezwykle ważną cechą przedmiotowego zjawiska jest zarówno formalny, jak i nieformalny charakter. Pod wpływem powyżej określonych wyników braterstwo broni jawi się jako relacja w przeważającej części nieformalna, ale uwzględniająca w swoim obrębie także formalny wymiar. Ponadto zgromadzone w tym miejscu dane pozwalają zauważyć, że powyższe wymiary zjawiska braterstwa broni nie są postrzegane przez żołnierzy jako niezależne fragmenty relacji istniejących pomiędzy nimi, a nakładające się na siebie płaszczyzny życia społecznego.

3.6. Cechy podmiotów braterstwa broni w opinii respondentów

Wykorzystanie teorii więzi społecznej w odniesieniu do zbiorowości żołnierzy wymagało także sprawdzenia, jakie właściwości charakteryzują podmioty, które konstytuują analizowaną formę relacji. W wyniku akceptacji powyższego sformułowania identyfikacja tych właściwości, czyli cech podmiotów braterstwa broni, dotyczyła następujących kryteriów: statusu żołnierza, udziału w działaniach militarnych i relacji podwładny – przełożony, czyli dowódca – żołnierz. Wykorzystanie powyższych kryteriów umożliwiło skonstruowanie następujących wariantów zdefiniowania zjawiska braterstwa broni:

Wariant 1: Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych pomiędzy osobami biorącymi udział w działaniach militarnych – nie muszą to być żołnierze.

Wariant 2: Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych pomiędzy żołnierzami, bez względu na to, czy biorą udział w działaniach militarnych.

Wariant 3: Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych pomiędzy żołnierzami biorącymi udział w działaniach militarnych.

Wariant 4: Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych tylko pomiędzy równymi sobie stopniem/stanowiskiem żołnierzami.

Wariant 5: Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych tylko pomiędzy dowódcami.

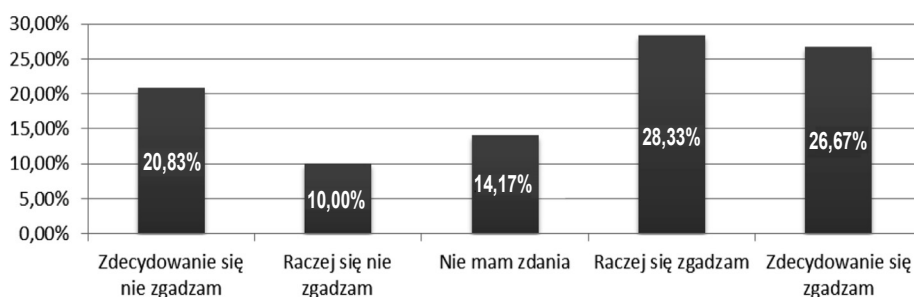
Wariant 6: Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych pomiędzy – zarówno żołnierzami, jak i dowódcami.

W pierwszym przypadku podmiot braterstwa broni to jednostka społeczna nieposiadająca statusu żołnierza, ale aktywnie uczestnicząca w działaniach militarnych. Z takim wizerunkiem osoby połączonej z innymi więziami braterstwa broni zgodziła się ponad połowa respondentów (55%). Znacznie mniej żołnierzy uczestniczących w badaniu (30,83%) nie zaakceptowała powyższego wizerunku. Wśród respondentów znaleźli się również żołnierze (14,17%), którzy nie opowiedzieli się za żadną z powyższych odpowiedzi i stwierdzili, że *nie mają zdania*. Rozkład poszczególnych odpowiedzi został przedstawiony na poniższym wykresie.

W prowadzonych badaniach sprawdzono również, w jakim stopniu charakterystyka podmiotu braterstwa broni jako jednostki społecznej nieposiadającej statusu żołnierza, ale aktywnie uczestniczącej w działaniach militarnych jest postrzegana przez poszczególne kategorie respondentów. Poniższe tabele (tab. 22, 23 i 24) zawierają dane odzwierciedlające charakter tych spostrzeżeń. Żołnierze Wojsk Lądowych i Sił Powietrznych przejawiają bardzo podobne przekonania dotyczące analizowanego wizerunku. 33,33% pierwszej kategorii i 30,00% drugiej nie zgadza się z nim, natomiast odmiennego zdania jest odpowiednio: 54,38 i 55,00%. Niewielka różnica dotyczy także niezdecydowanych respondentów, którzy wybrali odpowiedź *nie mam*

zdania. W porównaniu do pozostałych kategorii największy odsetek (44,44%) respondentów, którzy nie akceptują takiego wizerunku podmiotu braterstwa broni, jest domeną przedstawicieli Marynarki Wojennej. Pozostałe rodzaje sił zbrojnych stanowią natomiast kategorię, w obrębie której można stwierdzić największe poparcie dla przedstawionego wizerunku (61,76%) i jednocześnie najmniejszy poziom jego dezaprobaty (23,53%).

**Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie
więzi społecznych pomiędzy osobami biorącymi
udział w działaniach militarnych – nie muszą to
być żołnierze**

Rysunek 22. Cechy podmiotów braterstwa broni w opinii respondentów – wariant 1

Źródło: opracowanie własne.

Wśród kategorii wyodrębnionych na podstawie korpusu/stopnia wojskowego można zaobserwować kolejne tendencje. Oficerowie starsi (38,46%), w porównaniu z pozostałymi korpusami, w największym stopniu wyrazili brak akceptacji przedstawionego powyżej wizerunku, natomiast oficerowie młodszy w sposób najbardziej zdecydowany stwierdzili, że się z nim zgadzają. Chorążowie i podoficerowie (65,12%), wybierając odpowiedzi *raczej się zgadzam* i *zdecydowanie się zgadzam*, również potwierdzili jego adekwatny charakter. Ponadto warto podkreślić, że przeszło połowa szeregowych/marynarzy (51,93%) wybrała te same odpowiedzi.

Większość żołnierzy uczestniczących w działaniach militarnych (55,56%), a także tych, którzy nie posiadają takiego doświadczenia (54,76%), zgadza się ze sformułowaniem, że *braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych pomiędzy osobami biorącymi udział w działaniach militarnych – nie muszą to być żołnierze*. Przeciwnego zdania jest natomiast 22,22% żołnierzy należących do pierwszej kategorii oraz 34,53% – do drugiej. Odpowiedzi *nie mam zdania* udzieliło dwukrotnie więcej respondentów, którzy zadeklarowali udział w działaniach militarnych, niż zostali.

Tabela 22. Cechy podmiotów braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych – wariant 2

Wariant 1 – osobami biorącymi udział w działaniach militarnych – nie muszą to być żołnierze	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	14	24,56%	2	10,00%	4	44,44%	5	14,71%	25	20,83%
Raczej się nie zgadzam	5	8,77%	4	20,00%	0	0,00%	3	8,82%	12	10,00%
Nie mam zdania	7	12,28%	3	15,00%	2	22,22%	5	14,71%	17	14,17%
Raczej się zgadzam	14	24,56%	9	45,00%	1	11,11%	10	29,41%	34	28,33%
Zdecydowanie się zgadzam	17	29,82%	2	10,00%	2	22,22%	11	32,35%	32	26,67%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 23. Cechy podmiotów braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy – wariant 3

Wariant 1 – osobami biorącymi udział w działaniach militarnych – nie muszą to być żołnierze	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	4	30,77%	1	8,33%	8	18,60%	12	23,08%	25	20,83%
Raczej się nie zgadzam	1	7,69%	3	25,00%	2	4,65%	6	11,54%	12	10,00%
Nie mam zdania	2	15,38%	3	25,00%	5	11,63%	7	13,46%	17	14,17%
Raczej się zgadzam	4	30,77%	0	0,00%	18	41,86%	12	23,08%	34	28,33%
Zdecydowanie się zgadzam	2	15,38%	5	41,67%	10	23,26%	15	28,85%	32	26,67%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

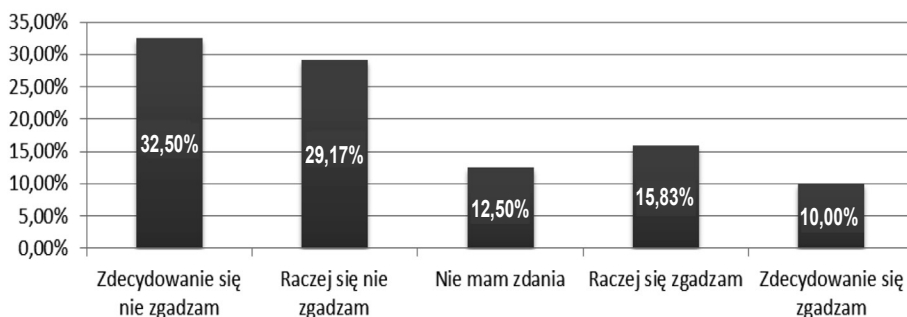
Tabela 24. Cechy podmiotów braterstwa broni a udział w działaniach militarnych – wariant 4

Wariant 1 – osobami biorącymi udział w działaniach militarnych – nie muszą to być żołnierze	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	7	19,44%	18	21,43%	25	20,83%
Raczej się nie zgadzam	1	2,78%	11	13,10%	12	10,00%
Nie mam zdania	8	22,22%	9	10,71%	17	14,17%
Raczej się zgadzam	10	27,78%	24	28,57%	34	28,33%
Zdecydowanie się zgadzam	10	27,78%	22	26,19%	32	26,67%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Kolejna zaproponowana respondentom charakterystyka podmiotu braterstwa broni obejmowała posiadanie odpowiedniego statusu społecznego, a mianowicie bycie żołnierzem, natomiast w przeciwieństwie do wcześniejszych rozważań, uczestnictwo w działaniach militarnych nie stanowiło żadnego warunku. Innymi słowy, na podstawie opinii dotyczących powyższego sformułowania można było stwierdzić, w jakim stopniu respondenci traktują braterstwo broni jako domenę zawodu żołnierza, a na ile posiadanie doświadczenia, do którego są przygotowywani w czasie służby. W analizowanym przypadku przeważająca większość respondentów (61,67%) nie zgodziła się jednak z powyższym wizerunkiem, co oznacza, że dla tak dużej części żołnierzy zjawisko braterstwa broni nie powstaje w wyniku odgrywania określonej roli zawodowej. Jedynie 25,83% wyraziła jego akceptację. Niewielka część badanych żołnierzy (12,5%) wybrała odpowiedź *nie mam zdania*. Poniższy rysunek zawiera wykres odzwierciedlający rozkład poszczególnych odpowiedzi:

Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie węzy społecznych pomiędzy żołnierzami, bez względu na to, czy biorą udział w działaniach militarnych

Rysunek 23. Cechy podmiotów braterstwa broni w opinii respondentów – wariant 2

Źródło: opracowanie własne.

Poniższe tabele (tab. 25, 26 i 27) zawierają zestawienia odpowiedzi poszczególnych kategorii żołnierzy, które zostały poddane badaniu. Żołnierze Wojsk lądowych stanowią zbiorowość, której reprezentanci najczęściej (70,17%) wyrazili dezaprobatę takiego ujęcia podmiotu braterstwa broni, natomiast żołnierze Sił Powietrznych (35%) w największym stopniu wypowiedzieli się w zupełnie odmienny sposób. W przypadku przedstawicieli Marynarki Wojennej można zaobserwować największy odsetek respondentów (44,44%), którzy udzielili odpowiedzi *zdecydowanie się zgadzam* oraz taki sam odsetek odpowiedzi – *nie mam zdania*. Warto również zauważyć, że żołnierze tej samej kategorii nie udzielili ani jednej odpowie-

dzi *raczej się zgadzam i zdecydowanie się zgadzam*, podważając zasadność powyższego sformułowania. W przypadku odpowiedzi żołnierzy pozostałych rodzajów sił zbrojnych charakterystyczny jest częstszy (29,41%) niż w ogólnych wynikach badań wybór odpowiedzi *raczej się zgadzam*, taki sam jak odpowiedzi – *zdecydowanie się nie zgadzam*.

Korpus oficerów starszych to kategoria respondentów, która w największym stopniu (76,92%) nie zgodziła się z zaproponowanym powyżej obrazem podmiotu braterstwa broni. W odniesieniu do oficerów młodszych natomiast można zauważyć, że taki sam odsetek (po 25%) udzielił dwóch skrajnych odpowiedzi: *zdecydowanie się nie zgadzam* oraz *zdecydowanie się zgadzam*. Szeregowi/marynarze to z kolei kategoria, która najczęściej (21,15%) wybierała odpowiedź – *nie mam zdania*. W ich przypadku można również zaobserwować największy, w porównaniu z innymi kategoriami respondentów, poziom poparcia dla tej charakterystyki podmiotu braterstwa broni (32,7%).

Żołnierze, którzy uczestniczyli w działaniach militarnych znacznie częściej (72,23%) niż respondenci, którzy nie znają tego doświadczenia (57,14%), nie potwierdzają przekonania wyrażonego w stwierdzeniu, że *braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych pomiędzy żołnierzami, bez względu na to, czy biorą udział w działaniach militarnych*. Jednak w przypadku przeciwnych odpowiedzi, które potwierdzały zasadność powyższego stwierdzenia, również ta pierwsza kategoria w nieznacznie większym stopniu (27,78%) występowała częściej niż ta druga (25%).

Tabela 25. Cechy podmiotów braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych – wariant 5

Wariant 2 – żołnierzami, bez względu na to, czy biorą udział w działaniach militarnych	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	23	40,35%	2	10,00%	4	44,44%	10	29,41%	39	32,50%
Raczej się nie zgadzam	17	29,82%	8	40,00%	1	11,11%	9	26,47%	35	29,17%
Nie mam zdania	4	7,02%	3	15,00%	4	44,44%	4	11,76%	15	12,50%
Raczej się zgadzam	5	8,77%	4	20,00%	0	0,00%	10	29,41%	19	15,83%
Zdecydowanie się zgadzam	8	14,04%	3	15,00%	0	0,00%	1	2,94%	12	10,00%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 26. Cechy podmiotów braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy – wariant 2

Wariant 2 – żołnierzami, bez względu na to, czy biorą udział w działaniach militarnych	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	5	38,46%	3	25,00%	13	30,23%	18	34,62%	39	32,50%
Raczej się nie zgadzam	5	38,46%	5	41,67%	19	44,19%	6	11,54%	35	29,17%
Nie mam zdania	1	7,69%	1	8,33%	2	4,65%	11	21,15%	15	12,50%
Raczej się zgadzam	1	7,69%	0	0,00%	6	13,95%	12	23,08%	19	15,83%
Zdecydowanie się zgadzam	1	7,69%	3	25,00%	3	6,98%	5	9,62%	12	10,00%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

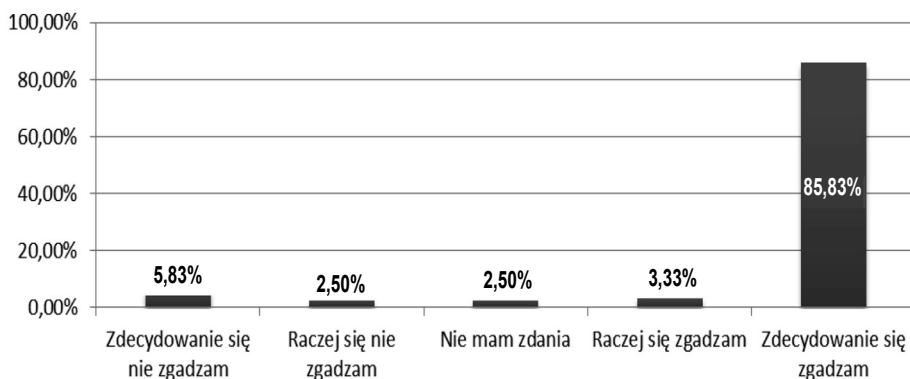
Tabela 27. Cechy podmiotów braterstwa broni a udział w działaniach militarnych – wariant 2

Wariant 2 – żołnierzami, bez względu na to, czy biorą udział w działaniach militarnych	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	11	30,56%	28	33,33%	39	32,50%
Raczej się nie zgadzam	15	41,67%	20	23,81%	35	29,17%
Nie mam zdania	0	0,00%	15	17,86%	15	12,50%
Raczej się zgadzam	5	13,89%	14	16,67%	19	15,83%
Zdecydowanie się zgadzam	5	13,89%	7	8,33%	12	10,00%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

W trakcie kolejnej próby rekonstrukcji podstawowych właściwości podmiotu braterstwa broni wykorzystano zarówno status żołnierza, jak i udział w działaniach militarnych. W tym przypadku zdecydowana większość respondentów (89,16%) stwierdziła, że *braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych pomiędzy żołnierzami biorącymi udział w działaniach militarnych*. Wśród nich stwierdzono wysoki odsetek żołnierzy (85,83%), którzy w sposób zdecydowany opowiedzieli się za powyższą przywołaną wypowiedzią. Jedynie niewielka część badanej zbiorowości (8,33%) skontestowała je, z czego – w sposób zdecydowany – 5,83%. Dodatkowo znikomy odsetek respondentów (2,50%) stwierdził, że w stosunku do powyższego zdania – *nie ma zdania*. Rozkłady wszystkich wyborów badanych żołnierzy przedstawia poniższy wykres, natomiast więcej informacji dotyczących tego aspektu analizowanych wyników badań empirycznych zawierają kolejne tabele (tab. 28, 29 i 30).

Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych pomiędzy żołnierzami biorącymi udział w działaniach militarnych

Rysunek 24. Cechy podmiotów braterstwa broni w opinii respondentów – wariant 3

Źródło: opracowanie własne.

Żołnierze wojsk lądowych stanowili kategorię, która charakteryzowała się najwyższym poziomem (10,53%) dezaprobaty omawianego sformułowania. Wszyscy żołnierze, którzy wyrazili obojętny stosunek (15,00%) do zaproponowanej koncepcji podmiotu braterstwa broni, reprezentowali Siły Powietrze. A wszyscy przedstawiciele Marynarki Wojennej zdecydowanie zgodzili się z przytoczoną wypowiedzią, jednocześnie potwierdzając, że *bycie żołnierzem i udział w działaniach militarnych* to fundamentalne właściwości więzi społecznych określanych mianem braterstwa broni. Ponadto żołnierze pozostałych rodzajów sił zbrojnych udzielili analogicznych odpowiedzi do tych sformułowanych przez reprezentantów Wojsk Lądowych.

Oficerowie starsi, w porównaniu do pozostałych kategorii, wyodrębnionych na podstawie stopnia/korpusu wojskowego byli tą częścią respondentów (15,38%), którzy najczęściej wyrażali zdecydowany brak uznania dla przedmiotowej wypowiedzi. Jednak kategorią, w przypadku której w największym stopniu (15,00%), choć nieco mniej zdecydowanie, poddano krytyce jej zasadność, byli oficerowie młodszy. Wszyscy chorążowie i podoficerowie zaakceptowali sformułowanie, że status żołnierza oraz doświadczenie działań militarnych to niezbędne właściwości podmiotu braterstwa broni. Szeregowi/marynarze znaleźli się wśród tych kategorii, których przedstawiciele deklarowali brak aprobaty dla omawianego sformułowania, jednak czynili to znacznie rzadziej (9,62%) niż oficerowie starsi i młodszy.

Żołnierze, którzy zdobyli doświadczenie w trakcie działań militarnych, zdecydowanie potwierdzili (86,11%) adekwatny charakter stwierdzenia, że *braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych pomiędzy żołnierzami biorącymi udział w działaniach militarnych*. Ponadto przedstawiciele tej samej kategorii częściej zgadzali się

z nim (13,98%), choć ich większa część (8,33%) udzieliła mniej stanowczych odpowiedzi. Wśród tych samych respondentów nie wystąpiła odpowiedź – *nie mam zdania*. Sumując odpowiedzi żołnierzy, którzy nie brali udziału w działaniach militarnych, można z kolei stwierdzić, że rzadziej (5,96%) wyrażali dezaprobatę oraz częściej (90,47%) akceptowali powyższe sformułowanie i wyrażali wobec niego obojętny stosunek (3,57%).

Tabela 28. Cechy podmiotów braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych – wariant 3

Wariant 3 – żołnierzami biorącymi udział w działaniach militarnych	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska lądowe		Siły powietrzne		Marynarka wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	4	7,02%	1	5,00%	0	0,00%	2	5,88%	7	5,83%
Raczej się nie zgadzam	2	3,51%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,94%	3	2,50%
Nie mam zdania	0	0,00%	3	15,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,50%
Raczej się zgadzam	2	3,51%	0	0,00%	0	0,00%	2	5,88%	4	3,33%
Zdecydowanie się zgadzam	49	85,96%	16	80,00%	9	100,00%	29	85,29%	103	85,83%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 29. Cechy podmiotów braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy – wariant 3

Wariant 3 – żołnierzami biorącymi udział w działaniach militarnych	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	2	15,38%	0	0,00%	0	0,00%	5	9,62%	7	5,83%
Raczej się nie zgadzam	0	0,00%	3	25,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,50%
Nie mam zdania	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,85%	3	2,50%
Raczej się zgadzam	0	0,00%	0	0,00%	2	4,65%	2	3,85%	4	3,33%
Zdecydowanie się zgadzam	10	76,92%	9	75,00%	41	95,35%	43	82,69%	103	85,83%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 30. Cechy podmiotów braterstwa broni a udział w działaniach militarnych – wariant 3

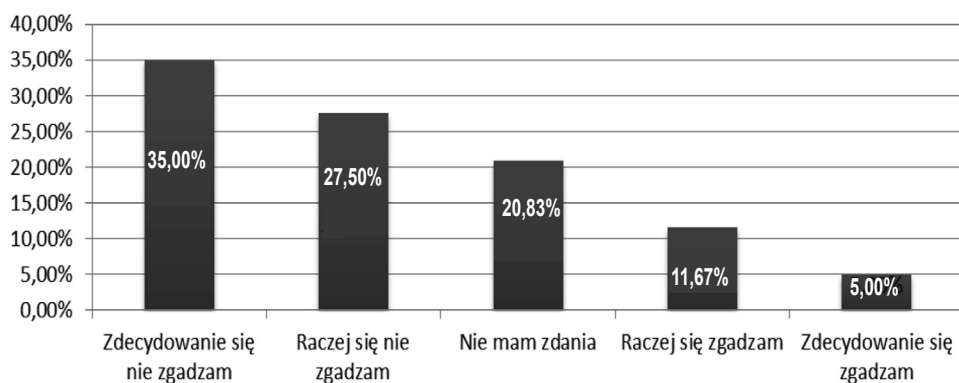
Wariant 3 – żołnierzami biorącymi udział w działaniach militarnych	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	2	5,56%	5	5,95%	7	5,83%
Raczej się nie zgadzam	3	8,33%	0	0,00%	3	2,50%
Nie mam zdania	0	0,00%	3	3,57%	3	2,50%
Raczej się zgadzam	0	0,00%	4	4,76%	4	3,33%
Zdecydowanie się zgadzam	31	86,11%	72	85,71%	103	85,83%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Status żołnierza jako właściwości podmiotu braterstwa broni można rozważyć także w kontekście relacji władzy istniejących pomiędzy jednostkami społecznymi, których dotyczy ten rodzaj więzi społecznych. W najogólniejszy sposób należy zweryfikować dwie następujące możliwości. Pierwsza z nich określa braterstwo broni jako relacje pomiędzy równymi sobie żołnierzami oraz druga – pomiędzy żołnierzami i ich dowódcami⁷⁹. W celu uzupełnienia tych rozważań zostanie zweryfikowana kolejna teza, której podstawowym założeniem jest istnienie braterstwa broni tylko pomiędzy dowódcami. W toku prowadzonych badań najpierw sprawdzono, w jakim stopniu *braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych tylko pomiędzy równymi sobie stopniem/stanowiskiem żołnierzami*. Podsumowanie poszczególnych odpowiedzi pozwoliło sformułować wniosek, że większość uczestniczących w badaniu żołnierzy (62,5%) negatywnie odnosi się do powyższej wypowiedzi. W przekonaniu 20,83% badanych żołnierzy trudno jest się do niego ustosunkować, natomiast pozostała i jednocześnie najmniejsza ich część (16,67%) jest przekonana o jego słuszności. Przedstawiony rozkład odpowiedzi wskazuje, że relacje pomiędzy podmiotami braterstwa broni mogą mieć bardziej nieformalny charakter lub struktura przywództwa istniejąca w ich zbiorowości poddana zostaje znacznemu przeobrażaniu. Poniższy wykres odzwierciedla poszczególne odpowiedzi respondentów:

⁷⁹ Przedstawione rozróżnienie można porównać do zawartej w niniejszej publikacji koncepcji *spójności jednostki bojowej*, która obejmowała dwa rodzaje spójności organizacyjnej: poziomą i pionową.

Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie władzy społecznych tylko pomiędzy równymi sobie stopniem/stanowiskiem żołnierzami

Rysunek 25. Cechy podmiotów braterstwa broni w opinii respondentów – wariant 4

Źródło: opracowanie własne.

W zamieszczonych poniżej tabelach (tab. 31, 32 i 33) znajdują się sumaryczne zestawienia odpowiedzi udzielanych przez poszczególne kategorie respondentów. Odpowiedzi te obejmowały sformułowania umożliwiające im określenie poziomu akceptacji dla umieszczonej w obrębie powyższego wykresu wypowiedzi, traktującej braterstwo broni jako relacje istniejące pomiędzy równymi sobie, z punktu widzenia posiadanej władzy, żołnierzami.

Wśród respondentów należących do kategorii Wojsk Lądowych znalazło się najwięcej (24,56%) takich, którzy wyrazili obojętny stosunek do zaproponowanej koncepcji właściwości podmiotu braterstwa broni. Żołnierze Sił Powietrznych w największym stopniu (80%) podważyli jej zasadność, a także, co warto podkreślić, żaden z nich jej także nie zaakceptował. W pewnym sensie odwrotna sytuacja dotyczyła żołnierzy Marynarki Wojennej. Żaden z przedstawicieli tej kategorii respondentów zdecydowanie nie przeciwstawił się analizowanemu zdaniu, natomiast znaczna ich większość (77,78%) stwierdziła, że ich zdaniem braterstwo broni to relacja istniejąca pomiędzy równymi sobie żołnierzami.

Oficerowie starsi to kategoria, której przedstawiciele w największym stopniu nie zgadzają się powyższym stwierdzeniem, ale także taka, w której żaden respondent jej nie zaakceptował. Rozkład odpowiedzi oficerów młodszych w pewnym stopniu odzwierciedlał ogólne wyniki tego fragmentu badań. Wśród szeregowych/marynarzy wystąpił najwyższy poziom braku zdecydowania w trakcie oceny charakteryzowanego spostrzeżenia, gdyż najczęściej (25%) w tym przypadku wystąpiła odpowiedź – *nie mam zdania*. Jednak ta sama kategoria w największym stopniu wyraziła wobec niego aprobatę.

Większość żołnierzy, którzy doświadczyli udziału w działaniach militarnych, jest przekonana o braku słuszności rozstrzyganej wypowiedzi. Co więcej, żaden z nich zdecydowanie nie wyraził przekonania o jego słuszności. W przypadku żołnierzy, którzy nie posiadają powyżej określonego doświadczenia, znacznie częściej (21,43%) niż wśród przedstawicieli poprzedniej kategorii pojawiały się odpowiedzi świadczące o jego akceptacji, a także braku jednoznacznej opinii.

Tabela 31. Cechy podmiotów braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych – wariant 4

Wariant 4 – tylko równymi sobie stopniem/ stanowiskiem żołnierzami	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	21	36,84%	10	50,00%	0	0,00%	11	32,35%	42	35,00%
Raczej się nie zgadzam	15	26,32%	6	30,00%	1	11,11%	11	32,35%	33	27,50%
Nie mam zdania	14	24,56%	4	20,00%	1	11,11%	6	17,65%	25	20,83%
Raczej się zgadzam	4	7,02%	0	0,00%	5	55,56%	5	14,71%	14	11,67%
Zdecydowanie się zgadzam	3	5,26%	0	0,00%	2	22,22%	1	2,94%	6	5,00%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 32. Cechy podmiotów braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy – wariant 4

Wariant 4 – tylko równymi sobie stopniem/stanowiskiem żołnierzami	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	6	46,15%	5	41,67%	15	34,88%	16	30,77%	42	35,00%
Raczej się nie zgadzam	5	38,46%	4	33,33%	11	25,58%	13	25,00%	33	27,50%
Nie mam zdania	2	15,38%	2	16,67%	8	18,60%	13	25,00%	25	20,83%
Raczej się zgadzam	0	0,00%	1	8,33%	7	16,28%	6	11,54%	14	11,67%
Zdecydowanie się zgadzam	0	0,00%	0	0,00%	2	4,65%	4	7,69%	6	5,00%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

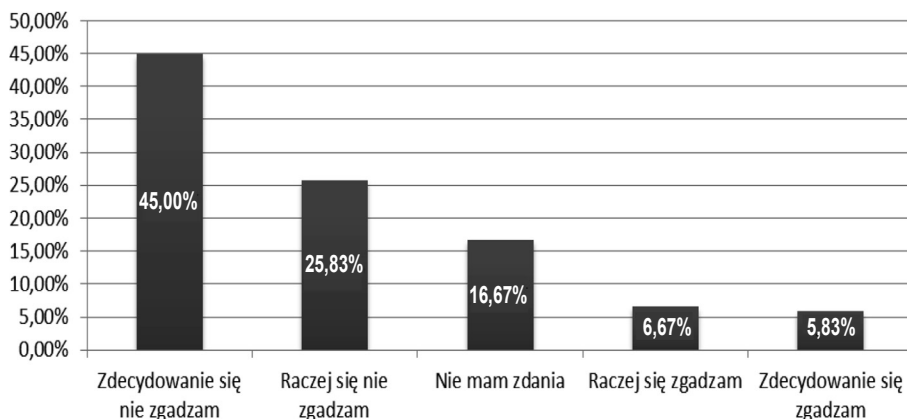
Tabela 33. Cechy podmiotów braterstwa broni a udział w działaniach militarnych – wariant 4

Wariant 4 – tylko równymi sobie stopniem/ stanowiskiem żołnierzami	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	21	58,33%	21	25,00%	42	35,00%
Raczej się nie zgadzam	8	22,22%	25	29,76%	33	27,50%
Nie mam zdania	5	13,89%	20	23,81%	25	20,83%
Raczej się zgadzam	2	5,56%	12	14,29%	14	11,67%
Zdecydowanie się zgadzam	0	0,00%	6	7,14%	6	5,00%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Poznanie właściwości podmiotów braterstwa broni wymagało również sprawdzenia, w jakim stopniu owe zjawisko może być postrzegane jako relacje istniejące jedynie pomiędzy dowódcami. W tym celu wykorzystano następujące sformułowanie: *Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych tylko pomiędzy dowódcami* i poproszono respondentów o wyrażenie opinii na jego temat. Niewątpliwie większość z nich (70,83%) stwierdziła, że nie zgadza się z tą wypowiedzią, a jedynie niewielka grupa (12,5%) biorących udział w badaniu żołnierzy wyraziła przeciwną opinię. Pozostała część respondentów (16,67%) nie określiła swojego stosunku wobec analizowanego stwierdzenia i udzieliła odpowiedzi – *nie mam zdania*.

Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych tylko pomiędzy dowódcami

Rysunek 26. Cechy podmiotów braterstwa broni w opinii respondentów – wariant 5

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzone badania stworzyły również możliwość sprawdzenia, w jaki sposób powyższe sformułowanie jest postrzegane przez przedstawicieli poszczególnych kategorii respondentów. Poniższe tabele (tab. 34, 35 i 36) zawierają zastawienia tych odpowiedzi.

Żołnierze wojsk lądowych stanowili kategorię, która najrzadziej (14,04%) deklarowała obojętny stosunek do przedmiotowego stwierdzenia, a także – w najmniejszym stopniu (8,77%), w porównaniu do innych zbiorowości wybierających takie odpowiedzi, wyraziła jego aprobatę. Żołnierze Sił Powietrznych w największym stopniu (80%) nie zgadzali się z ograniczeniem braterstwa broni do relacji jedynie pomiędzy dowódcami, a jednocześnie żaden z nich nie wyraził opinii twierdzącej na temat zasadności takiego ujęcia analizowanego zjawiska. Przeciwnego zdania byli natomiast żołnierze Marynarki Wojennej, których znacząca część (44,44%) zaakceptowała taki sposób postrzegania braterstwa broni. Ponadto przedstawiciele tej kategorii respondentów najczęściej wyrażali brak zdecydowania w omawianym zakresie. W przypadku pozostałych rodzajów sił zbrojnych odpowiedzi w niewielkim stopniu różniły się od tych przedstawionych na powyższym wykresie.

Opinie wyrażone przez oficerów starszych można określić jako brak akceptacji dla przedmiotowego ujęcia właściwości podmiotu braterstwa broni. Świadczy o tym nie tylko najwyższy odsetek (84,61%) respondentów negatywnie odnoszących się do niego, ale także zupełny brak jakiegokolwiek jego aprobaty. W przypadku oficerów młodszych można stwierdzić, że żaden z nich zdecydowanie nie potwierdził słuszności poglądu, że braterstwo broni dotyczy jedynie dowódców. Wśród odpowiedzi chorążych i podoficerów najczęściej stwierdzono zdecydowany sprzeciw wobec takiej interpretacji głównego zagadnienia niniejszej publikacji, a szeregowi/marynarze stanowili kategorię, której przedstawiciele najczęściej ją akceptowali (19,24%).

Żołnierze, którzy uczestniczyli w działaniach militarnych, wyraźnie (88,88%) skonstruowali powyższe stwierdzenie i w niewielkim stopniu (5,56%) zaaprobowali taki punkt widzenia. Warto także zauważyć, że żaden z przedstawicieli tej kategorii respondentów nie uczynił tego zdecydowanie. Wśród żołnierzy niedoświadczonych w czasie działań militarnych dużo częściej (15,47%) występowały odpowiedzi świadczące o przychylności wobec takiego ujęcia właściwości braterstwa broni. Ponadto znacznie częściej (21,43%) żołnierze tej kategorii respondentów nie potrafili wyrazić opinii na jego temat.

Tabela 34. Cechy podmiotów braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych – wariant 5

Wariant 5 – tylko dowódcami	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	30	52,63%	11	55,00%	1	11,11%	12	35,29%	54	45,00%
Raczej się nie zgadzam	14	24,56%	5	25,00%	1	11,11%	11	32,35%	31	25,83%
Nie mam zdania	8	14,04%	4	20,00%	3	33,33%	5	14,71%	20	16,67%
Raczej się zgadzam	1	1,75%	0	0,00%	3	33,33%	4	11,76%	8	6,67%
Zdecydowanie się zgadzam	4	7,02%	0	0,00%	1	11,11%	2	5,88%	7	5,83%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 35. Cechy podmiotów braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy – wariant 5

Wariant 5 – tylko dowódcami	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	6	46,15%	5	41,67%	20	46,51%	23	44,23%	54	45,00%
Raczej się nie zgadzam	5	38,46%	4	33,33%	11	25,58%	11	21,15%	31	25,83%
Nie mam zdania	2	15,38%	2	16,67%	8	18,60%	8	15,38%	20	16,67%
Raczej się zgadzam	0	0,00%	1	8,33%	2	4,65%	5	9,62%	8	6,67%
Zdecydowanie się zgadzam	0	0,00%	0	0,00%	2	4,65%	5	9,62%	7	5,83%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

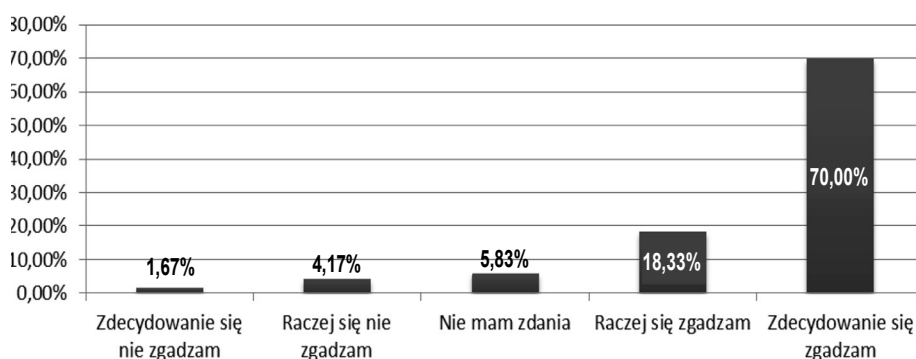
Tabela 36. Cechy podmiotów braterstwa broni a udział w działaniach militarnych – wariant 5

Wariant 5 – tylko dowódcami	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	25	69,44%	29	34,52%	54	45,00%
Raczej się nie zgadzam	7	19,44%	24	28,57%	31	25,83%
Nie mam zdania	2	5,56%	18	21,43%	20	16,67%
Raczej się zgadzam	2	5,56%	6	7,14%	8	6,67%
Zdecydowanie się zgadzam	0	0,00%	7	8,33%	7	5,83%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Ostatnia próba określenia właściwości podmiotów braterstwa broni dotyczyła zarówno dowódców, jak i żołnierzy w kontekście zależności pomiędzy przełożonym a podwładnym. W celu sprawdzenia opinii respondentów w kwestionariuszu ankiety umieszczono sformułowanie *Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych pomiędzy zarówno: żołnierzami, jak i dowódcami*. Podsumowanie odpowiedzi udzielonych przez respondentów pozwoliło stwierdzić, że niepodważalna większość (88,33%) z nich przejawia przekonanie o słuszności powyższej wypowiedzi. Znikoma część respondentów (5,84%) jest natomiast przekonana o braku jej słuszności. Zbliżona wartość (5,83%) odzwierciedla także żołnierzy, którzy nie wyrazili dezaprobaty ani akceptacji wobec omawianego sformułowania. W celu uszczegółowienia analizowanej problematyki sprawdzono także, w jaki sposób poszczególne kategorie respondentów formułują swoje spostrzeżenia w tym zakresie. Przedmiotowe dane zostały umieszczone w kolejnych tabelach (tab. 37, 38 i 39).

Uważam, że braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych pomiędzy żołnierzami i dowódcami

Rysunek 27. Cechy podmiotów braterstwa broni w opinii respondentów – wariant 6

Źródło: opracowanie własne.

Opinie wyrażone przez żołnierzy wojsk lądowych w dużym stopniu są adekwatne do ogólnych wyników tej części badań. W przypadku Sił Powietrznych można stwierdzić największy (15,00%) w porównaniu do pozostałych kategorii udział odpowiedzi świadczących o obojętnym stosunku do przytoczonego powyżej sformułowania. Wśród respondentów reprezentujących Marynarkę Wojenną nie wystąpił żaden przypadek braku akceptacji analizowanej koncepcji podmiotu braterstwa broni, a niemalże wszyscy (91,18%) żołnierze pozostałych rodzajów sił zbrojnych w największym stopniu potwierdzili słuszność tej koncepcji.

Oficerowie starsi stanowili kategorię, której przedstawiciele najczęściej nie akceptowali stwierdzenia, że *braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych zarówno pomiędzy żołnierzami, jak i dowódcami*. Najpewniejsi jego prawdziwości byli

natomiast oficerowie niżsi oraz chorążowie i podoficerowie, którzy udzielili jedynie twierdzących odpowiedzi. Szeregowi i marynarze w największym stopniu (11,54%) przejawiali obojętny stosunek do analizowanej wypowiedzi.

Respondenci, którzy uczestniczyli w działaniach militarnych, w większości (94,95%) zgodzili się z zaproponowanym ujęciem podmiotu braterstwa broni. Jedynie ich nieznaczna część (5,56%) wypowiedziała się w odmienny sposób. Żołnierze, którzy nie doświadczyli udziału w działaniach militarnych, nieznacznie częściej (5,95%) i mniej zdecydowanie niż pozostali (5,56%) podważyli zasadność analizowanego stwierdzenia.

Tabela 37. Cechy podmiotów braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych – wariant 6

Wariant 6 – zarówno żołnierze, jak i dowódcy	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	1	1,75%	1	5,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,67%
Raczej się nie zgadzam	3	5,26%	0	0,00%	0	0,00%	2	5,88%	5	4,17%
Nie mam zdania	2	3,51%	3	15,00%	1	11,11%	1	2,94%	7	5,83%
Raczej się zgadzam	9	15,79%	3	15,00%	1	11,11%	9	26,47%	22	18,33%
Zdecydowanie się zgadzam	42	73,68%	13	65,00%	7	77,78%	22	64,71%	84	70,00%
SUMA	57	100,00%	20	16,67%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 38. Cechy podmiotów braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy – wariant 6

Wariant 6 – zarówno żołnierze, jak i dowódcy	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	2	15,38%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,67%
Raczej się nie zgadzam	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	5	9,62%	5	4,17%
Nie mam zdania	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	6	11,54%	7	5,83%
Raczej się zgadzam	3	23,08%	2	16,67%	9	20,93%	8	15,38%	22	18,33%
Zdecydowanie się zgadzam	7	53,85%	10	83,33%	34	79,07%	33	63,46%	84	70,00%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 39. Cechy podmiotów braterstwa broni a udział w działaniach militarnych – wariant 6

Wariant 6 – zarówno żołnierze, jak i dowódcy	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	2	5,56%	0	0,00%	2	1,67%
Raczej się nie zgadzam	0	0,00%	5	5,95%	5	4,17%
Nie mam zdania	0	0,00%	7	8,33%	7	5,83%
Raczej się zgadzam	2	5,56%	20	23,81%	22	18,33%
Zdecydowanie się zgadzam	32	88,89%	52	61,90%	84	70,00%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

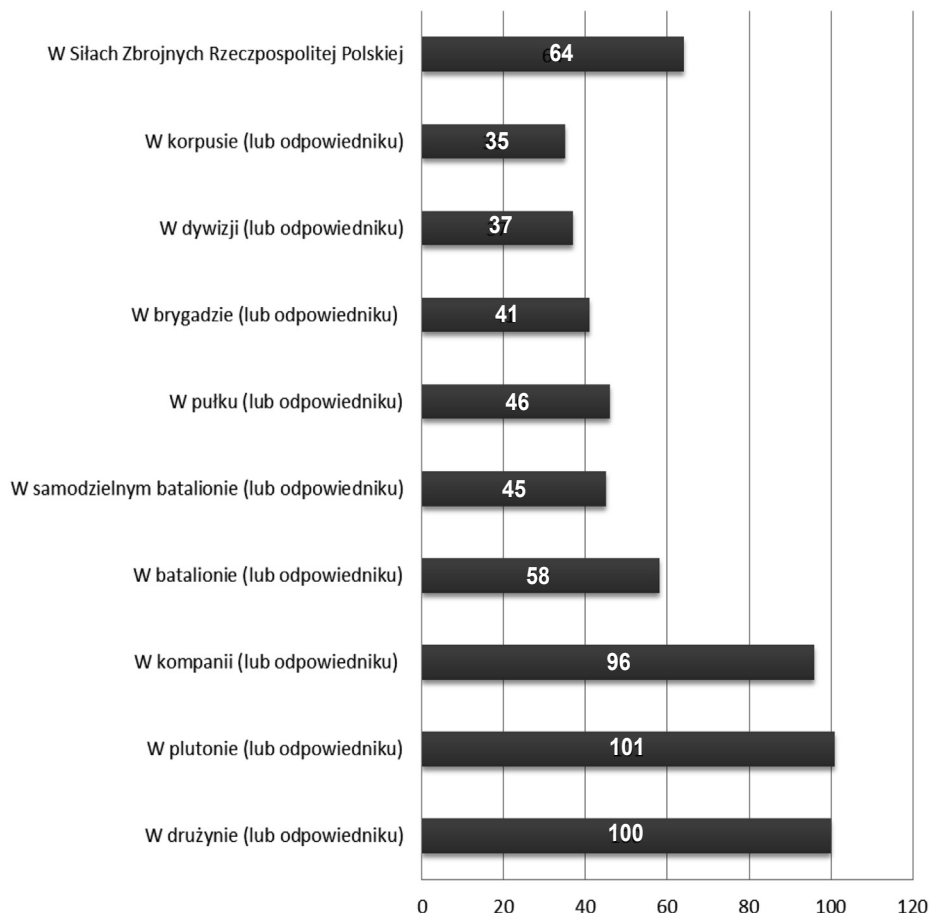
Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie wyników przeprowadzonych badań można sformułować wniossek, że podmioty braterstwa broni, czyli jednostki, które konstytuują tę wyjątkową formę relacji społecznych, charakteryzują się pewnymi cechami. Pomimo przekonania przejawianego przez większość respondentów, że braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych pomiędzy osobami biorącymi udział w działaniach militarnych i nie muszą to być żołnierze, to poddani badaniu żołnierze określili braterstwo broni jako relację społeczną istniejącą pomiędzy żołnierzami i ich dowódcami w większym stopniu takimi, którzy brali lub biorą udział w działaniach militarnych

3.7. Zbiorowości społeczne, w których istnieje zjawisko braterstwa broni w opinii respondentów

Poszukiwanie właściwości więzi społecznych wymaga również pogłębionej refleksji nad naturą konstytuowanych przez nie zbiorowości. W przypadku badań o charakterze eksploracyjnym można te poszukiwania ograniczyć jedynie do identyfikacji tych form życia społecznego, w obrębie których respondenci dostrzegają występowanie badanego zjawiska. Zbiorowości konstytuowane przez żołnierzy przyjmują kształt wysoce sformalizowanych jednostek organizacyjnych, dlatego wyszczególnienie ich nie determinuje takich samych utrudnień jak w przypadku zbiorowości nieformalnych. W celu ustalenia jednostek organizacyjnych, w których występuje zjawisko braterstwa broni, w toku przeprowadzonych badań zadano respondentom następujące pytanie: *W której jednostce organizacyjnej sił zbrojnych istnieje braterstwo broni?*. Zaproponowane odpowiedzi uwzględniły całokształt struktury organizacyjnej Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej i umożliwiły dokonywanie wielokrotnego wyboru. Podsumowanie w ten sposób zgromadzonych danych zostało przedstawione na poniższym wykresie.

W których jednostkach organizacyjnych sił zbrojnych istnieje braterstwo broni?

Rysunek 28. Zbiorowości społeczne, w których istnieje zjawisko braterstwa broni w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że w przekonaniu respondentów braterstwo broni istnieje we wszystkich jednostkach organizacyjnych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Świadczy o tym liczba dokonanych wyborów, a także wnioski wynikające z rozkładu poszczególnych odpowiedzi. Na powyższym wykresie wyraźnie zarysowuje się tendencja wzrostu liczebności wskazań w odniesieniu do najmniejszych jednostek organizacyjnych: drużyny, plutonu i kompanii. Wyjątkiem od tej zasady są jedynie Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej, które zapewne stanowią źródło silniejszej identyfikacji żołnierzy niż korpus, dywizja czy brygada, gdyż to one właściwie określają żołnierską przynależność zawodową.

Niewielu respondentów skorzystało z możliwości udzielenia dodatkowej odpowiedzi. Poza trzema przypadkami żołnierzy, którzy orzekli, że braterstwo broni nie istnieje, jeden z nich stwierdził, że występuje ono *na najniższych szczeblach dowodzenia – drużyna, pluton, kompania, ale i w całych Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*. Nie trudno zauważyć, że to sformułowanie w bardzo adekwatny sposób odzwierciedla ogólne wyniki tej części badań.

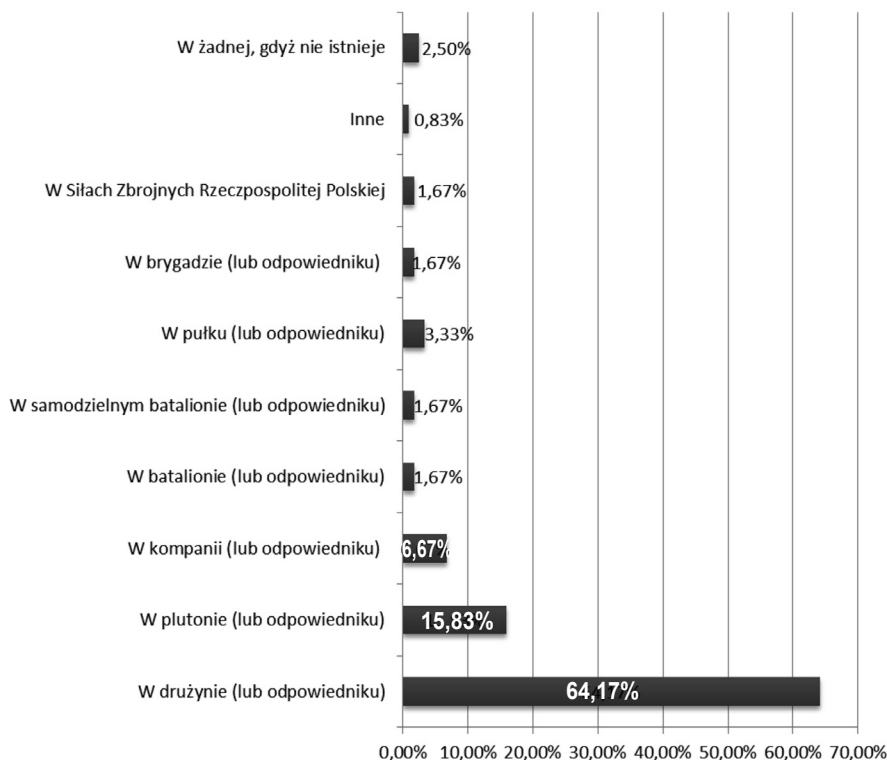
W celu precyzyjnej identyfikacji jednostek organizacyjnych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, w których zdaniem badanych żołnierzy istnieje braterstwo broni, wykorzystano następujące pytania: *W której jednostce organizacyjnej sił zbrojnych Pana/-i zdaniem braterstwo broni jest najsilniejsze?* oraz *W której jednostce organizacyjnej sił zbrojnych Pana/-i zdaniem braterstwo broni jest najsłabsze?*

Wykorzystanie powyższych pytań miało na celu nie tylko uszczegółowienie prowadzonych rozważań, ale także weryfikację odpowiedzi dotyczących poprzedniego pytania. Tym razem sformułowano pytania jednokrotnego wyboru i tę samą kafeletę odpowiedzi. Podsumowanie i analizę odpowiedzi na te pytania zawierają następne podrozdziały.

3.7.1. Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie broni w opinii respondentów

Treść sformułowanego pytania, a także konieczność dokonania wyboru jednej jednostki organizacyjnej charakteryzującej się najsilniejszym braterstwem broni spowodowały, że w przeciwieństwie do powyżej przedstawionych odpowiedzi znacząco zmienił się ich rozkład. Respondenci zdecydowali, że braterstwo broni jest w największym stopniu (64,17%) domeną najmniejszej jednostki organizacyjnej sił zbrojnych – drużyny, a znacznie mniejszą liczbę wskazań otrzymały następujące warianty odpowiedzi: pluton (15,83%), kompania (6,67%), a następnie pułk (3,33%). Wybór pozostałych jednostek organizacyjnych – batalionu, samodzielnego batalionu, brygady, całych sił zbrojnych – został dokonany przez nieznaczný odsetek respondentów (po 1,67%). Warto także zauważyć, że na wykresie nie zostały umieszczone dane dotyczące dywizji, gdyż żaden z badanych żołnierzy nie dokonał takiego wyboru, a 2,5% respondentów z pełnym przekonaniem stwierdziło, że braterstwo broni nie istnieje. Rozkład analizowanych odpowiedzi zawiera poniższy wykres.

W której jednostce organizacyjnej sił zbrojnych Pana/-i zdaniem braterstwo broni jest najsilniejsze?

Rysunek 29. Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie broni w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

W trakcie udzielania odpowiedzi na powyższe pytanie istniała możliwość zamieszczenia dodatkowej informacji. Jedna z nich nie tylko współmiennie nawiązywała do przedstawionych wyników, ale także wskazywała czynniki decydujące o poziomie intensywności zjawiska braterstwa broni. Jej autor stwierdził, że *drużyna-pluton-kompania, ale zależy to od bardzo wielu czynników: rodzaju sił zbrojnych, dowódcy, przywództwa, realizowanych zadań, doświadczenia i otoczenia*.

W nawiązaniu do przytoczonej wypowiedzi zasadne staje się także przedstawienie wyników badań ukazujących opinie poszczególnych kategorii respondentów. W przekonaniu żołnierzy Wojsk Lądowych jednostką organizacyjną o najsilniejszym braterstwie broni jest drużyna (64,91%), a także pluton (21,05%). Wyjątkową cechą odpowiedzi udzielonych przez rzeczoną część respondentów była identyczna liczba wskazań: kompanii, batalionu i pułku (po 3,51%). W przypadku batalionu była to najwyższa wartość odpowiedzi wśród pozostałych kategorii żołnierzy. Przedstawiciele Sił Powietrznych wybierali tylko pięć odpowiedzi. Dokładnie połowa z nich

określiła drużynę jako zbiorowość o najsilniejszym braterstwie broni. Ponadto jedynie analizowana kategoria żołnierzy częściej wskazywała kompanię (15%) niż pluton (10%), a także przejawiała przekonanie, że *braterstwo broni nie istnieje* (15%). Żołnierze Marynarki Wojennej stanowili kategorię, która w nieco większym stopniu utożsamiała drużynę z najsilniejszym braterstwem broni (55,56%), a także zdecydowanie częściej (22,22%) niż pozostałe kategorie żołnierzy wskazywali kompanię. Pozostałe rodzaje sił zbrojnych charakteryzują się najwyższym odsetkiem (73,53%) poparcia dla drużyny jako jednostki organizacyjnej o najsilniejszym braterstwie broni, a także tym samym poziomem wyboru kompanii i brygady (po 5,88%).

Drużyna to jednostka organizacyjna o najsilniejszym braterstwie broni dla przeważającej części oficerów starszych (76,92%). Żołnierze tej samej kategorii stwierdzili, że takimi jednostkami są także pluton i kompania (po 7,69%). Jeden z oficerów starszych podważył istnienie braterstwa broni. Oficerowie młodszy jako jedyna kategoria respondentów dostrzegli taką samą siłę braterstwa broni w drużynie i plutonie (po 41,67%). Tylko chorążowie i podoficerowie wskazali brygadę. Szeregowi/marynarze oprócz zdecydowanego wyboru drużyny (67,31%) względnie często wybierali pułk (7,69%), ale dwóch z nich stwierdziło, że *braterstwo broni nie istnieje*.

Żołnierze, którzy uczestniczyli w działaniach militarnych, w większym stopniu (66,67%, 22,22%) niż tacy, którzy nie posiadali takiego doświadczenia (63,10%, 13,10%), dokonywali wyboru drużyny i plutonu jako jednostki organizacyjnej Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, w której braterstwo broni jest najsilniejsze. Wszyscy żołnierze, którzy podważyli istnienie braterstwa broni, należeli do drugiej kategorii respondentów. Szczegółowe dane dotyczące odpowiedzi poszczególnych kategorii respondentów zostały umieszczone w poniższych tabelach (tab. 40, 41 i 42).

Tabela 40. Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie a rodzaj sił zbrojnych

Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie broni	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
W drużynie (lub odpowiedniku)	37	64,91%	10	50,00%	5	55,56%	25	73,53%	77	64,17%
W plutonie (lub odpowiedniku)	12	21,05%	2	10,00%	2	22,22%	3	8,82%	19	15,83%
W kompanii (lub odpowiedniku)	2	3,51%	3	15,00%	1	11,11%	2	5,88%	8	6,67%
W batalionie (lub odpowiedniku)	2	3,51%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,67%
W samodzielny batalionie (lub odpowiedniku)	1	1,75%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,94%	2	1,67%
W pułku (lub odpowiedniku)	2	3,51%	0	0,00%	1	11,11%	1	2,94%	4	3,33%
W brygadzie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	5,88%	2	1,67%

Ciąg dalszy tabeli 40

W dywizji (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
W korpusie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	2	10,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,67%
W Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Inne	1	1,75%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,83%
Braterstwo broni nie istnieje	0	0,00%	3	15,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,50%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 41. Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie a stopień/korpus wojskowy

Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie broni	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ młynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
W drużynie (lub odpowiedniku)	10	76,92%	5	41,67%	27	62,79%	35	67,31%	77	64,17%
W plutonie (lub odpowiedniku)	1	7,69%	5	41,67%	8	18,60%	5	9,62%	19	15,83%
W kompanii (lub odpowiedniku)	0	0,00%	1	8,33%	5	11,63%	2	3,85%	8	6,67%
W batalionie (lub odpowiedniku)	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,92%	2	1,67%
W samodzielnym batalionie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,85%	2	1,67%
W pułku (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	7,69%	4	3,33%
W brygadzie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	2	4,65%	0	0,00%	2	1,67%
W dywizji (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
W korpusie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	1	2,33%	1	1,92%	2	1,67%
W Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Inne	0	0,00%	1	8,33%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,83%
Braterstwo broni nie istnieje	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,85%	3	2,50%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 42. Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie a udział w działaniach militarnych

Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie broni	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
W drużynie (lub odpowiedniku)	24	66,67%	53	63,10%	77	64,17%
W plutonie (lub odpowiedniku)	8	22,22%	11	13,10%	19	15,83%
W kompanii (lub odpowiedniku)	2	5,56%	6	7,14%	8	6,67%
W batalionie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	2	2,38%	2	1,67%
W samodzielnym batalionie (lub odpowiedniku)	1	2,78%	1	1,19%	2	1,67%
W pułku (lub odpowiedniku)	0	0,00%	4	4,76%	4	3,33%
W brygadzie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	2	2,38%	2	1,67%
W dywizji (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
W korpusie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	2	2,38%	2	1,67%
W Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Inne	1	2,78%	0	0,00%	1	0,83%
Braterstwo broni nie istnieje	0	0,00%	3	3,57%	3	2,50%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

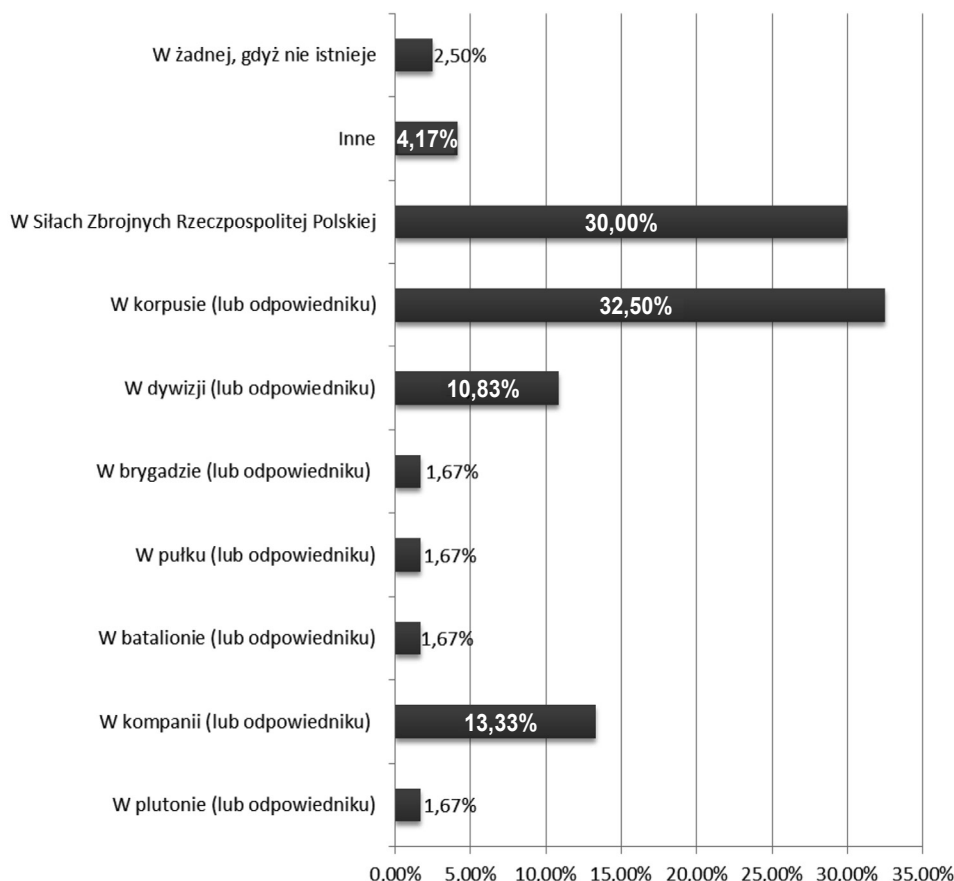
3.7.2. Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie broni w opinii respondentów

Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: *W której jednostce organizacyjnej sił zbrojnych, Pana/-i zdaniem braterstwo broni jest najsłabsze?* – pozwoliło uzupełnić rozważania zmierzające do ustalenia zbiorowości społecznych, w których istnieje braterstwo broni.

W zbiorze odpowiedzi na powyżej sformułowane pytanie nie znalazła się ani jedna odpowiedź wskazująca drużynę jako jednostkę organizacyjną charakteryzującą się najniższym poziomem braterstwa broni. Analogicznie można scharakteryzować samodzielny batalion, jednak wydaje się mało prawdopodobne, że brak tych odpowiedzi wynika z tych samych przesłanek. Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami drużyna jest jednostką organizacyjną, która charakteryzuje się najwyższym poziomem braterstwa broni, a samodzielny batalion jest rzadszą i mniej znaną niż pozostałe formą organizacyjną Wojska Polskiego. Najczęściej udzielaną przez respondentów odpowiedzią był natomiast – korpus (32,50%), a następnie Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej (30%). Wybór kompanii (13,33) jako jednostki organizacyjnej o najsłabszym braterstwie wymaga jednak pewnego komentarza. Analiza poszczególnych ankiet wykazała, że najczęściej tej odpowiedzi udzielali żołnierze, dla których kompania była ostatnią, najbardziej złożoną jednostką organizacyjną, w której stwierdzili występowanie zjawiska braterstwa broni. W pewnym stopniu również dywizja sta-

nowiła przedmiot znacznie częstszych (10,83%) wskazań niż brygada, pułk, batalion i pluton (po 1,67%). W przypadku analizowanego zagadnienia nieznaczna część respondentów (2,5%) potwierdziła wcześniej wyrażoną opinię – że *braterstwo broni nie istnieje*, a 4,17% badanych żołnierzy udzieliło dodatkowych odpowiedzi. Wśród nich znalazły się: *NATO i Sojusz*, a także uzasadnienie dla niskiego poziomu braterstwa broni w dywizji i korpusie: *bo w tak wysokich szczeblach istnieją słabe relacje pomiędzy żołnierzami*, a także stwierdzenie, że *w Siłach Zbrojnych RP jest większe, bo to wspólna przynależność narodowa i nadrzędny cel działań*.

W której jednostce organizacyjnej sił zbrojnych, Pana/- i zdaniem braterstwo broni jest najsłabsze?

Rysunek 30. Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie broni w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Kontynuacja rozważań nad zbiorowościami społecznymi o najniższym poziomie natężenia braterstwa broni wymaga analizy odpowiedzi udzielanych przez poszczególne kategorie respondentów. Podsumowanie tych odpowiedzi zawierają

znajdujące się poniżej tabele (tab. 43, 44 i 45). Wśród kategorii wyodrębnionych na podstawie rodzaju sił zbrojnych istnieje kilka różnic w wyrażanych poglądach. Dla żołnierzy Wojsk Lądowych najsłabszym braterstwem broni charakteryzują się Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej (33,33), korpus (31,58%) oraz kompania (14,04%). Przedstawiciele Sił Powietrznych stanowią kategorię, dla których to korpus jest jednostką o najsłabszym braterstwie broni (45,00%), natomiast Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej wskazała mniejsza część tych żołnierzy (30,00%). Wśród przedstawicieli tej samej kategorii wystąpiły przypadki odpowiedzi świadczącej o tym, że *braterstwo broni nie istnieje* (15,00%). Żołnierze Marynarki Wojennej najczęściej wybierali korpus (33,33%), a także Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej i kompanię (po 22,22%) oraz dywizję (11,11%). W pozostałych rodzajach sił zbrojnych Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej i korpus otrzymały taką liczbę wskazań (po 26,47%), następnie dywizja i kompania (po 17,65%), a także pluton (2,94%).

Tabela 43. Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie a rodzaj sił zbrojnych

Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie broni	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
W drużynie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
W plutonie (lub odpowiedniku)	1	1,75%	0	0,00%	0	0,00%	1	2,94%	2	1,67%
W kompanii (lub odpowiedniku)	8	14,04%	0	0,00%	2	22,22%	6	17,65%	16	13,33%
W batalionie (lub odpowiedniku)	2	3,51%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,67%
W samodzielnym batalionie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
W pułku (lub odpowiedniku)	2	3,51%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,67%
W brygadzie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	5,88%	2	1,67%
W dywizji (lub odpowiedniku)	4	7,02%	2	10,00%	1	11,11%	6	17,65%	13	10,83%
W korpusie (lub odpowiedniku)	18	31,58%	9	45,00%	3	33,33%	9	26,47%	39	32,50%
W Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej	19	33,33%	6	30,00%	2	22,22%	9	26,47%	36	30,00%
Inne	3	5,26%	0	0,00%	1	11,11%	1	2,94%	5	4,17%
Braterstwo broni nie istnieje	0	0,00%	3	15,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,50%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Ponad połowa oficerów starszych (53,85%) uznała Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej za jednostkę organizacyjną o najsłabszym braterstwie broni. Jeden z nich stwierdził, że nie może wskazać takiej jednostki, gdyż *braterstwo broni nie istnieje*. W przypadku oficerów młodszych zdecydowanie taką jednostką był korpus (75,00%), analogicznie do chorążych i podoficerów (39,53%). Szeregowi/marynarze wskazali Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej (32,69%), a nieznaczny odsetek (3,85%) tej kategorii respondentów podważył istnienie zjawiska braterstwa broni.

Tabela 44. Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie a stopień/korpus wojskowy

Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie broni	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodzi		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
W drużynie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
W plutonie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,85%	2	1,67%
W kompanii (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	8	18,60%	8	15,38%	16	13,33%
W batalionie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,85%	2	1,67%
W samodzielnym batalionie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
W pułku (lub odpowiedniku)	1	7,69%	0	0,00%	1	2,33%	0	0,00%	2	1,67%
W brygadzie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	2	4,65%	0	0,00%	2	1,67%
W dywizji (lub odpowiedniku)	0	0,00%	1	8,33%	3	6,98%	9	17,31%	13	10,83%
W korpusie (lub odpowiedniku)	3	23,08%	9	75,00%	17	39,53%	10	19,23%	39	32,50%
W Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej	7	53,85%	1	8,33%	11	25,58%	17	32,69%	36	30,00%
Inne	1	7,69%	1	8,33%	1	2,33%	2	3,85%	5	4,17%
Braterstwo broni nie istnieje	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,85%	3	2,50%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Żołnierze, którzy brali udział w działaniach militarnych, zdecydowanie częściej (47,22%) niż pozostali respondenci (22,62%) wskazywali Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej jako zbiorowość o najsłabszym braterstwie broni. W odniesieniu do korpusu, druga kategoria znacznie częściej (34,52%) wybierała tę odpowiedź niż doświadczeni w działaniach militarnych żołnierze (27,78%). Analogicznie do wyników badań dotyczących poprzedniego zagadnienia jedynie żołnierze, którzy dotychczas nie wzięli udziału w działaniach militarnych, wyrazili negatywną opinię w odniesieniu do istnienia zjawiska braterstwa broni.

Tabela 45. Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie a udział w działaniach militarnych

Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie broni	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
W drużynie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
W plutonie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	2	2,38%	2	1,67%
W kompanii (lub odpowiedniku)	2	5,56%	14	16,67%	16	13,33%
W batalionie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	2	2,38%	2	1,67%
W samodzielny batalionie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
W pułku (lub odpowiedniku)	2	5,56%	0	0,00%	2	1,67%
W brygadzie (lub odpowiedniku)	0	0,00%	2	2,38%	2	1,67%
W dywizji (lub odpowiedniku)	2	5,56%	11	13,10%	13	10,83%
W korpusie (lub odpowiedniku)	10	27,78%	29	34,52%	39	32,50%
W Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej	17	47,22%	19	22,62%	36	30,00%
Inne	3	8,33%	2	2,38%	5	4,17%
Braterstwo broni nie istnieje	0	0,00%	3	3,57%	3	2,50%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Postrzeganie braterstwa broni jako formy więzi społecznej w kontekście konstytuowanych przez nie zbiorowości społecznych wymaga akceptacji stwierdzenia, które zostało sformułowane w teoretycznej części niniejszej pracy i określało je jako podstawę wszystkich form życia społecznego. W przypadku braterstwa broni można mówić o swoistym ograniczeniu owego życia do pewnego kontekstu, ale nie rodzaju, wielkości, złożoności tych zbiorowości. W przeprowadzonych badaniach odwołano się jedynie do wysoce sformalizowanych jednostek organizacyjnych, co w pewien sposób zawężyło podjęte refleksje, ale pozwoliło odnieść badaną problematykę do realnie istniejących fragmentów rzeczywistości społecznej. Tak jak więź społeczna braterstwo broni występuje zarówno w najmniejszych, jak i największych zbiorowościach, co potwierdzają powyżej przedstawione wyniki badań. Na ich podstawie można również stwierdzić, że zjawisko broni może obejmować szerokie spektrum zjawisk społecznych od najprostszych uregulowanych interakcji społecznych aż po społeczną tożsamość żołnierzy.

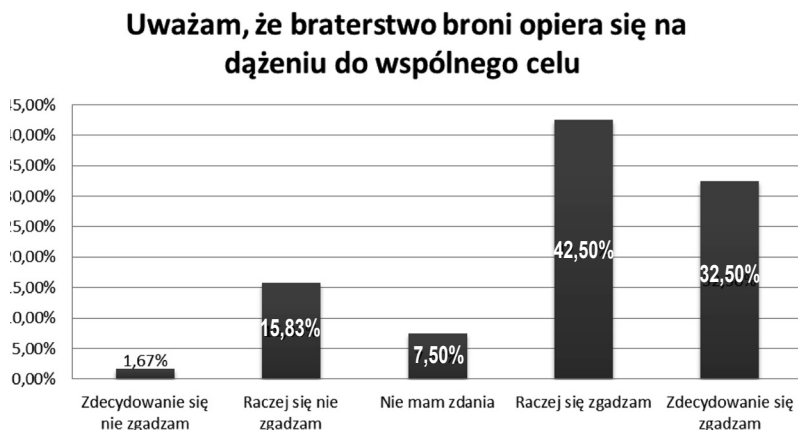
3.8. Czynniki więziotwórcze zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

Kolejnym etapem prowadzonych badań było sprawdzenie, w jakim stopniu wybrane czynniki więziotwórcze, które stanowiły przedmiot wcześniejszych rozważań, są postrzegane przez respondentów jako okoliczności powstawania i istnienia braterstwa broni. Realizacja w ten sposób sformułowanego celu wymagała od respondentów wyrażenia opinii na temat określających te czynniki stwierdzeń.

Każdy z poniższych podrozdziałów został poświęcony poszczególnemu czynnikowi. Analiza wyników przeprowadzonych w tym zakresie badań obejmuje zarówno ogólne rozkłady wskazywanych odpowiedzi, jak i dane dotyczące opinii wszystkich, poddanych badaniu, kategorii respondentów.

3.8.1. Dążenie do wspólnego celu jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

Zgodnie z założeniami teorii więzi społecznej jednym z czynników powstawania więzi społecznych, a w konsekwencji trwałych i funkcjonalnych zbiorowości jest dążenie do wspólnego celu, którego osiągnięcie dla pojedynczego człowieka jest najczęściej niemożliwe. W takiej sytuacji powstają więzi określane w obrębie nauk społecznych mianem instrumentalnych. Dzięki nim istniejąca na ich podstawie zbiorowość społeczna charakteryzuje się wyższym poziomem zorganizowania. Wola realizacji wspólnego celu nie oznacza jednak pełnego konsensusu i wymaga od jednostek pewnego rodzaju podporządkowania. Dla większości respondentów (75,00%) dążenie do wspólnego celu niewątpliwie stanowi podstawę braterstwa broni. Stosunkowo niewielka część badanej zbiorowości (17,50%) uważa, że tak nie jest. Zdecydowanie mniejsza grupa (7,50%) uważa, że trudno jest stwierdzić, w jakim stopniu tak jest lub nie. Rozkład poszczególnych odpowiedzi został przedstawiony na poniższym wykresie.

Rysunek 31. Dążenie do wspólnego celu jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni

Źródło: opracowanie własne.

W czasie prowadzonych badań poszukiwano również różnic w sposobie postrzegania tego czynnika więziotwórczego przez poszczególne kategorie respondentów. Wyniki tych poszukiwań stanowią przedmiot kolejnych rozważań, a wszystkie dane dotyczące tych odpowiedzi zostały przedstawione w formie tabelarycznej, czego odzwierciedleniem są zamieszczone poniżej tabele (tab. 46, 47 i 48).

Najliczniejsza część żołnierzy Wojsk Lądowych (78,95%) jest przekonana, że dążenie do wspólnego celu jest czynnikiem więziotwórczym zjawiska braterstwa broni. Jednak w porównaniu do pozostałych kategorii to żołnierze Sił Powietrznych w największym stopniu (80,00%) akceptują to stwierdzenie. Charakterystyczną cechą odpowiedzi przedstawicieli Marynarki Wojennej jest największy (22,22%) wśród innych rodzajów sił zbrojnych poziom niezdecydowanych wypowiedzi. Respondenci z pozostałych rodzajów sił zbrojnych najczęściej nie zgadzali się z powyższym sformułowaniem (26,17%).

Oficerowie starsi stanowili kategorię, która zdecydowanie (69,23%) potwierdziła zasadność analizowanej wypowiedzi. Najwyrazistszą cechą odpowiedzi udzielanych przez oficerów młodszych była taka sama liczba stwierdzeń: *raczej się zgadzam* i *raczej się nie zgadzam* (po 41,67%). W przypadku chorążych i podoficerów można stwierdzić, że to oni w największym stopniu wyrazili aprobatę dla tego sformułowania. W porównaniu do pozostałych kategorii wśród szeregowych/marynarzy znalazło się najwięcej żołnierzy (11,54%), którzy jego nie potwierdzili, a także jemu nie zaprzeczyli.

Tabela 46. Dążenie do wspólnego celu jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych

Dążenie do wspólnego celu	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	5,88%	2	1,67%
Raczej się nie zgadzam	10	17,54%	1	5,00%	1	11,11%	7	20,59%	19	15,83%
Nie mam zdania	2	3,51%	3	15,00%	2	22,22%	2	5,88%	9	7,50%
Raczej się zgadzam	24	42,11%	8	40,00%	6	66,67%	13	38,24%	51	42,50%
Zdecydowanie się zgadzam	21	36,84%	8	40,00%	0	0,00%	10	29,41%	39	32,50%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 47. Dążenie do wspólnego celu jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy

Dążenie do wspólnego celu	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	0	0,00%	2	4,65%	0	0,00%	2	1,67%
Raczej się nie zgadzam	0	0,00%	5	41,67%	3	6,98%	11	21,15%	19	15,83%
Nie mam zdania	1	7,69%	0	0,00%	2	4,65%	6	11,54%	9	7,50%
Raczej się zgadzam	3	23,08%	5	41,67%	23	53,49%	20	38,46%	51	42,50%
Zdecydowanie się zgadzam	9	69,23%	2	16,67%	13	30,23%	15	28,85%	39	32,50%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Większość żołnierzy (77,78%), którzy posiadają doświadczenie zdobyte w trakcie działań militarnych, postrzega dążenie do wspólnego celu jako czynnik więziotwórczy braterstwa broni. Ponadto żaden z nich nie udzielił odpowiedzi – *nie mam zdania*. Wśród nich znalazła się także grupa, która w większym (22,22%) niż pozostała kategoria (15,48%) stopniu uznała je za niezgodne z ich przekonaniami. Jedynie wśród przedstawicieli właśnie tej drugiej kategorii – żołnierzy niedoświadczonych w trakcie działań militarnych – można stwierdzić obojętną postawę wobec omawianego zagadnienia (10,71%).

Tabela 48. Dążenie do wspólnego celu jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych

Dążenie do wspólnego celu	Udział w działaniach militarnych					
	TAK		NIE		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	2	2,38%	2	1,67%
Raczej się nie zgadzam	8	22,22%	11	13,10%	19	15,83%
Nie mam zdania	0	0,00%	9	10,71%	9	7,50%
Raczej się zgadzam	15	41,67%	36	42,86%	51	42,50%
Zdecydowanie się zgadzam	13	36,11%	26	30,95%	39	32,50%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

3.8.2. Odpowiedni światopogląd (m.in.: patriotyzm, miłość bliźniego itp.) jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

W przekonaniu wielu przedstawicieli nauk społecznych podstawą życia społecznego są różnego rodzaju wspólności. Przykładami takich wspólności mogą być poglądy, przekonania, postawy i wierzenia. Zgodnie z przedstawionymi w teoretycznej części niniejszej publikacji założeniami teorii więzi społecznej można stwierdzić, że stanowią one przejawy więzi subiektywnej. Według niektórych badaczy świata społecznego wspólności tego rodzaju stanowią dużo silniejsze czynniki więziotwórcze niż te o charakterze obiektywnym. W trakcie przeprowadzonych badań sprawdzono, w jakim stopniu różnego rodzaju komponenty więzi subiektywnej mogą być postrzegane przez respondentów jako czynniki więziotwórcze braterstwa broni.

W przekonaniu większości respondentów (51,66%) braterstwo broni opiera się na odpowiednim światopoglądzie. Odmienne zdania jest zdecydowanie mniejsza grupa badanych żołnierzy (31,67%). W przekonaniu pozostałej części respondentów (16,67%) trudno jest stwierdzić, czy sformułowanie, że *braterstwo broni opiera się na odpowiednim światopoglądzie (m.in. patriotyzmie, miłości bliźniego itp.)* jest prawdziwe bądź fałszywe. Wartości poszczególnych odpowiedzi zastały zaprezentowane na poniższym wykresie.

Rysunek 32. Odpowiedni światopogląd (m.in. patriotyzm, miłość bliźniego itp.) jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni

Źródło: opracowanie własne.

Zamieszczone poniżej tabele zawierają wyniki badań, uwzględniające odpowiedzi poszczególnych kategorii respondentów (tab. 49, 50 i 51). Żołnierze Wojsk Lądowych w znacznym stopniu akceptują przedstawione na powyższym wykresie przekonanie. Taką opinię wyraziło 43,86% przedstawicieli tej kategorii respondentów, a przeciw-

nego zdania był odsetek badanej populacji, wynoszący 38,59%. Przedstawiciele Sił Powietrznych w najmniejszym stopniu (10%) przeciwstawili się słuszności zaproponowanej wypowiedzi, jednak wśród nich znalazło się najwięcej respondentów (25%), którzy nie potrafili wyrazić jednoznacznej opinii na jej temat. Największą zbiorowość, która zaakceptowała analizowaną wypowiedź, stanowili przedstawiciele Marynarki Wojennej (66,66%). Kategoria pozostałych rodzajów sił zbrojnych charakteryzowała się najmniejszym odsetkiem (8,82%) niezdecydowanych odpowiedzi i najwyższym poziomem (35,29%) zdecydowanej akceptacji sformułowania, że *odpowiedni światopogląd (m.in. patriotyzm, miłość bliźniego itp.) to czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni*.

Tabela 49. Odpowiedni światopogląd (m.in.: patriotyzm, miłość bliźniego itp.) jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych

Odpowiedni światopogląd (m.in. patriotyzm, miłość bliźniego itp.)	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	5	8,77%	1	5,00%	0	0,00%	5	14,71%	11	9,17%
Raczej się nie zgadzam	17	29,82%	1	5,00%	1	11,11%	8	23,53%	27	22,50%
Nie mam zdania	10	17,54%	5	25,00%	2	22,22%	3	8,82%	20	16,67%
Raczej się zgadzam	14	24,56%	11	55,00%	3	33,33%	6	17,65%	34	28,33%
Zdecydowanie się zgadzam	11	19,30%	2	10,00%	3	33,33%	12	35,29%	28	23,33%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Oficerowie starsi wyrazili największą aprobatę (76,92%) dla przedstawionej tezy, a dokładnie połowa oficerów młodszych przejawiała przeciwną opinię, co stanowiło największy odsetek negatywnych odpowiedzi na tle pozostałych kategorii. Wśród chorążych i podoficerów najczęściej (16,28%) pojawiał się zdecydowany brak akceptacji przeświadczenia o tym, że odpowiedni światopogląd jest czynnikiem więziotwórczym zjawiska braterstwa broni. Wśród szeregowych/marynarzy relatywnie najczęściej występował brak zdecydowania wobec słuszności powyższego sformułowania.

Żołnierze, którzy uczestniczyli w działaniach militarnych, nieznacznie rzadziej (33,33%) określali analizowaną wypowiedź jako niesłuszną niż przedstawiciele kategorii, która nie posiadała takiego doświadczenia (28,57%). Pomimo to ponad połowa z nich (55,56%) zaakceptowała to sformułowanie. W odniesieniu do kategorii wymienionej w drugiej kolejności można też stwierdzić, że charakteryzowała się znacznie wyższym poziomem odpowiedzi (19,05%) wyrażającej obojętny stosunek do przytoczonego zdania niż pierwsza kategoria (11,11%).

Tabela 50. Odpowiedni światopogląd (m.in. patriotyzm, miłość bliźniego itp.) jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy

Odpowiedni światopogląd (m.in. patriotyzm, miłość bliźniego itp.)	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	0	0,00%	7	16,28%	4	7,69%	11	9,17%
Raczej się nie zgadzam	2	15,38%	6	50,00%	7	16,28%	12	23,08%	27	22,50%
Nie mam zdania	1	7,69%	2	16,67%	6	13,95%	11	21,15%	20	16,67%
Raczej się zgadzam	6	46,15%	3	25,00%	14	32,56%	11	21,15%	34	28,33%
Zdecydowanie się zgadzam	4	30,77%	1	8,33%	9	20,93%	14	26,92%	28	23,33%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 51. Odpowiedni światopogląd (m.in. patriotyzm, miłość bliźniego itp.) jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych

Odpowiedni światopogląd (m.in. patriotyzm, miłość bliźniego itp.)	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	3	8,33%	8	9,52%	11	9,17%
Raczej się nie zgadzam	9	25,00%	18	21,43%	27	22,50%
Nie mam zdania	4	11,11%	16	19,05%	20	16,67%
Raczej się zgadzam	10	27,78%	24	28,57%	34	28,33%
Zdecydowanie się zgadzam	10	27,78%	18	21,43%	28	23,33%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

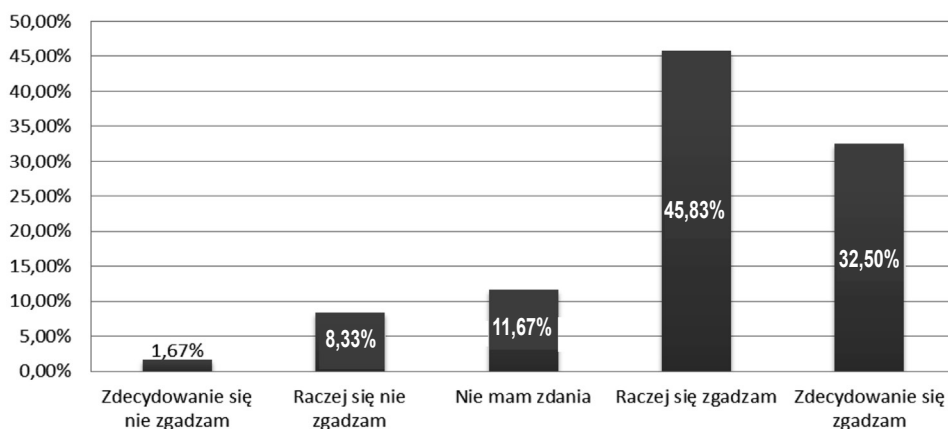
Źródło: opracowanie własne.

3.8.3. Realizacja powierzonego zadania jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

Realizacja powierzonego zadania, w przypadku kontekstu prowadzonych rozważań, stanowi niezwykle istotny czynnik determinujący powstawanie silnych więzi społecznych określanych mianem braterstwa broni. Zagadnienie to w sposób bezpośredni nawiązuje do przedstawionej w poprzedniej części niniejszej pracy koncepcji *spójno-*

ści jednostki bojowej, a dokładnie jednej z jej odmian zwanej *spójnością zadaniową jednostki bojowej*. W przypadku żołnierzy, szczególnie w trakcie działań militarnych, od poziomu realizacji powierzonego zadania zależy nie tylko zdrowie i życie ich samych, ale także innych żołnierzy, a często także ludności cywilnej, w tym ich rodzin. Czynniki te zapewniają wysoką zdolność organizacyjną grupy żołnierzy, a także silne poczucie przynależności do niej. Wszystko to sprawia, że realizację powierzonego zadania można określić mianem czynnika więziotwórczego zjawiska braterstwa broni i sprawdzić, w jakim stopniu respondenci odzwierciedlają tę opinię. Na podstawie przeprowadzonych badań wyraźnie można zauważyć, że zdecydowana większość (78,33%) poddanych badaniu żołnierzy przejawia przekonanie o zasadności poniższego sformułowania. Wśród pozostałych respondentów dominowało przekonanie, że trudno jest określić, w jakim stopniu jest ono prawdziwe (11,67%), a także wystąpił brak jego akceptacji (10%). Poniższy wykres zawiera wartości poszczególnych odpowiedzi.

Uważam, że braterstwo broni opiera się na realizacji powierzonego zadania

Rysunek 33. Realizacja powierzonego zadania jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni

Źródło: opracowanie własne.

W celu uszczegółowienia rozważań w trakcie badań sprawdzono także, w jaki sposób poszczególne kategorie respondentów odnosiły się do stwierdzenia, że braterstwo broni opiera się na wspólnej realizacji zadania. Poniższe tabele dotyczą tych opinii (tab. 52, 53 i 54).

Zdecydowana większość żołnierzy Wojsk Lądowych (82,45%) potwierdziła rolę realizacji powierzonego zadania w procesie kształtowania się zjawiska braterstwa broni. Ponadto żaden z nich zdecydowanie nie wyraził dezaprobaty dla tego określenia. Żołnierze Sił Powietrznych najrzadziej (5,00%) nie zgadzali się z zaproponowanym stwierdzeniem. Zdecydowana większość przedstawicieli Marynarki Wojennej

(66,67%) potwierdziła jego słuszość. Wśród wszystkich poddanych badaniu kategorii żołnierze pozostałych rodzajów sił zbrojnych najczęściej podważali prawdziwość przedmiotowej wypowiedzi.

Wśród oficerów starszych (92,3%) dominowało przeświadczenie o ważnej roli realizacji powierzonego zadania w trakcie kształtowania się braterstwa broni. Żaden z nich nie podważył także tego znaczenia. Przedstawiciele korpusu oficerów młodszych, w porównaniu do pozostałych kategorii, zdecydowanie najczęściej (25,00%) nie akceptowali zaproponowanego sformułowania. Żaden z nich nie przejawiał obojętnej postawy wobec niego. Jedynie wśród kategorii chorążych i podoficerów stwierdzono odsetek zdecydowanej dezaprobaty (4,65%), a wśród szeregowych/marynarzy najwyższy odsetek (21,15%) obojętnych odpowiedzi.

Tabela 52. Realizacja powierzonego zadania jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych

Realizacja powierzonego zadania	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	5,88%	2	1,67%
Raczej się nie zgadzam	5	8,77%	1	5,00%	1	11,11%	3	8,82%	10	8,33%
Nie mam zdania	5	8,77%	3	15,00%	2	22,22%	4	11,76%	14	11,67%
Raczej się zgadzam	26	45,61%	8	40,00%	6	66,67%	15	44,12%	55	45,83%
Zdecydowanie się zgadzam	21	36,84%	8	40,00%	0	0,00%	10	29,41%	39	32,50%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 53. Realizacja powierzonego zadania jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy

Realizacja powierzonego zadania	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	0	0,00%	2	4,65%	0	0,00%	2	1,67%
Raczej się nie zgadzam	0	0,00%	3	25,00%	3	6,98%	4	7,69%	10	8,33%
Nie mam zdania	1	7,69%	0	0,00%	2	4,65%	11	21,15%	14	11,67%
Raczej się zgadzam	2	15,38%	7	58,33%	22	51,16%	24	46,15%	55	45,83%
Zdecydowanie się zgadzam	10	76,92%	2	16,67%	14	32,56%	13	25,00%	39	32,50%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 54. Realizacja powierzonego zadania jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych

Realizacja powierzonego zadania	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	2	2,38%	2	1,67%
Raczej się nie zgadzam	6	16,67%	4	4,76%	10	8,33%
Nie mam zdania	0	0,00%	14	16,67%	14	11,67%
Raczej się zgadzam	13	36,11%	42	50,00%	55	45,83%
Zdecydowanie się zgadzam	17	47,22%	22	26,19%	39	32,50%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

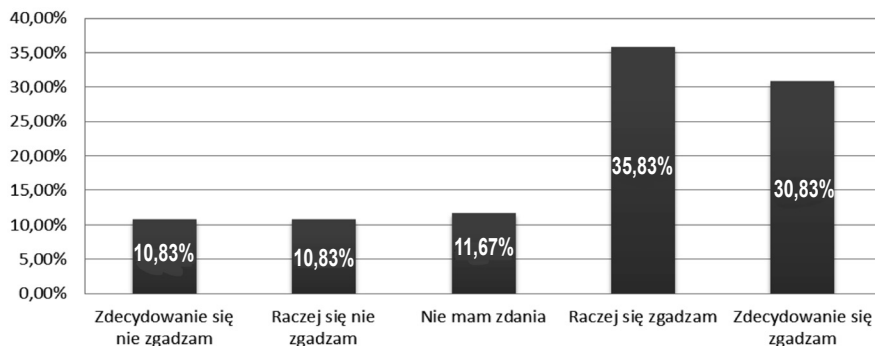
Źródło: opracowanie własne.

W nawiązaniu do danych zawartych w powyższej tabeli można wskazać kilka charakterystycznych tendencji. Żaden z żołnierzy, którzy brali udział w działaniach militarnych, zdecydowanie nie zaprzeczył powyżej przytoczonemu stwierdzeniu. Ponadto większość z nich (83,33%) potwierdziła swoimi odpowiedziami, że się z nim zgadzają. W przypadku kategorii żołnierzy, którzy nie uczestniczyli w działaniach militarnych, można zaobserwować: niższy poziom dezaprobaty (7,14%) i akceptacji (76,19%), a także najwięcej odpowiedzi odzwierciedlających neutralny stosunek do zaproponowanej tezy.

3.8.4. Przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość itp. jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

Teoria więzi społecznej wskazuje znacznie więcej źródeł życia grupowego. Wśród nich znajdują się również takie, które przynależą do jego uczestników, czyli jednostek społecznych. W przeciwieństwie do więzi instrumentalnych, których powstanie wymaga wyłonienia się jakiegoś najczęściej zewnętrznego w stosunku do grupy celu, czynnik ten można odnaleźć w samej grupie, a dokładnie – właściwościach jej członków. Są to więzi autoteliczne. Ich podstawą jest wzajemna atrakcyjność, której przejawami może być przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość itp. Jakiegokolwiek rozważania dotyczące braterstwa broni powinny uwzględnić również ten aspekt więzi społecznych. Wyniki przeprowadzonych w tym zakresie badań odzwierciedla poniższy wykres.

Uważam, że braterstwo broni opiera się na takich uczuciach, jak: przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość itp.

Rysunek 34. Przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość itp. jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni

Źródło: opracowanie własne.

W rezultacie przeprowadzonych badań okazało się, że większość poddanych badaniu żołnierzy (66,66%) postrzega *przyjaźń, sympatię, bliskość, wyrozumiałość itp. jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni*. Innego zdania jest zdecydowanie mniejsza część badanych respondentów (21,66%), która równoważnie stwierdziła, że *zdecydowanie się nie zgadza i raczej się nie zgadza* (po 10,83%). Wśród udzielonych odpowiedzi znalazły się również przejawy braku jednoznacznej opinii na temat badanego zjawiska (11,67%). Analizie poddano również odpowiedzi poszczególnych kategorii respondentów. Wyniki tej analizy zostały zaprezentowane w formie tabelarycznej (tab. 55, 56 i 57).

Zdecydowana większość żołnierzy Wojsk Lądowych (70,17%) stwierdziła, że pewne uczucia, takie jak *przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość itp.*, stanowią podstawę braterstwa broni. Jednocześnie wśród przedstawicieli tej kategorii respondentów najrzadziej (5,26%) przejawiany był neutralny stosunek do w ten sposób sformułowanej wypowiedzi. Żaden z żołnierzy Sił Powietrznych nie skontestował takiego ujęcia źródeł braterstwa broni. Jednak przedstawiciele tej samej kategorii (25%), w porównaniu z innymi zbiorowościami badanych żołnierzy, najczęściej nie potrafili określić swojej opinii wobec powyższego wyrażenia. Ponadto żołnierze tej kategorii (45%) zdecydowanie potwierdzili słuszność założeń przedmiotowego sformułowania. Żołnierze Marynarki Wojennej najczęściej wybierali odpowiedzi potwierdzające zaproponowaną tezę (77,77%), a żołnierze pozostałych rodzajów sił zbrojnych w dużej części stwierdzili, że nie zgadzają się z przekonaniem, iż braterstwo broni może opierać się na wymienionych uczuciach (32,26%).

Oficerowie starsi w przeważającej większości (92,31%) opowiedzieli się za takim właśnie ujęciem podstaw braterstwa broni, czego nie podzieliła dokładnie połowa oficerów młodszych. Wśród odpowiedzi chorążych i podoficerów nie znalazły się

takie, które potwierdzałyby jakiekolwiek obojętne postawy wobec zaproponowanej tezy, co stało się domeną znacznej grupy szeregowych/marynarzy (21,15%).

Większość żołnierzy doświadczonych w działaniach militarnych (86,11%) stwierdziła, że taka wizja genezy braterstwa broni jest prawdziwa. Pozostali z nich (13,89%) wybrali odpowiedź – *raczej się nie zgadzam*. W przypadku żołnierzy, którzy nie posiadają doświadczenia zdobytego w trakcie działań militarnych, można zauważyć mniejszy poziom akceptacji (58,33%), ale większy (25%) dezaprobaty i neutralnych postaw (16,67%).

Tabela 55. Przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość itp. jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych

Przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość itp.	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	7	12,28%	0	0,00%	0	0,00%	6	17,65%	13	10,83%
Raczej się nie zgadzam	7	12,28%	0	0,00%	1	11,11%	5	14,71%	13	10,83%
Nie mam zdania	3	5,26%	5	25,00%	1	11,11%	5	14,71%	14	11,67%
Raczej się zgadzam	23	40,35%	6	30,00%	3	33,33%	11	32,35%	43	35,83%
Zdecydowanie się zgadzam	17	29,82%	9	45,00%	4	44,44%	7	20,59%	37	30,83%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 56. Przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość itp. jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy

Przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość itp.	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	0	0,00%	4	9,30%	9	17,31%	13	10,83%
Raczej się nie zgadzam	0	0,00%	6	50,00%	4	9,30%	3	5,77%	13	10,83%
Nie mam zdania	1	7,69%	2	16,67%	0	0,00%	11	21,15%	14	11,67%
Raczej się zgadzam	7	53,85%	3	25,00%	14	32,56%	19	36,54%	43	35,83%
Zdecydowanie się zgadzam	5	38,46%	1	8,33%	21	48,84%	10	19,23%	37	30,83%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 57. Przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość itp. jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych

Przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość itp.	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	13	15,48%	13	10,83%
Raczej się nie zgadzam	5	13,89%	8	9,52%	13	10,83%
Nie mam zdania	0	0,00%	14	16,67%	14	11,67%
Raczej się zgadzam	15	41,67%	28	33,33%	43	35,83%
Zdecydowanie się zgadzam	16	44,44%	21	25,00%	37	30,83%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

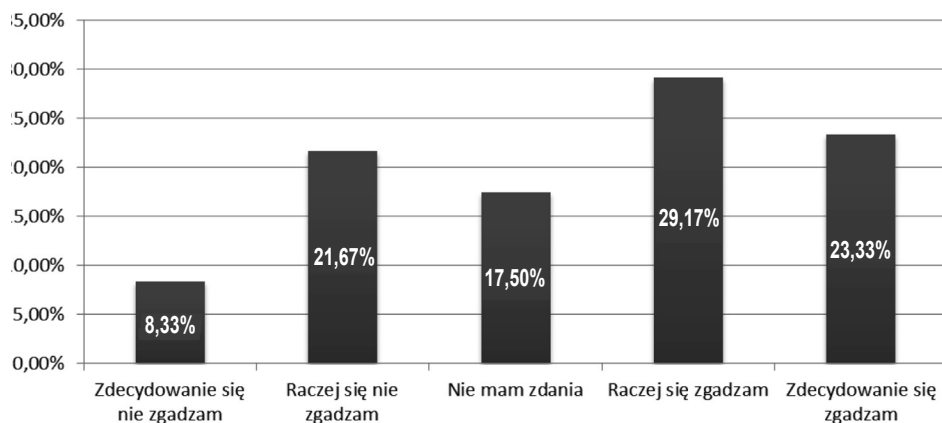
Źródło: opracowanie własne.

3.8.5. Uznawanie wspólnych wartości i norm jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

Aksjonormatywne podstawy życia społecznego mogą być interpretowane w różnorodny sposób. W analizowanym kontekście przedmiot rozważań stanowi wzajemna relacja podzielanych przez żołnierzy wartości oraz norm i procesu wyodrębniania się więzi społecznych nazywanych zjawiskiem braterstwa broni. W odniesieniu do teorii więzi społecznej można ten aspekt przedmiotowego zagadnienia określić mianem moralnego wymiaru braterstwa broni. Wymiar ten uwydatnia jego powinnościowy charakter. W celu sprawdzenia, w jakim stopniu żołnierze postrzegają główne zagadnienie niniejszej publikacji w tym kontekście, przedstawiono im sformułowanie, że *braterstwo broni opiera się na uznawaniu⁸⁰ wspólnych norm i wartości* oraz poproszono o wyrażenie opinii na jego temat. W wyniku przeprowadzonych badań okazało się, że ponad połowa respondentów zgodziła się z tym stwierdzeniem (52,50%). Odmiennego zdania było 30,00% badanych żołnierzy. Pozostała część uczestniczącej w badaniu zbiorowości nie określiła swojej postawy wobec zaproponowanej koncepcji podstaw braterstwa broni (17,50%). Wartości poszczególnych odpowiedzi zostały zaprezentowane w formie wykresu, który znajduje się poniżej.

⁸⁰ Określenie *uznawane* jest wykorzystane zgodnie z potocznym jego znaczeniem i nie nawiązuje do żadnej z typologii pojęcia wartości.

Uważam, że braterstwo broni opiera się na uznawaniu wspólnych wartości i norm

Rysunek 35. Uznawanie wspólnych wartości i norm jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni

Źródło: opracowanie własne.

W toku przeprowadzonych badań podsumowano również odpowiedzi poszczególnych kategorii respondentów, czego odzwierciedleniem są poniższe tabele (tab. 58, 59 i 60). Ponad połowa żołnierzy Wojsk Lądowych (50,88%) potwierdziła słuszność zaproponowanej tezy, a znacznie mniejsza ich część (33,33%) jej zaprzeczyła. Żołnierze Sił Powietrznych, w porównaniu do przedstawicieli innych kategorii, najczęściej (65%) wyrażali aprobatę dla powyżej zaproponowanych czynników więziotwórczych zjawiska braterstwa broni. Wśród reprezentantów Marynarki Wojennej znalazła się największa liczba respondentów (33,33%), którzy w sposób neutralny odnieśli się do nich. Żołnierze z pozostałych rodzajów sił zbrojnych stanowili kategorię charakteryzującą się najwyższym odsetkiem respondentów, którzy nie zaakceptowali powyższego stwierdzenia.

Oficerowie starsi w największym stopniu potwierdzili zasadność zaproponowanego określenia braterstwa broni (76,92%), natomiast połowa oficerów młodszych wybrała zupełnie przeciwne odpowiedzi. Ponad połowa chorążych i podoficerów (60,46%) również zgodziła z powyższym przekonaniem, a szeregowi/marynarze (26,92%) najczęściej wskazywali neutralne odpowiedzi.

Tabela 58. Uznawanie wspólnych wartości i norm jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych

Uznawanie wspólnych wartości i norm	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	5	8,77%	0	0,00%	1	11,11%	4	11,76%	10	8,33%
Raczej się nie zgadzam	14	24,56%	4	20,00%	0	0,00%	8	23,53%	26	21,67%
Nie mam zdania	9	15,79%	3	15,00%	3	33,33%	6	17,65%	21	17,50%
Raczej się zgadzam	16	28,07%	12	60,00%	2	22,22%	5	14,71%	35	29,17%
Zdecydowanie się zgadzam	13	22,81%	1	5,00%	3	33,33%	11	32,35%	28	23,33%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 59. Uznawanie wspólnych wartości i norm jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy

Uznawanie wspólnych wartości i norm	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	0	0,00%	6	13,95%	4	7,69%	10	8,33%
Raczej się nie zgadzam	2	15,38%	6	50,00%	8	18,60%	10	19,23%	26	21,67%
Nie mam zdania	1	7,69%	3	25,00%	3	6,98%	14	26,92%	21	17,50%
Raczej się zgadzam	5	38,46%	2	16,67%	17	39,53%	11	21,15%	35	29,17%
Zdecydowanie się zgadzam	5	38,46%	1	8,33%	9	20,93%	13	25,00%	28	23,33%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Żołnierze, którzy zdobyli doświadczenie w trakcie działań militarnych, w głównej mierze (63,89%) wyrazili aprobatę dla przedmiotowej koncepcji. Także prawie połowa żołnierzy (47,62%), którzy nie posiadają takiego doświadczenia, uważała podobnie. Jednak w przypadku tej kategorii respondentów można stwierdzić większy niż w poprzedniej poziom braku jej akceptacji (30,95%).

Tabela 60. Uznawanie wspólnych wartości i norm jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych

Uznawanie wspólnych wartości i norm	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	10	11,90%	10	8,33%
Raczej się nie zgadzam	10	27,78%	16	19,05%	26	21,67%
Nie mam zdania	3	8,33%	18	21,43%	21	17,50%
Raczej się zgadzam	12	33,33%	23	27,38%	35	29,17%
Zdecydowanie się zgadzam	11	30,56%	17	20,24%	28	23,33%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

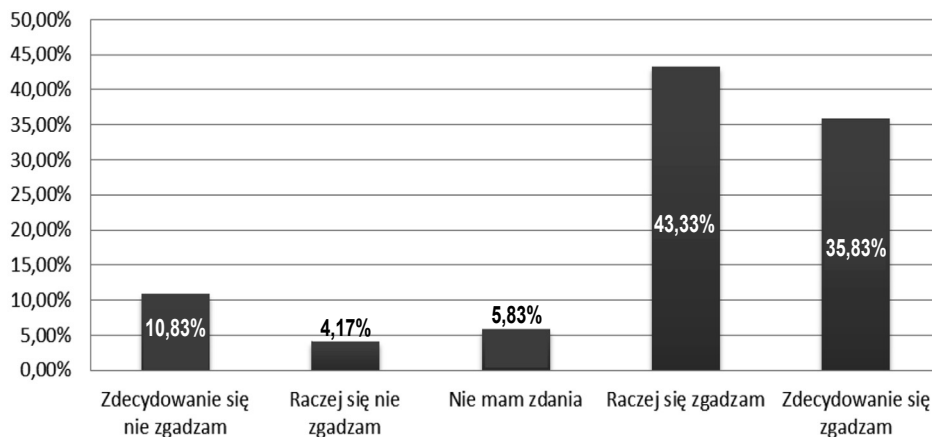
Źródło: opracowanie własne.

3.8.6. Wola przetrwania w sytuacji zagrożenia jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

Więzi społeczne powstają również w wyniku istnienia ludzkich potrzeb. Potrzeba bezpieczeństwa, zapobieganie powstawaniu zagrożeń, a także wola przetrwania sprawia, że ludzie żyją w zbiorowościach. Ten punkt widzenia znalazł odzwierciedlenie w teorii więzi emocjonalnych Norberta Eliasa, u których podstaw znajduje się m.in. potrzeba *obrony przed unicestwieniem*⁸¹. W wyniku akceptacji powyższych przekonań podczas prowadzonych badań poproszono respondentów o wyrażenie opinii dotyczącej sformułowania, że *braterstwo broni opiera się na woli przetrwania w sytuacji zagrożenia*. Zdecydowana większość żołnierzy (79,16%), którzy wzięli udział w badaniach, wyraziła przekonanie o słuszności tego sformułowania. W przeciwieństwie do nich odsetek żołnierzy, którzy nie zgodzili się z powyższym stwierdzeniem, wyniósł jedynie 15,00%. Pozostała część respondentów (5,83%) przejawiała obojętną postawę wobec przytoczonej wypowiedzi i wybrała odpowiedź – *nie mam zdania*. Szczegółowe wyniki tego fragmentu badań zostały umieszczone na poniższym wykresie.

⁸¹ N. Elias, *Czym jest...*, s. 182.

Uważam, że braterstwo broni opiera się na woli przetrwania w sytuacji zagrożenia

Rysunek 36. Wola przetrwania w sytuacji zagrożenia jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni

Źródło: opracowanie własne.

Poniższe tabele (tab. 61, 62 i 63) zawierają również wartości, jakie osiągnęły sumy odpowiedzi poszczególnych kategorii respondentów. Żołnierze Wojsk Lądowych w przeważającej większości (85,97%) stwierdzili, że wola przetrwania przyczynia się do powstawania zjawiska braterstwa broni, a jedynie 10,53% przedstawicieli tej kategorii wyraziła przeciwną opinię. W przypadku żołnierzy Sił Powietrznych można mówić o największym odsetku (15,00%) respondentów, którzy w sposób neutralny odnieśli się do zaproponowanej wypowiedzi. Żołnierze Marynarki Wojennej stanowili kategorię, która w porównaniu do pozostałych najczęściej (88,90%) ją akceptowała. Warto podkreślić, że żaden z przedstawicieli tej zbiorowości nie wyraził swojej dezaprobaty wobec niej. Żołnierze pozostałych rodzajów sił zbrojnych najczęściej (26,47%) podważali zasadność przedmiotowego określenia, chociaż większość z nich (70,59%) je zaakceptowała.

Oficerowie starsi najczęściej (84,62%) postrzegali analizowane zagadnienie jako rzeczywisty czynnik więziotwórczy, ale również najrzadziej podważali jego zasadność (7,69%). Oficerowie młodszy, w porównaniu z pozostałymi kategoriami, czynili to najczęściej (25,00%). W przypadku chorążych i podoficerów odsetek żołnierzy, którzy wyrazili aprobatę w stosunku do omawianego sformułowania, wyniósł nieznacznie mniej (83,72%) niż w przypadku oficerów starszych. Kategoria szeregowych/marynarzy dokonywała wyborów odpowiedzi w dużym stopniu analogicznych do ogólnych wyników badań.

Tabela 61. Wola przetrwania w sytuacji zagrożenia jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych

Wola przetrwania w sytuacji zagrożenia	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	6	10,53%	1	5,00%	0	0,00%	6	17,65%	13	10,83%
Raczej się nie zgadzam	0	0,00%	2	10,00%	0	0,00%	3	8,82%	5	4,17%
Nie mam zdania	2	3,51%	3	15,00%	1	11,11%	1	2,94%	7	5,83%
Raczej się zgadzam	24	42,11%	3	15,00%	8	88,89%	17	50,00%	52	43,33%
Zdecydowanie się zgadzam	25	43,86%	11	55,00%	0	0,00%	7	20,59%	43	35,83%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 62. Wola przetrwania w sytuacji zagrożenia jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy

Wola przetrwania w sytuacji zagrożenia	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoфіce- rowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	3	25,00%	5	11,63%	5	9,62%	13	10,83%
Raczej się nie zgadzam	1	7,69%	0	0,00%	2	4,65%	2	3,85%	5	4,17%
Nie mam zdania	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	6	11,54%	7	5,83%
Raczej się zgadzam	4	30,77%	7	58,33%	19	44,19%	22	42,31%	52	43,33%
Zdecydowanie się zgadzam	7	53,85%	2	16,67%	17	39,53%	17	32,69%	43	35,83%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Żołnierze, którzy zadeklarowali udział w działaniach militarnych, w znacznym stopniu (75,00%) przejawiali przekonanie, że wola przetrwania determinuje powstawanie zjawiska braterstwa broni. Pozostała część tej kategorii respondentów (25,00%) udzieliła zupełnie odmiennej odpowiedzi. Z kolei respondenci, którzy nie posiadają takiego doświadczenia, w niewielkim stopniu częściej (80,95%) od poprzedniej kategorii wyrażali aprobatę takiego stwierdzenia. Ponadto jedynie przedstawiciele tej zbiorowości udzielili neutralnej odpowiedzi (8,33%), stwierdzając, że *nie mają zdania*.

Tabela 63. Wola przetrwania w sytuacji zagrożenia jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych

Wola przetrwania w sytuacji zagrożenia	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	6	16,67%	7	8,33%	13	10,83%
Raczej się nie zgadzam	3	8,33%	2	2,38%	5	4,17%
Nie mam zdania	0	0,00%	7	8,33%	7	5,83%
Raczej się zgadzam	10	27,78%	42	50,00%	52	43,33%
Zdecydowanie się zgadzam	17	47,22%	26	30,95%	43	35,83%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

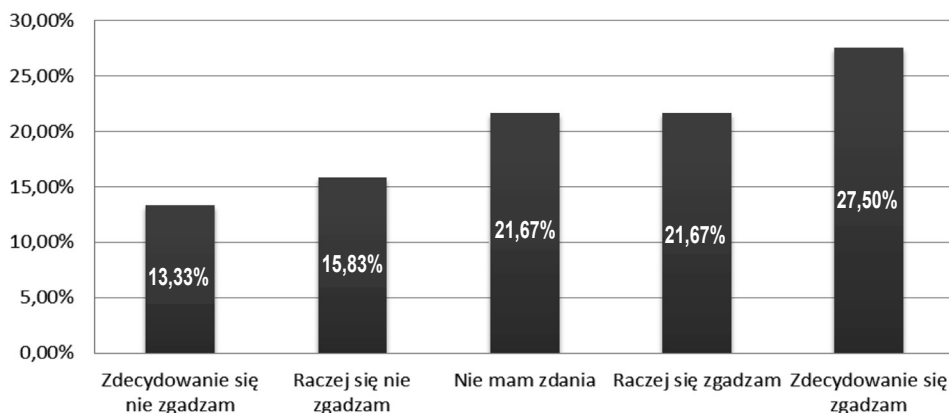
Źródło: opracowanie własne.

3.8.7. Wola pokonania przeciwnika jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

Wola pokonania przeciwnika stanowi jedną z podstaw działalności zmierzającej do realizacji wspólnego celu, a także przejaw woli przetrwania, co stanowiło przedmiot wcześniejszych rozważań. To charakterystyczne dla kontekstu działań militarnych zagadnienie znacząco przyczynia się do powstawania wyjątkowych relacji pomiędzy żołnierzami, które określono mianem braterstwa broni. W teorii więzi społecznej nazywa się je więziami emocjonalnymi, których sednem może być *unicestwienie innych*⁸². W trakcie prowadzonych badań, w celu odzwierciedlenia natury przedstawionego czynnika więziotwórczego i zbadania opinii respondentów na jego temat, sformułowano stwierdzenie, które znajduje się poniżej. Na podstawie odpowiedzi wybieranych przez respondentów można stwierdzić, że wola pokonania przeciwnika jest postrzegana jako czynnik więziotwórczy przez niespełną połowę żołnierzy, którzy wzięli udział w badaniu. Z drugiej strony – wyraźnie widać, że analizowana wypowiedź wywołała również obojętną postawę wśród 21,67% respondentów. Pozostali przedstawiciele badanej populacji (29,16%) wyrazili brak akceptacji dla poniższej koncepcji źródła braterstwa broni. Wyniki tej części badań były również przedstawione z perspektywy poszczególnych kategorii respondentów, co zostało uwidocznione w formie tabelarycznej (tab. 64, 65 i 66).

⁸² Ibidem.

Uważam, że braterstwo broni opiera się na woli pokonania przeciwnika

Rysunek 37. Wola pokonania przeciwnika jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni

Źródło: opracowanie własne.

Wśród niemalże połowy (45,62%) żołnierzy wojsk lądowych panowało przekonanie, że wola pokonania przeciwnika stanowi czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni. W przeciwieństwie do nich zupełnie przeciwnego zdania było 33,34% przedstawicieli tej kategorii respondentów. Pozostali (21,05%) określili swój stosunek do powyższego sformułowania jako obojętny. Żołnierze Sił Powietrznych stanowili kategorię, która w najmniejszym stopniu (5,00%) wyraziła swoją dezaprobatę w stosunku do zaproponowanej tezy, jednak w największym (35,00%) – przyjęli neutralną postawę wobec niej. Znaczna część żołnierzy Marynarki Wojennej (44,44%) nie zgodziła się z analizowanym sformułowaniem, co stanowiło najczęściej dokonywany wybór przez przedstawicieli tej kategorii respondentów. Znacznie rzadziej (33,33%) wyrażali oni swoją dezaprobatę. Żołnierze pozostałych rodzajów sił zbrojnych najczęściej (49,17%) akceptowali powyższe stwierdzenie, jednak wśród nich istniała również zbiorowość (29,16%), która sformułowała zupełnie odmienną opinię.

Oficerowie starsi stanowili kategorię, która w największym stopniu (46,15%) i w zdecydowany sposób zaakceptowała wskazaną powyżej rolę woli pokonania przeciwnika. Jednocześnie byli oni kategorią, która rzadziej niż pozostali nie zgadzali się z takim określeniem powyższego zagadnienia, adekwatnie do połowy biorących udział w badaniach oficerów młodszych. Przeważająca większość (58,14%) chorążych i podoficerów potwierdziła słuszność powyższej wypowiedzi, przy znacznie mniejszym sprzeciwie wobec niej, który wyraziło 30,23% tej grupy respondentów. Prawie połowa (48,07%) szeregowych/marynarzy to również zwolennicy przedstawionego powyżej sposobu postrzegania woli pokonania przeciwnika. Znacznie mniejsza część tej kategorii respondentów (26,93%) wybrała zupełnie odmienne odpowiedzi.

W odniesieniu do żołnierzy, którzy uczestniczyli w działaniach militarnych, można zauważyć, że w równym stopniu wyrażają aprobatę wobec przedmiotowego określenia woli pokonania przeciwnika, co sprzeciwiają się mu (po 41,67%). W przypadku żołnierzy, którzy nie posiadają takiego doświadczenia, można wyraźnie zaobserwować wyższy poziom akceptacji omawianego określenia (52,38%) niż jej braku (23,80%). Znacznie częściej (23,81%) przedstawiciele tej kategorii respondentów wybierali odpowiedź o charakterze neutralnym.

Tabela 64. Wola pokonania przeciwnika jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych

Wola pokonania przeciwnika	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	13	22,81%	0	0,00%	0	0,00%	3	8,82%	16	13,33%
Raczej się nie zgadzam	6	10,53%	1	5,00%	4	44,44%	8	23,53%	19	15,83%
Nie mam zdania	12	21,05%	7	35,00%	2	22,22%	5	14,71%	26	21,67%
Raczej się zgadzam	11	19,30%	4	20,00%	3	33,33%	8	23,53%	26	21,67%
Zdecydowanie się zgadzam	15	26,32%	8	40,00%	0	0,00%	10	29,41%	33	27,50%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 65. Wola pokonania przeciwnika jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy

Wola pokonania przeciwnika	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	3	25,00%	4	9,30%	9	17,31%	16	13,33%
Raczej się nie zgadzam	2	15,38%	3	25,00%	9	20,93%	5	9,62%	19	15,83%
Nie mam zdania	5	38,46%	3	25,00%	5	11,63%	13	25,00%	26	21,67%
Raczej się zgadzam	0	0,00%	1	8,33%	11	25,58%	14	26,92%	26	21,67%
Zdecydowanie się zgadzam	6	46,15%	2	16,67%	14	32,56%	11	21,15%	33	27,50%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 66. Wola pokonania przeciwnika jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych

Wola pokonania przeciwnika	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	6	16,67%	10	11,90%	16	13,33%
Raczej się nie zgadzam	9	25,00%	10	11,90%	19	15,83%
Nie mam zdania	6	16,67%	20	23,81%	26	21,67%
Raczej się zgadzam	1	2,78%	25	29,76%	26	21,67%
Zdecydowanie się zgadzam	14	38,89%	19	22,62%	33	27,50%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

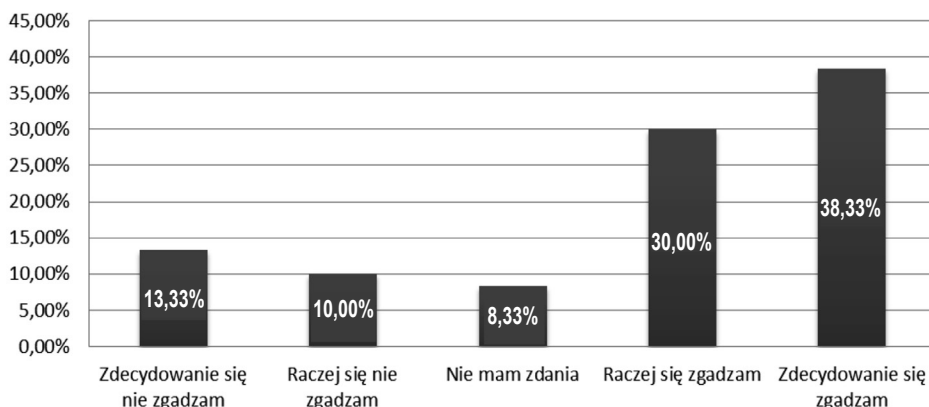
3.8.8. Zaufanie, lojalność i solidarność jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

Wymienione powyżej zagadnienia: zaufanie, lojalność i solidarność, stanowią podstawę rekonstrukcji moralnej koncepcji więzi społecznej, co jest przedmiotem rozważań dokonanych w teoretycznej części niniejszej pracy. Oczekiwanie korzystnych działań partnerów interakcji, poczucie zobowiązania, aby nie nadużyć tego zaufania, oraz ogólnie rozumiana życzliwość, gotowość do współpracy, poparcia i niesienia pomocy wobec członków grupy podkreślają jej wyjątkowy charakter⁸³. Wszystkie te czynniki sprawiają, że braterstwo broni może być postrzegane przez respondentów jako więź o charakterze moralnym. Oprócz ogólnych wyników, które dotyczą moralnych podstaw zjawiska braterstwa broni, poniżej znajdują się dane odzwierciedlające przekonania poszczególnych kategorii respondentów (tab. 67, 68 i 69).

Znaczna większość (68,33%) poddanych badaniu żołnierzy potwierdziła, że u podstaw zjawiska braterstwa broni znajduje się zaufanie, lojalność i solidarność. W zupełnie odwrotny sposób wypowiedziało się 23,33% respondentów. W opinii niewielkiej części badanej zbiorowości (8,33) nie można ani pozytywnie, ani negatywnie ustosunkować się do powyżej przytoczonego sformułowania. Poniższy wykres zawiera wartości poszczególnych odpowiedzi.

⁸³ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza...*, s. 187.

Uważam, że braterstwo broni opiera się na zaufaniu, lojalności i solidarności

Rysunek 38. Zaufanie, lojalność i solidarność jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni

Źródło: opracowanie własne.

Żołnierze Wojsk Lądowych w przeważającym stopniu (66,67%) wyrazili akceptację analizowanej koncepcji podstaw zjawiska braterstwa broni. Znacznie mniejsza część tej kategorii respondentów (24,56%) charakteryzowała się zupełnie odmiennym stosunkiem do zaproponowanej tezy. Podobnie do nich wypowiedzieli się żołnierze Sił Powietrznych. Najczęściej (70,00%) stwierdzali oni, że zgadzają się z tym sformułowaniem, a jedynie 20,00% tych żołnierzy nie zgodziło się z nim. W przypadku żołnierzy Marynarki Wojennej można zauważyć najwyższy odsetek respondentów (77,78%), którzy w porównaniu do pozostałych kategorii, wyrazili aprobatę przedmiotowego określenia i jednocześnie brak wyboru przeciwnej odpowiedzi. Jedynie pewna ich część (22,22%) stwierdziła *nie mam zdania*. Natomiast żołnierze pozostałych rodzajów sił zbrojnych w najwyższym stopniu (29,41%) podważyli zasadność tego sformułowania, ale najrzadziej wyrażali neutralny stosunek do niego.

Zdecydowana większość oficerów starszych (84,61%) przejawiała przekonanie o prawdziwości założeń analizowanego stwierdzenia, a żaden z przedstawicieli tej kategorii nie przejawiał obojętnej postawy wobec niego. Oficerowie młodszy natomiast, w porównaniu do pozostałych kategorii respondentów, najczęściej (33,33%) nie zgadzali się z takim ujęciem braterstwa broni, a dokładnie – połowa z nich wyraziła przeciwną opinię. Znaczna część chorążych i podoficerów (72,09%) zgodziła się, że braterstwo broni opiera się na fundamencie zaufania, lojalności i solidarności, a jedynie niewielka część tej kategorii respondentów (18,60%) postrzegala je w zupełnie odmienny sposób. Wśród szeregowych/marynarzy dominuje podobne przekonanie. Większość (65,38%) tej kategorii żołnierzy zgadza się, a tylko 26,92% nie zgadza się z przedstawionym powyżej określeniem podstaw braterstwa broni.

Żołnierze posiadający doświadczenie wynikające z udziału w działaniach militarnych w większym stopniu niż pozostali postrzegają zaufanie, lojalność i solidarność jako czynniki determinujące powstawianie braterstwa broni. W przypadku tej kategorii respondentów zdecydowanie można stwierdzić, że częściej (83,33%) zgadzali się i rzadziej (11,11%) nie zgadzali z powyższym stwierdzeniem. W przypadku respondentów nieposiadających przytoczonego powyżej doświadczenia powyższe wartości wyniosły odpowiednio: 61,90% i 28,57%. Odpowiedź świadczącą o braku jednoznacznej opinii wyraziło 5,56% żołnierzy pierwszej kategorii i 9,52% drugiej.

Tabela 67. Zaufanie, lojalność i solidarność jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych

Zaufanie, lojalność i solidarność	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	7	12,28%	3	15,00%	0	0,00%	6	17,65%	16	13,33%
Raczej się nie zgadzam	7	12,28%	1	5,00%	0	0,00%	4	11,76%	12	10,00%
Nie mam zdania	5	8,77%	2	10,00%	2	22,22%	1	2,94%	10	8,33%
Raczej się zgadzam	20	35,09%	1	5,00%	5	55,56%	10	29,41%	36	30,00%
Zdecydowanie się zgadzam	18	31,58%	13	65,00%	2	22,22%	13	38,24%	46	38,33%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 68. Zaufanie, lojalność i solidarność jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy

Zaufanie, lojalność i solidarność	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	1	7,69%	0	0,00%	4	9,30%	11	21,15%	16	13,33%
Raczej się nie zgadzam	1	7,69%	4	33,33%	4	9,30%	3	5,77%	12	10,00%
Nie mam zdania	0	0,00%	2	16,67%	4	9,30%	4	7,69%	10	8,33%
Raczej się zgadzam	5	38,46%	3	25,00%	14	32,56%	14	26,92%	36	30,00%
Zdecydowanie się zgadzam	6	46,15%	3	25,00%	17	39,53%	20	38,46%	46	38,33%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 69. Zaufanie, lojalność i solidarność jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych

Zaufanie, lojalność i solidarność	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	16	19,05%	16	13,33%
Raczej się nie zgadzam	4	11,11%	8	9,52%	12	10,00%
Nie mam zdania	2	5,56%	8	9,52%	10	8,33%
Raczej się zgadzam	14	38,89%	22	26,19%	36	30,00%
Zdecydowanie się zgadzam	16	44,44%	30	35,71%	46	38,33%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

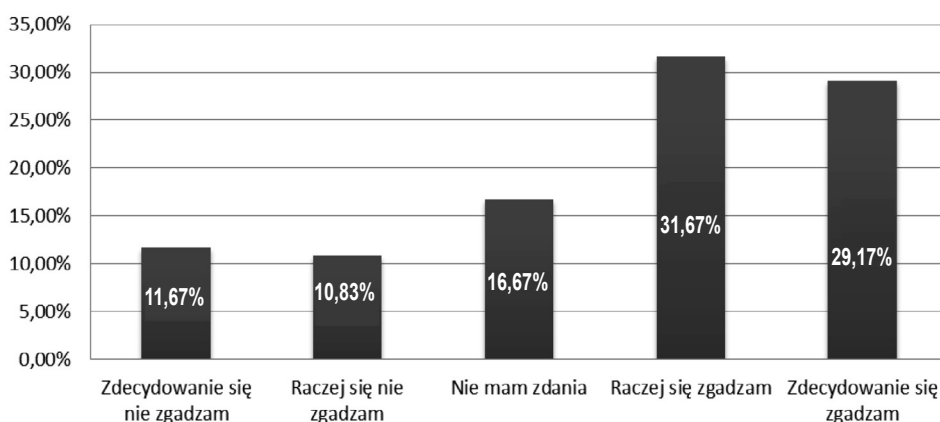
3.9. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w opinii respondentów

Ważnym motywem rozważań teoretycznych, przedstawionych w pierwszej części niniejszej publikacji, jest przekonanie o nierozzerwalnym związku więzi społecznych i funkcjonowania zbiorowości społecznych. Akceptując to sformułowanie, można stwierdzić, że zjawisko braterstwa broni jako forma więzi społecznej pozostaje w takiej relacji z procesem funkcjonowania Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Takie ujęcie omawianej problematyki nawiązuje do koncepcji *spójności jednostki bojowej*, która stanowi przedmiot wcześniejszych rozważań. Treść tej koncepcji nie tylko dotyczyła analizowanych powyżej źródeł braterstwa broni, ale starała się też odpowiedzieć na pytanie o naturę czynników zapewniających wolę walki żołnierzy, a pośrednio również – skuteczność działań militarnych. W celu poszerzenia refleksji nad powyższymi zależnościami w trakcie prowadzonych badań podjęto próbę określenia opinii żołnierzy na temat charakteru oddziaływań zjawiska braterstwa broni w poszczególnych okresach: przed działaniami, w czasie działań i po działaniach militarnych. To ujęcie braterstwa broni nawiązało do zrekonstruowanej powyżej, procesualnej koncepcji więzi społecznej i obejmuje zróżnicowane, pod wieloma względami, okresy: przygotowań, udziału i wspólnego doświadczania rzeczywistości działań militarnych. Warto zauważyć, że ostatni z nich może być postrzegany przez żołnierzy jako analogiczny do pierwszego okres przygotowawczy do realizacji kolejnych zadań w trakcie działań militarnych. Ponadto przygotowanie i gotowość do wzięcia w nich udziału to zasadnicza właściwość społecznej roli żołnierza.

3.9.1. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w okresie przygotowań do działań militarnych w opinii respondentów

W celu sprawdzenia, w jaki sposób respondenci postrzegają wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w okresie przygotowań do działań militarnych, sformułowano poniższe stwierdzenie i poproszono żołnierzy o wybór najadekwatniejszej do ich poglądów, wypowiedzi. Na tej podstawie okazało się, że ponad połowa (60,84%) respondentów wyraziła aprobatę dla powyższego określenia. W przeciwieństwie do nich znacznie mniejsza część badanych (22,50%) udzieliła zupełnie odmiennej odpowiedzi. Jedynie 16,67%, biorących udział w badaniu, żołnierzy wybrało odpowiedź *nie mam zdania*. Zgromadzone w ten sposób informacje pozwoliły dowiedzieć się, w jaki sposób to zagadnienie jest postrzegane przez poszczególne kategorie respondentów, co znajduje wyraz w poniższych tabelach (tab. 70, 71 i 72).

Uważam, że braterstwo broni pozytywnie wpływa na funkcjonowanie sił zbrojnych w okresie przygotowań do działań militarnych

Rysunek 39. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w okresie przygotowań do działań militarnych w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Żołnierze Wojsk Lądowych w porównaniu z pozostałymi kategoriami respondentów najrzadziej (12,28%) przejawiali neutralną postawę wobec powyżej przedstawionej relacji. Pomimo tego większość z nich (61,40%) jest przekonana o słuszności przedstawionego sformułowania. Z kolei żołnierze Sił Powietrznych stanowili zbiorowość, której reprezentanci najczęściej wybierali określenia wyrażające jego akcep-

tację (70,00%), a także jemu zaprzeczające (15,00%). W przypadku żołnierzy Marynarki Wojennej wyjątkową cechą ich odpowiedzi był najwyższy odsetek (44,44%) niezdecydowanych wobec tego stwierdzenia respondentów. Żołnierze pozostałych rodzajów sił zbrojnych odpowiadali w sposób analogiczny do ogólnych wyników tego fragmentu badań.

Większość oficerów starszych (69,23%) stwierdziła, że braterstwo broni pozytywnie wpływa na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w okresie przygotowań do działań militarnych, a jedynie 15,38% tej grupy nie przejawiało takiego przekonania. Wśród oficerów młodszych, w porównaniu do innych kategorii respondentów, najczęściej (33,33%) występował obojętny stosunek do relacji określonej w omawianym sformułowaniu, ale pomimo tego znaczna ich część (41,67%) zaakceptowała ten punkt widzenia. Chorążowie i podoficerowie w nieznacznie większym stopniu (69,77%) niż oficerowie starsi wyrażali aprobatę dla tej wypowiedzi. Warto również zauważyć, że szeregowi/marynarze i oficerowie młodszy równie często (po 25,00%) podważali zasadność zaproponowanej relacji. Wśród przedstawicieli tej kategorii żołnierzy najpopularniejsze były jednak odpowiedzi potwierdzające słuszność tego stwierdzenia.

Zdecydowana większość żołnierzy (72,22%), którzy brali udział w działaniach militarnych, uważa, że braterstwo broni pozytywnie wpływa na funkcjonowanie sił zbrojnych w okresie przygotowań do działań militarnych. Znacznie mniejsza część (16,76%) tych respondentów deklaruje zupełnie odmienny stosunek do powyższej roli braterstwa broni. Żołnierze, którzy nie posiadają takiego doświadczenia, znacznie częściej wypowiadają się w taki sposób (25,00%). Dodatkowo warto podkreślić, że więcej niż połowa tych żołnierzy akceptuje zależność zawartą w powyższych stwierdzeniu.

Tabela 70. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w okresie przygotowań do działań militarnych a rodzaj sił zbrojnych

Wariant 1 – w okresie przygotowań do działań militarnych	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	8	14,04%	3	15,00%	1	11,11%	2	5,88%	14	11,67%
Raczej się nie zgadzam	7	12,28%	0	0,00%	1	11,11%	5	14,71%	13	10,83%
Nie mam zdania	7	12,28%	3	15,00%	4	44,44%	6	17,65%	20	16,67%
Raczej się zgadzam	17	29,82%	7	35,00%	2	22,22%	12	35,29%	38	31,67%
Zdecydowanie się zgadzam	18	31,58%	7	35,00%	1	11,11%	9	26,47%	35	29,17%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 71. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w okresie przygotowań do działań militarnych a stopień/korpus wojskowy

Wariant 1 – w okresie przygotowań do działań militarnych	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	2	15,38%	0	0,00%	3	6,98%	9	17,31%	14	11,67%
Raczej się nie zgadzam	0	0,00%	3	25,00%	6	13,95%	4	7,69%	13	10,83%
Nie mam zdania	2	15,38%	4	33,33%	4	9,30%	10	19,23%	20	16,67%
Raczej się zgadzam	3	23,08%	3	25,00%	19	44,19%	13	25,00%	38	31,67%
Zdecydowanie się zgadzam	6	46,15%	2	16,67%	11	25,58%	16	30,77%	35	29,17%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 72. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w okresie przygotowań do działań militarnych a udział w działaniach militarnych

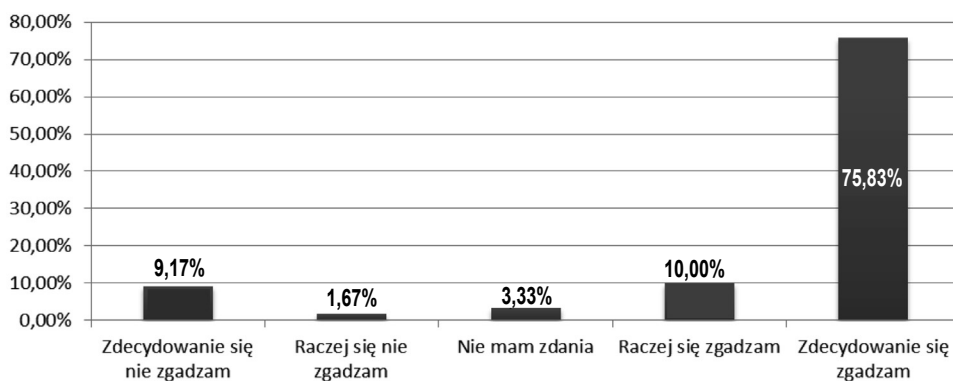
Wariant 1 – w okresie przygotowań do działań militarnych	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	14	16,67%	14	11,67%
Raczej się nie zgadzam	6	16,67%	7	8,33%	13	10,83%
Nie mam zdania	4	11,11%	16	19,05%	20	16,67%
Raczej się zgadzam	13	36,11%	25	29,76%	38	31,67%
Zdecydowanie się zgadzam	13	36,11%	22	26,19%	35	29,17%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

3.9.2. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w czasie działań militarnych w opinii respondentów po zakończeniu tych działań

Zgodnie z wcześniejszą zapowiedzią sprawdzono również opinię poszczególnych kategorii respondentów na temat wpływu zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w czasie działań militarnych. W wyniku przeprowadzonych badań można zauważyć, że dla zdecydowanej większości poddanych badaniu żołnierzy (85,83%) wpływ ten ma pozytywny charakter. Jednak nieznaczna część respondentów (3,33%) stwierdziła, że trudno jest stwierdzić, w jakim stopniu jest on pozytywny i wybrała odpowiedź *nie mam zdania*. Odsetek żołnierzy, którzy nie zaakceptowali poniższego sformułowania, wyniósł 10,84%. Rozkład poszczególnych odpowiedzi zawiera poniższy wykres. Ponadto w odniesieniu do celu prowadzonych badań analizie poddano także odpowiedzi przedstawicieli poszczególnych kategorii respondentów, czego graficznym wyrazem są poniższe tabele (tab. 73, 74 i 75).

Uważam, że braterstwo broni pozytywnie wpływa na funkcjonowanie sił zbrojnych w czasie działań militarnych

Rysunek 40. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w czasie działań militarnych w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Większość żołnierzy Wojsk Lądowych (84,21%) wyraźnie potwierdziła pozytywny wpływ braterstwa broni na funkcjonowanie sił zbrojnych w czasie działań militarnych. Jednak pomimo dużej wartości sumy tych odpowiedzi jest to najniższy odsetek w porównaniu do pozostałych kategorii respondentów. Wśród żołnierzy Sił Powietrznych można zaobserwować pewne tendencje. Pierwsza z nich to najwyższy

poziom dezaprobaty dla powyżej przedstawionego stwierdzenia (15,00%), a druga to brak obojętnych opinii na ten temat. W przypadku żołnierzy Marynarki Wojennej można zauważyć, że w największym stopniu (88,89%) zgodzili się z zaproponowaną tezą, a co więcej – żaden z nich nie wyraził, wobec niej, braku akceptacji. Jedynie niewielka część tej kategorii respondentów uznała, że nie potrafi określić rodzaju wpływu ukazanego w stwierdzeniu (11,11%). Odpowiedzi żołnierzy pozostałych rodzajów sił zbrojnych, w znacznym stopniu, odzwierciedlały ogólne wyniki analizowanego fragmentu badań.

Oficerowie starsi w niewielkim stopniu (7,69%) nie zgodzili się z powyższą wypowiedzią, a ich pozostała część (92,30%) stwierdziła, że braterstwo broni pozytywnie wpływa na funkcjonowanie sił zbrojnych w czasie działań militarnych. Wśród odpowiedzi udzielonych przez oficerów młodszych można z kolei zaobserwować najwyższy poziom rozbieżności. Przeważająca ich część (75,00%) stwierdziła, że *zdecydowanie się zgadza*, a pozostała (25,00%), że *się zdecydowanie nie zgadza* z powyżej scharakteryzowaną relacją. Chorążowie i podoficerowie stanowili natomiast kategorię, w której niemalże wszyscy (95,35%) zgodzili się z tym sformułowaniem. Jedynie nieznaczna grupa przedstawicieli tej kategorii respondentów wyraziła przeciwną opinię. Szeregowi/marynarze w najmniejszym stopniu (78,85%) w porównaniu do pozostałych kategorii potwierdzili zasadność wykorzystanej w toku badań tezy. Ponadto jedynie ta kategoria respondentów (7,69%) wykorzystała możliwość wyboru neutralnej odpowiedzi.

Żołnierze doświadczeni w działaniach militarnych (88,89%) częściej niż respondenci nieposiadający takiego doświadczenia (84,52%) potwierdzali zasadność sformułowania określającego pozytywny wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie sił zbrojnych w czasie działań militarnych. W przypadku odpowiedzi, które wskazywały przeciwny, w stosunku do poprzedniego, punkt widzenia, można zauważyć podobną relację. Pierwsza kategoria żołnierzy (11,11%) nieznacznie częściej niż druga (10,71%) formułowała takie odpowiedzi. Znaczące jest również to, że pewna część żołnierzy, którzy nie brali udziału w działaniach militarnych, nie wyraziło ani pozytywnej, ani negatywnej opinii w powyżej określonym zakresie. W przypadku pozostałych żołnierzy, posiadających takie doświadczenie, można stwierdzić, że żaden z nich nie sformułował obojętnej odpowiedzi wobec stwierdzenia zawartego w kwestionariuszu ankiety.

Tabela 73. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w czasie działań militarnych a rodzaj sił zbrojnych

Wariant 2 – w czasie działań militarnych	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	5	8,77%	3	15,00%	0	0,00%	3	8,82%	11	9,17%
Raczej się nie zgadzam	2	3,51%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	2	1,67%
Nie mam zdania	2	3,51%	0	0,00%	1	11,11%	1	2,94%	4	3,33%
Raczej się zgadzam	6	10,53%	1	5,00%	1	11,11%	4	11,76%	12	10,00%
Zdecydowanie się zgadzam	42	73,68%	16	80,00%	7	77,78%	26	76,47%	91	75,83%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 74. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w czasie działań militarnych a stopień/korpus wojskowy

Wariant 2 – w czasie działań militarnych	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	1	7,69%	3	25,00%	0	0,00%	7	13,46%	11	9,17%
Raczej się nie zgadzam	0	0,00%	0	0,00%	2	4,65%	0	0,00%	2	1,67%
Nie mam zdania	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	4	7,69%	4	3,33%
Raczej się zgadzam	2	15,38%	0	0,00%	5	11,63%	5	9,62%	12	10,00%
Zdecydowanie się zgadzam	10	76,92%	9	75,00%	36	83,72%	36	69,23%	91	75,83%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 75. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w czasie działań militarnych a udział w działaniach militarnych

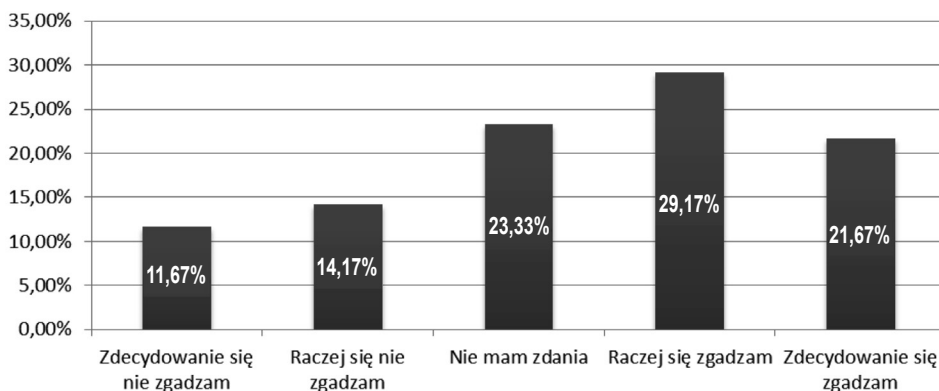
Wariant 2 – w czasie działań militarnych	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	3	8,33%	8	9,52%	11	9,17%
Raczej się nie zgadzam	1	2,78%	1	1,19%	2	1,67%
Nie mam zdania	0	0,00%	4	4,76%	4	3,33%
Raczej się zgadzam	4	11,11%	8	9,52%	12	10,00%
Zdecydowanie się zgadzam	28	77,78%	63	75,00%	91	75,83%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

3.9.3 Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej po zakończeniu działań militarnych w opinii respondentów

Ostatni aspekt relacji pomiędzy zjawiskiem braterstwa broni a funkcjonowaniem sił zbrojnych dotyczy okresu następującego po działaniach militarnych. W celu sprawdzenia, w jaki sposób badani żołnierze postrzegają powyższą relację, poddano ich ocenie stwierdzenie, że *braterstwo broni pozytywnie wpływa na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej po zakończeniu działań militarnych*. W rezultacie tej oceny okazało się, że niewiele więcej niż połowa respondentów (50,84%) uznała zasadność tego sformułowania. Nie wszyscy respondenci podzielali powyższą opinię. Wśród pozostałych żołnierzy (49,16%) można było stwierdzić: brak aprobaty dla powyższej wypowiedzi (25,84%) oraz znaczny odsetek odpowiedzi potwierdzających brak zdecydowanego poglądu na ten temat. Ponadto podczas analizy danych opracowano odrębne odpowiedzi każdej kategorii respondentów, a następnie przedstawiono je w formie tabelarycznej (tab. 76, 77 i 78).

Uważam, że braterstwo broni pozytywnie wpływa na funkcjonowanie sił zbrojnych po zakończeniu działań militarnych

Rysunek 41. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej po zakończeniu działań militarnych w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Ponad połowa żołnierzy Wojsk Lądowych (54,38%), którzy wzięli udział w badaniu, uznała, że braterstwo broni pozytywnie wpływa na funkcjonowanie sił zbrojnych również po zakończeniu działań militarnych. Wśród pozostałych przedstawicieli powyższej kategorii respondentów (24,56%) dominował obojętny stosunek, a także brak aprobaty (21,05%) dla powyżej sformułowanej zależności. Większość żołnierzy Sił Powietrznych (70,00%) uznała powyższe stwierdzenie jako prawdziwe. Ponadto w stosunkowo niewielkim stopniu (po 15,00%) respondenci przejawiali aprobatę oraz obojętny stosunek do powyższego ujęcia relacji pomiędzy braterstwem broni a funkcjonowaniem sił zbrojnych. W przypadku żołnierzy Marynarki Wojennej można zauważyć najwyższy poziom przejawianej neutralności (77,78%) wobec zaproponowanej wypowiedzi. Pozostali przedstawiciele tej zbiorowości w sposób równorzędny (po 11,11%) zdecydowali, że ją akceptują i nie akceptują. Odpowiedzi żołnierzy pozostałych rodzajów sił zbrojnych charakteryzowały się najwyższym poziomem braku akceptacji omawianego sformułowania (25,84%) oraz braku jednoznacznej postawy wobec niego (11,76%), natomiast ponad połowa (50,84%) przedstawicieli tej kategorii respondentów uznała jej słuszność.

Oficerowie starsi stanowili kategorię respondentów, którzy najczęściej (69,23%) wskazywali odpowiedzi potwierdzające stwierdzenie, że *braterstwo broni pozytywnie wpływa na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej po zakończeniu działań militarnych*. Oficerowie młodszy w sposób niemalże równomierny formułowali spostrzeżenia wobec analizowanego określenia. Brak akceptacji i neutralny stosunek do niego wyraziła taka sama liczba tych respondentów (po 33,33%), natomiast

nieznacznie większa ich grupa (33,44%) była przekonana o prawdziwości zrekonstruowanego powyżej ujęcia. Większość chorążych i podoficerów (62,79%) uznała je również za prawdziwe, jednak najczęściej (13,95%) w porównaniu z pozostałymi kategoriami respondentów wskazywali oni odpowiedź świadczącą o braku zdecydowanej opinii w tym zakresie. W przypadku szeregowych/marynarzy można zauważyć najwyższy (44,12%) względem pozostałych korpusów wojskowych poziom dezaprobaty omawianej relacji, ale także taki sam odsetek odpowiedzi akceptujących zasadność zaproponowanej tezy.

Przedstawiciele kategorii żołnierzy, którzy uczestniczyli w działaniach militarnych, zdecydowanie zgodzili się z powyżej przedstawionym sformułowaniem (72,22%). Jedynie nieduży odsetek odpowiedzi (16,67%) odzwierciedlał zupełnie odmienne opinie. W przypadku żołnierzy, którzy nie posiadają takiego doświadczenia, można stwierdzić, że nieznacznie więcej niż połowa (50,84%) wyraziła aprobatę wobec takiego sposobu postrzegania relacji pomiędzy braterstwem broni a funkcjonowaniem sił zbrojnych, natomiast pozostała ich część (25,84%) uznała, że nie mogą się z tym zgodzić.

Tabela 76. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej po zakończeniu działań militarnych a rodzaj sił zbrojnych

Wariant 3 – po zakończeniu działań militarnych	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	5	8,77%	3	15,00%	1	11,11%	5	14,71%	14	11,67%
Raczej się nie zgadzam	7	12,28%	0	0,00%	0	0,00%	10	29,41%	17	14,17%
Nie mam zdania	14	24,56%	3	15,00%	7	77,78%	4	11,76%	28	23,33%
Raczej się zgadzam	19	33,33%	8	40,00%	0	0,00%	8	23,53%	35	29,17%
Zdecydowanie się zgadzam	12	21,05%	6	30,00%	1	11,11%	7	20,59%	26	21,67%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 77. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej po zakończeniu działań militarnych a stopień/korpus wojskowy

Wariant 3 – po zakończeniu działań militarnych	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/ marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	1	7,69%	0	0,00%	4	9,30%	9	17,31%	14	11,67%
Raczej się nie zgadzam	0	0,00%	4	33,33%	6	13,95%	7	13,46%	17	14,17%
Nie mam zdania	3	23,08%	4	33,33%	6	13,95%	15	28,85%	28	23,33%
Raczej się zgadzam	4	30,77%	2	16,67%	16	37,21%	13	25,00%	35	29,17%
Zdecydowanie się zgadzam	5	38,46%	2	16,67%	11	25,58%	8	15,38%	26	21,67%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

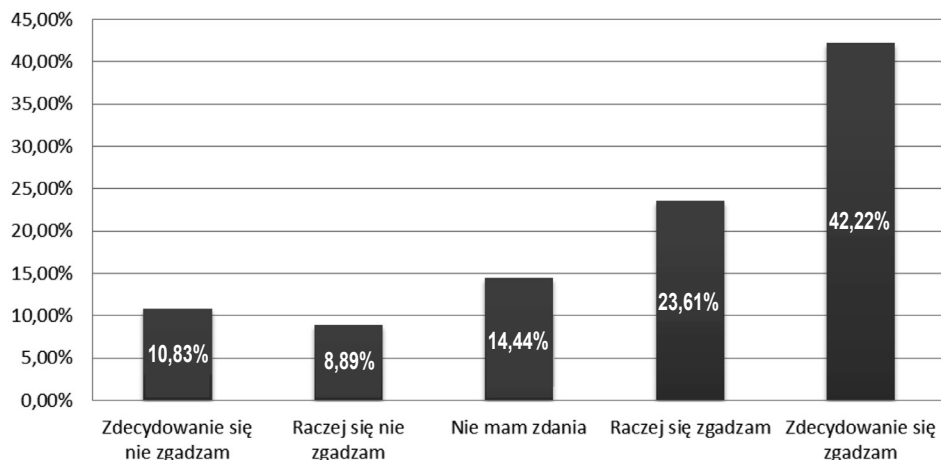
Tabela 78. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej po zakończeniu działań militarnych a udział w działaniach militarnych

Wariant 3 – po zakończeniu działań militarnych	Udział w działaniach militarnych					
	TAK		NIE		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	14	16,67%	14	11,67%
Raczej się nie zgadzam	6	16,67%	11	13,10%	17	14,17%
Nie mam zdania	4	11,11%	24	28,57%	28	23,33%
Raczej się zgadzam	13	36,11%	22	26,19%	35	29,17%
Zdecydowanie się zgadzam	13	36,11%	13	15,48%	26	21,67%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Wpływ więzi społecznych na funkcjonowanie powstających na ich podstawie zbiorowości ludzkich znajduje potwierdzenie w opiniach respondentów, dotyczących wpływu braterstwa broni na funkcjonowanie sił zbrojnych. W rezultacie uogólnienia wyników odzwierciedlających poszczególne etapy kształtowania się braterstwa broni można stwierdzić, że zdecydowana większość żołnierzy (65,83%), którzy zostali poddani badaniu, wyraziła opinię potwierdzającą poniższe sformułowanie. Na tej podstawie można również zauważyć, że wśród pozostałych respondentów dominowały zupełnie odmienne poglądy (19,72%), a także, w pewnym stopniu, pojawiły się również neutralne opinie (14,44%).

Uważam, że braterstwo broni pozytywnie wpływa na funkcjonowanie sił zbrojnych

Rysunek 42. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej – wartości uśrednione

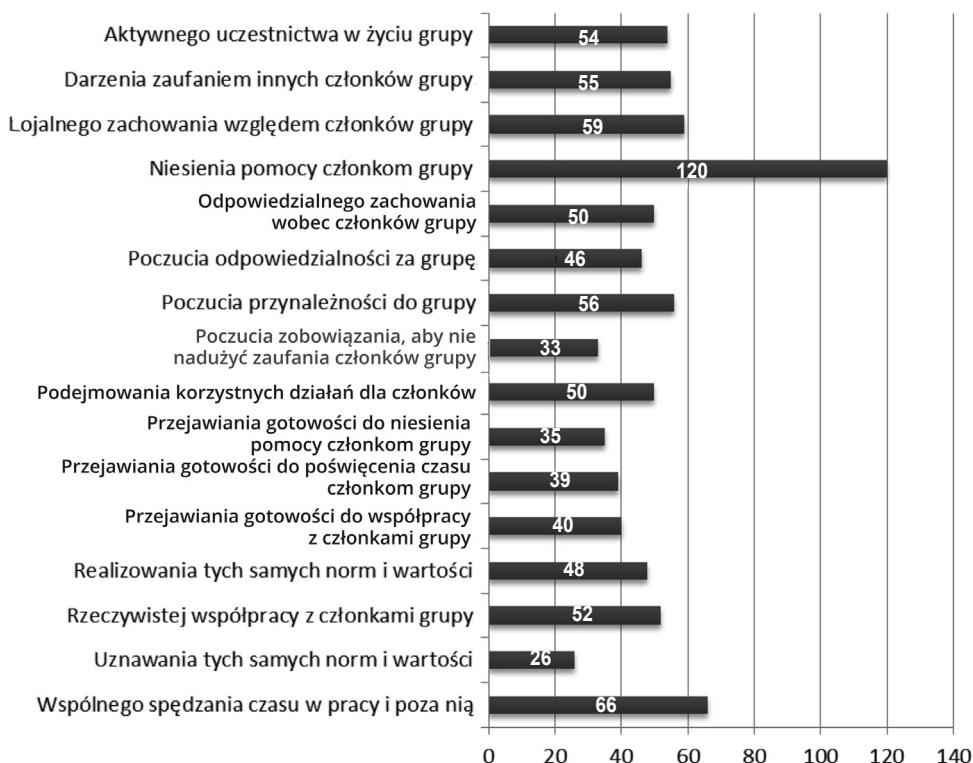
Źródło: opracowanie własne.

3.10. Przejawy braterstwa broni według treści i wymiaru w opinii respondentów

Wielu adeptów nauk społecznych analizowało przejawy więzi społecznej. Stanowiły one jedno z najważniejszych zagadnień omawianej problematyki. Próba ich usystematyzowania doprowadziła do sformułowania bardzo ważnego wniosku. Tym wnioskiem było dostrzeżenie dwoistej natury charakteryzowanego zjawiska. Na tej podstawie analiza pojęcia więzi społecznej została pogłębiona poprzez rozróżnienie jej dwóch wymiarów: *subiektywnego* i *obiektywnego*.

Powyższe rozważania można również odnieść do zagadnienia braterstwa broni. Pytanie: *Na jakiej podstawie Pana/-i zdaniem można stwierdzić, że pomiędzy żołnierzami istnieje braterstwo broni?* – nie miało na celu jedynie określenia najczęściej wybieranych przez żołnierzy desygnatów pojęcia więzi społecznej, a także analizy jego dwóch wymiarów. Z jednej strony – znalazły się tam *obiektywne*, zewnętrźnie obserwowalne zachowania żołnierzy, a z drugiej – *subiektywne* stany ich świadomości, do których można zaliczyć m.in.: poczucie przynależności, przejawianie gotowości podjęcia działań na rzecz grupy i różnego rodzaju podobne przekonania. Na podstawie przeprowadzonych badań wyraźnie widać, że najczęściej wybieranym przez respondentów przejawem braterstwa broni jest *niesienie pomocy członkom grupy* (120 wskazań), natomiast najrzadziej – *uznawanie tych samych norm i wartości* (26 wskazań). Poniższy wykres zawiera również wartości pozostałych odpowiedzi.

Na jakiej podstawie Pana/-i zdaniem można stwierdzić, że pomiędzy żołnierzami istnieje braterstwo broni?

Rysunek 43. Przejawy braterstwa broni w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Analiza powyżej przedstawionych wyników pozwoliła stwierdzić, w jakim stopniu poszczególne przejawy braterstwa broni były wskazywane przez respondentów. Warto jednak zauważyć, że przejawy te tworzą pewnego rodzaju pary, z których jeden posiada obiektywny, a drugi – subiektywny charakter. Wspólnie można je przyporządkować ogólniejszym kategoriom, co stanowi przedmiot późniejszych rozważań.

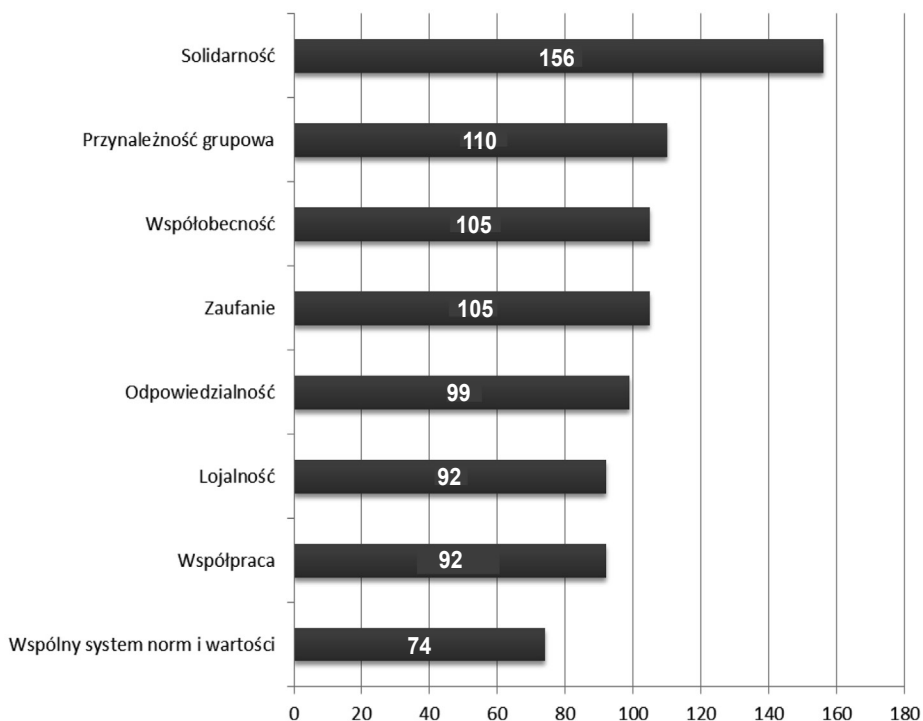
Poniższa tabela zawiera sumę dokonanych przez respondentów wskazań, które dotyczą poszczególnych przejawów zjawiska braterstwa broni, postrzeganych przez pryzmat dwóch wymiarów: obiektywnego i subiektywnego. Na tej podstawie można zauważyć, że dla poddanych badaniu żołnierzy w większym stopniu braterstwo broni przejawia się jako zbiór obiektywnie obserwowalnych zjawisk i zachowań niż różnego rodzaju – subiektywnych przejawów.

Tabela 79. Przejawy braterstwa broni według treści i wymiaru – podsumowanie

Przejawy braterstwa broni według treści i wymiaru						
Wymiar obiektywny	Aktywne uczestnictwo w życiu grupy	54	110	56	Poczucie przynależności do grupy	Wymiar subiektywny
	Podjmowanie korzystnych działań dla członków grupy	50	105	55	Darzenie zaufaniem innych członków grupy	
	Odpowiedzialne zachowania wobec członków grupy	53	99	46	Poczucie odpowiedzialności za grupę	
	Rzeczywista współpraca z członkami grupy	52	92	40	Przejawianie gotowości do współpracy z członkami grupy	
	Lojalne zachowanie względem członków grupy	59	92	33	Poczucie zobowiązania, aby nie nadużyć zaufania członków grupy	
	Niesienie pomocy członkom grupy	120	155	35	Przejawianie gotowości do niesienia pomocy członkom grupy	
	Realizowanie tych samych norm i wartości	48	74	26	Uznawanie tych samych norm i wartości	
	Wspólne spędzanie czasu w pracy i poza nią	66	105	39	Przejawianie gotowości do poświęcenia czasu członkom grupy	
Suma		503	832	330	Suma	

Źródło: opracowanie własne.

Przejawy braterstwa broni, które stanowiły przedmiot dokonywanych przez respondentów wyborów, zostały także przyporządkowane swoistym kategoriom. Na tej podstawie można dostrzec naturę analizowanego zjawiska, ale przede wszystkim jego obserwowalną strukturę. Zapewne owa struktura jest znacznie bogatsza i skomplikowana, lecz przeglądowy charakter prowadzonych badań przyczynił się do wyboru jedynie niektórych przejawów. Wśród nich znalazły się jednak takie, które można uznać za najważniejsze – szczególnie ze względu na założenia teorii więzi społecznej. Poniższy wykres zawiera sumy odpowiedzi przyporządkowane poszczególnym kategoriom przejawów.

Rysunek 44. Przejawy braterstwa broni w opinii respondentów – uogólnienie

Źródło: opracowanie własne.

3.11. Proces kształtowania się zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

W rozdziale poświęconym teoretycznym aspektom pojęcia więzi społecznej, na podstawie dokonanych rozstrzygnięć, stwierdzono, że jedną z najważniejszych jej właściwości jest immanentna zmienność. To sformułowanie przyczyniło się do rekonstrukcji dynamicznej koncepcji analizowanego zagadnienia. Procesualne ujęcie zostało wykorzystane również w celu odzwierciedlenia natury zjawiska braterstwa broni. Aby sprawdzić, w jaki sposób respondenci postrzegają braterstwo broni z perspektywy zachodzących przemian, zadano im następujące pytania: *Kiedy powstaje braterstwo broni pomiędzy żołnierzami?*; *Kiedy braterstwo broni pomiędzy żołnierzami jest najsilniejsze?* i *Kiedy zanika braterstwo broni pomiędzy żołnierzami?*. Wśród wariantów odpowiedzi znalazły się charakterystyczne dla służby wojskowej wydarzenia. W celu ułatwienia prezentacji wyników badań zostały one przyporządkowane poszczególnym literom:

A – zaraz po wstąpieniu żołnierza do armii;

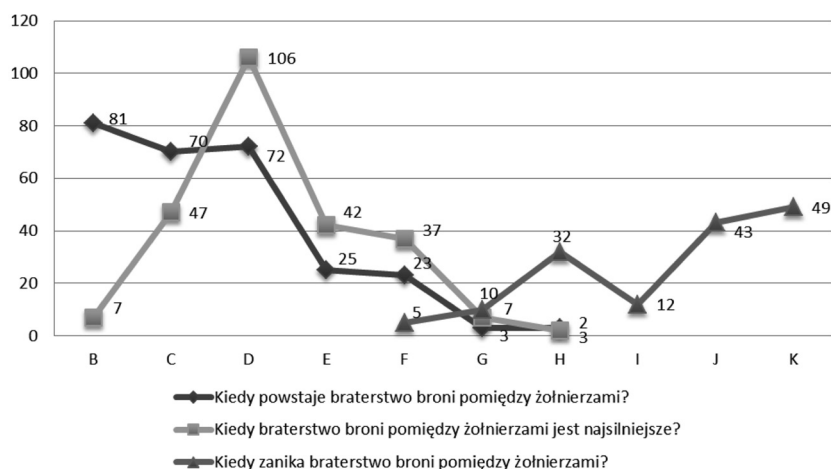
B – w czasie przygotowań do działań militarnych (szkoleń, ćwiczeń, poligonów itp.);

C – w czasie działań militarnych – przed rozpoczęciem walki zbrojnej;

D – w czasie działań militarnych – w czasie walki zbrojnej;

E – w czasie działań militarnych – w czasie wolnym od walki zbrojnej;
 F – w czasie działań militarnych – po zakończonej walce zbrojnej;
 G – zaraz po zakończeniu działań militarnych;
 H – po upływie dłuższego okresu od zakończenia działań militarnych;
 I – przed odejściem żołnierza z armii;
 J – po odejściu żołnierza z armii;
 K – braterstwo broni nie zanika nigdy.

Poniższy wykres przedstawia kolejne fazy kształtowania się zjawiska braterstwa broni: powstawanie, apogeum i zanikanie. Warto zauważyć, że na podstawie uogólnienia powyżej scharakteryzowanych wydarzeń można także wyodrębnić: stadium poprzedzające udział w działaniach militarnych (A, B), stadium działań militarnych (C, D, E, F) i stadium następujące po zakończeniu działań militarnych (G, H, I, J).

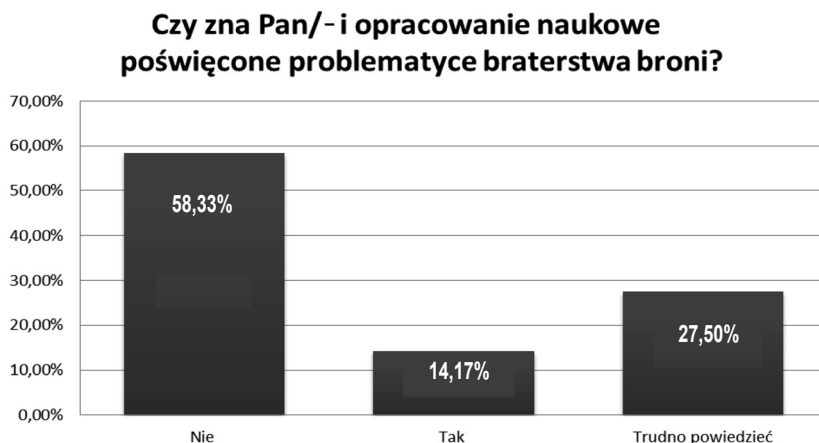
Rysunek 45. Proces kształtowania się zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując dane przedstawione na powyższym wykresie, można sformułować kilka wniosków. W przekonaniu żołnierzy, którzy wzięli udział w badaniu, braterstwo broni zaczyna się kształtować w okresie przygotowań do działań militarnych, ale rozwija się aż do momentu zakończenia walki zbrojnej. Wydarzenie, któremu towarzyszy najwyższy poziom braterstwa broni, to – bez wątpienia – udział w działaniach militarnych, a w szczególności – udział w walce zbrojnej. W odniesieniu do procesu zanikania braterstwa broni można zauważyć, że najczęściej wskazywanym przez respondentów jest stadium rozpoczynające się po upływie dłuższego okresu od zakończenia działań militarnych, z tym jednak zastrzeżeniem, że jeszcze większa liczba żołnierzy stwierdziła, że charakteryzowane zjawisko *nigdy nie zanika*. Akceptacja tych sformułowań pozwala potwierdzić wyjątkowo dynamiczny charakter braterstwa broni, co znajduje odzwierciedlenie w zaprezentowanej we wcześniejszej części niniejszej pracy, procesualnej koncepcji pojęcia więzi społecznej.

3.12. Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce w opinii respondentów

Wiedza naukowa jest jednym z komponentów świadomości społecznej, który coraz bardziej wywiera wpływ na pozostałe. Z tego powodu poznanie sposobów postrzegania zjawiska braterstwa broni wymaga również sprawdzenia, w jakim stopniu określenie je odzwierciedlające jest wykorzystywane w nauce. W tym celu zapytano respondentów: *Czy zna Pan/-i opracowanie naukowe poświęcone problematyce braterstwa broni?*. Wśród respondentów dominowało przekonanie, że nie znają takiego opracowania (58,33%). W niewielkim stopniu (14,17%) żołnierze, którzy wzięli udział w badaniach, nie potrafili jednoznacznie odpowiedzieć na zadane pytanie, a pozostali przedstawiciele badanej zbiorowości (27,50%) potwierdzili znajomość opracowania naukowego poświęconego problematyce braterstwa broni. Jednak poproszeni, w przypadku pozytywnej odpowiedzi, o jej uszczegółowienie wymienili jedynie pewnego rodzaju kategorie, dziedziny poznania naukowego, takie jak dowodzenie, etykę wojskową, sztukę wojenną i zasady walki zbrojnej. Wartości poszczególnych odpowiedzi zawiera poniższy wykres:

Rysunek 46. Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Zagadnienie znajomości opracowania naukowego poświęconego braterstwu broni zostało również poddane analizie w kontekście odpowiedzi udzielanych przez poszczególne kategorie respondentów (tab. 80, 81 i 82). Żołnierze Wojsk Lądowych, w porównaniu do pozostałych kategorii, w najmniejszym stopniu (54,39%) udzielali negatywnej odpowiedzi, a jedynie nieduża ich część (10,53%) stwierdziła, że zna takie opracowanie. Żołnierze Sił Powietrznych zdecydowanie najczęściej (70,00%) stwierdzali, że nie potrafią wskazać opracowania określonego w pytaniu, jednak także najczęściej (25,00%) udzielali na nie – pozytywnej odpowiedzi. W przypadku żołnierzy Marynarki Wojennej można zauważyć, że nieznaczna część (11,11%) deklaruje znajomość takiego opracowania. Wśród przedstawicieli pozostałych rodzajów sił zbrojnych jedynie 14,71% uważa podobnie.

Nieduża grupa oficerów starszych (15,38%) jest przekonana, że zna opracowanie naukowe poświęcone braterstwu broni. Takiego zdania jest także 11,63% chorążych i podoficerów oraz 19,23% szeregowych/marynarzy. Charakterystyczne dla analizowanych wyników jest to, że żaden oficer młodszy nie potwierdził znajomości takiego opracowania, tak jak żołnierze, którzy brali udział w działaniach militarnych. Respondenci, którzy nie posiadali takiego doświadczenia, jedynie w niewielkim stopniu (20,24%) udzielili twierdzącej odpowiedzi.

Tabela 80. Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce a rodzaj sił zbrojnych

Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Nie	31	54,39%	14	70,00%	6	66,67%	19	55,88%	70	58,33%
Tak	6	10,53%	5	25,00%	1	11,11%	5	14,71%	17	14,17%
Trudno powiedzieć	20	35,09%	1	5,00%	2	22,22%	10	29,41%	33	27,50%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 81. Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce a stopień/korpus wojskowy

Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Nie	9	69,23%	7	58,33%	28	65,12%	26	50,00%	70	58,33%
Tak	2	15,38%	0	0,00%	5	11,63%	10	19,23%	17	14,17%
Trudno powiedzieć	2	15,38%	5	41,67%	10	23,26%	16	30,77%	33	27,50%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 82. Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce a udział w działaniach militarnych

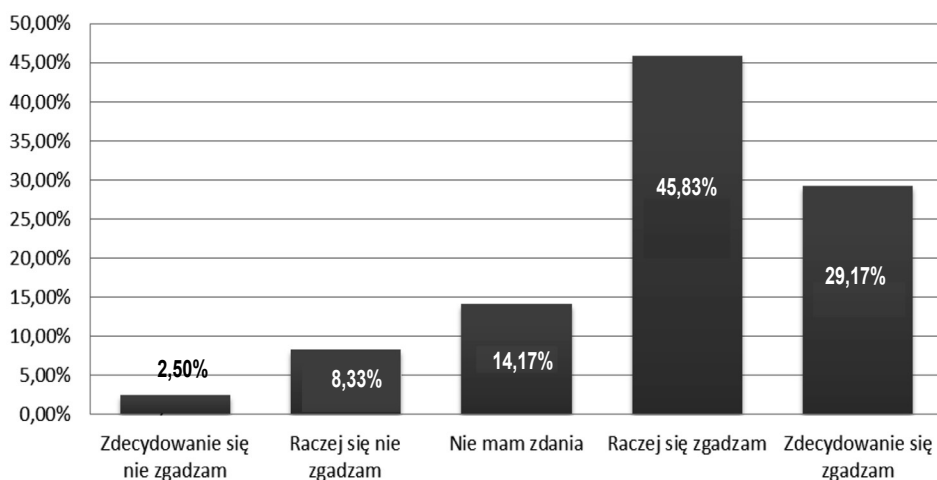
Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Nie	25	69,44%	45	53,57%	70	58,33%
Tak	0	0,00%	17	20,24%	17	14,17%
Trudno powiedzieć	11	30,56%	22	26,19%	33	27,50%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

3.13. Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny w opinii respondentów

Kolejna z analizowanych właściwości empirycznych to sposób, w jaki respondenci postrzegają możliwość wykorzystania wiedzy na temat zjawiska braterstwa broni w procesie poznania zjawiska wojny. Innymi słowy, badaniu zostały poddane poglądy żołnierzy dotyczące wzajemnych relacji pomiędzy powyższymi dziedzinami wiedzy. W celu pomiaru tych poglądów respondentów zapytano o to, *Czy Pana/-i zdaniem wiedza na temat zjawiska braterstwa broni może być przydatna w badaniu natury wojen i działań militarnych?*. Podsumowanie odpowiedzi zdecydowanie potwierdziło istnienie zależności pomiędzy omawianymi dziedzinami wiedzy, w przekonaniach badanych żołnierzy. Świadczy o tym opinia 75,00% respondentów, którzy twierdząco odpowiedzieli na postawione im pytanie. Przeciwnego zdania było zaledwie 10,83% przedstawicieli badanej zbiorowości. Wśród respondentów znaleźli się również żołnierze, którzy wyrazili obojętny stosunek do możliwości zastosowania kategorii braterstwa broni w procesie poznania zjawiska wojny. Szczegółowe wartości odpowiedzi udzielanych przez respondentów zawiera poniższy wykres.

Uważam, że wiedza na temat zjawiska braterstwa broni może być przydatna w badaniu natury wojen i działań militarnych

Rysunek 47. Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Analiza poglądów dotyczących postrzegania relacji pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny w kontekście rodzajów sił zbrojnych pozwoliła również stwierdzić, że najpewniejsi jej istnienia są żołnierze Wojsk Lądowych (82,46%). Następni w kolejności – respondenci z pozostałych rodzajów sił zbrojnych (79,41%), a także z Marynarki Wojennej (55,56%) i Sił Powietrznych (55%).

Przekonanie, że wiedza na temat zjawiska braterstwa broni może być przydatna w procesie badania zjawiska wojny, jest w największym stopniu domeną oficerów młodszych (91,67%). W przypadku korpusu chorążych i podoficerów można stwierdzić, że 88,37% przedstawicieli tej grupy respondentów jest takiego samego zdania. Wśród starszych oficerów aż 69,23% z nich dostrzega omawianą relację, a wśród szeregowych – 61,54%.

Udział w działaniach militarnych, w najwyższym stopniu, towarzyszy przekonaniu o przydatności wiedzy na temat zjawiska braterstwa broni w procesie badania zjawiska wojny. Niemalże wszyscy z żołnierzy deklarujących doświadczenie w tych działaniach stwierdzili, że pomiędzy tymi dziedzinami wiedzy istnieje relacja. W nieco mniejszym stopniu, żołnierze, którzy nie doświadczyli działań militarnych, oceniają analizowaną przydatność. Dostrzega ją 66,67% tych żołnierzy.

Tabela 83. Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni i wiedzą na temat zjawiska wojny a rodzaj sił zbrojnych

Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	3	15,00%	0	0,00%	0	0,00%	3	2,50%
Raczej się nie zgadzam	3	5,26%	4	20,00%	1	11,11%	2	5,88%	10	8,33%
Nie mam zdania	7	12,28%	2	10,00%	3	33,33%	5	14,71%	17	14,17%
Raczej się zgadzam	28	49,12%	6	30,00%	4	44,44%	17	50,00%	55	45,83%
Zdecydowanie się zgadzam	19	33,33%	5	25,00%	1	11,11%	10	29,41%	35	29,17%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 84. Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni i wiedzą na temat zjawiska wojny a stopień/korpus wojskowy

Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	1	7,69%	0	0,00%	0	0,00%	2	3,85%	3	2,50%
Raczej się nie zgadzam	2	15,38%	0	0,00%	1	2,33%	7	13,46%	10	8,33%
Nie mam zdania	1	7,69%	1	8,33%	4	9,30%	11	21,15%	17	14,17%
Raczej się zgadzam	4	30,77%	11	91,67%	17	39,53%	23	44,23%	55	45,83%
Zdecydowanie się zgadzam	5	38,46%	0	0,00%	21	48,84%	9	17,31%	35	29,17%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 85. Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni i wiedzą na temat zjawiska wojny a udział w działaniach militarnych

Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny	Udział w działaniach militarnych					
	TAK		NIE		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	0	0,00%	3	3,57%	3	2,50%
Raczej się nie zgadzam	0	0,00%	10	11,90%	10	8,33%
Nie mam zdania	2	5,56%	15	17,86%	17	14,17%
Raczej się zgadzam	22	61,11%	33	39,29%	55	45,83%
Zdecydowanie się zgadzam	12	33,33%	23	27,38%	35	29,17%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Respondenci określili wiedzę dotyczącą zjawiska braterstwa broni jako przydatną w procesie poznania zjawiska wojny. Czyni to omawianą problematykę otwartą kategorią dla teoretyków m.in. sztuki wojennej, dowodzenia, polemologii, a także pozostałych nauk o bezpieczeństwie.

3.14. Inne określenia zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

W celu sprawdzenia, czy istnieją inne określenia badanego zjawiska, zapytano respondentów o to: *Czy zna Pan/-i inne określenie przedstawionej problematyki niż braterstwo broni?*. Na podstawie udzielonych odpowiedzi można stwierdzić, że znacząca część (38,33%) żołnierzy, którzy zostali poddani badaniu, nie zna innego określenia więzi istniejących pomiędzy żołnierzami. Nieznacznie mniejsza grupa respondentów (34,17%) stwierdziła jednak, że spotkała się z takim określeniem. Pozostała część uczestniczących w badaniach żołnierzy nie wyraziła zdecydowanej opinii wobec powyższego sformułowania. W celu graficznego zobrazowania rozkładu poszczególnych odpowiedzi został stworzony poniższy wykres.

Rysunek 48. Inne określenia zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Wykorzystanie innych określeń braterstwa broni zostało również poddane rozważaniom w kontekście odpowiedzi poszczególnych kategorii respondentów. Wszystkie informacje dotyczące tego aspektu przeprowadzonych badań zostały zaprezentowane w formie tabelarycznej (tab. 86, 87 i 88).

Wśród kategorii wyodrębnionych na podstawie rodzaju sił zbrojnych można zauważyć, że żołnierze Sił Powietrznych w największym stopniu (55,00%) znają takie określenia. Żołnierze pozostałych rodzajów sił zbrojnych (35,29%), Wojsk Lądowych (28,07%) i Marynarki Wojennej (22,22%) charakteryzują się niewielkim poziomem znajomości scharakteryzowanych powyżej określeń.

Oficerowie starsi w największym stopniu (61,54%) wśród pozostałych korpusów deklarują znajomość innych określeń braterstwa broni. Następnie można wskazać chorążych i podoficerów (43,88%), a także szeregowych/marynarzy. Kategorią respondentów o najniższym poziomie (8,33%) znajomości przedmiotowych określeń są oficerowie młodszy.

Żołnierze, którzy uczestniczyli w działaniach militarnych znacznie rzadziej (16,67%) niż respondenci nieposiadający takiego doświadczenia (41,67%), potrafili wskazać inne określenie braterstwa broni. W przypadku tej ostatniej kategorii można również stwierdzić znacznie wyższy poziom (41,67%) braku takiej umiejętności niż tej pierwszej (30,65%). Wynika to z faktu, że ponad połowa (52,78%) respondentów tej kategorii nie wyraziła jednoznacznej odpowiedzi.

Wśród odpowiedzi udzielonych przez respondentów znalazły się następujące określenia: duch walki, instynkt walki, kamrat, kompania braci, *leadership*, lojalność (2 wskazania), partnerstwo (4 wskazania), pomoc bezinteresowna, poświęcenie (2 wskazania), przyjaźń, przywództwo (2 wskazania), solidarność (2 wskazania), solidarność grupy, solidarność zawodowa (2 wskazania), solidaryzm grypy, towarzystwo broni (2 wskazania), towarzysze broni (16 wskazań), walka braci, weterani, kombataneci, więź, wspólnota działań militarnych i wspólnota walki.

W trakcie prowadzonych badań poproszono respondentów o wskazanie także zagadnień, które ich zdaniem dotyczą przedmiotowego zjawiska, ale nie zostały uwzględnione w treści kwestionariusza ankiety. Początkowo odpowiedzi na pytanie: *Czy uważa Pan/-i, że jakaś dodatkowa kwestia dotycząca braterstwa broni powinna zostać ujęta w ramach prowadzonych badań?* – miały wskazywać kierunki kontynuacji rozważań nad zjawiskiem braterstwa broni, ale okazało się, że stanowią one również doskonałe uzupełnienie powyżej zaprezentowanych wyników. Nie wszyscy respondenci udzielili twierdzącej odpowiedzi. Zdecydowana większość respondentów (75,83%) nie wskazała żadnego dodatkowego zagadnienia dotyczącego zjawiska braterstwa broni, odpowiadając nie bądź trudno powiedzieć. Pozostała część badanej zbiorowości (24,17%) natomiast bardzo precyzyjnie wskazała poszukiwane kwestie. Wszystkie z określeń można przyporządkować pewnym kategoriom: negatywnej ocenie, procesowi kształtowania się omawianego zjawiska, roli dowodzenia, finansowym przesłankom woli walki oraz pozostałym, trudnym do jednoznacznego zaklasyfikowania, kwestiom. Negatywna ocena zjawiska braterstwa broni znalazła odzwierciedlenie w następujących wypowiedziach: *braterstwa broni już nie ma, braterstwo broni to komunistyczne określenie, braterstwo broni to przeszłość oraz nie wiem, czy to trochę nie przesadzone określenie, i nie jestem pewien, czy to naprawdę warto zainteresowania*. Poszukiwanie natury procesu kształtowania się zjawiska braterstwa broni można zaobserwować w formułowanych przez respondentów kwestiach: *Jak wzmacniać braterstwo broni? Jak umacniać braterstwo broni? Jak wpływać na solidarność zawodową? Co wzmacnia braterstwo broni? Jak wpływać na spójność żołnierzy? Jak sprawdzić braterstwo broni? Jak badać braterstwo broni?*. W wypowiedziach żołnierzy znalazły się także różnorodne nawiązania do problematyki dowodzenia:

dowodzenie, dowodzenie a braterstwo broni, dowodzenie jako czynnik braterstwa broni, rola dowódcy, dowódca powinien umieć to⁸⁴ sprawdzić. W kilku przypadkach żołnierze wskazywali zagadnienie, które nie zostało ujęte w niniejszej pracy. W swoich wypowiedziach przekonywali, że to pieniądze są czynnikiem woli walki i podstawą braterstwa broni. Oto przykłady takich stwierdzeń: *żołnierze jeżdżą na misje tylko dla pieniędzy, żołnierze walczą dla pieniędzy, walka dla pieniędzy*. Wśród kwestii, których klasyfikacja wymagałaby stworzenia znacznej ilości kategorii, a które zostały wskazane przez respondentów, znajdują się następujące zagadnienia: *esprit de corps – duch bojowy, podział na żołnierzy, którzy byli na misji, i na tych, którzy nie, relacja pomiędzy młodymi a starszymi żołnierzami, osobiste doświadczenia żołnierzy na misjach, konflikty z towarzyszami broni w czasie walki i wymagania wobec kompetencji społecznych żołnierzy*.

Tabela 86. Inne określenia zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych

Inne określenia zjawiska braterstwa broni	Rodzaj sił zbrojnych									
	Wojska Lądowe		Siły Powietrzne		Marynarka Wojenna		Pozostałe		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Nie	23	40,35%	8	40,00%	3	33,33%	12	35,29%	46	38,33%
Tak	16	28,07%	11	55,00%	2	22,22%	12	35,29%	41	34,17%
Trudno powiedzieć	18	31,58%	1	5,00%	4	44,44%	10	29,41%	33	27,50%
SUMA	57	100,00%	20	100,00%	9	100,00%	34	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 87. Inne określenia zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy

Inne określenia zjawiska braterstwa broni	Stopień/korpus wojskowy									
	Oficerowie starsi		Oficerowie młodszy		Chorążowie i podoficerowie		Szeregowi/marynarze		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Nie	2	15,38%	5	41,67%	14	32,56%	25	48,08%	46	38,33%
Tak	8	61,54%	1	8,33%	15	34,88%	17	32,69%	41	34,17%
Trudno powiedzieć	3	23,08%	6	50,00%	14	32,56%	10	19,23%	33	27,50%
SUMA	13	100,00%	12	100,00%	43	100,00%	52	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

⁸⁴ Prawdopodobnie autor tej wypowiedzi nawiązywał do kategorii braterstwa broni.

Tabela 88. Inne określenia zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych

Inne określenia zjawiska braterstwa broni	Udział w działaniach militarnych					
	Tak		Nie		OGÓŁEM	
	N	%	N	%	N	%
Nie	11	30,56%	35	41,67%	46	38,33%
Tak	6	16,67%	35	41,67%	41	34,17%
Trudno powiedzieć	19	52,78%	14	16,67%	33	27,50%
SUMA	36	100,00%	84	100,00%	120	100,00%

Źródło: opracowanie własne.

3.15 Braterstwo broni jako forma więzi społecznej – wnioski i kontynuacje

W wyniku dokonanych poszukiwań teoretycznych, zrealizowanych badań empirycznych, przeprowadzonej analizy danych oraz akceptacji sformułowania, że *kluczem etycznych badań jest (...) minimalizacja szkód czy kosztów i maksymalizacja zysków*⁸⁵, powstaje deskrypcja braterstwa broni. Jej podstawowym atrybutem jest to, że zostaje zrekonstruowana na podstawie spostrzeżeń jednostek społecznych, których najbardziej dotyczy, a mianowicie – żołnierzy. W przywołanych powyżej spostrzeżeniach nie można jednak odnaleźć jednoznaczności. Wyniki badań wyraźnie ukazały różnice pomiędzy poglądami przejawianymi przez poszczególne kategorie respondentów. W obliczu stwierdzonego zróżnicowania niezbędne staje się dokonanie uogólnienia analizowanych sposobów postrzegania braterstwa broni. Przedstawiony w tym miejscu obraz zawiera zbiór ogólnych, strukturalnych i pragmatycznych właściwości braterstwa broni. Warto jednak podkreślić, że jeszcze wiele z nich nie zostało dostatecznie rozpoznanych, co zdecydowanie ogranicza możliwości sformułowania definicji przedstawionego zagadnienia. Ponadto bogactwo i złożoność form życia społecznego zmusza do stwierdzenia, że istnieje dużo aspektów omawianego zjawiska, które nie zostały w ogóle dostrzeżone. Z tego powodu poniższe wnioski odzwierciedlają najważniejsze założenia konstytuujące przedmiotową deskrypcję, a także kierunki dalszych poszukiwań.

Braterstwo broni jest zjawiskiem rzeczywistym. Jedną z głównych intencji badań poświęconych braterstwu broni było określenie poziomu autentyczności tego zjawiska. W pewnym stopniu w odniesieniu do pozostałych celów badawczych rzeczona czynność posiadała pierwotne znaczenie. Ze względu na pozanaukowy charakter analizowanej kategorii konieczne było empiryczne potwierdzenie istnienia braterstwa broni jako wyjątkowej formy więzi społecznej. Wyniki badań jednoznacznie to potwierdziły. Zdecydowana większość badanych żołnierzy dostrzegła w niej określenie opisujące rzeczywiste relacje istniejące pomiędzy wspólnie walczącymi osobami.

⁸⁵ G. Gibbs, op. cit., s. 179.

Istniała jedynie nieznaczna grupa respondentów, którzy postrzegali braterstwo broni jako zjawisko fikcyjne. Jednak żaden z nich nie doświadczył *rzeczywistości działań militarnych*, co prawdopodobnie wywarło wpływ na charakter udzielonych odpowiedzi. Warto również zauważyć, że powyższe potwierdzenie znalazło wyraz w opiniach bezpośrednio dotyczących autentyczności tego zjawiska, a także tych, które nawiązywały do pozostałych właściwości braterstwa broni. Ostatecznie wszystkie te spostrzeżenia niewątpliwie wskazują, że uwarunkowania, które towarzyszą uznaniu głównego zagadnienia niniejszej pracy za prawdziwe, to kierunek dalszych badań nad zjawiskiem braterstwa broni.

Braterstwo broni jest niepowtarzalną formą więzi społecznej. Poszukiwanie analogii braterstwa broni doprowadziło do sformułowania kilku konkluzji. Przede wszystkim największa, ale nie dominująca, część respondentów stwierdziła, że braterstwa broni nie można porównać do innych znanych im relacji społecznych. W wielu przypadkach żołnierze dostrzegali przedmiotowe analogie w relacjach: *z przyjacielem*, *z członkiem rodziny* bądź *z dobrym znajomym*, a za najmniej analogiczny kierunek relacji uznali *nieznanego człowieka*. Na tej podstawie można stwierdzić, że braterstwo broni opiera się na czymś wyjątkowym, ale z drugiej strony – czymś trudnym do określenia, gdyż żaden z respondentów, pomimo istniejącej możliwości, nie wybrał innej odpowiedzi. Ten wyjątkowy, a właściwie ambiwalentny charakter braterstwa broni zapewne wynika z charakterystycznej natury działań wojennych, a w szczególności walki zbrojnej, a także niezmiennych i podstawowych potrzeb człowieka. W obliczu trudności w odnalezieniu wyczerpującej analogii istotne jest szczegółowe poznanie relacji istniejących pomiędzy żołnierzami. Ważne w tym względzie może okazać się pytanie o formę dystansu społecznego określającego braterstwo broni.

Wiedza na temat braterstwa broni jest zakorzeniona w rzeczywistym doświadczeniu żołnierzy. W trakcie prowadzonych badań poszukiwano różnego rodzaju źródeł wiedzy na temat braterstwa broni. Ich rezultaty jednoznacznie wykazały, że są one ugruntowane, w sposób bezpośredni lub pośredni, w *rzeczywistych doświadczeniach żołnierzy uczestniczących w działaniach militarnych*. Innymi słowy, okazało się, że opinia respondentów kształtowała się na podstawie wiedzy wynikającej z osobistych przeżyć żołnierzy doświadczanych w czasie działań militarnych, jak również różnorodnych relacji dotyczących tych przeżyć. Na tej podstawie można stwierdzić, że udział w działaniach militarnych jest w większym stopniu źródłem tej wiedzy niż jedynie *bycie żołnierzem*. Warto jednak zauważyć, że pełnienie społecznej roli żołnierza jest w większości przypadków warunkiem koniecznym uczestnictwa w działaniach militarnych. Świadczą o tym również wyniki badań poświęconych problematyce powstawania braterstwa broni, które komunikują, że kształtuje się ono już w czasie przygotowań do udziału w działaniach militarnych. Przemawia to za tym, że pierwotnym źródłem wiedzy o braterstwie broni są doświadczenia żołnierzy uczestniczących w działaniach militarnych, a także tych, którzy *pozostają w gotowości do zdobycia takiego doświadczenia*. W celu pogłębienia podjętych rozważań sposobem odpowiedzi na uszczegółowione problemy badawcze byłaby jakościowa analiza treści zawartych we wskazywanych źródłach.

Braterstwo broni to zagadnienie aktualne, ciekawe, nieznane, rzadkie i ważne. Określenie tych właściwości pozwoliło przede wszystkim potwierdzić i uzasadnić naukowe zainteresowanie przedmiotowym zjawiskiem. Wszystkie z nich świadczą o tym, że braterstwo broni jest interesującym, ale mało poznanym fragmentem rzeczywistości społecznej, co w sposób bezpośredni zachęca do podejmowania jakichkolwiek prób odkrycia jego kolejnych właściwości, szczególnie takich, które pozwoliłyby na *ponowne połączenie nauk społecznych z celami społecznymi*⁸⁶.

Braterstwo broni stanowi silną, dobrą i trwałą relację społeczną. Określenie głównego zagadnienia niniejszej publikacji w ten sposób pozwala przypuszczać, że jest ono podstawą jednego z najistotniejszych dla człowieka stosunku społecznego⁸⁷. Wśród kluczowych cech braterstwa broni jako relacji społecznej znalazł się również poziom jej formalizacji. W rezultacie przeprowadzonych badań okazało się, że braterstwo broni jest traktowane jako relacja społeczna, w przeważającej części nieformalna, ale uwzględniająca także jej formalny wymiar. Innymi słowy, dwa wymiary braterstwa broni są postrzegane przez żołnierzy jako istniejące w tym samym miejscu i czasie, nakładające się na siebie, płaszczyzny życia społecznego. W sposób zdecydowany potwierdza to wstępne sformułowanie tej części wypowiedzi i wskazuje wielość źródeł spójności społecznej pomiędzy żołnierzami, której formą jest braterstwo broni. Jego silny, dobry i trwały charakter wynika ze spójności determinowanej kulturowo, organizacyjnie i strukturalnie⁸⁸. Powyższy wniosek inspiruje do refleksji dotyczącej relacji pomiędzy poziomem spójności a efektywnością w procesie realizacji celu oraz możliwości osiągnięcia takiego poziomu spójności w innych kontekstach życia społecznego.

Braterstwo broni oznacza istnienie więzi społecznych pomiędzy żołnierzami i ich dowódcami, biorącymi udział w działaniach militarnych. W taki właśnie sposób respondenci określili właściwości podmiotów braterstwa broni. Opis ten w dużym stopniu nawiązuje do potocznego sposobu postrzegania omawianego zjawiska. Szczególnie znacznie natomiast może mieć wniosek, który wskazuje na pewien stopień deformalizacji relacji pomiędzy żołnierzami w czasie działań militarnych. Warto zauważyć, że takiego zdania są również żołnierze, którzy nie brali udziału w działaniach militarnych. Z dużym prawdopodobieństwem na tej podstawie można wywnioskować, że zarówno udział w działaniach militarnych, nawet potencjalny, jak i samo braterstwo broni stanowi fragment żołnierskiej świadomości społecznej. W wyniku akceptacji powyższych rozstrzygnięć wyłania się pytanie określające kierunek dalszych poszukiwań: *W jaki sposób zmieniają się relacje pomiędzy żołnierzami, ale także żołnierzami i dowódcami w trakcie udziału w działaniach militarnych?*

⁸⁶ N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, *Ósma i dziewiąta faza. Badania jakościowe (w) przełomowej przyszłości*, (w:) N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, *Metody badań jakościowych*, t. 2, redakcja naukowa wydania polskiego: K. Podemski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 666.

⁸⁷ Porównanie braterstwa broni do bardziej i mniej istotnej relacji będzie stanowić przedmiot kolejnych rozważań.

⁸⁸ Rozróżnienie to nawiązuje do przedstawionej w ramach niniejszej pracy koncepcji więzi Roberta K. Mertona.

Braterstwo broni istnieje we wszystkich jednostkach organizacyjnych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Wyniki podjętych badań wykazały, że braterstwo broni jest najsilniejsze w najmniejszych jednostkach organizacyjnych oraz w porównaniu do największych, również w całych Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Zdecydowanie można stwierdzić, że braterstwo broni jest domeną najmniejszej jednostki organizacyjnej sił zbrojnych – drużyny. Wybór mniejszych zbiorowości wynika ze znacznie silniejszej identyfikacji żołnierzy, a największej – z żołnierskiej przynależności zawodowej. Braterstwo broni występuje we wszystkich analizowanych zbiorowościach, co potwierdzają wyniki badań. Świadczy to o tym, że przedmiotowe zjawisko obejmuje wiele różnorodnych zjawisk społecznych, ale przede wszystkim w każdej z nich charakteryzuje się często innymi, a także zmiennymi właściwościami. Poznanie ogółu tych właściwości i zakresu tej zmienności na każdym poziomie organizacyjnym sił zbrojnych to znaczące uzupełnienie obrazu interpretowanego zjawiska.

Braterstwo broni jest kształtowane przez wiele czynników. Wśród najczęściej wskazywanych przez respondentów czynników więziotwórczych braterstwa broni występowały: wola przetrwania w sytuacji zagrożenia; konieczność realizacji powierzonego zadania; dążenie do wspólnego celu; zaufanie, lojalność i solidarność; uczucia takie jak: przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość; uznawanie wspólnych wartości i norm; odpowiedni światopogląd (m.in. patriotyzm, miłość bliźniego itp.) i wola pokonania przeciwnika. Odniesienie tych czynników do założeń teorii więzi społecznej pozwala stwierdzić, że braterstwo broni jest pewnego rodzaju agregatem mechanizmów spójności społecznej, który trudno jest zidentyfikować w innych kontekstach życia społecznego. W wyniku akceptacji powyższego sformułowania wyłania się potrzeba jakościowej analizy poszczególnych czynników więziotwórczych, która stanowiłaby istotny fragment koncepcji braterstwa broni.

Braterstwo broni wywiera pozytywny wpływ na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Teoria więzi społecznej wyraźnie określa relację pomiędzy właściwościami relacji międzyludzkich a funkcjonowaniem zbiorowości, którą te relacje tworzą. Zgodnie z założeniami tej teorii wpływ braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej dotyczy w sposób szczególny ich efektywności. W przekonaniu respondentów braterstwo broni stale i pozytywnie oddziałuje na nie, a najbardziej w trakcie działań militarnych. Pomimo tego respondenci dostrzegają również ten rodzaj oddziaływania, w nieco mniejszym stopniu, także przed tymi działaniami, jak i po nich. Analiza porównawcza poziomu efektywności i właściwości braterstwa broni oraz poszukiwanie sposobów wzmacniania tych wyjątkowych więzi społecznych to główne wyzwania dla kolejnych inicjatyw badawczych w tym zakresie.

Braterstwo broni przejawia się jako zbiór obiektywnie obserwowalnych zjawisk i zachowań. Wyniki badań pozwoliły stwierdzić, że braterstwo broni w większym stopniu przejawia się jako szerokie spektrum obiektywnie obserwowalnych form aktywności społecznej żołnierzy niż różnego rodzaju niedostępne bezpośrednio obserwacji stany świadomości. Stwierdzenie to nie dotyczy jednak natury więzi społecz-

nych istniejących pomiędzy żołnierzami, ale sposobu ich identyfikacji. W rezultacie analizy wyników przeprowadzonych badań została zrekonstruowana hierarchia najczęściej wymienianych przejawów braterstwa broni, w której znalazły się: solidarność, przynależność grupowa, zaufanie, współobecność, odpowiedzialność, współpraca, lojalność oraz wspólny system norm i wartości. Jakościowa analiza powyższych przejawów w nawiązaniu do istotnego dla nauk społecznych postulatu, że *badanie musi też zajmować się formami zbiorowego – a nie indywidualnego – społecznego działania*⁸⁹, określa przestrzeń dalszej eksploracji tego zagadnienia.

Braterstwo broni jest najsilniejsze w czasie walki zbrojnej. Proces kształtowania się braterstwa broni rozpoczyna się znacznie wcześniej niż działania militarne. Pozwala to zauważyć, że jego powstanie nie wynika bezpośrednio z udziału w nich, lecz z konieczności przejawiania gotowości do takiego udziału. Również zanikanie przedmiotowego zjawiska nie stanowi bezpośredniego następstwa ich zakończenia. Dla wielu respondentów omawiane zagadnienie wręcz nie przestaje istnieć. Pomimo to braterstwo broni jest najsilniejsze w czasie walki zbrojnej. Poznanie siły i innych właściwości braterstwa broni w kontekście każdego z analizowanych wydarzeń pozwoliłoby zrekonstruować procesualną koncepcję braterstwa broni.

Wiedza na temat braterstwa broni służy poznaniu zjawiska wojny. W przekonaniu większości żołnierzy istnieje związek pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny. Respondenci określili wiedzę dotyczącą zjawiska braterstwa broni jako przydatną w procesie poznania zjawiska wojny. Nietrudno dostrzec możliwości jej wykorzystania. Jedną z nich jest ukazanie zjawiska wojny jako źródła spójności i niezwykle silnych więzi społecznych. Czyni to omawianą problematykę niezwykle otwartą kategorią, zarówno teoretyczną, jak i pragmatyczną.

Braterstwo broni jest najadekwatniejszym określeniem problematyki więzi społecznych istniejących pomiędzy żołnierzami. Większość żołnierzy, którzy wzięli udział w badaniach, nie wskazała innego określenia, które oddawałoby naturę braterstwa broni. Warto podkreślić, że jedynie nieduża część respondentów potrafiła je wymienić. Wszystkie wymienione przez żołnierzy określenia można przyporządkować kategorii braterstwa broni. W pewnym stopniu braterstwo broni jest nadrzędne w stosunku do nich. Szczególny jest również fakt, że w trakcie prowadzonych badań kategoria braterstwa broni nie wywołała u respondentów żadnych znamion niepewności w kontekście jego zrozumienia. Akceptując powyższe spostrzeżenia, można wywnioskować, że braterstwo broni jest powszechnie znanym, głęboko zakorzenionym, w języku oraz kulturze, określeniem. Świadczy to nie tylko o jego adekwatnym charakterze, ale również implikuje kierunek dalszych poszukiwań. Jednym z nich może być zamiar sprawdzenia – *W jaki sposób braterstwo broni jest postrzegane przez pozostałych członków społeczeństwa?*

⁸⁹ N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, *Metody zbierania i analizowania materiałów empirycznych*, (w:) N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, *Metody badań jakościowych*, t. 2, redakcja naukowa wydania polskiego: K. Podemski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 11.

Braterstwo broni to zagadnienie godne kontynuacji poznania naukowego. Braterstwo broni jest zjawiskiem, które do tej pory i w niewielkim stopniu stanowiło przedmiot badań naukowych. Wnioski, które zostały sformułowane powyżej, pozwalają wyznaczyć kierunek kolejnych czynności badawczych, co stanowi swoiste wyzwanie dla nauk społecznych, w tym socjologii, nauk o bezpieczeństwie i polemologii. Znaczenie relacji, których dotyczy, i adekwatny charakter przedmiotowego określenia potwierdza powyższą wypowiedź.

Pojęcie więzi społecznej jest głęboko zakorzenione w teorii nauk społecznych, a jego szczególne właściwości sprawiają, że znajduje szerokie zastosowanie w różnego rodzaju badaniach teoretycznych i empirycznych. W niniejszej pracy zostało ono wykorzystane w celu odzwierciedlenia natury relacji istniejących pomiędzy żołnierzami w kontekście szeroko rozumianych działań militarnych i wojny. Z jednego punktu widzenia istotę tego pojęcia można określić jako czynnik konstytuujący wszelkie postaci zbiorowej aktywności żołnierzy, a drugi – pozwala dostrzec szerokie spektrum różnorodnych wspólności, które ich łączą. Wszelkie formy życia społecznego, a w szczególności grupy i zbiorowości społeczne, potrzebują więzi, aby istnieć. Z tego powodu więzi społeczne stanowią nie tylko podstawę ich trwałości, ale również funkcjonalności i skuteczności. Ponadto teoria więzi społecznej pozwala w niezwykle precyzyjny sposób wyjaśniać różnorodne zależności istniejące pomiędzy poszczególnymi jednostkami społecznymi, a także bardziej złożonymi fragmentami społeczeństwa. Następstwa istnienia powyższych zależności w dużym stopniu determinują całokształt życia społecznego.

Powyżej sformułowane spostrzeżenia dotyczą zatem przedstawionego w niniejszej pracy zjawiska braterstwa broni jako formy więzi społecznej, które wyłania się jako kategoria umożliwiająca zrozumienie, wyjaśnianie i przewidywanie różnorodnych zjawisk oraz procesów społecznych zachodzących w zbiorowościach konstytuowanych przez żołnierzy.

W rozdziale poświęconym metodologicznym podstawom prowadzonych badań został wyrażony ich przedmiot i cel. W odniesieniu do pierwszego z wymienionych elementów procesu badawczego można wskazać więzi społeczne spajające żołnierzy w różnego rodzaju zbiorowości społeczne, w ramach niniejszej publikacji, określone mianem zjawiska braterstwa broni. Drugi z nadmienionych elementów wskazuje określenie rodzajów spostrzeżeń dotyczących tego zjawiska. Ze względu na ogólny charakter przedstawiony powyżej cel został poddany znacznemu uszczegółowieniu, w wyniku którego powstały trzy cele szczegółowe. Należy podkreślić, że wyróżnienie tych celów znacznie dokładniej oddało charakter prowadzonych badań.

Wśród ogólnych właściwości, charakteryzujących zjawisko braterstwa broni, które zostały wskazane przez żołnierzy, znalazła się autentyczność. Jest to pierwotna, w stosunku do pozostałych, właściwość, gdyż stanowi podstawę uwierzytelnienia kolejnych określeń. Braterstwo broni może być określone również mianem niepowtarzalnego zjawiska. Jednocześnie jest ono głęboko zakorzenione w żołnierskim doświadczeniu, a przez nich samych określone jako zagadnienie aktualne, ciekawe,

nieznane, rzadkie i ważne. W odniesieniu do różnego rodzaju relacji społecznych braterstwo broni jest silne, dobre i trwałe. Ponadto, zdaniem większości badanych żołnierzy, omawiane zjawisko pozytywnie oddziałuje na funkcjonowanie całych sił zbrojnych, ale może służyć również poznaniu zjawiska wojny.

Postrzegane przez żołnierzy strukturalne właściwości zjawiska braterstwa broni są określane w różnorodny sposób. Jednym z takich sposobów jest uwydatnienie jego wielkowymiarowości. Jednostki konstytuujące zbiorowości społeczne, których podstawę stanowi braterstwo broni, jednocześnie charakteryzują się zróżnicowanym dostępem do zasobów władzy. Z tego wynika, że jedną z jego najistotniejszych cech jest nieformalny wymiar, który w głównej mierze pozwala i uwydatnia charakterystyczne właściwości tego zjawiska. W ten sposób przenika ono poszczególne jednostki organizacyjne sił zbrojnych i wykracza poza ramy formalnej struktury organizacyjnej. Zgodnie z teorią więzi społecznej, w strukturze omawianego zjawiska znajdują się także kolejne warstwy: czynniki więziotwórcze, przejawy i następstwa. Pierwsze z nich determinują całokształt braterstwa broni. Charakterystyczną cechą przedmiotowego zjawiska jest to, że powstaje ono na fundamencie wielu takich czynników, co niewątpliwie wpływa na jego siłę, treść i trwałość. W celu identyfikacji przejawów braterstwa broni należy odwołać się do szerokiego spektrum zjawisk i procesów społecznych przyporządkowanych również dwóm wymiarom: obiektywnemu i subiektywnemu. Takie rozróżnienie pozwala wyodrębnić świadomościową i behawioralną warstwę braterstwa broni. Ponadto braterstwo broni zmienia swoje właściwości szczególnie pod wpływem działań militarnych i walki zbrojnej, co świadczy o istnieniu pewnego rodzaju warstw chronologicznych. Następstwem istnienia braterstwa broni natomiast jest wysoki poziom spójności zbiorowości tworzonych przez żołnierzy na wielu poziomach, również w powiązaniu z innymi formami życia społecznego i całym społeczeństwem.

Z punktu widzenia ostatniego celu prowadzonych badań istotne jest jeszcze to, że wszystkie powyższe właściwości, wynikające z opinii respondentów przedstawiają braterstwo broni jako niewątpliwie, adekwatne określenie więzi społecznych istniejących pomiędzy żołnierzami.

Przedstawione powyżej refleksje przekonują do sformułowania stwierdzenia, że zarówno główny, jak i szczegółowe cele niniejszych badań zostały, w znacznym stopniu zrealizowane. Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie – *W jaki sposób wybrane kategorie żołnierzy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej postrzegają zjawisko braterstwa broni?* – przyniosło wiele zróżnicowanych informacji. Pomimo wysokiego poziomu ogólności sformułowanej hipotezy badawczej można zdecydowanie stwierdzić, że *istnieją wyraźne różnice pomiędzy sposobami postrzegania zjawiska braterstwa broni przez wybrane kategorie żołnierzy Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, o czym świadczą wyniki przeprowadzonych badań empirycznych.

Wyniki tych badań w znacznej mierze pozwalają zaprzeczyć dotychczasowemu, propagandowo-ideologicznemu ujęciu braterstwa broni. Na podstawie spostrzeżeń większości badanych żołnierzy można podkreślić, że aktualnie nadano jemu zupełnie odmienny sens, który nawiązuje do jego klasycznej koncepcji. W celu potwierdzenia

tego sformułowania warto po raz kolejny odwołać się do właściwości opracowanych na podstawie powyżej przywołanych wyników. Braterstwo broni: jest zjawiskiem rzeczywistym, jest niepowtarzalną formą więzi społecznej; jest zagadnieniem aktualnym, ciekawym, nieznanym, rzadkim i ważnym; stanowi silną, dobrą i trwałą relację społeczną; oznacza istnienie więzi społecznych pomiędzy żołnierzami i ich dowódcami, biorącymi udział w działaniach militarnych; istnieje we wszystkich jednostkach organizacyjnych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej; jest kształtowane przez wiele czynników; wywiera pozytywny wpływ na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej; przejawia się jako zbiór obiektywnie obserwowalnych zjawisk i zachowań; jest najsilniejsze w czasie walki zbrojnej; jest najadekwatniejszym określeniem problematyki więzi społecznych istniejących pomiędzy żołnierzami; to zagadnienie godne kontynuacji poznania naukowego. Ponadto wiedza na temat braterstwa broni jest zakorzeniona w rzeczywistym doświadczeniu żołnierzy i służy poznaniu zjawiska wojny.

Przedstawione w ramach niniejszego opracowania właściwości braterstwa broni ukazały interesujący, jak również udowodniony w sposób naukowy, aspekt służby wojskowej i atrybut zawodu żołnierza. Ponadto dokonane w trakcie badań rozstrzygnięcia potwierdziły, że nie tylko udział, ale także przygotowanie do działań wojennych kształtuje wśród żołnierzy silniejsze i trwalsze więzi społeczne niż te, które powstają w czasie pokoju. Akceptacja tego stwierdzenia przyczynia się również do przekształcenia wyobrażenia zjawisk wojny i pokoju. Wiele analiz poświęconych przemianom więzi społecznych nie nawiązywało do kontekstu przeobrażeń zachodzących pod wpływem tych zjawisk. Poznanie braterstwa broni pozwala w pewnym stopniu uzupełnić ten brak.

W rezultacie dokonanych konkluzji można stanowczo stwierdzić, że badania zapoczątkowane w ramach niniejszej pracy wymagają wielokierunkowej kontynuacji. Niektóre wskazówki dotyczące dalszej eksploracji przedmiotowego zagadnienia zostały określone w podsumowaniu raportu z badań, jednak należy zauważyć, że istnieją jeszcze kwestie, które są godne wyszczególnienia. Ze względu na stale dokonujące się przemiany życia społecznego współczesny wymiar braterstwa broni może się znacząco zmieniać. Zmiany te mogą dotyczyć nie tylko jego poszczególnych komponentów, ale również całokształtu jego struktury. Ważny, choć zupełnie niepodjęty wątek stanowi konfrontacja dwóch wymiarów braterstwa broni – idealnego i rzeczywistego. W szczególny sposób zainteresowanie badawcze powinno zostać skierowane również w stronę pragmatycznego aspektu braterstwa broni, gdyż dopiero wtedy ukazałby się jego pełen potencjał. Przede wszystkim rezultaty poznania zjawiska braterstwa broni można byłoby wykorzystać w kontekście efektywności jednostek organizacyjnych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.

W rezultacie dokonanych rozważań powstał obraz więzi społecznych istniejących pomiędzy żołnierzami. Analiza poszczególnych fragmentów tego obrazu pozwoliła wyznaczyć kierunek dalszych poszukiwań. Z całą pewnością w naukach społecznych, naukach o bezpieczeństwie i socjologii istnieje wiele metod badawczych, które pozwolą poszerzyć, a także zweryfikować przedstawioną deskrypcję braterstwa broni.

Bibliografia

- Aron Raymond, *Pokój i wojna między narodami*, tłum. A. Mielczarek, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa 1995.
- Aronson Elliot, *Człowiek istota społeczna*, tłum. J. Radzicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Aronson Elliot, Pratkanis Anthony, *Wiek propagandy. Używanie i nadużywanie perswazji na co dzień*, tłum. J. Radzicki, M. Szuster, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, tłum. D. Gromska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1964.
- Augustyn Św., *Państwo Boże*, tłum. W. Kubicki, Wydawnictwo Antyk, Kęty 1998.
- Babbie Earl, *Podstawy badań społecznych*, tłum. W. Betkiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Balcerowicz Bolesław, *Pokój i nie „pokój”. Na progu XXI wieku*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2002.
- Barber Benjamin R., *Imperium strachu. Wojna, terroryzm i demokracja*, tłum. H. Jankowska, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2005.
- Barney Darin, *Spółeczeństwo sieci*, tłum. M. Fronia, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2008.
- Bauman Zygmunt, *Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds*, Polity Press, Cambridge 2003.
- Bauman Zygmunt, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2004.
- Bauman Zygmunt, *Razem osobno*, tłum. T. Kunz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2003.
- Beck Ulrich, *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, tłum. S. Cieśla, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.
- Beck Ulrich, *Spółeczeństwo światowego ryzyka. W poszukiwaniu utraconego bezpieczeństwa*, tłum. B. Baran, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012.
- Beck Ulrich, *Weltrisikogesellschaft. Auf der Suche nach der verlorenen Sicherheit*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 2007.
- Becker Howard S., *Warsztat pisarski badacza*, tłum. P. Tomanek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Berger Peter L., Luckmann Thomas, *Spółeczne tworzenie rzeczywistości: traktat z socjologii wiedzy*, tłum. J. Niżnik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Berlin Isaiah, *Vico and Herder. Two Studies in the History of Ideas*, The Hogarth Press London 1976.
- Białobłocki Tomasz, Moroz Janusz, Nowina Konopka Maria, Zacher Lech W., *Spółeczeństwo informacyjne. Istota rozwój wyzwania*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006.

- Black Jeremy, *Wojna od 1990 roku*, Wydawnictwo Rambler, tłum. T. Pichór, Warszawa 2011.
- Bloch Jan G., *Przyszła wojna pod względem technicznym, ekonomicznym i politycznym*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2005.
- Bocheński Józef Maria, O.P., *De virtute militari. Zarys etyki wojskowej*, Wydawnictwo Philed, Kraków 1993.
- Bourdieu Pierre, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądenia*, tłum. P. Biłos, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
- Bourdieu Pierre, Wacquant Loïc, *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, tłum. A. Sawisz, Oficyna Naukowa, Warszawa 2001.
- Bouthoul Gaston, *Traité de polémologie. Sociologie des guerres*, Payot, Paris 1970.
- Boxmeer Frank van, Chrisiaan Verwijs, Euwema Martin, *Assessing Soldiers' Morale in a Challenging Environment. Multilevel Psychological Climate Information*, Netherlands Defence Services Centre of Behavioral Sciences, Hague 2010.
- Bradley J. Peter, *When Loyalty to Comrades. Conflicts with Military Duty*, (w:) C. Connelley, P. Tripodi (red.), *Aspects of Leadership Ethics, Law, and Spirituality*, Marine Corps University Press, Quantico 2012.
- Bradley James, *Sztandar chwały*, tłum. R. Radomski, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2006.
- Bruhn John, *Efekt grupy. Spójność społeczna i jej konsekwencje dla zdrowia*, tłum. A. Plisiecka, Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej, Warszawa 2011.
- Brzeziński Jerzy M., (red.), *Metodologia badań społecznych*, Zys i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2011.
- Butler Judith, *Ramy wojny. Kiedy życie godne jest oplakiwania*, tłum. A. Czarnecka, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2011.
- Castells Manuel, *Koniec tysiąclecia*, tłum. J. Stawiński, S. Szymański, Warszawa 2009.
- Castells Manuel, *Rise of the Network Society*, Wiley Blackwel, Oxford 1996.
- Castells Manuel, *Siła tożsamości*, tłum. S. Szymański, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Castells Manuel, *Społeczeństwo sieci*, tłum. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Cathcart Adam, Kraus Charles, *The Bonds of Brotherhood. New Evidence on Sino-North Korean Exchanges 1950-1954*, „Journal of Cold War Studies” 2011, nr 13(3).
- Chmielarz Piotr, *Wojna a państwo: wczoraj i dziś*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.
- Chmielecki Marek, *Profesjonalizacja – założenia i realizacja*, „Zeszyty Naukowe Akademii Obrony Narodowej” 2010, nr 4.
- Clausewitz Carl von, *O wojnie*, tłum. A. Cichowicz, L. W. Koc, Oficyna Wydawnicza Mireki, Kraków 2006.
- Coates Charles H, Pellegrin Roland J., *Military Sociology: a Study of American Military Institutions and Military Life*, Social Science Press, Collage Park 1965.
- Coleman James Samuel, *The Foundations of Social Theory*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 1990.
- Comte August, *Cours de la philosophie positive*, Vol. 2, Paris 1908.

- Connelley Carroll, Tripodi Paolo (red.), *Aspects of Leadership. Ethics, Law, and Spirituality*, Marine Corps University Press, Quantico 2012.
- Connor James, *The Sociology of Loyalty*, School of Social Sciences Australian National University, Springer Science Business Media, LLC, Canberra 2007.
- Cowan Connell, Parent Gail, *Sztuka wojny w miłości*, tłum. M. Machnik, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2009.
- Creswell John W., *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe ilościowe i mieszane*, tłum. J. Gilewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
- Czupryński Andrzej, *Obiekt i przedmiot badań polemologii*, (w:) M. Huzarski, A. Czupryński (red.), *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2012.
- de La Curne de Sainte-Palaye Jean-Baptiste, *Mémoires sur l'ancienne chevalerie, chevalerie considérée comme un établissement politique et militaire*, Paris 1759.
- Decyzja Nr 78/Mon Ministra Obrony Narodowej z dnia 15 lutego 2008 r. w sprawie prowadzenia badań społecznych w resorcie obrony narodowej.
- Decyzja Nr 68/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 6 marca 2014 r. zmieniająca decyzję w sprawie prowadzenia badań społecznych w resorcie obrony narodowej.
- Denson John V., *A Century of War. Lincoln, Wilson & Roosevelt*, Ludwig von Mises Institute, Alabama 2006.
- Denzin Norman K., Lincoln Yvonna S., *Metody badań jakościowych*, T.1, redakcja naukowa wydania polskiego: K. Podemski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Denzin Norman K., Lincoln Yvonna S., *Metody badań jakościowych*, T.2, redakcja naukowa wydania polskiego: K. Podemski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Dmochowska Halina (red.), *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2013*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2013.
- Drozdow Georgij, Rjabko Evgenij, *Braterstwo broni*, Krajowa Agencja Wydawnicza „Plakat”, Warszawa–Moskwa 1987.
- Druckman Daniel, *Nationalism, Patriotism, and Group Loyalty: A Social Psychological Perspective*, „Merston International Studies Review”, Vol. 38, No. 1 (Apr., 1994).
- Dubreuil Laurent, *Friends of War*, „Oxford Literary Review”, tłum. P. Kamuf, Volume 31, Issue 2, 2009.
- Durkheim Émile, *O podziale pracy społecznej*, tłum. K. Wakar, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Elias Norbert, *Czym jest socjologia?*, tłum. B. Baran, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2010.
- Epps Geoff Van, *Relooking Unit Cohesion. A Sensemaking Approach*, „Military Review”, t. 88, Nr 6, Fort Leavenworth, 2008.
- Ernst Wilhelm, *Zur Begründung christlicher Sittlichkeit*, „Studia Moralia” 1976, nr 14.
- Francuz Piotr, Mackiewicz Robert, *Liczyby nie wiedzą skąd pochodzą: przewodnik po metodologii i statystyce nie tylko dla psychologów*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2005.
- Frankfort-Nachmias Chava, Nachmias David, *Metody badawcze w naukach społecznych*, tłum. E. Hornowska, Zyska i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2001.

- Frankowski Marek T., *Człowiek w warunkach ekstremalnych (szkice z socjologii wojny i woj-ska)*, Wydawnictwo Ulmak, Warszawa 2001.
- Fryc Mariusz, *Wojna. Współczesne oblicze*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- Fukuyama Francis, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, tłum. A. i L. Śliwa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa– Wrocław 1997.
- Gajewska Grażyna, *Więź społeczna*, (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2008.
- Gębski Bogdan, *Wprowadzenie do metodologii badań społecznych. Problemy konstruowania modeli jakościowych badanych zjawisk*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie, Warszawa 2008.
- Gibbs Graham, *Analizowanie danych jakościowych*, tłum. M. Brzozowska-Brywczyńska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Giddens Anthony, *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*, University Press, Stanford 1991.
- Giddens Anthony, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. A. Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Goffman Erving, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, tłum. H. Datner-Śpiewak, P. Śpiewak, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2011.
- Gogacz Mieczysław, *Ku etyce chronienia osób. Wokół podstaw etyki*, Wydawnictwo Pallottinum, Warszawa 1991.
- Grant R.G., *Bitwy Historia wojen i konfliktów zbrojnych*, tłum. A. Bukowska (et al.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Griffin William E.B., *Generałowie*, tłum. M. Szymański, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2009.
- Griffin William E.B., *Kapitanowie*, tłum. L. Erenfeicht, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2007.
- Griffin William E.B., *Lotnicy*, tłum. M. Szymański, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2011.
- Griffin William E.B., *Majorowie*, tłum. P. Kuś, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2008.
- Griffin William E.B., *Nowy gatunek*, tłum. P. Kuś, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2010.
- Griffin William E.B., *Operacje specjalne*, tłum. M. Szymański, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2012.
- Griffin William E.B., *Porucznicy*, tłum. T. Rachwał, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2007.
- Griffin William E.B., *Pułkownicy*, tłum. M. Szymański, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2008.
- Griffin William E.B., *Zielone berety*, tłum. P. Kuś, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2009.
- Grinker Roy R., Spiegel John P., *Men Under stress*, Philadelphia–Blakiston 1945.
- Grochowska Adela (red.), *Braterstwo broni: braterstwo pracy*, Wydawnictwo Interpress, Warszawa 1975;
- Grossman Dave, *O zabijaniu*, tłum. D. Konowrocka, Wydawnictwo Myfly, Warszawa 2010.
- Habermas Jürgen, *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*, tłum. W. Lipnik, M. Łukasiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Hardin Richard, *Zaufanie i społeczeństwo*, tłum. M. Krywult, (w:) P. Sztompka, M. Bogunia-Borawska (red.), *Socjologia codzienności*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008.
- Henderson Derryl, *Cohesion. The Human Element in Combat. Leadership and Societal Influence in the Armies of the Soviet Union, North Vietnam and Israel*, Washington 1985.

- Hobbes Thomas, *Lewiatan, czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. Cz. Znamierowski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1954.
- Hoffman Martin L., *Empatia i rozwój moralny*, tłum. O. Waskiewicz, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- Homer, *Iliada*, tłum. F.K. Dmochowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1968.
- Howard Michael, *Wojna w dziejach Europy*, tłum. T. Rybowski, Wydawnictwo Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2007.
- Huntington Sael P., *The Soldier and the State. The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Harvard University Press, Cambridge 1957.
- Huzarski Michał, Czupryński Andrzej (red.), *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2012.
- Huzarski Michał, *Działalność naukowo-dydaktyczna zakładu polemologii*, (w:) M. Huzarski, A. Czupryński (red.), *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2012.
- Jacher Władysław, *Teoria więzi społecznej w socjologii Emila Durkheima*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1973.
- Jacher Władysław, *Więź społeczna*, (w:) W. Szewczuk (red.), *Encyklopedia psychologii*, Fundacja „Innowacja” Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna, Warszawa 1998.
- Jacher Władysław, *Więź społeczna w teorii i praktyce*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1987.
- Jacher Władysław, *Zagadnienie integracji systemu społecznego. Studium z zakresu teorii socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Wrocław 1976.
- Jacyno Małgorzata, Kempny Marian, Jawłowska Aldona (red.), *Kultura w czasach globalizacji*, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2004.
- Jacyno Małgorzata, *Kultura indywidualizmu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Jadziak Emil, Żyлина Pavel A., Antosiak A.W. i in., *Braterstwo broni*, Wojskowy Instytut Historyczny Ministerstwa Obrony Narodowej PRL, Instytut Historii Wojskowej Ministerstwa Obrony ZSRR, Warszawa 1975.
- Janowitz Morris, *The New Military*, New York 1964.
- Janowitz Morris, *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*, Free Press, Glencoe 1960.
- Jarecka Urszula, *Irenologia – nauka w pogoni za złudzeniami*, (w:) M. Huzarski, A. Czupryński (red.), *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2012.
- Jarecka Urszula, *Nikczemny wojownik na słusznej wojnie*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2009.
- Jarecka Urszula, *Propaganda wizualna słusznej wojny. Media wizualne XX wieku wobec konfliktów zbrojnych*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii, Warszawa 2008.
- Jarecka Urszula, *Socjologiczne aspekty polemologii, czyli co polemologia zawdzięcza socjologii?*, (w:) M. Huzarski, B.M. Szulc (red.), *Metodologiczna tożsamość polemologii*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2010.
- Jarecka Urszula, *Wirtualne więzi w globalizującym się świecie*, (w:) M. Jacyno, M. Kempny, A. Jawłowska (red.), *Kultura w czasach globalizacji*, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2004.

- Jones Franklin D. (red.), *Military Psychiatry. Preparing in Peace for War*, Washington 1994.
- Kaldor Mary, *Globalizacja, państwo i wojna*, tłum. K. Gilarek, (w:) P. Sztompka, M. Kucia (red.), *Socjologia. Lektury*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007.
- Kaplan Roger, *Army Unit Cohesion In Vietnam. A Bum Rap*, Carlisle 1987, s. 61.
- Keen Maurice, *Brotherhood in Arms*, „The Journal of the Historical Association” January 1962, Vol. 47, Issue 159.
- Kempny Marian, Nowicka Ewa (red.), *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Kempny Marian, Nowicka Ewa (red.), *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Kenny Paul D, *Organizational Weapons. Explaining Cohesion in the Military*, „Households in Conflict Network” 2011, nr 10, Working Paper 107.
- Kenrick Douglas T., Neuberg Steven L., Cialdini Robert B., *Psychologia społeczna*, tłum. A. Nowak, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- Kiciński Krzysztof, *Sytuacje zagrożenia a przemiany idei moralnych*, Warszawa 1990.
- Knouse Stephen B., Smith Alvin, Smith Patricia, *Keeping on Task. An Exploration of Task Cohesion in Diverse Military Teams*, Defense Equal Opportunity Management Institute, Patrick Air Force Base, Florida 1998.
- Konarzewski Krzysztof, *Jak uprawiać badania oświatowe. Metodologia praktyczna*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 2000.
- Kotarbiński Tadeusz, *Traktat o dobrej robocie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
- Krause Donald G., *Sztuka wojny w biznesie*, tłum. K. Masłowski, Wydawnictwo One Press, Gliwice 2004.
- Krzywicki Ludwik, *Człowiek i społeczeństwo. Wybór pism*, Książka i Wiedza, Warszawa 1986.
- Krzywicki Ludwik, *Pierwociny więzi społecznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1957.
- Krzyżanowski Adam, *Socjologia wojny*, Kraków 1916.
- Kubiak Hieronim, *Wojna*, (w:) W. Kwaśniewicz (red.), *Encyklopedia socjologii*, t. 4, Warszawa 2002.
- Kubiak Krzysztof, *Wojny, konflikty zbrojne i punkty zapalne na świecie*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2007.
- Kubiak Mariusz, Loranty Krzysztof, *Etyka zawodowa żołnierzy demokratycznej Rzeczypospolitej*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 2001.
- Kuziak Marek (et al.), *Słownik myśli filozoficznej*, Wydawnictwo ParkEdukacja, Warszawa–Bielsko-Biała 2008.
- Kwaśniewicz Władysław (red.), *Encyklopedia socjologii*, t. 4, Warszawa 2002.
- Little Roger, *Buddy Relations and Combat Performance*, (w:) M. Janowitz (red.), *The New Military*, New York 1964.
- Lovelace Douglas C. Jr., *Foreword*, (w:) L. Wang, T.A. Kolditz, R.A. Millen, T.M. Potter (red.), *Why they fight: Combat motivation in the Iraq War*, Carlisle 2003.

- Lukács György, *Młody Hegel. O powiązaniach dialektyki z ekonomią*, tłum. M. Siemek, Warszawa 1980.
- MacCoun Robert J., Kier Elizabeth, Belkin Aaron, *Does Social Cohesion Determine Motivation in Combat? An Old Question with an Old Answer*, „Armed Forces & Society” 2006, t. 32, nr 4.
- MacCoun Robert, *What is Known about Unit Cohesion and Military Performance*, (w:) *Sexual Orientation and U.S. Military Personnel Policy: Options and Assessment*, Santa Monica 1993.
- MacDougall William, *Group Mind*, Londyn 1920.
- Machiavelli Niccolo, *Art of War*, Chicago 2003.
- Machiavelli Niccolo, *Sztuka wojny*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2012.
- Maciejewski Jan, *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012.
- Maćkiewicz Jolanta, *Potoczne w naukowym niebezpieczeństwa i korzyści*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2009, nr 2218, „Język i kultura”, t. 13, Wrocław.
- Mael Fred A., *Measuring Leadership, Motivation, and Cohesion Among U.S Army Soldiers*, U.S. Army Research Institute for the Behavioral and Social Sciences, Fort Belvoir 1989.
- Maffesoli Michel, *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, tłum. M. Bucholc, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Maffesoli Michel, *Le temps des tribus. Le déclin de l'individualisme dans les sociétés postmodernes*, Méridiens Klincksieck, Paris 1988.
- Majchrowska Anita, *Wybrane elementy socjologii: podręcznik dla studentów i absolwentów wydziałów pielęgniarstwa i nauk o zdrowiu akademii medycznych*, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2003.
- Majewski Tomasz, *Ankieta i wywiad w badaniach wojskowych*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2002.
- Majewski Tomasz, *Dowodzenie podwładnymi*, (w:) J. Wołęjszo, J. Krecikij (red.), *Podstawy dowodzenia w aspekcie działań sieciocentrycznych*, Warszawa 2013.
- Majewski Tomasz, *Miejsce celów, problemów i hipotez w procesie badań naukowych*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2003.
- Makarczyk Waclaw, *Wspólnota uczuć i działań*, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1993.
- Malešević Sinisa, *Nationalism, war and social cohesion*, „Ethnic and Racial Studies” 2011, t. 34, nr 1.
- Malešević Sinisa, *Sociological Theory and Warfare*, Försvarshögskolan, Stockholm 2011.
- Malešević Sinisa, *The Sociology of War and Violence*, Cambridge University Press 2010.
- Malikowski Marian, *Pojęciowo-teoretyczne aspekty kontrowersji wokół istoty więzi społecznej*, „Studia Socjologiczne” 1979, nr 4.
- Manning Frederick J., *Morale and Cohesion in Military Psychiatry*, (w:) F.D. Jones (red.), *Military Psychiatry. Preparing in Peace for War*, Washington 1994.
- Mariański Janusz, *Socjologia moralności*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2006.

- Mariański Janusz, Smyczek Leon (red.), *Wartości, postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie*, Wydawnictwo WAM: Polskie Towarzystwo Socjologiczne, Kraków 2008.
- Marlowe David. H., *Cohesion, Anticipated Breakdown and Endurance In Battle: Considerations for Severe and High Intensity Combat*, Washington 1979.
- Marody Mirosława, Giza-Poleszczuk Anna, *Przemiany więzi społecznych. Zarys teorii zmiany społecznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
- Marshall Gordon (red.), *Słownik socjologii i nauk społecznych*, tłum. A. Zawadzka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- McBreen Brendon B. *Improving Unit Cohesion: The First Step in Improving Marine Corps Infantry Battalion Capabilities*, Quantico 2002.
- McManus John C., *The Deadly Brotherhood*, Novato 1995.
- Merton Robert K. *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, tłum. E. Morawska i J. Wertenstein-Zuławski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982.
- Michalski Marian, *Antologia literatury patrystycznej*, Wydawnictwo PAX, Warszawa 1975.
- Michał Huzarski, Szulc Bogdan M. (red.), *Metodologiczna tożsamość polemologii*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2010.
- Mikołajewska Barbara, *Zjawisko wspólnoty. Wybór tekstów*, The Lintons Video Press, New Haven 1999.
- Modzelewski Wojciech, *Wprowadzenie do socjologii*, Śląsk Wydawnictwo Naukowe, Katowice 1999.
- Morreale Sherwyn R., Spitzberg Brian H., Barge J. Kevin, *Komunikacja między ludźmi. Motywacja wiedza i umiejętności*, tłum. P. Izdebski, A. Jaworska, D. Kobylińska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Moskos Charles C., *The American Enlisted Man. The Rank and File in Today's Military*, Russell Sage Foundation, New York 1970.
- Münkler Herfried, *Wojny naszych czasów*, tłum. K. Matuszek, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.
- Murray Williamson, *Military Adaptation in War*, Institute for Defence Analyses, Alexandria (Virginia) 2009.
- Murray Williamson, *Military Adaptation in War: With Fear of Change*, Cambridge University Press, 2011, New York 2011.
- Nisbet Robert, *The social Bond. An Introduction to the Study of Society*, Knopf, New York 1970.
- Nitobe Inazo, *Bushido. Dusza Japonii*, tłum. W. Nowakowski, Wydawnictwo Keiko Publishers, Warszawa 1993.
- Niżnik Józef, *Przedmiot poznania w naukach społecznych*, Państwowe Wydawnictwa Naukowe, Warszawa 1979.
- Nowak Stefan, *Metodologia badań socjologicznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970.
- Nowina Konopka Maria, *Społeczeństwo informacyjne a globalizacja*, (w:) T. Białobłocki, J. Moroz, M. Nowina Konopka, L. W. Zacher, *Społeczeństwo informacyjne. Istota rozwój wyzwania*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006.
- Olechnicki Krzysztof, Załęcki Paweł, *Słownik socjologiczny*, Wydawnictwo Graffiti BC, Toruń 2000.

- Ossowska Maria, *Ethos rycerski i jego odmiany*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Ossowska Maria, *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Ossowski Stanisław, *O osobliwościach nauk społecznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983.
- Ossowski Stanisław, *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966.
- Pahl Ray, *Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?*, tłum. M. Korzewski, (w:) P. Sztompka, M. Bogunia-Borawska (red.), *Socjologia codzienności*, Wydawnictwo Żnak, Kraków 2008.
- Panfil Rafał, *Wojna i pokój w świadomości społecznej – wybrane aspekty*, (w:) M. Huzarski, A. Czupryński (red.), *Wojna i pokój przedmiotem badań polemologiczno-irenologicznych*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2012.
- Parsons Talcott, *Struktura społeczna a osobowość*, tłum. M. Tabin, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1969.
- Paterek Włodzimierz, *Nacjonalizm*, (w:) R. Borkowski (red.), *Konflikty współczesnego świata*, Akademia Górniczo-Hutnicza Uczelniane Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne, Kraków 2001.
- Patton George S., *Jak poznałem wojnę*, tłum. E. Niemirska, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1989.
- Pilch Tadeusz (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2008.
- Piłat Robert, *O istocie pojęć*, Wydawnictwo Instytutu Socjologii i Filozofii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2007.
- Platon, *Państwo*, tłum. W. Witwicki, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2003.
- Polak A., *Historyczne wyznaczniki polemologii*, (w:) M. Huzarski, B. M. Szulc (red.), *Metodologiczna tożsamość polemologii*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2010.
- Polak Andrzej, Czupryński Andrzej (red.), *Od sztuki wojennej do polemologii. Studia ofiarowane profesorowi Michałowi Huzarskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2012.
- Polec Marta, *Więź społeczna*, (w:) A. Majchrowska (red.), *Wybrane elementy socjologii: podręcznik dla studentów i absolwentów wydziałów pielęgniarstwa i nauk o zdrowiu akademii medycznych*, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2003.
- Porwit Marian, *Duch żołnierski. Organizacja wychowania żołnierza*, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1935.
- Przyemeński Andrzej (red.), *Socjologia. Wykłady i materiały do ćwiczeń*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2008.
- Putnam Robert David, *Samotna gra w kręgle*, tłum. P. Sadura i S. Szymański, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Reilly Robert J, *Confronting the Tiger: Small Unit Cohesion in Battle*, „Military Review”, t. 80, Nr 6, Fort Leavenworth 2000.

- Reykowski Janusz, *Osobowość jako centralny system regulacji integracji czynności*, (w:) T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976.
- Roxborough Ian, *Clausewitz and Sociology of War*, „The British Journal of Sociology” 1994, Vol. 45, No. 4(12).
- Rubacha Krzysztof, *Metodologia badań na edukacją*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Rybicki Paweł, *Struktura społecznego świata. Studia z teorii społecznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979.
- Rydłowski Jerzy, *Braterstwo broni*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1977.
- Salo Mikael, *Import of Vertical Cohesion and the Linking Pin Function in the Military*, (w:) „Tiede ja ase” („Science and weapon”) 2008, nr 66.
- Salo Mikael, *United We Stand – Divided We Fall. A Standard Model of Unit Cohesion*, University of Helsinki, Department of Social Research, Helsinki 2011.
- Schneider Davis M, *Więzi rodzinne, narodowe i religijne w kulturze amerykańskiej: próba zdefiniowania więzi rodzinnych*, tłum. M. Flis, (w:) M. Kempny, E. Nowicka (red.), *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Scruton Roger, *Notes on the Sociology of War*, „The British Journal of Sociology” 1987, Vol. 38, No. 3(9).
- Shils Edward, *On the Constitution of Society*, University of Chicago Press, Chicago 1982.
- Siebold Guy L., *Core Issues and Theory in Military Sociology*, „Journal of Political and Military Sociology” 2001, nr 29(1).
- Sienkiewicz Piotr, *Metody badań nad bezpieczeństwem i obronnością*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2010.
- Sikora Adam, *Spotkania z filozofią. Od Heraklita do Husserla*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Silverman David, *Interpretacja danych jakościowych*, tłum. M. Głowacka-Grajper, J. Ostrowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Silverman David, *Prowadzenie badań jakościowych*, tłum. J. Ostrowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Simmel Georg, *Sociologie et epistemologie*, PUF, Paris 1981.
- Simmel Georg, *Sociologia*, tłum. M. Łukasiewicz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975.
- Skibiński Franciszek, *Rozważania o sztuce wojennej*, Wojskowy Instytut Historyczny, Warszawa 1979.
- Slevin James, *Internet i formy związków ludzkich*, tłum. M. Juza, (w:) P. Sztompka, M. Bogunia-Borawska (red.), *Sociologia codzienności*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008.
- Smith David L., *Najbardziej niebezpieczne ze zwierząt. Natura ludzka i przyczyny wojen*, tłum. A.E. Eichler, Wydawnictwo CiS, Warszawa–Stare Groszki 2011.
- Sołoma Luba, *Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002.

- Sorokin Pitrim, *The Cause and Factors of War and Peace*, (w:) *On the Practice of Sociology*, University of Chicago Press, Chicago–London 1998.
- Spencer Herbert, *Principles of Sociology*, Vol. 1, Williams & Norgate, Londyn 1876.
- Stankiewicz Piotr, *W świecie ryzyka. Niekończąca się opowieść Ulricha Becka*, „Studia Socjologiczne” 2008, nr 3(190).
- Steckel Francis, *Morales and Man*, Ann Arbor 1990.
- Stouffer Samuel A. (et al.), *The American Soldier*, 4 Volumes, Princeton University Press, Princeton 1949–1950.
- Sulek Antoni, *Sondaż polski*, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2001.
- Symonides Janusz, *Świat wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.
- Szacka Barbara, *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003.
- Szacki Jerzy, *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Szczepański Jan, *Elementarne pojęcia socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1963.
- Szczepański Jan, *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967.
- Szerer Mieczysław, *Socjologia wojny*, Księgarnia S.A. Krzyżanowskiego, Kraków 1916.
- Szewczuk Włodzimierz (red.), *Encyklopedia psychologii*, Fundacja „Innowacja” Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna, Warszawa 1998.
- Szreder Mirosław, *Metody i techniki sondażowych badań opinii*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
- Sztompka Piotr, Bogunia-Borawska Małgorzata (red.), *Socjologia codzienności*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008.
- Sztompka Piotr, *Imponderabilia wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Sztompka Piotr, Kucia Marek (red.), *Socjologia. Lektury*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007.
- Sztompka Piotr, *Kulturowe imponderabilia szybkich zmian społecznych. Zaufanie, lojalność, solidarność*, „Studia Socjologiczne” 1997, 4(147).
- Sztompka Piotr, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Żak, Kraków 2006.
- Sztompka Piotr, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007.
- Sztumski Janusz, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.
- Szulc Bogdan (red.), *Metodologiczne i edukacyjne wyznaczniki nauk o obronności*, Warszawa 2013.
- Szwed Robert, *Metody statystyczne w naukach społecznych elementy teorii i zadania*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2008.
- Środa Magdalena, *Indywidualizm i jego krytycy*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2003.
- Tatarkiewicz Władysław, *Historia filozofii*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

- Toffler Alvin, Toffler Heidi, *Wojna i antywojna*, tłum. B. Budrecka, L. Budrecki, Wydawnictwo Kurpisz S.A., Poznań 2006.
- Tomaszczuk Marianna, *Więź społeczna ucznia ze szkołą*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1984.
- Tönnies Ferdinand, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Fues, Darmstadt 1887.
- Tönnies Ferdinand, *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*, tłum. M. Łukaszewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Turner Jonathan, *Struktura teorii socjologicznej*, tłum. różni, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Turowski Jan, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2001.
- Turowski Jan, *Więź społeczna w grupie*, (w:) P. Starosta (red.), *Zbiorowości terytorialne i więzi społeczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995.
- Tzu Sun, *Sztuka wojny*, tłum. D. Bakalarz, Wydawnictwo Helion, Warszawa 1994.
- Ungar Sheldon, *Panika moralna versus społeczeństwo ryzyka: konsekwencje zmian w sferze niepokojów społecznych*, tłum. E. Kopczyńska, (w:) P. Sztompka, M. Bogunia-Borawska (red.), *Socjologia codzienności*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008.
- Uslaner Erick M., *Zaufanie strategiczne i zaufanie normatywne*, tłum. H. Rocznik, M. Zasada, (w:) P. Sztompka, M. Bogunia-Borawska (red.), *Socjologia codzienności*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008.
- Verweij Desiree, *Comrades or Friends? On Friendship in the Armed Forces*, „Journal of Military Ethics” 2007, Vol. 6, No. 4, s. 280–291.
- Wang Leonard, Kolditz Thomas A., Millen Raymond A., Potter Terrence M., *Why They Fight: Combat Motivation in the Iraq War*, Carlisle 2003.
- Washington George, *The Writings of George Washington, Vol. XI*, (red.) J. Sparks, New York 1848.
- Weick Karl E., *The Collapse of Sensemaking in Organizations. The Mann Gulch Disaster*, „Administrative Science Quarterly” 1993, nr 38.
- Wiatr Jerzy J., *Socjologia wojny a przedmiot i metoda*, „Studia Socjologiczne” 1962, nr 2.
- Wiatr Jerzy J., *Socjologia wojska*, Wydawnictwo Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1982.
- Wołęjszo Jarosław, Jakubczak Jakub (red.), *Obronność. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Bellona S.A., Warszawa 2013.
- Wołęjszo Jarosław, Kręcikij Janusz (red.), *Podstawy dowodzenia w aspekcie działań sieciocentrycznych*, Warszawa 2013.
- Wołęjszo Jarosław, *Struktury organizacyjne organizacji wojskowej*, (w:) J. Wołęjszo, J. Kręcikij (red.), *Podstawy dowodzenia w aspekcie działań sieciocentrycznych*, Warszawa 2013.
- Wright Quincy, *A Study of War Volume I*, The University of Chicago Press, Chicago–Illinois 1942.
- Zaczyński Władysław, *Praca badawcza nauczyciela*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995.

- Zakrzewski Leszek S., *Ethos rycerski w dawnej i współczesnej wojnie*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2004.
- Załęski Paweł, *Tönnies i społeczeństwo cywilne. Źródła nowoczesnej koncepcji społeczeństwa*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2011, t. 7, nr 2 – lipiec.
- Zarycki Tomasz, *Kapitał kulturowy – założenia i perspektywy zastosowań teorii Pierre’a Bourdieu*, „Psychologia Społeczna” 2009, nr 1–2(10) t. 4.
- Ziółkowski Marek, *Kapitały społeczny, kulturowy i materialny i ich wzajemne konwersje we współczesnym społeczeństwie polskim*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 22.
- Znaniecki Florian, *Social Action*, Farrar & Rinehart, Inc., New York 1936.
- Znaniecki Florian, *Social Organization and Institutions*, (w:) G. Gurvitch, W. Moore (red.), *Twentieth Century Sociology*, Philosophical Library, New York 1945.
- Znaniecki Florian, *Socjologia wychowania*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973.
- Znaniecki Florian, *Socjologia wychowania*, t. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973.
- Znaniecki Florian, *Społeczne role uczonych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.
- Zwoiliński Andrzej, *Wojna. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2003.
- Żuradzki Tomasz, Kuniński Tomasz (red.), *Etyka wojny. Antologia tekstów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

Strony internetowe:

- https://www.researchgate.net/publication/237642963_CLAUSEWITZ_ON_KNOWLEDGE_A_PHENOMENOLOGICAL_ANALYSIS_OF_ON_WAR'S_EXPLICIT_AND_IMPLICIT_ACCOUNTS_OF_KNOWLEDGE
- <http://www.loc.gov/vets/about.html>
- <https://www.army.mod.uk/who-we-are/our-people/a-soldiers-values-and-standards/>
- <http://www.cisiiskuteczni.pl>
- <http://www.filmweb.pl/film/Braterstwo+broni-2004-109360>
- <https://www.filmweb.pl/film/Sztandar+chwa%C5%82y-2006-193980>
- <https://docs.google.com/forms/>

Spis rysunków

Rysunek 1. Procesualne ujęcie pojęcia więzi społecznej	29
Rysunek 2. Właściwości wojny jako formy konfliktu społecznego	39
Rysunek 3. Wojna jako kontekst więzi społecznych	62
Rysunek 4. Klasyczny model spójności jednostki bojowej	85
Rysunek 5. Autentyczność zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	131
Rysunek 6. Silne analogie zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	134
Rysunek 7. Słabe analogie zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	138
Rysunek 8. Źródła wiedzy na temat braterstwa broni w opinii respondentów	142
Rysunek 9. Źródła wiedzy na temat braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych	143
Rysunek 10. Źródła wiedzy na temat braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy	143
Rysunek 11. Źródła wiedzy na temat braterstwa broni a udział w działaniach militarnych	144
Rysunek 12. Istotne właściwości braterstwa broni w opinii respondentów	145
Rysunek 13. Istotne właściwości braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych	146
Rysunek 14. Istotne właściwości braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy	147
Rysunek 15. Istotne właściwości braterstwa broni a udział w działaniach militarnych ...	147
Rysunek 16. Właściwości braterstwa broni jako relacji społecznej w opinii respondentów	149
Rysunek 17. Właściwości braterstwa broni jako relacji społecznej a rodzaj sił zbrojnych	150
Rysunek 18. Właściwości braterstwa broni jako relacji społecznej a stopień/korpus wojskowy	150
Rysunek 19. Właściwości braterstwa broni jako relacji społecznej a udział w działaniach militarnych	151
Rysunek 20. Braterstwo broni jako relacja nieformalna	152
Rysunek 21. Braterstwo broni jako relacja formalna	154
Rysunek 22. Cechy podmiotów braterstwa broni w opinii respondentów – wariant 1 ...	158
Rysunek 23. Cechy podmiotów braterstwa broni w opinii respondentów – wariant 2 ...	160
Rysunek 24. Cechy podmiotów braterstwa broni w opinii respondentów – wariant 3 ...	163
Rysunek 25. Cechy podmiotów braterstwa broni w opinii respondentów – wariant 4 ...	166
Rysunek 26. Cechy podmiotów braterstwa broni w opinii respondentów – wariant 5 ...	168
Rysunek 27. Cechy podmiotów braterstwa broni w opinii respondentów – wariant 6 ...	171

Rysunek 28. Zbiorowości społeczne, w których istnieje zjawisko braterstwa broni w opinii respondentów	174
Rysunek 29. Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie broni w opinii respondentów	176
Rysunek 30. Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie broni w opinii respondentów	180
Rysunek 31. Dążenie do wspólnego celu jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni	184
Rysunek 32. Odpowiedni światopogląd (m.in.: patriotyzm, miłość bliźniego itp.) jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni	187
Rysunek 33. Realizacja powierzonego zadania jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni	190
Rysunek 34. Przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość, itp. jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni	193
Rysunek 35. Uznawanie wspólnych wartości i norm jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni.	196
Rysunek 36. Wola przetrwania w sytuacji zagrożenia jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni	199
Rysunek 37. Wola pokonania przeciwnika jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni	202
Rysunek 38. Zaufanie, lojalność i solidarność jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni	205
Rysunek 39. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w okresie przygotowań do działań militarnych w opinii respondentów	208
Rysunek 40. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w czasie działań militarnych w opinii respondentów	211
Rysunek 41. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej po zakończeniu działań militarnych w opinii respondentów	215
Rysunek 42. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej – wartości uśrednione	218
Rysunek 43. Przejawy braterstwa broni w opinii respondentów	219
Rysunek 44. Przejawy braterstwa broni w opinii respondentów – uogólnienie	221
Rysunek 45. Proces kształtowania się zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	222
Rysunek 46. Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce w opinii respondentów	223
Rysunek 47. Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni a wiedzą na temat zjawiska wojny w opinii respondentów	225
Rysunek 48. Inne określenia zjawiska braterstwa broni w opinii respondentów	228

Spis tabel

Tabela 1. Rozkład zmiennych niezależnych	118
Tabela 2. Rozkład zmiennych zależnych	119
Tabela 3. Badana populacja według rodzaju sił zbrojnych	124
Tabela 4. Badana populacja według stopnia/korpusu wojskowego	125
Tabela 5. Badana populacja według udziału w działaniach militarnych	125
Tabela 6. Zmienne w kwestionariuszu ankiety	128
Tabela 7. Autentyczność braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych	131
Tabela 8. Autentyczność braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy	132
Tabela 9. Autentyczność braterstwa broni a udział w działaniach militarnych	133
Tabela 10. Silne analogie zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych	135
Tabela 11. Silne analogie zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy	136
Tabela 12. Silne analogie zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych	137
Tabela 13. Słabe analogie zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych	139
Tabela 14. Słabe analogie zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy	140
Tabela 15. Słabe analogie zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych	141
Tabela 16. Braterstwo broni jako relacja nieformalna a rodzaj sił zbrojnych	152
Tabela 17. Braterstwo broni jako relacja nieformalna a stopień/korpus wojskowy	153
Tabela 18. Braterstwo broni jako relacja nieformalna a udział w działaniach militarnych	154
Tabela 19. Braterstwo broni jako relacja formalna a rodzaj sił zbrojnych	155
Tabela 20. Braterstwo broni jako relacja formalna a stopień/korpus wojskowy	156
Tabela 21. Braterstwo broni jako relacja formalna a udział w działaniach militarnych	156
Tabela 22. Cechy podmiotów braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych – wariant 1	159
Tabela 23. Cechy podmiotów braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy – wariant 1	159
Tabela 24. Cechy podmiotów braterstwa broni a udział w działaniach militarnych – wariant 1	159
Tabela 25. Cechy podmiotów braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych – wariant 2	161
Tabela 26. Cechy podmiotów braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy – wariant 2	162

Tabela 27. Cechy podmiotów braterstwa broni a udział w działaniach militarnych – wariant 2	162
Tabela 28. Cechy podmiotów braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych – wariant 3	164
Tabela 29. Cechy podmiotów braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy – wariant 3	164
Tabela 30. Cechy podmiotów braterstwa broni a udział w działaniach militarnych – wariant 3	165
Tabela 31. Cechy podmiotów braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych – wariant 4	167
Tabela 32. Cechy podmiotów braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy – wariant 4	167
Tabela 33. Cechy podmiotów braterstwa broni a udział w działaniach militarnych – wariant 4	168
Tabela 34. Cechy podmiotów braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych – wariant 5	170
Tabela 35. Cechy podmiotów braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy – wariant 5	170
Tabela 36. Cechy podmiotów braterstwa broni a udział w działaniach militarnych – wariant 5	170
Tabela 37. Cechy podmiotów braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych – wariant 6	172
Tabela 38. Cechy podmiotów braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy – wariant 6	172
Tabela 39. Cechy podmiotów braterstwa broni a udział w działaniach militarnych – wariant 6	173
Tabela 40. Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie a rodzaj sił zbrojnych	177
Tabela 41. Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie a stopień/korpus wojskowy	178
Tabela 42. Zbiorowości społeczne o najsilniejszym braterstwie a udział w działaniach militarnych	179
Tabela 43. Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie a rodzaj sił zbrojnych	181
Tabela 44. Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie a stopień/korpus wojskowy	182
Tabela 45. Zbiorowości społeczne o najsłabszym braterstwie a udział w działaniach militarnych	183
Tabela 46. Dążenie do wspólnego celu jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych	185
Tabela 47. Dążenie do wspólnego celu jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy	186
Tabela 48. Dążenie do wspólnego celu jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych	186
Tabela 49. Odpowiedni światopogląd (m.in.: patriotyzm, miłość bliźniego itp.) jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych	188

Tabela 50. Odpowiedni światopogląd (m.in: patriotyzm, miłość bliźniego, itp.) jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy	189
Tabela 51. Odpowiedni światopogląd (m.in: patriotyzm, miłość bliźniego, itp.) jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych	189
Tabela 52. Realizacja powierzonego zadania jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych	191
Tabela 53. Realizacja powierzonego zadania jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy	191
Tabela 54. Realizacja powierzonego zadania jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych	192
Tabela 55. Przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość, itp. jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych	194
Tabela 56. Przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość, itp. jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy	194
Tabela 57. Przyjaźń, sympatia, bliskość, wyrozumiałość, itp. jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych	195
Tabela 58. Uznawanie wspólnych wartości i norm jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych	197
Tabela 59. Uznawanie wspólnych wartości i norm jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy	197
Tabela 60. Uznawanie wspólnych wartości i norm jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych	198
Tabela 61. Wola przetrwania w sytuacji zagrożenia jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych	200
Tabela 62. Wola przetrwania w sytuacji zagrożenia jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy	200
Tabela 63. Wola przetrwania w sytuacji zagrożenia jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych	201
Tabela 64. Wola pokonania przeciwnika jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych	203
Tabela 65. Wola pokonania przeciwnika jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy	203
Tabela 66. Wola pokonania przeciwnika jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych	204
Tabela 67. Zaufanie, lojalność i solidarność jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych	206
Tabela 68. Zaufanie, lojalność i solidarność jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy	206
Tabela 69. Zaufanie, lojalność i solidarność jako czynnik więziotwórczy zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych	207

Tabela 70. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w okresie przygotowań do działań militarnych a rodzaj sił zbrojnych	209
Tabela 71. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w okresie przygotowań do działań militarnych a stopień/korpus wojskowy	210
Tabela 72. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych RP w okresie przygotowań do działań militarnych a udział w działaniach militarnych	210
Tabela 73. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w czasie działań militarnych a rodzaj sił zbrojnych	213
Tabela 74. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w czasie działań militarnych a stopień/korpus wojskowy	213
Tabela 75. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w czasie działań militarnych a udział w działaniach militarnych	214
Tabela 76. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej po zakończeniu działań militarnych a rodzaj sił zbrojnych	216
Tabela 77. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej po zakończeniu działań militarnych a stopień/korpus wojskowy	217
Tabela 78. Wpływ zjawiska braterstwa broni na funkcjonowanie Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej po zakończeniu działań militarnych a udział w działaniach militarnych	217
Tabela 79. Przejawy braterstwa broni według treści i wymiaru – podsumowanie	220
Tabela 80. Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce a rodzaj sił zbrojnych	224
Tabela 81. Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce a stopień/korpus wojskowy	224
Tabela 82. Wykorzystanie kategorii braterstwa broni w nauce a udział w działaniach militarnych	224
Tabela 83. Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni i wiedzą na temat zjawiska wojny a rodzaj sił zbrojnych	226
Tabela 84. Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni i wiedzą na temat zjawiska wojny a stopień/korpus wojskowy	227
Tabela 85. Relacja pomiędzy wiedzą na temat zjawiska braterstwa broni i wiedzą na temat zjawiska wojny a udział w działaniach militarnych	227
Tabela 86. Inne określenia zjawiska braterstwa broni a rodzaj sił zbrojnych	230
Tabela 87. Inne określenia zjawiska braterstwa broni a stopień/korpus wojskowy	230
Tabela 88. Inne określenia zjawiska braterstwa broni a udział w działaniach militarnych	231